

Центр східноєвропейських наукових студій
East European Scientific Studies Center
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі
South-Eastern Research Institute

ISSN 3041-1467 (Print)

ISSN 3041-1475 (Online)

AXIS EUROPAE ВІСЬ ЄВРОПИ

**ISSUE 7
ВИПУСК 7**

**Львів-Дрогобич, 2025
Lviv-Drohobych, 2025**

УДК 94(4)(082)
B53

**Рекомендовано до друку
редакційною колегією збірника наукових праць “Вісь Європи”
(протокол від 30 травня 2025 р. № 2)**

Рік заснування: 2022.

Періодичність: 2 рази на рік (червень, грудень).

Вісь Європи / [головний редактор Л. Лазурко]. Львів-Дрогобич: Півсвіт, 2025. Випуск 7. 266 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Лідія Лазурко – д.іст.н., проф.

Співредактори: Микола Галів – д.пед.н., проф.

Василь Ільницький – д.іст.н., проф.

Редакційна колегія:

Віктор Вернер – д.габ., проф. (Польща); Василь Гулай – д.політ.н., проф. (Україна);
Тетяна Гуштан – д.е.н., доц. (Україна); Володимир Качмар – д.і.н., проф. (Україна);
Ірина Кривошея – д.і.н., проф. (Україна); Костянтин Курилишин – к.і.н., проф. (Україна);
Олег Малярчук – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Наконечний – к.і.н., проф. (Україна);
Олег Разиграєв – д.і.н., проф. (Україна, Польща); Ігор Соляр – д.і.н., проф. (Україна);
Володимир Старка – д.і.н., проф. (Україна); Станіслав Стемпень – д.габ., проф. (Польща).

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Google Scholar;

10.69550/3041-1475.7

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р.

№ 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Збірник зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення у реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа (*рішення №1020 від 28.03.2024 р.*)

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 920 від 26.06.2024 р., додаток 6).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Засновник: Центр східноєвропейських наукових студій.

Видавець: Півсвіт.

Адреса редакції: Центр східноєвропейських наукових студій, вул. І. Тобілевича, 9, м. Львів, 79000.

тел.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

© Центр східноєвропейських наукових студій, 2025

© Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2025

© Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі, 2025

© Автори статей, 2025

***Recommended for publication
by the Editorial Board of the Axis Europae
(protocol dd. 30.05.2025 № 2)***

Year of establishment: 2022.

Frequency: 2 times a year (June, December).

Axis Europae / [chief editor Lidiya Lazurko]. Lviv-Drohobych: Posvit, 2025. Issue 7. 266 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, postgraduates, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Lidiya Lazurko, Doctor of History, Professor

Co-editors: Mykola Haliv, Doctor of Pedagogy, Professor

Vasyl Ilnytskyi, Doctor of History, Professor

Editorial Board:

Wiktor Werner, Doctor of History, Professor (Poland); **Vasyl Hulai**, Doctor of Political Sciences, PhD (History), Professor (Ukraine); **Tetiana Hushtan**, Doctor of Economics, Professor (Ukraine); **Volodymyr Kachmar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Iryna Kryvosheia**, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine); **Kostiantyn Kurylyshyn**, PhD (History), (Ukraine); **Oleh Maliarchuk**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Nakonechnyi**, PhD (History), Associate Professor (Ukraine); **Oleh Razyhrayev**, Doctor of History, Professor (Ukraine, Poland); **Ihor Soliar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Stanisław Stępień**, Doctor of History, Professor (Poland).

**The collection is indexed in the international databases: Google Scholar;
10.69550/3041-1475.7**

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p.
No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

The collection was registered by the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting in the register of subjects in the field of print media (decision No. 1020, dd. 28.03.2024).

Under the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the collection is included in CATEGORY “B” of the List of electronic professional publications of Ukraine authorized to publish theses of applicants for the degree of doctor and candidate of sciences in the field “HISTORICAL SCIENCES” (Order of the MES of Ukraine № 920 on 26.06.2024, Appendix 6)

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Founder: East European Scientific Studies Center

Publisher: Posvit.

Office address: East European Scientific Studies Center,

9, I. Tobilevych Street, Lviv, Ukraine, 79000.

tel.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

ЗМІСТ

Олександр СИТНИК, Ольга ГОРБОВА, Крістіна СИТНИК ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я (друга половина XVIII – середина XIX ст.): КОНТЕКСТ СЬОГОДЕННЯ	8
Witalij TELWAK, Witalij MASZENKO PROBLEM «EUROPA I ROSJA» W REFLEKSJI TEORETYCZNEJ I METODOLOGICZNEJ MYCHAŁY HRUSZEWSKIEGO	17
Михайло САБІНСЬКИЙ, Роман КРУЧАК, Григорій БОНДАРЕНКО ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ОСМИСЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ДІАСПОРНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ.....	28
Олександр ПАГІРЯ УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ВІДНОСИНАХ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНОЮ У 1938 – 1939 РР.	40
Микола КОСТИРКО ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ НА ДРОГОБИЧЧИНІ (1964 – 1967 РОКИ).....	58
Роман ЛЕВИК ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ НА ЛЬВІВЩИНІ У 1990 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДАІФО)	71
Володимир ДУМИЧ ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА В 1991 – 1998 РОКАХ	92
Микола ГАЛІВ ОСНОВНА ТА СЕРЕДНЯ ОСВІТА В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.): ПІСЛЯВОЄННА ВІДБУДОВА, ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ЗМІНИ.....	108
Беата РЕЙМАН, Кшиштоф РЕЙМАН, Олексій СУХИЙ, Юрій ПАЧКОВСЬКИЙ СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: ІСТОРИКО-СВІТОГЛЯДНІ ВИКЛИКИ.....	126
Володимир ГАЛИК МОДУСИ ПРОВЕДЕННЯ ФРАНКОЗНАВЧИХ ВИСТАВОК НАПЕРЕДОДНІ ТА У ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ХРОНІКАЛЬНА СТРІЧКА ПОДІЙ НА ТЕРЕНАХ КИЄВА, ЛЬВОВА, ДРОГОБИЧА, НАГУЄВИЧ	146
Тетяна БІЛАН, Оксана ПЕТРІВ ЕТНОСИМВОЛІКА ЗАХИСТУ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: ЄДНІСТЬ ТРАДИЦІЇ І СЬОГОДЕННЯ.....	157

Парасковія ДВОРЯНИН, Ореста КАРПЕНКО «ВОЇНИ ДОБРА»: ОБРАЗ ВОЛОНТЕРА В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (2014 – 2022)	166
Роман ТЕРЕЩЕНКО ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ПРЕЗИДЕНТСЬКИЙ ФАКТОР, ІСТОРИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДО 2022 РОКУ	180
Оксана МЕДВІДЬ, Андрій КАДИКАЛО СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ (2022 – 2024).....	195
Руслана ПОПП, Микола-Мирослав БОРОДІЙЧУК ФОРМИ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ В 2022 – 2025 рр. (НА ПРИКЛАДІ ДРОГОБИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ).....	204
Василь ФУТАЛА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: БІОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР.....	218
Тамара ШАРАВАРА ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО І ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ, ПОЧАТКОВОЇ І БАЗОВОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ	244
Рецензії	
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ФРОЛОВ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ОУН (Рецензія на монографію: Стародуб Т., Демчишак Р. Зовнішньополітичні орієнтири українського націоналізму (20 – 50-і роки XX ст.)).....	257

CONTENTS

Oleksander SYTNYK, Olga GORBOVA, Kristina SYTNYK STUDY PARADIGM OF THE PROCESS OF FORMATION OF THE ETHNOCULTURAL STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE NORTH- WESTERN AZOVIAN REGION (second half of the 18th – middle of the 19th century): THE CONTEXT OF THE PRESENT	8
Vitalii TELVAK, Vitalii MASNENKO THE PROBLEM OF «EUROPE AND RUSSIA» IN THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL REFLECTION OF MYKHAILO HRUSHEVSKY	17
Mykhailo SABINSKYI, Roman KRUCHAK, Hryhorii BONDARENKO THE THEORETICAL HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN THE UNDERSTANDING OF UKRAINIAN DIASPORA INTELLECTUALS	28
Oleksandr PAHIRIA THE UKRAINIAN QUESTION IN RELATIONS BETWEEN POLAND AND CZECHO- SLOVAKIA IN 1938 – 1939.....	40
Volodymyr DUMYCH DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE IN 1991 – 1998	58
Mykola KOSTYRKO ON THE HISTORY OF THE UKRAINIAN NATIONAL FRONT IN DROHOBYCH REGION (1964 – 1967)	71
Roman LEVYK ACTIVITIES OF THE PEOPLE’S MOVEMENT OF UKRAINE IN THE LVIV REGION IN 1990 (BASED ON MATERIALS FROM THE STATE ARCHIVES OF IVANO- FRANKIVSK REGION)	92
Mykola HALIV PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (late XX – beginning XXI century): POST-WAR RECONSTRUCTION, EUROINTEGRATION CHANGES	108
Beata REJMAN, Krzysztof REJMAN, Oleksiy SUKHYY, Yuriy PACHKOVSKYY SOCIAL RESILIENCE OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONTEXT OF WAR: HISTORICAL AND IDEOLOGICAL CHALLENGES	126
Volodymyr HALYK MODES OF CONDUCTING FRANKO-STUDIES EXHIBITIONS PREVIOUSLY AND DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: A CHRONICLE OF EVENTS IN THE AREAS OF KYIV, LVIV, DROHOBYCH, NAHUEVYCHI	146
Tetiana BILAN, Oksana PETRIV ETHNOSYMBOLISM OF PROTECTION IN UKRAINIAN CULTURE: UNITY OF TRADITION AND MODERNITY	157

Paraskoviya DVORIANYN, Oresta KARPENKO

«WARRIORS OF GOOD»: THE IMAGE OF A VOLUNTEER IN UKRAINIAN MASS MEDIA (2014 – 2022) 166

Roman TERESHCHENKO

STATE POLICY OF MEMORY IN UKRAINE: PRESIDENTIAL FACTOR, HISTORICAL CHALLENGES AND EVOLUTION UNTIL 2022 180

Oksana MEDVID', Andriy KADYKALO

THE SOCIAL POLICY OF THE POLISH GOVERNMENT TOWARDS MIGRANTS FROM UKRAINE DURING THE PERIOD OF THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION (2022 – 2024) 195

Ruslana POPP, Mykola-Myroslav BORODIICHUK

FORMS OF CITIZEN PARTICIPATION IN LOCAL SELF-GOVERNANCE IN 2022 – 2025 YEARS (A CASE STUDY OF THE DROHOBYCH CITY TERRITORIAL COMMUNITY) 204

Vasyl FUTALA

UKRAINIAN HISTORICAL SCIENCE IN INTERWAR POLAND: A BIOHISTORIOGRAPHICAL ASPECT 218

Tamara SHARAVARA

PECULIARITIES PATRIOTIC AND CIVIL EDUCATION OF YOUTH, INITIAL AND MILITARY TRAINING IN GREAT BRITAIN AND UKRAINE: A COMPARATIVE PERSPECTIVE 244

REVIEWS

Vasyl ILNYTSKYI, Mykola FROLOV

FOREIGN POLICY ASPECTS OF THE OUN'S NATIONAL REVOLUTION CONCEPT (Review of the Monograph: Starodub T., Demchyshak R. Foreign Policy Orientations of Ukrainian Nationalism (1920s – 1950s)) 257

УДК 323.11(477.7)“17/18”

DOI 10.69550/3041-1467.7.333102

Олександр СИТНИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Запорізька область, Україна, індекс 69000 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: 0000-0001-7743-8148

ResearcherID: E-7860-2018

Ольга ГОРБОВА

здобувачка вищої освіти третього рівня спеціальності 032 Історія та археологія, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Рудокопська, 31, с. Соколів, Житомирська обл., Україна, індекс 12021 (olga.malinka999@gmail.com)

ORCID: 0009-0003-7968-2090

Крістіна СИТНИК

здобувачка вищої освіти третього рівня спеціальності 032 Історія та археологія, Київський національний університет будівництва та архітектури, вул. Крамаренка, 16, м. Умань, Україна, індекс 20301 (krissytnyk@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-0891-1266

Oleksander SYTNYK

PhD hab. (History), Professor of the Department of History and Archaeology, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 59 Naukovoho gorodka Street, Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69000 (oleksander_sytnyk@i.ua)

Olga GORBOVA

Postgraduate student, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 31 Rudokopska Street, village Sokolov, Zhytomyr region, Ukraine, postal code 12021 (olga.malinka999@gmail.com)

Kristina SYTNYK

Postgraduate student, Kyiv National University of Construction and Architecture, 16 Kramarenko Street, Uman, Ukraine, postal code 20301 (krissytnyk@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Ситник, О., Горбова, О., Ситник, К. (2025).

Парадигма дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я (друга половина XVIII – середина XIX ст.): контекст сьогодення. *Axis Europae*, 7, 8–16. doi: 10.69550/3041-1467.7.333102

Bibliographic Description of the Article: Sytnyk, O., Sytnik, O., Gorbova, O., & Sytnik, K. (2025). Paradyhma doslidzhennia protsesu formuvannia etnokulturnoho skladu naseleennia Pivnichno-Zakhidnoho Pryazovia (druha polovyna XVIII – seredyna XIX st.): kontekst sohodennia [The paradigm of the study of the process of formation of the ethnocultural composition of the population of the North-Western Azov region (second half of the 18th – mid-19th century): the context of the present]. *Axis Europae*, 7, 8–16. doi: 10.69550/3041-1467.7.333102 [in Ukrainian].

**ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ
ЕТНОКУЛЬТУРНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ
ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – СЕРЕДИНА XIX СТ.):
КОНТЕКСТ СЬОГОДЕННЯ**

Анотація. *Мета статті* полягає у спробі переосмислення в сучасному контексті парадигми дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. **Методологія дослідження** ґрунтується насамперед на принципі історизму. Це проявляється, серед іншого, в розгляді історичних явищ й процесів крізь призму динаміки, аналізу їхніх взаємозв'язків та їхньої взаємозумовленості. Завдяки застосуванню цього принципу досліджено специфіку формування етнокультурного складу населення краю впродовж XVIII – початку XIX ст. Також вагомим роль у вивченні цього процесу відіграв метод компаративізму. **Наукова новизна** полягає у тому, що фактично вперше в українській історичній науці розглядається парадигма дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. – у контексті сьогодення. **Висновки.** Встановлено, що в контексті сучасної російсько-української війни та тимчасової окупації території Північно-Західного Приазов'я надзвичайно важливим є переосмислення парадигми дослідження процесу формування етнокультурного складу населення цього краю впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. Адже ці давні українські терени Росія впродовж кількох століть намагалася окупувати й русифікувати. Нині маємо кульмінацію цих агресивних дій, коли з боку РФ учергове робляться спроби реанімувати проєкт «Новоросія», створений ще в другій половині XVIII ст. за часів правління Російською імперією Катериною II. При цьому під терміном «Новоросія» російська влада розглядала саме Південну Україну.

Дослідження формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я є ключовим для розуміння сучасного соціокультурного контексту цього регіону. Воно дає змогу з'ясувати історичні корені культурного розмаїття і зрозуміти, як формувалися сучасні етнічні спільноти, їх традиції та звичаї. Розуміння історії формування етнокультурного складу населення є важливим для налагодження гармонійних міжкультурних відносин. Аналіз історичних джерел свідчить про те, що цей регіон мав свою специфіку, яка відрізняла його від інших територій півдня України, що потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: етнокультурний склад населення; Північно-Західне Приазов'я; колонізація; українці; переселенці.

**STUDY PARADIGM OF THE PROCESS OF FORMATION
OF THE ETHNOCULTURAL STRUCTURE OF THE POPULATION
OF THE NORTH-WESTERN AZOVIAN REGION
(second half of the 18th – middle of the 19th century):
THE CONTEXT OF THE PRESENT**

Abstract. *The article purposes is to attempt to rethink in the modern context the paradigm of studying the process of formation of the ethnocultural composition of the population of the North-Western Azov region during the second half of the 18th – mid-19th centuries. The research methodology is based primarily on the principle of historicism. This is manifested, among other things, in the consideration of historical phenomena and processes through the prism of dynamics, analysis of the relationships between them and their interdependence. Thanks to the application of this principle, the specifics of the formation of the ethnocultural composition of the population of the region during the 18th – early 19th centuries were studied. The comparative method also plays an important role in the study of this process. The scientific novelty lies in the fact that for the first time in Ukrainian historical science the paradigm of studying the process of formation of the ethnocultural composition of the population of the North-Western Azov region during the second half of the 18th – mid-19th centuries is considered in the context of the present. Conclusions. It has been established that in the context of the current Russian-Ukrainian war and the temporary occupation of the territory of the North-Western Azov region, it is extremely important to rethink the paradigm of the study of the process of formation of the ethnocultural composition of the population of this region during the second half of the 18th – mid-19th centuries. After all, Russia has been trying to occupy and Russify these old Ukrainian territories for several centuries. Now we have the culmination of these aggressive actions, when the Russian Federation is once again attempting to revive the «Novorossiia» project, created in the second half of the 18th century during the reign of Catherine II of the Russian Empire. At the same time, the Russian authorities considered the term «Novorossiia» to mean Southern Ukraine. The study of the formation of the ethnocultural composition of the population of the North-Western Azov region is key to understanding the modern socio-cultural context of this region. It allows us to find out the historical roots of cultural diversity and understand how modern ethnic communities, their traditions and customs were formed. Understanding the history of the formation of the ethnocultural composition of the population is important for establishing harmonious intercultural relations. Analysis of historical sources indicates that this region had its own specifics, distinguishing it from other territories of the south of Ukraine, which requires further study.*

Key words: *ethnocultural composition of the population; North-Western Azov region; colonization; Ukrainians; settlers.*

Постановка проблеми. Територія Північно-Західного Приазов'я упродовж багатьох віків була місцем перетину різних народів і цивілізацій, з їх різноманітною культурою й традиціями. Особливу увагу привертає період, починаючи з XVIII й протягом XIX ст., коли відбувалися суттєві зміни в етнокультурному складі населення цього краю. Впродовж цього часу Північно-Західне Приазов'я стало важливим центром міграційних процесів, які визначили сучасну демографічну картину регіону. Одним з ключових факторів стало завершення протистояння Російської імперії з Кримським ханством. Після підписання Кючук-Кайнарджійського миру 1774 р. та анексії Криму

в 1783 р. територія Північно-Західного Приазов'я стала частиною Російської імперії, яка розпочала активне освоєння цих земель, що стимулювало значні міграційні рухи. Південно-східні степи, включаючи Приазов'я, раніше перебували під владою кочових народів, але після включення до складу Російської імперії ця територія стала важливим регіоном колонізації. Незаселені, але надзвичайно родючі землі Причорномор'я відкривали широкі перспективи для освоєння, оскільки мали потенціал стати ключовим постачальником хліба для країн Західної Європи. Щоб залучити нових мешканців, імперська влада надавала різноманітні пільги селянам з інших регіонів та іноземним переселенцям. Враховуючи це, тема дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж XVIII – початку XIX ст., має незаперечну актуальність у рамках комплексного вивчення історії півдня України, особливо в контексті сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. певним чином започатковано в працях: В. Кабузана (Кабузан, 1969; 1976), Л. Новікової (Новікова, 2018), С. Пачева (Пачев, 2024), Г. Турченко (Турченко, 2014), В. Шандри (Шандра, 2014), Л. Якубової (Якубова, 2014) та ін. Хоча Північно-Західне Приазов'я майже не було предметом окремих досліджень, воно зазвичай фігурувало у наукових працях, присвячених історії Південної України. При цьому необхідно зазначити, що тема дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. ще потребує більш детального висвітлення в історіографії.

Мета дослідження. У статті зроблена спроба переосмислення в сучасному контексті парадигми дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Як зауважив С. Пачев, для кожного регіону України притаманні специфічні особливості, що в сукупності формують загальну картину України. Так, для південного регіону країни специфічним є етнодемографічний стан, який відзначається строкатістю етнічного складу жителів й відносно великою питомою вагою етнічних меншин. Такого роду етнодемографічна ситуація має історичне підґрунтя та формувалася упродовж кількох останніх віків – внаслідок доволі складного багатовекторного процесу міграційних переміщень і зрушень. Нині етнічні спільноти України зазвичай є досить інтегрованими в український соціум і становлять невід'ємну частину української політичної нації. І це вповні стосується етнічних спільнот, які історично сконцентровані на теренах Півдня України. Водночас кожна з етнічних спільнот, володіючи самобутніми соціокультурними рисами, внесла свій особливий колорит у процес становлення специфічних регіональних етнокультурних особливостей. І такого роду внесок має особливу специфіку в місцях компактного проживання представників відповідних етнічних меншин, де вони становлять відносно значний відсоток серед місцевого населення (Пачев, 2024, с. 17). Але така парадигма формувалася досить тривалий час – протягом кількох останніх століть.

Перші системні наміри освоєння та заселення Півдня України, насамперед – прикордонних районів, пов'язані з появою в Російській імперії «Плану про надання в Новоросійській губернії казенних земель для їх заселення» від 22 березня 1764 р. Чинність цього документа поширювався на територію Новоросійської й Азовської

губерній. До кінця XVIII ст. цей план фактично визначав аграрну політику місцевої влади, становище та побут переселенців (Історія українського селянства, 2006, с. 263).

Валентина Шандра вважає, що входження українських земель Півдня до складу Російської держави в результаті укладення Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р. дало початок фактичному процесу колонізації цієї території Російською імперією. Зокрема, це була як внутрішня колонізація (переважно за рахунок селян і козаків Лівобережної України та євреїв Західного краю), так і зовнішня, ініційована Катериною II – за рахунок іноземних колоністів. Передовсім з Кримського півострова було фактично депортовано вірмен, греків й представників деяких інших національностей. Також на територію Півдня України переселяли біженців із Оттоманської держави: болгар, валахів, вірмен, греків, молдаван. Водночас сюди ж заселяли поляків й менонітів, яким відводилося понад 500 тис. дес. землі. Один із головних стимулів цього процесу полягав у тому, що для Катерина II була зацікавлена у значному збільшенні кількості населення цього краю. Адже, на її переконання, від цього залежала величина оброблених земель й, відповідним чином, – кількість зібраного збіжжя, котре мало йти на продаж через чорноморські порти (Шандра, 2014, с. 192). Саме внаслідок укладення Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р., масштаби переселення на Південь України значно зростали аж до кінця 20-х рр. XIX ст. Відтак Південна Україна стає важливим регіоном колонізації Російською державою (Якубова, 2014, с. 237).

Галина Турченко відзначає, що визначальним ідеологічним мотивом імперської політики стосовно Південної України став Маніфест Катерини II, де робилася спроба виправдання ліквідації її підлеглими Запорозької Січі в 1775 р. При цьому, право українських козаків на володіння землями Запорозьких Вольностей заперечувалося, хоч їхня військова й господарська присутність на цих землях мала набагато більш давню історію, аніж перебування тут росіян і заселених Катериною II колоністів. Водночас значна роль українського козацтва у процесі тривалої боротьби з Кримським ханством й Оттоманською портою нівелювалася фактором російської державної та військової машини. Унаслідок цього представниками російської держави цілеспрямовано замовчувалася українська участь у російсько-турецьких війнах (Турченко, 2014, с. 211–212). Імперська політика заселення нових територій включала створення військових поселень, а також переміщення козаків і селян. Важливим елементом було залучення іноземних колоністів. Це призвело до зміни національного складу населення Півдня, зменшивши частку українців. Наприкінці XVIII ст. землі Південної України передавалися у власність поміщикам, які мали їх швидко заселити. Характерною рисою заселення цього регіону було добровільне переселення українських селян, які мали це право до IV ревізії (Кабузан, 1976).

Отже, активна колонізація Російською імперією земель Південної України супроводжувалася масовим виселенням історично сформованого населення й заселенням опустілих теренів за рахунок – переважно росіян і європейських колоністів. З огляду на те, що міста Півдня України утворювалися як своєрідні центри економічного тяжіння, а новозбудовані залізниці значно сприяли міграційним процесам, урбанізація зумовила виразну асиметрію етнодемографічної структури – внаслідок масового припливу на підприємства робітників з Півночі, вже в XIX ст. тут почало проявлятися домінування російського населення. А тому все виразнішою ставала основна домінанта українського етносоціального буття – протистояння українського села та неукраїнського

міста. Відтак на теренах Півдня України формується специфічний «фронтирний» тип усвідомлення, що відзначався, з одного боку, відкритістю до інновацій, а з іншого – відвертими протестними настроями з тенденцією до виникнення гібридних й навіть «псевдоетнічних» ідентичностей (наприклад – «новоросів», «кримчан» тощо) (Схід і Південь України, 2014, с. 234–235).

Регіон Півдня України отримав офіційну назву Нова Росія («Новоросія», Новоросійський край). Чи не вперше назва «Новоросія» з'являється у 1764 р., коли було прийнято рішення про утворення тут Новоросійської губернії. І навіть після ліквідації Новоросійського генерал-губернаторства, російська влада робила активні зусилля щодо закріплення за Південною Україною штучної назви – «Новоросія». Проте справа полягала не лише в назві. Чи не головне завдання очільників Російської держави полягало у тому, щоб на цих теренах була сформована така етнічна картина населення, яка цілком відповідала б імперській політиці русифікації. Упродовж XIX ст. внаслідок природного приросту й масової міграції з російських губерній, теренів Лівобережжя, Правобережжя України й за рахунок зарубіжних колоністів – чисельність населення Півдня України значно збільшилася. Проте ніяких кардинальних змін, що поставили б під питання чисельне переважання українців на Півдні, після ліквідації Запорозької Січі не відбулося. Українці в регіоні, як і раніше, домінували (так, частка українців у Катеринославській губернії становила близько 80 %, в Херсонській та Таврійській – до 65 %. Другою за чисельністю групою були росіяни, відтак йшли татари, євреї, німці, греки, молдавани, турки, поляки, болгари та ін. (Турченко, 2014, с. 212–214).

Від 1790 р. на територію Приазов'я у межиріччя Молочної й Берди було переселено едісанських ногаїв, а в Приазовські степи на р. Молочні води – ногайців Єдичкульської орди, які ще в 1770 р. визнали протекторат Російської держави. Російська імперія всіляко намагалася встановити контроль над кочовими народами й інтегрувати їх у свою державну систему. Це призвело до поступового обмеження кочівництва, а також до посилення контактів між ордами та місцевим населенням. Питома вага татаро-ногайського населення в 1793 р. становила 77,59 %, в 1795 р. – 75,12 %, 1803 р. – 72,02 %, 1810 р. – 53,3 %, хоча його абсолютна чисельність з 1793 р. до 1810 р. зросла з 62 230 до 91 632 осіб (Кабузан, 1969, с. 86). Це, зі свого боку, свідчить про активне заселення краю переселенцями-землеробами.

У цей період важливе значення зберігалося за офіційною колонізацією, котра активно підтримувалася Російською державою. У 1795 р. її влада учергове задекларувала пільги для іноземних поселенців. Так, доволі велику роль відіграв указ від 2 жовтня 1795 р., згідно з яким для засновників заводів, фабрик, крамниць тощо у Катеринославській і Вознесенській губерніях передбачалося додаткове звільнення від сплати податків. Влада Російської імперії продовжувала створювати спеціальні державні органи задля управління переселенським процесом. Зокрема, в 1800 р. було утворено Контору опікуництва новоросійських іноземних поселенців (Новікова, 2018, с. 76, 84).

Упродовж першої половини XIX ст., переважно завдяки переселенцям, кількість населення Півдня України подвоїлась. Унаслідок цього етнічний склад населення краю став ще строкатішим. Переважали тут українці, яких було приблизно 74 %. Серед національних спільнот, що заселяли в цей час Південь України, також були: росіяни, болгари, греки, євреї, вірмени, румуни, німці, серби, угорці тощо. Більшість працездатного населення становили державні селяни й іноземні колоністи. Вони були

особисто вільними, володіли земельними наділами, могли продавати та купувати землю, сплачували податки державі.

Завдяки специфіці освоєння території, колонізаційній політиці царської Росії та створенню сприятливих умов для іноземних поселенців, вже до середини XIX ст. в Північно-Західному Приазов'ї сформувався строкатий етнокультурний склад населення, однак абсолютну більшість становили українські селяни. Загалом міграційна політика російського уряду та зміни адміністративно-територіального устрою на цій території була спрямована на зміцнення центральної влади на місцях, послаблення козацького стану. Надалі російський царизм усілякими пільгами й привілеями заохочував заселення української території, особливо південної частини, представниками інших етнічних груп. Найбільше стимулювалося переміщення росіян з корінних внутрішніх областей імперії, що було одним з елементів державної політики щодо українських територій. Крім великоросів, заохочувалося переселення німецьких колоністів, які вважалися більш благонадійними, ніж представники інших етнічних груп із західних країн. Уже в 1865 р. матеріали Міністерства державного майна Російської імперії свідчили, що царський уряд уважав кількість російських переселенців, які переїжджали в Україну, достатньою для забезпечення «обрусіння» краю (Донбас в етнополітичному вимірі, 2014, с. 51). На той час приналежність до великоросів була перевагою при купівлі землі. Однак підтримку отримували лише «благонадійні» великороси. Уряд Російської імперії дав вказівку банкам полегшувати великоросам купівлю земельних ділянок. Цей комплекс заходів мав сприяти перетворенню південних степових територій на виключно російські.

Висновки. Загалом варто підсумувати, що в контексті сучасної російсько-української війни та тимчасової окупації території Північно-Західного Приазов'я надзвичайно важливим є переосмислення парадигми дослідження процесу формування етнокультурного складу населення цього краю впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. Адже ці давні українські терени Росія впродовж кількох століть намагалася окупувати й русифікувати. Нині маємо кульмінацію цих агресивних дій, коли з боку РФ вчергове робляться спроби реанімувати проєкт «Новоросія», створений ще в другій половині XVIII ст. за часів правління Російською імперією Катериною II. При цьому, під терміном «Новоросія» російська влада розглядала саме Південну Україну.

Дослідження формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я є ключовим для розуміння сучасного соціокультурного контексту цього регіону. Воно дає можливість з'ясувати історичні корені культурного розмаїття та зрозуміти, як формувалися сучасні етнічні спільноти, їхні традиції і звичаї. Розуміння історії формування етнокультурного складу населення є важливим для налагодження гармонійних міжкультурних відносин. Аналіз історичних джерел свідчить про те, що цей регіон мав свою специфіку, яка відрізняла його від інших територій півдня України, що потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Донбас в етнополітичному вимірі. (2014). / авт. кол.: В. Котигоренко (керівник), О. Калакура, Л. Ковач та ін. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України.

Історія українського селянства. (2006) / відп. ред. В. А. Смолій ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка. Т. 1.

Кабузан, В. М. (1976). *Заселение Новороссии (Екатеринославская и Херсонская губернии) в XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.)*. URL: <https://old.lib.dp.ua/Book1.htm>

Кабузан, В. М. (1969). Заселення і освоєння Таврійської губернії у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*, 12, 85–90.

Новікова, Л. В. (2018). Історія етнічних (національних) меншин в Україні: курс. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

Пачев, С. І. (2024). Формування ареалу компактного розселення етнічних меншини на півдні України у XVIII – на початку XX ст. (на прикладі болгарської спільноти). *Етносоціальні аспекти вивчення історії Південної України 18 – 20 ст.*: монографія / Крилова А. М. (відп. ред.), Гудзь В. В. (редагування та передмова), Полякова Л. І., Пачев С. І., Ситник О. М., Шкода Н. А. Запоріжжя, 17–28.

Схід і Південь України: час, простір, соціум. (2014). Колективна монографія / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. Т. 1.

Турченко, Г. (2014). Імперський проект «Новоросія»: історія і сьогодення. *Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. Т. 1. Колективна монографія* / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 206–232.

Шандра, В. (2014). Формування державних інституцій на Півдні України в XIX ст.: історичний інваріант. *Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. Т. 1. Колективна монографія* / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 192–205.

Якубова, Л. (2014). Етнічна специфіка України очима істориків (XVIII – XX ст.). *Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. Т. 1. Колективна монографія* / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 236–253.

REFERENCES

Donbas v etnopolitychnomu vymiri. (2014). *Donbas v etnopolitychnomu vymiri* [Donbas in the ethno-political dimension] / [avt. kol.: V. Kotyhorenko (kerivnyk), O. Kalakura, L. Kovach ta in.]. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].

Istoriya ukrayinskoho selyanstva. (2006) *Istoriya ukrayinskoho selyanstva: narysy: v 2 t.* [History of Ukrainian peasantry: essays: in 2 volumes] / vidp. red. V. A. Smoliiy; Nats. akad. nauk Ukrayiny, In-t istoriyi Ukrayiny. Kyiv: Nauk. dumka. T. 1. [in Ukrainian].

Kabuzan, V. M. (1976). Zaseleeniye Novorossii (Yekaterinoslavskaya i Khersonskaya gubernii) v XVIII – pervoy polovine XIX veka (1719 – 1858 gg.) [Settlement of Novorossiia (Ekaterinoslav and Kherson provinces) in the 18th – first half of the 19th century (1719 – 1858)]. URL: <https://old.lib.dp.ua/Book1.htm> [in Russian].

Kabuzan, V. M. (1969). Zaseleeniya i osvoyeniya Tavriys'koyi huberniyi u druhiy polovyni XVIII – pershiy polovyni XIX st [Settlement of Novorossiia (Ekaterinoslav and Kherson provinces) in the 18th – first half of the 19th centuries (1719 – 1858)]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 12, 85–90. [in Ukrainian].

Novikova, L. V. (2018). *Istoriya etnichnykh (natsional'nykh) menshyn v Ukrayini: kurs lektsiy* [History of ethnic (national) minorities in Ukraine]. Odessa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. [in Ukrainian].

Pachev, S. I. (2024). Formuvannya arealu kompaktnoho rozselennya etnichnykh menshyny na pivdni Ukraini u XVIII – na pochatku XX st. (na prykladi bolhars'koyi spil'noty [Formation of the area of compact settlement of ethnic minorities in southern Ukraine in the 18th – early 20th centuries (on the example of the Bulgarian community)]. *Etnosotsialni aspekty vyvchennya istoriyi Pivdennoyi Ukrainy 18 – 20 st.: monohrafiya* / [Krylova A.M. (vidp. red.), Hudz' V. V. (redahuvannya ta peredmova), Polyakova L. I., Pachev S. I., Sytnyk O. M., Shkoda N. A.]. Zaporizhzhya, 17–28. [in Ukrainian].

Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. (2014). *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. Kolektyvna monohrafiya v dvokh tomakh* [East and South of Ukraine: Time, Space, Society: Collective Monograph in two volumes]. T. 1 / [vidp. red. V. A. Smoliy; kerivnyk avt. kolektyvu YA. Vermenych]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Turchenko, H. (2014). Imperskyi proekt «Novorosiya»: istoriya i s'ohodennya [The Imperial Project «Novorosiya»: History and Present]. *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. Kolektyvna monohrafiya v dvokh tomakh* [East and South of Ukraine: Time, Space, Society: Collective Monograph in two volumes] / [vidp. red. V. A. Smoliy; kerivnyk avt. kolektyvu YA. Vermenych]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, (1), 206–232. [in Ukrainian].

Shandra, V. (2014). Formuvannya derzhavnykh instytutsiy na Pivdni Ukrainy v XIX st.: istorychnyy invariant [Formation of state institutions in the South of Ukraine in the 19th century: a historical invariant]. *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. Kolektyvna monohrafiya v dvokh tomakh* [East and South of Ukraine: Time, Space, Society: Collective Monograph in two volumes] / [vidp. red. V. A. Smoliy; kerivnyk avt. kolektyvu YA. Vermenych]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, (1), 192–205. [in Ukrainian].

Yakubova, L. (2014). Etnichna spetsyfika Ukrainy ochyma istorykiv (XVIII – XX st.) [Ethnic specificity of Ukraine through the eyes of historians (18th – 20th centuries)]. *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. Kolektyvna monohrafiya v dvokh tomakh* [East and South of Ukraine: Time, Space, Society: Collective Monograph in two volumes] / [vidp. red. V. A. Smoliy; kerivnyk avt. kolektyvu YA. Vermenych]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, (1), 236–253. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 930(477)(092)“18/19”:94(4:470)

DOI 10.69550/3041-1467.7.333209

Witalij TELWAK

Doktor habilitowany nauk historycznych, profesor w Zakładzie historii powszechnej i nauk pomocniczych historii Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Iwana Franki w Drohobyczu, ul. Iwana Franki, 24, m. Drohobycz, Ukraina, 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: 0000-0002-2445-968X

Witalij MASZENKO

Doktor habilitowany nauk historycznych, profesor, kierownik Zakładu historii Ukrainy Narodowego Uniwersytetu w Czerkasach imienia Bogdana Chmelnickiego, Bulwar Szewczenki 81, m. Czerkasy, Ukraina, 18031 (masnenko@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-7825-3871

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

Vitalii MASZENKO

PhD hab. (History), Professor, head of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, Ukraine, postal code 18031 (masnenko@ukr.net)

Opis bibliograficzny artykułu: Telwak, W., Masnenko, W. (2025). Problem "Europa i Rosja" w refleksji teoretycznej i metodologicznej Mychajły Hruszewskiego. *Axis Europae*, 7, 17–27. doi: 10.69550/3041-1467.7.333209

Bibliographic Description of the Article: Telvak, V., Masnenko, V. (2025). Problem "Europa i Rosja" w refleksji teoretycznej i metodologicznej Mychajły Hruszewskiego [The Problem of "Europe and Russia" in the theoretical and methodological reflection of Mykhailo Hrushevsky]. *Axis Europae*, 7, 17–27. doi: 10.69550/3041-1467.7.333209 [in Polish].

**PROBLEM "EUROPA I ROSJA" W REFLEKSJI TEORETYCZNEJ I
METODOLOGICZNEJ MYCHAJŁY HRUSZEWSKIEGO**

Streszczenie. *Celem artykułu jest wyjaśnienie specyfiki prezentacji problemu "Europa i Rosja" w teoretycznym i metodologicznym ujęciu M. Hruszewskiego. Podstawą metodologiczną jest podejście interdyscyplinarne. Ważną rolę odegrały metody filozoficzne, ogólnonaukowe i specyficzne metody historyczne. Szczególny nacisk kładzie się na strukturalną i funkcjonalną systematyczną analizę faktów historiograficznych oraz metodę krytycznej analizy materiału dokumentalnego. Naukowa nowość opracowania polega na kompleksowej rekonstrukcji teoretycznej i metodologicznej refleksji M. Hruszewskiego nad problemem "Europa i Rosja". Wnioski.* Podsumowując uwagi na temat stosunku M. Hruszewskiego

do relacji “Europa i Rosja” w kontekście historycznej ewolucji narodu ukraińskiego należy zwrócić uwagę na aksjologiczne nasycenie jego narracji, co w zasadzie było nietypowe dla przedstawicieli pozytywistycznej formuły narracji historycznej *sine ira et studio*. Taka emocjonalność pojawiała się wtedy, gdy czysto naukowy problem badacz przenosił na antynomię “przyjaciel czy wróg”. W takich przypadkach, mimo wielokrotnie deklarowanego okcydentalizmu, sympatie M. Hruszewskiego, choć nie nadmiernie manifestowane, często lokowały się po stronie północnego sąsiada – Rosji. Ogólnie rzecz biorąc, relację “Europa i Rosja” uczony rozpatrywał na ogół z dwóch perspektyw czasowych – długiego historycznego okresu koekzystencji Ukraińców z ich zachodnimi i wschodnimi sąsiadami, jak również w zakresie swoich własnych doświadczeń życiowych, uwikłanych w burzliwe wydarzenia z końca XIX i pierwszych dekad XX ww. na kontynencie europejskim. To, jak sądzimy, w znaczącym stopniu tłumaczy zauważoną ambiwalencję w poglądach uczonego. Zauważmy, że ta tendencja stanowi jedną z istotnych cech ukraińskiej humanistyki nie tylko XX wieku, ale i naszego czasu. Wszystko to motywuje do kontynuacji badań nad problemem “Ukraina-Rosja- Europa” w szerszym kontekście chronologicznym i tematycznym.

Słowa kluczowe: M. Hruszewski, problem “Europa i Rosja”, model teoretyczno-metodologiczny, recepcja.

THE PROBLEM OF “EUROPE AND RUSSIA” IN THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL REFLECTION OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

Abstract. *This article aims to elucidate the specific features of how the problem of “Europe and Russia” is presented within the theoretical and methodological legacy of Mykhailo Hrushevsky. The research methodology relies on the use of an interdisciplinary approach. Based on the principles of objectivity and historicism, the research has done the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method. The article has used the heuristic possibilities of periodisation, classification and typology methods. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive reconstruction of M. Hrushevsky’s theoretical and methodological reflection on the problem of “Europe and Russia”. Conclusions. Our reflection on Hrushevsky’s approach to the problem of “Europe and Russia” within the broader historical evolution of the Ukrainian people has revealed a marked emotionality in his historiosophical and historiographical discourse. This stands in contrast to the positivist principle of *sine ira et studio* that Hrushevsky implemented in his work. This emotionality arose when the researcher recontextualized a purely scientific question into the axiological plane of “friend-stranger”. Notably, despite his often-professed pro-Western orientation, Hrushevsky’s sympathies, though subtly expressed, frequently leaned toward the Russian side. In his analysis, Hrushevsky approached the “Europe and Russia” dilemma from two distinct temporal perspectives: the long historical period of coexistence of Ukrainians with their Western and Eastern neighbors, as well as from the point of view of his own life experience, primarily taking into account the turbulent events of the late 19th - early decades of the 20th century on the European continent. It is precisely under the influence of the latter that the developed worldview guidelines undergo mutations and the formulated historiographic models are corrected. This, in our opinion, largely explains the observed ambivalence of the scientist’s statements. We note that this ambivalence, not least from the submission of M. Hrushevsky, is one of the notable features of Ukrainian humanities not only of the 20th century, but also of our time. All this actualizes the continuation of studies on the problem of “Europe and Russia” in broader chronological and thematic contexts.*

These contemporary events prompted shifts in Hrushevsky's worldview and revisions to his historiographic models. This dynamic, in our view, helps to explain the ambivalence observed in his assessments. Furthermore, this ambivalence, particularly as articulated by Hrushevsky, can be seen as a defining trait of Ukrainian humanities throughout the 20th century and continuing into the present. These considerations underscore the relevance of further research into the "Europe and Russia" problem within broader chronological and thematic frameworks.

Keywords: *M. Hrushevsky, the problem of "Europe and Russia", theoretical and methodological model, reception.*

Sformułowanie problemu. Orientowanie twórczości M. Hruszewskiego w relacji "Europa i Rosja" zawsze było poważnym problemem dla badaczy jego dorobku. Historyk ten – wychowanek rosyjskiej tradycji historiograficznej i sympatyk ideologii słowianofilskiej – przez całe swe życie, jak to twierdzili jego przeciwnicy ideologiczni okresu walki wyzwolenczej, niósł "nieostudzoną miłość" do "fikcji federalnej Rosji" i "niewyczerpalną wiarę w moskiewskiego liberała" (Мухин, 1936, c. 102–115; 194–202; 268–277). Z drugiej – jako twórca modelu ukraińskiego procesu historycznego, który odchodził od tradycji państwowej szkoły rosyjskiej historiografii XIX wieku – był postrzegany przez wielu rosyjskich intelektualistów za niezbyt rzetelnego naukowca, który podstępem, poprzez praktyki "naukowe", próbował zrealizować polityczny plan rozbioru "jedynego i niepodzielnego" imperium za pieniądze wrogich Słowiańszczyźnie Niemców i Austriaków. Przyniosło mu to etykietę jednego z liderów ukraińskiego ruchu "mazepańskiego".

Równie kontrowersyjną była jego ocena roli Europy Zachodniej jako czynnika cywilizacyjnego. Dla M. Hruszewskiego, jako zwolennika pozytywistycznej filozofii dziejów, osiągnięcia cywilizacyjne *a priori* były związane z kulturą Zachodu. W uzasadnianiu tej tezy często brakowało mu konsekwencji, gdyż z uwagi na dużą ilość zgromadzonego materiału źródłowego i jego różnorodność historyk często odchodził od deklarowanych zasad metodologicznych.

Głębsze poznanie tego problemu wymaga od badacza dorobku M. Hruszewskiego zastosowania perspektywy historiograficznej i historiozoficznej. Pozwala to nie tylko zrealizować konkretne zadania historiograficzne, jakim jest pokazanie mało znanej strony twórczości uczonego, ale również ułatwia zrozumienie skomplikowanych relacji między teorią i praktyką badawczą w jego twórczym laboratorium. Odniesienia do relacji "Europa i Rosja" w pisarstwie M. Hruszewskiego, z uwagi na znaczące wpływy jego koncepcji na badania ukrajinistyczne w XX wieku, pozwalają też zidentyfikować ideowe korzenie wielu współczesnych perspektyw historiozoficznych.

Analiza najnowszych badań. Problem zrozumienia teoretycznych i metodologicznych poglądów M. Hruszewskiego ma długą tradycję historiograficzną. We współczesnej historiografii badali je Leonid Zaskilniak (Зашкільняк, 1999), Natalia Jakowenko (Яковенко, 2008), Sergij Płochij (Plochy, 2005), a szczególnie intensywnie Witalij Telwak (Тельвак, 2001; Тельвак, 2002a; Тельвак, 2002b; Тельвак, 2003; Тельвак, 2010; Тельвак, 2011; Тельвак, 2012). Jednak ci i inni badacze praktycznie nie dotyczyli specyfiki prezentacji problemu "Europa i Rosja" w teoretycznym i metodologicznym ujęciu M. Hruszewskiego. Jest to powód, dla którego temat naszego badania jest istotny.

Celem artykułu jest wyjaśnienie specyfiki prezentacji problemu "Europa i Rosja" w teoretycznym i metodologicznym ujęciu M. Hruszewskiego.

Prezentacja materiału głównego. Już w pierwszych tomach “Historii Ukrainy-Rusi” M. Hruszewski określał ziemie ukraińskie jako swoistą bramę między Wschodem i Zachodem, której mieszkańcy w czasach masowych migracji wojowniczych hord stepowych odegrali “honorową rolę przedmurza” cywilizacji europejskiej przed niszczącymi wpływami koczowniców (Грушевський, 1994, c. 14). Od tego czasu, *de facto* zaczyna się trudna historia stosunków między mieszkańcami Ukrainy a światem zachodnim. Jak twierdził badacz “[...] Historyczne warunki życia orientowały Ukrainę w kierunku zachodnim, zaś geograficzne jej mieszkańcy orientowały i orientują na południe, ku Morzu Czarnemu (Грушевський, 1992c, c. 180). Przez długi czas – faktycznie do rozpadu Rusi Kijowskiej – pod naporem stepowych nomadów i wskutek wewnętrznych konfliktów ukształtowały się stosunki o charakterze partnerskim. Książęcy Kijów, który dokonał cywilizacyjnego wyboru na korzyść wartości bizantyjskich, stał się rodzajem regionalnego lidera, który przyciągał do kultury chrześcijańskiej pogańskie plemiona na swoich północno-wschodnich granicach. Pierwsze voluminy podstawowego dzieła uczonego są przepełnione jego uwagami o przychylności zachodnich stolic wobec Rurykowiczów. O rękę ich córek rywalizowali potężni władcy ówczesnej Europy.

M. Hruszewski, jak zwolennik pozytywistycznego porządku i postępu, w swoich historiozoficznych rozważaniach na różne sposoby zachwalał europejskie osiągnięcia cywilizacyjne i podkreślał ich znaczenie dla kształtowania się narodowego typu kultury ukraińskiej. Badacz wskazywał na ścisłe więzi ziem ukraińskich z kulturą germańską i celtycką w czasach przedpaństwowych. Zwracał uwagę na masowy napływ etnicznego elementu skandynawskiego w czasach kształtowania się najdawniejszej Rusi. W dobie książęcej jej kontakty z Zachodem stały jeszcze silniejsze. Badacz zwracał uwagę na “niezwykle szerokie powiązania dynastyczne” Rurykowiczów z księstwami niemieckimi i innymi państwami ze sfery kultury niemieckiej. Zauważał, że wzmacniały się więzi kulturalne i handlowe z krajami europejskiego Zachodu. Stawały się one konkurencyjne wobec wcześniejszych relacji z krajami bałkańskimi, Bizancjum i Azją Mniejszą (Грушевський, 1992c, c. 14).

Według M. Hruszewskiego po upadku Księstwa Kijowskiego w końcu XII w. centrum ukraińskiej państwowości przesunęło w region halicko-wołyński. Fakt bezpośredniego sąsiedztwa Księstwa Halicko-Wołyńskiego z krajami Europy Zachodniej określił europejski wektor cywilizacyjnego rozwoju młodego państwa. Przyniósł “pełną przewagę wpływów Zachodu wpływami bizantyjskimi i wschodnimi, jakie dominowały w okresie kształtowania się państwa kijowskiego” (Грушевський, 1992c, c. 14–15).

Zdaniem M. Hruszewskiego początki odrębności cywilizacyjnej między Ukrainą a Rosją sięgają przełomu XII i XIII wieku. Historyk ten uważał, że państwo włodzimiersko-moskiewskie nie było ani spadkobiercą, ani następcą Księstwa Kijowskiego – “ono wyrosło na własnym korzeniu” (Грушевський, 2002, c. 77). Dziedzictwo cywilizacyjne państwa kijowskiego, jak twierdził badacz, Moskwa przejęła tylko częściowo, “bardziej przemieszała elementy fińskie, tatarskie, mongolskie”, podczas gdy “Zachodnia Ukraina, w której w XIII wieku skoncentrowało się życie ukraińskie, w pełni wchodziła w krąg życia zachodnioeuropejskiego” (Грушевський, 1992a, c. 15). Pomimo różnic religijnych z katolickim Zachodem istniał “duży krąg interesów politycznych i kulturowych [Halicko-Wołyńskiej Rusi] orientował się na Zachód” (Грушевський, 1992a, c. 15).

Kierunek zachodni w rozwoju kultury ziem ukraińskich był konsekwencją włączenia tych terytoriów do państwa polsko-litewskiego. “Dla kultury ukraińskiej ponownie otwierały się korzystne horyzonty” – pisał M. Hruszewski (Грушевський, 2007, c. 316). Ilustrując korzystny charakter wpływów zachodnich na wszystkie przejawy ukraińskiego życia, uczony

zauważał wzrost gospodarczy miast, przeobrażenia ich życia wewnętrznego w oparciu o wzory niemieckie. "Tak więc – podsumowywał ten okres historyczny M. Hruszewski – związana ściśle i bezpośrednio z Europą Zachodnią, Niemcami w pierwszej kolej, i dalej – również z Włochami, Ukraina wkroczyła, tylko z niewielkim zapóźnieniem w dobę włosko-niemieckiego renesansu, niemieckiej reformacji i reakcji katolickiej, która całym swym ciężarem spadła na ukraińskie ziemie pod koniec XVI wieku" (Грушевський, 1992a, c. 154). Ten okres jeszcze bardziej pogłębił cywilizacyjne różnice pomiędzy mieszkańcami ziem ukraińskich i rosyjskich. Carstwo moskiewskie, pisał M. Hruszewski, coraz bardziej odchodziło od staroruskiego dziedzictwa kulturowego, coraz głębiej dostając się pod wschodnie wpływy. Natomiast "Ukraina żyła jednym życiem, jednymi ideami z Zachodem. Stąd czerpała inspiracje kulturowe, stąd brała wzorce dla swojej kultury" (Грушевський, 1992a, c. 154).

Właściwie w stałej interakcji z zachodnioeuropejską kulturą, uważał M. Hruszewski, tworzyły się swoiste cechy ukraińskiego charakteru narodowego, co mentalnie spokrewniało Ukraińców z ich zachodnimi sąsiadami. Z tego powodu "naród ukraiński należy do zachodnioeuropejskiego, czy raczej po prostu do europejskiego kręgu nie tylko siłą związków historycznych, które od wieków wiązały ukraińskie życie z zachodnim, ale i samym składem charakteru narodowego". Natomiast charakter wielkorosyjski, twierdził badacz, kształtował się pod wpływem cywilizacji Wschodu. W związku z tym, właściwe są dla niego takie cechy, jak brak własnej ludzkiej godności i brak szacunku do godności innej osoby, brak zamiłowania do wygodnego życia, skłonność do anarchii. Wszystko to, podkreślał historyk, jest "kompletną antytezą do ukraińskich cech narodowych", które "czynią Ukraińca duchowo bliskim światu zachodnioeuropejskiemu, w czymś germańskiemu [...] w innym romańskiemu" (Грушевський, 1992b, c. 22).

M. Hruszewski stale podkreślał twórczy charakter tych wpływów. Według uczonego, zachodnie wzorce cywilizacyjne przemieszały się ze starymi tradycjami, na których wyrosło społeczeństwo staroruskie. W wyniku tego wykształciła się swoista kultura ukraińska. Tak, na przykład, powstała oryginalna ukraińska sztuka XVII–XVIII wieku, co, wskazuje badacz, przyciągało "zachodnioeuropejskiego człowieka". "[...] Kulturę i sztukę XVII–XVIII w., do samego końca Hetmanszczyzny – podkreślił M. Hruszewski, – trzeba nazywać zachodnią. Głównie opartą na wzorach niemieckich, częściowo włoskich i francuskich, które przenikały bezpośrednio i pośrednio przez warstwę polską" (Грушевський, 1992a, c. 16).

Przedstawiony przez M. Hruszewskiego niemal idylliczny obraz stosunków między Ukrainą a Zachodem nie był zbyt mocno udokumentowany materiałem źródłowym. Autorowi brakowało też konsekwencji. Na stronach większości tomów "Historii Ukrainy-Rusi" znajdujemy zaprzeczenie każdej z powyższych tez. Paradoksalnie, ale badacz ponownie odwoływał się do wartości pozytywistycznych. Na przykład zachodnie wpływy na ukraińską edukację w XIV–XVI w. uczony krytykował z dwóch pozycji. Z jednej strony ubolewał, że wzory szkół zachodnich niszczyły własne tradycje oświatowe, nie pozwalając znaleźć rodzimych sposobów na modernizację tego segmentu życia społecznego. Badacz przekonywał też, że ta szkoła scholastyczna dawała na ogół bardzo mało prawdziwej wiedzy i żadnej zachęty do niej, do pozytywnych nauk" (Грушевський, 1995, c. 478) (podkreślenie nasze – aut.). M. Hruszewski skarżył się również, że "ta szkoła była bardzo mało związana z prawdziwym życiem narodu ukraińskiego w przeszłości i teraźniejszości, miała bardzo słabo określony narodowy charakter w szerszym tego słowa znaczeniu" (Грушевський, 1995, c. 478).

W zupełnie innym świetle w "Historii Ukrainy-Rusi" zostało przedstawione włączenie ziem ukraińskich do państwa polsko-litewskiego. Na łamach trzeciego tomu w/w pracy M. Hruszewski wydarzenie to emocjonalnie nazwał "fatalnym przełomem w życiu

ukraińsko-ruskiego narodu”, od którego Ruś i kultura staroruska “nic nie zyskała, a straciła – bez końca [...] na szkodę nie tylko swego narodu – ze szkodą dla cywilizacji wogóle” (Грушевський, 1993a, c. 503).

Podobne zabarwienie aksjologiczne, w “Historii Ukrainy-Rusi” i na łamach publicystyki historycznej M. Hruszewskiego, miały niemieckie wpływy na kulturę ukraińską. “W naszą glebę niemieckie formy sadzono władzą i szlachtą z początku niewygodnie, niedostosowanie do lokalnych warunków, uszkodzone narodową i religijną ekskluzywnością, okrojone albo wykrzywione fiskalizmem lub w interesach stanu szlacheckiego, i dalej ich psuli i kaleczyli z tych samych powodów” – pisał uczony (Грушевський, 1995, c. 138–139). Negatywny był emocjonalny stosunek M. Hruszewskiego do zachodnich wpływów cywilizacyjnych, wyjątkowo destrukcyjnych czynników dla swoistej staroruskiej miejskiej kultury. Szczególnie wymownie, jak zauważyła Natalia Jakowenko, widać to na przykładzie oceny przez uczonego rozprzestrzeniania się prawa magdeburskiego na ziemiach ukraińskich (Яковенко, 2008; Тельвак, 2000b). Jednak odpowiedzialność za ten stan rzeczy uczony w pełni przerzucał na stronę polską, która, jego zdaniem, przez system zakazów rozerwała stare więzi Ukrainy z Zachodem i takim sposobem “wszystko było tak urządzone, ażeby zachodnia kultura mogła dotrzeć na Ukrainie nie inaczej jak poprzez kiepski polski alembik” (Грушевський, 1995, c. 139).

Przyczyny oskarżenia Zachodu o zniszczenie swoistej kultury ukraińskiej, wielokrotnie próbowali wyjaśnić współcześni badacze. Leonid Zaszkilniak akcentuje słowianofilskie sympatie M. Hruszewskiego przyjęte przez niego jeszcze w gimnazjum i w latach studenckich (Зашкільняк, 1999). Z takimi ustaleniami w swojej monografii o wybitnym uczonym zgadza się Sergij Płochij (Plochy, 2005, p. 114). Natomiast Natalia Jakowenko podkreśla “rosyjską tradycję umysłową”, w cieniu której odbywała się ewolucja twórczości M. Hruszewskiego (Яковенко, 2008, c. 97; Тельвак, 2000a). W naszej opinii, takie zdania wymagają rozwinięcia, gdyż stosunek M. Hruszewskiego do Zachodu nie był tak jednoznaczny.

Równie ambiwalentny był stosunek M. Hruszewskiego do Rosji. Północny sąsiad został przedstawiony jako sekwencyjna antyteza cywilizowanego Zachodu, jako kraj, który żyje na modłę wschodnich państw despotycznych. Elity polityczne Moskwy historyk wymownie nazywał “północnymi barbarzyńcami”, przeciwstawiając je “doświadczonym i cywilizowanym ludziom kultury zachodniej” (Грушевський, 1997, c. 759). W konsekwencji tego promoskiewski wybór kierunku polityki zagranicznej kozackiej starszyny na czele z Bohdanem Chmielnickim M. Hruszewski uważał za fatalne dla europejskich perspektyw Ukrainy. Ale jednocześnie zauważał, że ten wybór był dokonany w dużej mierze pod wpływem ówczesnych okoliczności, jako odpowiedź na nadużycia ze strony katolickiej Rzeczypospolitej. Geopolityczny wybór współczesnych ukraińskich elit uczony nazywał zwrotnym, również dla historii Europy Wschodniej, gdyż radykalnie zmienił on mapę polityczną współczesnego świata. Zapoczątkował on szybki upadek Polski i przekształcenie Moskwy w potężnego lidera ogólnoeuropejskiego wymiaru (Грушевський, 1996, c. 569). “[...] Przejęcie Ukrainy spod władzy Rzeczypospolitej polskiej pod protekcję moskiewskiego cara – pisał M. Hruszewski – [...] przesunęło centrum ciężkości politycznej w Europie Wschodniej z Polski do Moskwy, dając potężny impuls do europeizacji Moskwy, jej włączenia w polityczny układ europejski etc” (Грушевський, 1996, c. 6).

Historyk był przekonany, że wcielenie ziem ukraińskich do państwa moskiewskiego pozwalało Ukraińcom na dalsze funkcjonowanie w strefie kultury europejskiej. “[...] Ukraina XVII w. nadal była Europą, i chciała nią być każdą częścią swojej istoty!” – emocjonalnie

podkreślał badacz (Грушевський, 1996, c. 1496). Dopiero po likwidacji Hetmańszczyzny, na przełomie XVIII i XIX wieku, Ukraina pod presją wydarzeń politycznych dokonała zwrotu w kierunku rosyjskiej imperialnej północy. M. Hruszewski łączył to z przymusową rusyfikacją życia ukraińskiego, ekonomiczną eksploatacją ziem ukraińskich, umyślnym zniszczeniem istniejących przestrzeni edukacyjnych opartych na wzorach zachodnich. W efekcie tego – pisał historyk – "Ukraina XIX wieku została odcięta od Zachodu, od Europy i zwrócona obliczem ku północy, popchnięta nosem w głuchy kąt wielkorosyjskiej kultury i życia. Całe ukraińskie życie było wyrwione z swojego ustalonego środowiska, historycznie i geograficznie istniejącego toru i zrzucone na wielkoruski grunt na potok i rozgrabienie" (Грушевський, 1992a, c. 17).

Co ciekawe, przekonanie o fatalnych skutkach wyboru Bogdana Chmielnickiego M. Hruszewski wyrażał również w obecności swoich studentów. Przykładem tego są konsultacje M. Hruszewskiego dla jego studentów we Lwowie, na których oceniał on sposoby interpretacji badanych przez nich zagadnień. Tak w liście do Iwana Dżydzory, który studiował cechy polityki gospodarczej Piotra I w stosunku do ziem ukraińskich, M. Hruszewski doradzał, by nie przestrzegać upowszechnionych w nauce tez na temat pragmatyzmu gospodarczego rosyjskiego władcy, ale próbować udowodnić, "że to nie był merkantylizm, a tylko polityka" (Панькова, Пришляк, 2008, c. 281; Тельвак, Педич, 2016) (podkreślenie M. Hruszewskiego).

Wraz z rygorystycznymi ocenami skutków przyłączenia ziem ukraińskich do państwa rosyjskiego, M. Hruszewski i tutaj wykazywał się zadziwiającą jak dla badacza-pozytywisty ambiwalencję myślenia historycznego. Pomimo wielokrotnego zwrócenia uwagi na mentalne różnice między Ukraińcami i Rosjanami, badacz niejednokrotnie zauważał ich wyznaniową bliskość, co zmuszało ukraińskie elity do akceptowania północnego sąsiada, zwłaszcza po katolicyzacji elit litewskich. "Na przełomie XV i XVI wieku istnienie takiej skłonności [do Moskwy] było już dość jasne" – pisał autor "Historii Ukrainy-Rusi" (Грушевський, 1993b, c. 183).

M. Hruszewski zwracał również uwagę na wspólnotę tradycji historycznych, które zbliżały książąt ukraińskich i moskiewskich. Historyk odwoływał się do przekonania, że Moskwa "jest sukcesorką starożytnego państwa ruskiego" o "wysoce rozwiniętym ustroju arystokratycznym – przede wszystkim, książęcej arystokracji" (Грушевський, 1993b, c. 338). Taka bliskość praktyk religijnych i tradycji historycznej, zdaniem M. Hruszewskiego, szybko doprowadziła do stopniowej zmiany priorytetów polityki zagranicznej, która ostatecznie utorowała drogę ku późniejszej decyzji kozackiej starszyny w epoce Chmielniczyny.

Przełomem dla geopolitycznej orientacji Ukrainy w wymiarze "Europa i Rosja" były rewolucje w Rosji w latach 1905 oraz 1917. Uczony był pełen szczerych nadziei na demokratyczne zdobycze pierwszej rosyjskiej rewolucji. Swą *Ilustrowaną Historię Ukrainy*, którą pisał właśnie w tym czasie, ukończył wiele mówiącym zdaniem: "Oczywiście, szeroki narodowy rozwój ukraińskości jest i w Rosji kwestią niedalekiego czasu i możemy z pełną wiarą patrzeć w jego przyszłość" (Грушевський, 1913, c. 519). Równie wzniosłe były jego oceny i wydarzeń 1917 r. Druga rewolucja rosyjska była dla niego i jego ideologicznych zwolenników, "zorzą nowego świata" i "globalnym wyzwoleniem pracy i mas pracujących" (Жуковський, 2002).

Jednak rzeczywistość rosyjskiej rewolucji, która nie uznawała ukraińskiej podmiotowości politycznej, bardzo szybko ochłodziła wzniosłe nastroje M. Hruszewskiego. Będąc na czele Centralnej Rady wzywał, by "z nową siłą, z nową energią przywrócić więzi ze światem zachodnim" (Грушевський, 1992b, c. 21). To, jak stwierdzał badacz, jest

podyktowane nie tylko starą ukraińską tradycją, ale i “tym duchownym pokrewieństwem, jakie niewątpliwie istnieje między ukraińskim ludowym etnicznym elementem i życiem zachodnioeuropejskim”. Badacz po raz kolejny stwierdzał, że lud ukraiński należy do europejskiego kręgu cywilizacyjnego poprzez sam charakter narodu. Z tego powodu jego powrót do kultury europejskiej, w przekonaniu M. Hruszewskiego, odbędzie się naturalnie dzięki temu pokrewieństwu. “Ukraina – stwierdzał – może teraz powrócić z nową, nawet – po reakcji – z nieco powiększoną siłą do tego bliskiego duchem i charakterem świata. W pierwszej kolej – do świata germańskiego, niemieckiego, z którym w przeszłości miała najwięcej związków, najwięcej wpływów, a teraz składają się okoliczności tak, że będzie najłatwiej skontaktować się z zachodnim światem, korzystać z jego zasobów wiedzy, kultury, instynktu społecznego oraz dyscypliny” (Грушевський, 1992b, с. 21).

Wnioski. Podsumowując uwagi na temat stosunku M. Hruszewskiego do relacji “Europa i Rosja” w kontekście historycznej ewolucji narodu ukraińskiego należy zwrócić uwagę na aksjologiczne nasycenie jego narracji, co w zasadzie było nietypowe dla przedstawicieli pozytywistycznej formuły narracji historycznej *sine ira et studio*. Taka emocjonalność pojawiała się wtedy, gdy czysto naukowy problem badacz przenosił na antynomię “przyjaciel czy wróg”. W takich przypadkach, mimo wielokrotnie deklarowanego okcydentalizmu, sympatie M. Hruszewskiego, choć nie nadmiernie manifestowane, często lokowały się po stronie północnego sąsiada – Rosji. Ogólnie rzecz biorąc, relację “Europa i Rosja” uczony rozpatrywał na ogół z dwóch perspektyw czasowych – długiego historycznego okresu koekzystencji Ukraińców z ich zachodnimi i wschodnimi sąsiadami, jak również w zakresie swoich własnych doświadczeń życiowych, uwikłanych w burzliwe wydarzenia z końca XIX i pierwszych dekad XX ww. na kontynencie europejskim. To, jak sądzimy, w znaczącym stopniu tłumaczy zauważoną ambiwalencję w poglądach uczonego. Zauważmy, że ta tendencja stanowi jedną z istotnych cech ukraińskiej humanistyki nie tylko XX wieku, ale i naszego czasu. Wszystko to motywuje do kontynuacji badań nad problemem “Ukraina-Rosja-Europa” w szerszym kontekście chronologicznym i tematycznym.

Finansowanie. Artykuł został przygotowany zgodnie z tematem, finansowanym z budżetu państwa, “Przeciwdziałanie polityce historycznej państwa-agresora Federacji Rosyjskiej w procesie deokupacji terytoriów ukraińskich” (państwowy numer rejestracyjny 0123U101598).

LISTA ŹRÓDEŁ I LITERATURY

- Грушевський, М. (1913). *Ілюстрована історія України*. Київ-Львів.
- Грушевський, М. (1992a). Наша західня орієнтація. *На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали*. Нью Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 14–17.
- Грушевський, М. (1992b). Нові перспективи. *На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали*. Нью Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992, 21–27.
- Грушевський, М. (1992c). *Орієнтація чорноморська. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали*. Нью Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992, 18–20.
- Грушевський, М. (1993a). *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, т. 3.
- Грушевський, М. (1993b). *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, т. 4.
- Грушевський, М. (1994). *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, т. 1.
- Грушевський, М. (1995). *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, т. 6.
- Грушевський, М. (1996). *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, т. 9, ч. 1.
- Грушевський, М. (1997). *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, т. 9, ч. 2.

Грушевський, М. (2002). Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного Слов'янства. *Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; т. 1*, 75–82.

Грушевський, М. (2007). Українська справа в її історичному розвитку. *Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / т. 8. Серія “Історичні студії та розвідки (1906 – 1916)”*, 312–337.

Жуковський, А. (2002). Політична і публіцистична діяльність М.С.Грушевського на еміграції 1919 – 1924 рр. *Український історичний журнал*, 1, 96–125.

Зашкільняк, Л. (1999). Методологічні погляди Михайла Грушевського. *Україна Модерна*, 2–3, 133–153.

Мухин, М. (1936). Проф. М.Грушевський (1866 – 1934), *Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*, IV, 102–115; 194–202; 268–277.

Панькова, С., Пришляк, В. (2008). *Листування Михайла Грушевського, т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори*. Київ–Нью-Йорк: УІТ, ВД «Простір».

Тельвак, В. (2000а). Проблеми історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939 – 1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 35–36, 354–366.

Тельвак, В. (2000б). Історико-теоретичні дослідження в грушевськознавстві (90-ті рр. ХХ ст.). *Проблеми гуманітарних наук*, 5, 163–174.

Тельвак, В. (2001). Теоретичні проблеми історії у творчій спадщині М. С. Грушевського-рецензента (1894 – 1914 рр.). *Київська Старовина*, 5, 157–166.

Тельвак, В. (2002а). *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття)*. Дрогобич: «Вимір».

Тельвак, В. (2002б). Методологічні основи історичних поглядів М.С.Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття). *Київська Старовина*, 2, 3–28.

Тельвак, В. (2003). Проблеми дослідження теоретико-методологічної спадщини М.Грушевського на сторінках «Українського Історика». *Український історик*, 1–5, 177–192.

Тельвак, В. (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство. Науковий журнал*, 3, 29–35.

Тельвак, В. (2011). Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*, 2–3 (273), 290–298.

Тельвак, В. (2012). Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 483–498.

Тельвак, В., Педич, В. (2016). *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ.

Яковенко, Н. (2008). Кого та як іншує Михайло Грушевський в «Історії України–Руси»? Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації. Київ: НАН України, Інститут історії України, 95–100.

Plokhyy, S. (2005). *Unmaking Imperial Russia. Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.

REFERENCES

Hrushevskiy, M. (1913). *Iliustrovana istoriia Ukrainy* [Illustrated History of Ukraine]. Kyiv-Lviv. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1992a). Nasha zakhidnia oriientatsiia [Our Western Orientation]. *Na porozi Novoi Ukrainy. Statti i dzherelni materiialy – On the Threshold of New Ukraine. Articles and Source Materials.* Niu York – Lviv – Kyiv – Toronto – Miunkhen, 14–17. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1992b). Novi perspektyvy [New Perspectives]. *Na porozi Novoi Ukrainy. Statti i dzherelni materiialy – On the Threshold of New Ukraine. Articles and Source Materials.* Niu York – Lviv – Kyiv – Toronto – Miunkhen, 21–27. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1992c). Oriientatsiia chornomorska [Black Sea Orientation]. *Na porozi Novoi Ukrainy. Statti i dzherelni materiialy – On the Threshold of New Ukraine. Articles and Source Materials.* Niu York – Lviv – Kyiv – Toronto – Miunkhen, 18–20. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1993a). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. Kyiv: Naukova dumka, t. 3. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1993b). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. Kyiv: Naukova dumka, t. 4. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1994). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. Kyiv: Naukova dumka, t. 1. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1995). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. Kyiv: Naukova dumka, t. 6. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1996). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. Kyiv: Naukova dumka, t. 9, ch. 1. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (2002). Zvychainska skhema “russkoi” istorii y sprava ratsionalnoho ukladu istorii skhidnoho Slovianstva [The usual scheme of “Russian” history and the case of the rational structure of the history of Eastern Slavs]. *Hrushevskiy M.S. Tvory: U 50 t. – Hrushevsky M.S. Works: In 50 volumes*; t. 1, 75–82. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (2007). Ukrainska sprava v yii istorychnomu rozvytku [The Ukrainian case in its historical development]. *Hrushevskiy M.S. Tvory: U 50 t. – Hrushevsky M.S. Works: In 50 volumes*, t. 8. Seriiia “Istorychni studii ta rozvidky (1906 – 1916)”, 312–337. [in Ukrainian].

Mukhyn, M. (1936). Prof. M. Hrushevskiy (1866 – 1934) [Prof. M. Hrushevskiy (1866 – 1934)]. *Vistnyk. Misiachnyk literatury, mystetstva, nauky y hromadskoho zhyttia – Bulletin. Monthly of Literature, Art, Science and Public Life, IV*, 102–115; 194–202; 268–277. [in Ukrainian].

Pankova, S., & Pryshliak, V. (2008). *Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho, t. 4: Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho ta Ivana Dzhydzhor* [Correspondence of Mykhailo Hrushevsky, vol. 4: Correspondence of Mykhailo Hrushevsky and Ivan Dzhydzhora]. Kyiv–Niu–Iork: UIT, VD “Prostir”. [in Ukrainian].

Plokhyy, S. (2005). *Unmaking Imperial Russia. Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*, Toronto-Buffulo-London: University of Toronto Press. [in English].

Telvak, V. (2000a). Problemy istoryko-teoretychnoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriohrafii ukrainskoi diaspory (1939 – 1990 rr.) [Problem’s of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevsky in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939 – 1990)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna – Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 35–36, 354–366. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2000b). Istoryko-teoretychni doslidzhennia v hrushevskoznavstvi (90-ti rr. XX st.) [Historical and theoretical studies in pear studies (90s of the XX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk – Problems of humanitarian sciences*, 5, 163–174. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2001). Teoretychni problemy istorii u tvorchii spadshchyni M. S. Hrushevskoho-retsenzenta (1894 – 1914 rr.) [Theoretical problems of history in the creative legacy of M. S. Hrushevskyi the reviewer (1894 – 1914).]. *Kyivska Starovyna – Kyiv Antiquity*, 5, 157–166. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2002a). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century)]. Drohobych: “Vymir” [in Ukrainian].

Telvak, V. (2002b). Metodolohichni osnovy istorychnykh pohliadiv M. S. Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Methodological foundations of historical views of M. S. Hrushevskyi (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Kyivska Starovyna – Kyiv Antiquity*, 2, 3–28. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2003). Problemy doslidzhennia teoretyko-metodolohichnoi spadshchyny M. Hrushevskoho na storinkakh “Ukrainskoho Istoryka” [Problems of researching the theoretical and methodological heritage of M. Hrushevskyi on the pages of “Ukrainian Historian”]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1–5, 177–192. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress.]. *Kraieznavstvo. Naukovyi zhurnal – Local history. Scientific journal*, 3, 29–35. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2011). Hrushevskiana Ruslana Pyroha [Hrushevskiana by Ruslan Pyrig]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2–3 (273), 290–298. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2012). Hrushevskiana na storinkakh “Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu” (1991 – 2010 rr.) [Hrushevskiana on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991 – 2010)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 22, 483–498. [in Ukrainian].

Telvak, V., & Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

Yakovenko, N. (2008). Koho ta yak inshuie Mykhailo Hrushevskyi v “Istorii Ukrainy–Rusy”? [Who and how is Mykhailo Hrushevsky other in “History of Ukraine–Rus”?]. *Obraz Inshoho v susidnikh istoriiakh: mify, stereotypy, naukovy interpretatsii – The Image of the Other in Neighboring Histories: Myths, Stereotypes, Scientific Interpretations*. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 95–100. [in Ukrainian].

Zashkilniak, L. (1999). Metodolohichni pohliady Mykhaila Hrushevskoho [Methodological views of Mykhailo Hrushevskyi]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 2–3, 133–153. [in Ukrainian].

Zhukovskyi, A. (2002). Politychna i publitsystychna diialnist M. S. Hrushevskoho na emihratsii 1919 – 1924 rr. [Political and journalistic activities of M. S. Hrushevsky in emigration 1919 – 1924]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 96–125. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17 грудня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 930(477)(092)“18/19”:930(100=161.2)

DOI 10.69550/3041-1467.7.333202

Mykhailo SABINSKYI

PhD (History), Security Service of Ukraine, 33 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (mikhailo.sabinskyi@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-6059-4646

Roman KRUCHAK

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (krb0679223597@gmail.com)

ORCID: 0009-0009-9929-8399

Hryhorii BONDARENKO

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (gregsergbond@gmail.com)

ORCID: 0009-0004-5939-9738

Михайло САБІНСЬКИЙ

кандидат історичних наук, Служба безпеки України, вул. Володимирська, 33, Київ, Україна, індекс 01601 (mikhailo.sabinskyi@gmail.com)

Роман КРУЧАК

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (krb0679223597@gmail.com)

Григорій БОНДАРЕНКО

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (gregsergbond@gmail.com)

Bibliographic Description of the Article: Sabinskyi, M., Kruchak, R., & Bondarenko, H. (2025). Teoretychna spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v osmyslenni ukrainykykh diaspornykh intelektualiv [The theoretical heritage of Mykhailo Hrushevsky in the understanding of Ukrainian diaspora intellectuals]. *Axis Europae*, 7, 28–39. doi: 10.69550/3041-1467.7.333202

Бібліографічний опис статті: Сабінський, М., Кручак, Р., Бондаренко, Г. (2025). Теоретична спадщина Михайла Грушевського в осмисленні українських діаспорних інтелектуалів. *Axis Europae*, 7, 28–39. doi: 10.69550/3041-1467.7.333202

TEORETYCHNA SPADSHCHYNA MYKHAILA HRUSHEVSKOHO V OSMYSLENNI UKRAINSKYKH DIASPORNYKH INTELEKTUALIV

Abstract. *The purpose of the article is to reconstruct the discussions that took place in Ukrainian foreign historiography around the theoretical legacy of M. Hrushevsky. The research methodology applies the principles of historicism and objectivity, as well as general scientific and special-historical methods of historiographical research. The scientific novelty of the article is to comprehensively reconstruct historiographical discussions around the historiosophical views of M. Hrushevsky among Ukrainian diaspora intellectuals. Conclusions.* In conclusion, we note the considerable interest of Ukrainian foreign historians in the conceptual heritage of M. Hrushevsky. This interest had both pragmatic and purely historiographical aspects. It was about the need to contrast the militant Soviet imperial rhetoric about the historical conditionality of the political unity of the Eastern Slavs with the Ukrainian-centric scheme, which would have a tradition of wide historiographical reception and proper source-scientific justification. And here is the scheme of M. Hrushevsky fully proved his instrumental suitability for the struggle against imperialists of all national varieties, just as the scientist himself did at the beginning of the 20th century. On the other hand, there was an urgent need to rethink the experience of the Liberation Struggle in the context of the new post-war world order and clarify the current national tasks. And here the concept of M. Hrushevsky became the starting point for such reflections, the evaluative vector of which was determined by the ideology professed by intellectuals. But despite some skepticism or even criticism of certain provisions of the scheme of the author of "History of Ukraine-Rus", it was unanimously recognized as the most coherent justification of the historical continuity of our people. Understanding the conceptual legacy of the Great Ukrainian, diaspora historians gradually got rid of ideological invectives, thereby giving impetus to the institutionalization of Hrushevsky studies in the next period.

Keywords: M. Hrushevsky, theoretical heritage, diaspora intellectuals, Ukrainian historiography abroad, reception.

ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ОСМИСЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ДІАСПОРНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ

Анотація. *Метою статті є реконструкція дискусій, котрі відбувалися в українській закордонній історіографії довкола теоретичної спадщини М. Грушевського. Методологія дослідження передбачає використання принципів історизму й об'єктивності, а також загальнонаукових і спеціально-історичних методів історіографічного дослідження. Наукова новизна статті – всебічно реконструювати історіографічні дискусії довкола історіософських поглядів М. Грушевського в середовищі українських діаспорних інтелектуалів. Висновки.* У підсумку відзначено, що в середовищі українських закордонних істориків чималою була зацікавленість теоретичною спадщиною М. Грушевського. Така запитаність була зумовлена як прагматичними, так і суто історіографічними обставинами. Мовилося про потребу заперечити войовничу радянську імперську риторiku про одвічну політичну єдність східних слов'ян шляхом протиставлення їй україноцентричної схеми, яка б мала практику широкого історіографічного обговорення й адекватне джерелознавче узагальнення. І тут теоретична модель М. Грушевського продемонструвала свій інструментальний потенціал для протистояння з імперіалізмами всіх національних

відтінків, подібно до того, як це робив сам історик протягом перших десятиліть ХХ ст. З іншого боку, гострою була необхідність переосмислення періоду Визвольних змагань у контексті нових повоєнних реалій світу та визначення першочергових національних завдань. І в цьому випадку історіософія М. Грушевського стала вихідним моментом для такого осмислення, оціночний вектор якого зумовлювала обрана інтелектуалами ідеологія. Незважаючи на певний скепсис чи подекуди критику деяких складових концепції автора «Історії України-Руси», вона солідарно була атестована найбільш струнким узаasadненням історичної тривалості нашої нації. Осмислюючи теоретичний доробок М. Грушевського, закордонні інтелектуали поступово відмовлялися від ідеологічної риторики, чим створили імпульс для інституціалізації грушевськознавчих студій у наступний період.

Ключові слова: М. Грушевський, теоретична спадщина, діаспорні інтелектуали, українська закордонна історіографія, реценція.

Problem Statement. In modern Hrushevsky studies, a fair conviction has been established that the traditions of scientific study of the life and activities of the Great Ukrainian were established in the post-war period by the efforts of those domestic intellectuals who were lucky enough to be on the other side of the “iron curtain” (Тельвак, 2010). With this in mind, a lot has been written today about the institutional, personnel and conceptual components of diasporic Hrushevsky studies. On the other hand, some plots of foreign Hrushevskiana continue to be elucidated rather fragmentarily, because in historiographical works the biographical discourse clearly dominates as opposed to the problematic one. In our investigation, we would like to draw attention to one of the undervalued, in our opinion, subjects of discussions of Hrushevsky studies in Ukrainian foreign historiography – the complex process of rethinking the historical concept of the author of “History of Ukraine-Rus” (Тельвак, Тельвак, 2021). At the same time, let’s turn to the little-known period of the post-war twenty years, because diaspora Hrushevskiana is usually studied from 1966, when the emergence of a new interdisciplinary direction of Ukrainian studies was announced.

The purpose of the article is to reconstruct the discussions that took place in Ukrainian foreign historiography around the theoretical legacy of M. Hrushevsky.

Analysis of recent research and publications. Diasporic Hrushevskiana today has an impressive historiography. It also found a place for clarifying the contribution of Ukrainian foreign historians to the rethinking of the theoretical legacy of the author of “History of Ukraine-Rus”. In particular, Alla Atamanenko briefly outlined this problem in her monograph dedicated to the Ukrainian Historical Society (Atamanenko, 2010). The diaspora discourse of the theoretical Hrushevskiana was studied in the most detail today in Vitaliy Telvak’s monographs (Telvak, 2002b; Telvak, 2008a) and a his number of articles (Telvak, 2002a; Telvak, & Telvak, 2005; Telvak, 2006; Telvak, 2008a), and in article Mykola Haliv, Vasyl Ilnytskyi (Haliv, & Ilnytskyi, 2024). However, in these works, the authors, in accordance with their research task, focused on the methodological component of diasporic Hrushevskiana. Instead, the problem of the conceptual plan was touched upon mostly casually. Also, these and other researchers focused mostly on the literature of 1966 – 1989, referring fragmentarily to earlier publications (Pyrig, & Telvak, 2016; Pyrig, & Telvak, 2021). These circumstances determined the relevance of the topic of our research.

Presentation of the main material. In the first post-war years, Ukrainian historians in the free world faced the situation of aggressive imposition by Soviet social scientists of the imperial scheme of the Eastern European historical process. In it, as is known, the Ukrainian

past was completely dissolved in the all-Russian narrative, thus legitimizing the “naturalness” of Ukrainian lands being part of the Soviet state. In view of such an intellectual challenge, Ukrainian humanitarians abroad began to actively popularize the historical scheme of M. Hrushevsky, as the most modern model of our past, offering new arguments from his own research to support it.

In order to familiarize Western colleagues with the conceptual visions of the author of “History of Ukraine-Rus”, in 1952 in the “Annals” of the Ukrainian Free Academy of Sciences in the USA, for the first time, an English translation of the well-known work “The Conventional Scheme of “Russian” History and the Case for a Rational Structure of the History of the Eastern Slavs” was published (Hrushevsky, 1952). Considerable popularization of the conceptual ideas of M. Hrushevsky was also helped by the reprinting of the “History of Ukraine-Rus” during 1954 – 1958. The appearance of these works became a kind of impetus for the Ukrainian foreign historians themselves to rethink the historiosophical legacy of the Great Ukrainian, taking into account the new socio-political circumstances and intellectual challenges of the post-war years. However, for some time, such an understanding was on the sidelines of generalizing works about the prominent historian, which appeared in the second half of the 1940s – at the beginning of the 1950s.

For the first time in the studied period, specifically to the problem of the conceptual heritage of M. Hrushevsky addressed in his preface to the first volume of the republished “History of Ukraine-Rus” Borys Krupnytsky, a well-known representative of the statist direction. The appearance of the first volume became a remarkable event in the intellectual life of the Ukrainian diaspora, and the publishers timed it to the twentieth anniversary of the death of a prominent historian. Already at the beginning of his research, the author turned to the problem of the origins of the theoretical views of M. Hrushevsky, rightly pointing out the special significance of the influence of Volodymyr Antonovych. It was at his school, the researcher claims, that the young historian received “thorough methodological training” (Крупницький, 1954, с. I–II).

Moving on to the direct analysis of the historical concept of M. Hrushevsky, B. Krupnytsky called it “precious” at the very beginning, pointing to the innovative character and revolutionary influence of the “Normal scheme...” on Ukrainian historiography in the following decades. The historiographer demonstrates in detail to the reader the originality and logic of the historical thinking of the prominent historian, which made his model widely used among Ukrainian researchers of the past and over time gained more and more sympathizers among Russian intellectuals unencumbered by the imperial syndrome. “In this way, a great deal was accomplished, – concludes B. Krupnytsky. – M. Hrushevsky grounded and introduced into scholarly life the unique scheme of the history of the Ukrainian people in the whole space of its historical life in the territory inhabited by it, as one continuous and inseparable process. This scheme was accepted by all Ukrainian historians, old and new, populists and statesmen. [...] Thanks to Hrushevsky’s scheme, the main national line was determined” (Krupnytsky, 1954, p. XXIII).

Then B. Krupnytsky considers the functioning of the model of M. Hrushevsky in the Ukrainian intellectual space of the first half of the 20th century. In particular, drawing attention to the fact that the Lviv students of the scientist disagreed with him on many historiosophical issues, he emphasizes the complete approbation of the teacher’s historical scheme by Galician historians. Historians-statesmen in the interwar period also fully accepted this concept, while trying to fill it with new content in the spirit of conservative ideology. What’s more, the arguments set forth in the “Normal Scheme” found full acceptance in

the young Ukrainian Marxist historiography, whose representatives only tried to replace national accents with class-economic ones (Krupnytsky, 1954, p. XIV). With this in mind, the researcher certifies the model of Ukrainian history by M. Hrushevsky “a kind of flag of national awareness”, because it contained the tendency towards secession, separation, rather than rapprochement with Moscow, demanded by conscious Ukrainians. “It is this trend that has greatly captivated all circles of Ukrainian historians and non-historians [...]”, emphasizes B. Krupnytsky (Krupnytsky, 1954, p. XIV).

At the same time, the researcher notes, despite the real revolutionary nature and good theoretical and source validity of the historical model of M. Hrushevsky, she “paved only the first paths.” The historiographer emphasizes that the scheme of the author of “History of Ukraine-Rus” must be filled with “real content, today in the spirit of statism.” B. Krupnytsky substantiates his statement with the fact that Ukrainian statehood existed for a long time: in the Kyivan period, during the Galicia-Volyn principality, as a common tradition in the Lithuanian-Russian state, as a Cossack state, and as a modern attempt at Ukrainian statehood in 1917 – 1921. Undoubtedly, he admits that M. Hrushevsky is partially right. According to a researcher, there is no such gravity as the history of the people, but there is a sufficient connection. B. Krupnytsky emphasizes: “We feel connected to these old types of Ukrainian statehood.[...] We all come from the national-people scheme of M. Hrushevsky, but right now we are putting forward the moments of the state existence of Ukraine” (Krupnytsky, 1954, p. XXIII–XXIV).

Then B. Krupnytsky tries to solve the important problem of the hierarchy of driving forces of history in the concept of an outstanding scientist. Following his student Vasyl Gerasymuk, he notes that in the understanding of M. Hrushevsky Ukrainian historical life was filled with numerous social tensions, economic conflicts, cultural struggles, “legal difficulties” and changes. The historiographer certifies the scientist as a convinced evolutionist, for whom the historical process was filled with power and dynamics, which, he aptly adds, ultimately “corresponded to his own energetic nature”.

Touching upon the difficult issue of the leading drivers of the historical process, B. Krupnytsky quite justifiably points out that as a supporter of the positivist theory of factors, M. Hrushevsky did not give absolute priority to any of the factors, he believed that only in the complex they determined the course and content of the Ukrainian past. In view of this, the historiographer rejects the criticisms of M. Hrushevsky’s alleged fascination with historical materialism, claiming that he “didn’t like extreme views at all.” Moreover, says B. Krupnytsky, it is in the texts of the author of “History of Ukraine-Rus” that we notice a tendency to balance various historical factors. In particular, political and state life in the understanding of M. Hrushevsky, it is self-evidently a very important factor, but next to the political factor there are economic and cultural factors, which gain more or less importance, but in any case are not somewhere behind the political factor. It should be noted that modern studies on the historiosophical model of M. Hrushevsky fully confirm the correctness of these conclusions of B. Krupnytsky (Telvak, 2002, pp. 85–120).

Summing up his observations on the theoretical heritage of M. Hrushevsky, the historiographer, reiterates that the importance of his main idea about the durability and continuity of the Ukrainian historical process was enormous and remains so to this day. The very author of “History of Ukraine-Rus” B. Krupnytsky rightly certifies himself as an objective historian who never falsified the testimony of sources to suit any doctrine. At the same time, with his historical work, among his contemporaries, M. Hrushevsky contributed the most to the rapid growth of self-awareness among a wide circle of Ukrainians, their

transformation from an ethnographic community into a modern nation. “His historical trial and condemnation was based on a solid national Ukrainian ideology,” the historiographer emphasizes. – For him, as a Ukrainian patriot, Ukraine and its national and people’s interests were a self-evident starting point” (Krupnytsky, 1954, p. XXVII). Summarizing the observations of Hrushevsky studies by B. Krupnytsky, let’s pay attention to the absence of political rhetoric that was common in emigration at that time, when from the historical views of the author of “History of Ukraine-Rus” the logic of the defeat of the Liberation Struggle was necessarily deduced. With this academicism, the intelligence of an authoritative sympathizer of the ideology of the hetman camp differed favorably from the texts of some of his ideological colleagues.

The studio of Natalia Polonska-Vasylenko, an outstanding representative of statist historiography, was marked by similar academicism, dedicated to understanding the conceptual foundations of modern Russian and Ukrainian historiography (Polonska-Vasylenko, 1964). Imposing on the observations of B. Krupnytsky, the researcher also emphasizes the special significance of the concept of M. Hrushevsky for the formation of the Ukrainian Clio of the 20th century, calling the article “Usual scheme...” “a turning point in Russian historiography.” At the same time, finding out the sources of conceptual inspirations of the outstanding historian, she rightly notes that the scheme of M. Hrushevsky could appear “only thanks to the experiments of predecessors, whose synthesis it is.” Analyzing in detail the historiographical logic of the scheme of the author of “History of Ukraine-Rus”, N. Polonska-Vasylenko emphasizes its slenderness and comprehensive source validity. Thanks to this, in a short time she became a classic model for Ukrainian humanitarians and won many sympathizers among their Russian and Western colleagues, prompting in some places to rethink established national historiographical concepts.

Discussions about the reasons for the defeat of the Liberation Struggle, which took place among the Ukrainian diaspora in the post-war period, could not help but influence the politicization of the historiographical, and indeed, the Hrushevsky studies discourse. An eloquent example here can be Lev Bilas’s brilliant intellectual essay “The Crisis of Our Image of History.” In it, certifying the author of “History of Ukraine-Rus” as “the creator of the complete scheme of the historical process”, the researcher, at the same time, focuses on the allegedly “anti-state” orientation of his model. L. Bilas means the noticed M. Hrushevsky’s antinomy of the social system in the ancient Russian state, when the needs of the community often conflicted with the interests of the prince and his entourage. As is well known, the outstanding historian traces such a conflict of interests to further periods of the Ukrainian past, emphasizing its destructive influence on our nation. Exposure of this conflict, the author of the essay believes, had an unhelpful effect on the state-building intentions of the Ukrainian intelligentsia of the era of the Liberation Struggle. Following other adherents of conservative ideology, he emphasizes: “Such a sharp opposition of “state” and “society” in the image of history perceived by our intelligentsia had great and mostly negative consequences” (Bilas, 2002, p. 31).

Investigating the intellectual genesis of the historical scheme of M. Hrushevsky, L. Bilas portrays him as an unconditional follower of Ukrainian populists, whose ideas he synthesized and most fully expounded in his well-known article on the scheme of Eastern European history. The historiographer justifiably explains the populist accents in the work of the outstanding historian, as well as his followers, with the negative experience of the long stay of Ukrainians in non-national states, whose elites consistently denied the very existence of Ukrainian identity. This negation, notes L. Bilas, had a harmful projection on its own statehood.

Similar to B. Krupnytsky, L. Bilas highlights the historical optimism of the scheme of the author of “History of Ukraine-Rus” as its leading feature. He emphasizes that the belief in “eternal progress” is the axis of his worldview, which determines the construction vector of other components of the historiosophical concept. Among them, the historiographer pays the most attention to the problem of the role of a prominent person in history and the relationship between the “hero” and society in general. L. Bilas writes: “[...] The highest values in the image of the history of Hrushevsky and the populists are the people, society, humanity, eternal progress, the dynamics of moving forward, a future in which general equality and freedom, self-government, democracy will be realized [...]” (Bilas, 2002, p. 39). In the end, the thinker comes to the interesting conclusion that “the key concepts of Hrushevsky’s image of history appeared as a consequence of the secularization of the Christian theology of history created by Eusebius of Caesarea, St. Augustine, Joachim of Fiore and Bossuet” (Bilas, 2002, p. 34). It should be noted that this observation was fully accepted by subsequent researchers of M. Hrushevsky’s historiosophy.

The most complete theoretical views of M. Hrushevsky was analyzed in his doctoral dissertation by another prominent representative of state historiography, Yaroslav Pelensky. In 1957 at the University of Munich, he defended his doctorate on the topic “Ukrainian national opinion in the light of the work of M. Hrushevsky and V. Lypinsky”, which was soon published in book format. Approaching the understanding of conceptual innovations M. Hrushevsky, Y. Pelensky noted that he faced two main historiographical challenges: 1) to synthesize the scheme of the Ukrainian past, based on the achievements of his predecessors, and 2) to fit the Ukrainian past into the Eastern European historical process. These tasks, rightly asserts the researcher, demanded the priority of “de-Russianization” of the Ukrainian historical narrative, just as in the second half of the 19th century. V. Antonovych carried out the “denationalization” of our past. “In order to embody the need for a universal history of Ukraine, – believes Y. Pelensky, he had to offer a significant scientific idea” (Pelensky, 2019, p. 33). This was done at that time by a professor from Lviv in the well-known article “The usual scheme of “Russian” history...”. The author of the dissertation devotes a lot of attention to the analysis of this text, which is significant for Ukrainian historiography, generally in solidarity with the outstanding historian.

Text by M. Hrushevsky, his researcher rightly notes, was significantly influenced by the positivist rationalist methodology. And that is why it was difficult for supporters of the old Russian historiographical concept, in which hypothetical constructions dominated source evidence, to argue with him. The Ukrainian historian himself put the scheme proposed by him into the basis of his own scientific creativity, thus proving its practical instrumentality. The heart of this scheme is proposed by M. Hrushevsky’s periodization of Ukrainian history, which according to Y. Pelensky, is “in force to this day”. We note that quite correctly analyzing the conceptual views of M. Hrushevsky, the researcher of his work did not avoid noticeable politicization of his historiographical discourse. In particular, completely correctly explaining the logic of the author of “History of Ukraine-Rus” in defining him as the main object of the Ukrainian historical process of the people and its social and cultural evolution, Y. Pelensky extrapolates this situation to the scientist’s political practice. Completely in the spirit of the hetman’s criticism of the activities of the head of the Central Rada at that time, he asserts: “Here, among other things, the anti-state trend in the political thinking of Mykhailo Hrushevsky himself is rooted” (Pelensky, 2019, p. 37).

Despite such frankly unscientific invective, Y. Pelensky extremely highly assessed the national and cultural significance of the “Normal scheme of “Russian” history...”. According

to his valid conviction, the epochal significance of M. Hrushevsky's role as a historian for the formation of Ukrainian national thinking lies in the fact that it was he who, first of all, examined and combined the history of Kyivan Rus and its statehood exclusively with Ukrainian history. Secondly, that it is the continuity of Ukrainian history from the time of Rus' through the Galicia-Volyn state, the era of the Cossacks until the 19th century made the main topic of his scientific research. And finally, thirdly, that he also provided evidence of the historical presence of the Ukrainian people and its institutions for the times of statelessness. Thus, M. Hrushevsky brought national thinking out of the realm of ahistoricity.

Also in his studio Y. Pelensky addressed in detail the important, but at that time, practically unknown problem of the reception of the historical scheme of M. Hrushevsky in the historiography of his time. The researcher once again pointed out that the positivist academic culture of the author of "History of Ukraine-Rus" attracted a lot of sympathizers to his historical scheme, because it was practically devoid of the then popular nationalistic coloring. The historiographer cites examples that even representatives of German historiography, who were traditionally sympathizers of Russian historiosophy, in the persons of Otto Goech and Hans Koch, recognized the validity of the conceptual arguments of M. Hrushevsky. In the case of Ukrainian historians, the proposed scheme was generally accepted unanimously as the most complete synthesis of the theoretical searches of the classics of Ukrainian studies of the 19th and early 20th centuries. The most consistent validity of the historical scheme of M. Hrushevsky was supported by his Lviv students (M. Korduba, I. Krypyakevich, V. Gerasymchuk, etc.), who approved it as "the leading thread of Ukrainian scientific studies" (Korduba, 1932, p. 383). "New interpretations and new information appeared," writes Y. Pelensky, – however, the scheme continued to be a unifying factor for all modern Ukrainian historiography" (Pelensky, 2019, p. 41). This is evidenced by the fact that supporters of the statist historiosophy of Vyacheslav Lypinsky and the ideology of the hetman camp (for example, D. Doroshenko and B. Krupnytskyi) fully accepted the scheme of their political opponent. However, at the same time, they partly filled it with other ideological content and made other semantic accents.

Then I. Pelensky covers in detail the content of M. Hrushevsky's scheme from early historical times to the era of national revival in the 19th and early 20th centuries. Regarding each considered period, the researcher outlines the main historical actors, as well as the leading trends of social and cultural evolution. And in this part of the work, the historiographer tries to show the connection between the historical discourse of the author of "History of Ukraine-Rus" and his social and political practice of the Socialist revolutionaries character. For example, we will cite the comment of Y. Pelensky regarding the well-known assessment of M. Hrushevsky of the events of Khmelnytsky as an impetus to the beginning of a new Ukrainian life: "This great optimism of progress and faith in the strength of the Ukrainian masses, which he expresses at the end of his last great historical work, were also the leading motives of Mykhailo Hrushevsky's political life and activity" (Pelensky, 2019, p. 77).

The most attention Y. Pelensky refers to the logic of prescribing M. Hrushevsky in his own scheme of the age of national revival of the 19th century. The historiographer fully agrees with the understanding of the author of "History of Ukraine-Rus" of the importance of this district for the national self-awareness and public maturation of our people. At the same time, Y. Pelensky believes that the historian's love for the ideology of the community movement affected his own activities as an active politician during the Ukrainian revolution. Again imitating the rhetoric of ideological opponents of the chairman of the Central Rada, the historiographer notes: "His ideas about the possibility of replacing the state with other

forms of social life were utopian. Mykhailo Hrushevsky had no idea about the problems of power and real politics. State power, after all, was something fundamentally evil in his eyes” (Pelensky, 2019, p. 104). Of course, such emotional statements did not add anything to a better understanding of the conceptual ideas of the distinguished historian. What’s more, they gave themselves to the work itself. Pelensky flavor of a political pamphlet, distracting the reader from his apt historiographical observations.

At the end of the studied twenty years, works began to appear, the authors of which tried to avoid the rhetoric of the era of ideological confrontation, rightly emphasizing the need to de-ideologize the Hrushevsky studies discourse and study the legacy of the Great Ukrainian from an academic perspective in the broad intellectual context of that time. These researchers in 1963 created the Ukrainian Historical Society, which soon turned into a leading institution of Hrushevsky studies. Already in the first publications of the founders of UHS, Oleksandr Ohloblyn and Lyubomyr Vynar, the tradition of such de-ideologizing of the creative heritage of M. Hrushevsky, and his conceptual visions.

For example, let’s recall the well-known studio O. Ohloblyn “Mykhailo Hrushevsky and the Ukrainian national revival”. In it, a younger colleague of the author of “History of Ukraine-Rus” asked a rhetorical question: “But have we, Hrushevsky’s contemporaries and heirs, fulfilled our duty of recognition, respect and gratitude to the memory of a great Ukrainian historian and a great Ukrainian citizen?” (Ohloblyn, 1964, p. 1). The answer of O. Ohloblyn is negative. In order to correct this situation and become worthy of the national feat of the Great Ukrainian, the historiographer insists, it is necessary to study his historical work in the contemporary intellectual context, as well as to avoid one-sidedness in assessments.

Touching upon the historical scheme of M. Hrushevsky, O. Ohloblyn recognizes it as one of the greatest achievements not only of the historian himself, but also of the entire Ukrainian studies of his time. The scientist demonstrates the innovation of the concept of a prominent historian, which consisted in a skillful combination of the ideas of the people, the territory he colonized, and the created political institutions. As a result, there was an elegant justification of the historical and political subjectivity of Ukrainians. Assessing the national significance of this intellectual rank, O. Ohloblyn emphasized: “[...] Hrushevsky left a great and terrible legacy for the enemies of Ukraine. It cannot be destroyed, defeated, or declared “ours”. This is Hrushevsky’s “History of Ukraine-Rus”, the cornerstone of Ukrainian historiography [...]. This is his scheme of the Ukrainian historical process. This is his historical idea of Ukraine - a synthesis of our history and the perspective of our future” (Ohloblyn, 1964, p. 5).

Conclusions. In conclusion, we note the considerable interest of Ukrainian foreign historians in the conceptual heritage of M. Hrushevsky. This interest had both pragmatic and purely historiographical aspects. It was about the need to contrast the militant Soviet imperial rhetoric about the historical conditionality of the political unity of the Eastern Slavs with the Ukrainian-centric scheme, which would have a tradition of wide historiographical reception and proper source-scientific justification. And here is the scheme of M. Hrushevsky fully proved his instrumental suitability for the struggle against imperialists of all national varieties, just as the scientist himself did at the beginning of the 20th century. On the other hand, there was an urgent need to rethink the experience of the Liberation Struggle in the context of the new post-war world order and clarify the current national tasks. And here the concept of M. Hrushevsky became the starting point for such reflections, the evaluative vector of which was determined by the ideology professed by intellectuals. But despite some skepticism or even criticism of certain provisions of the scheme of the author of “History of Ukraine-Rus”, it

was unanimously recognized as the most coherent justification of the historical continuity of our people. Understanding the conceptual legacy of the Great Ukrainian, diaspora historians gradually got rid of ideological invectives, thereby giving impetus to the institutionalization of Hrushevsky studies in the next period.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Атаманенко, А. (2010). *Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність*. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія».

Білас, Л. (2002). *Криза нашого образу історії*. Львів.

Галів, М., Ільницький, В. (2024). Грушевськіана на сторінках часопису «Визвольний шлях» (1948 – 1991). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 40, 111–127. DOI: 10.33402/ukr.2024-40-111-127

Крупницький, Б. (1954). Михайло Грушевський і його історична праця. *Грушевський М. Історія України-Руси*. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1, I-XXX.

Оглоблин, О. (1964). Михайло Грушевський і українське національне відродження. *Український історик*, 2–3, 1–6.

Пеленський, Я. (2019). *Українська національна ідея у світлі творів Михайла Грушевського та В'ячеслава Липинського*. Київ: Наш формат.

Піріг, Р., Тельвак, В. (2016). *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ: Либідь.

Піріг, Р., Тельвак, В. (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.

Полонська-Василенко, Н. (1964). *Дві концепції історії України і Росії*. Мюнхен: Український Вільний Університет.

Тельвак, В. (2002a). Методологічні основи історичних поглядів М.С. Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). *Київська Старовина*, 2, 3–28.

Тельвак, В. (2002b). *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття)*. Дрогобич: «Вимір».

Тельвак, В. (2006). Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX – XX ст.). *Український історичний журнал*, 5, 67–82.

Тельвак, В. (2008a). Діяльність Михайла Грушевського еміграційної доби в дискусіях першої половини 20-х років. *Історіографічні дослідження в Україні*, 18, 181–203.

Тельвак, В. (2008b). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич: «Вимір».

Тельвак, В. (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*, 3, 29–35.

Тельвак, В. В., Тельвак, В. П. (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16.

Тельвак, Вікторія, Тельвак, Віталій. (2005). *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*. Київ–Дрогобич.

Hrushevsky, M. (1952). The Traditional Scheme of “Russian” History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, II, 2 (4), 355–364.

Korduba, M. (1932). Der Ukraine Niedergang und Aufschwung. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*, 6, 3, 290–384.

REFERENCES

- Atamanenko, A.** (2010). *Ukrainske istorychne tovarystvo: idei, postati, diialnist* [Ukrainian Historical Society: Ideas, Figures, Activities]. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». [in Ukrainian].
- Bilas, L.** (2002). *Kryza nashoho obrazu istorii* [The Crisis of Our Image of History]. Lviv. [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Ilnytskyi, V.** (2024). Hrushevskiana na storinkakh chasopysu «Vyzvolnyi shliakh» (1948 – 1991) [Hrushevskiy studies on the pages of the Journal “Vyzvolnyi shliakh”/“Liberation path” (1948 – 1991)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*, 40, 111–127. DOI: 10.33402/ukr.2024-40-111-127
- Hrushevsky, M.** (1952). The Traditional Scheme of “Russian” History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, II, 2 (4), 355–364. [in English].
- Korduba, M.** (1932). Der Ukraine Niedergang und Aufschwung. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*, 6, 3, 290–384. [in German].
- Krupnytsky, B.** (1954). Mykhailo Hrushevskiy i yoho istorychna pratsia [Mykhailo Hrushevsky and His Historical Work]. *Hrushevskiy M. Istorii Ukrainy-Rusy – History of Ukraine-Rus*. Niu-York: Knyhospilka, 1, I–XXX. [in Ukrainian].
- Ohloblyn, O.** (1964). Mykhailo Hrushevskiy i ukrainske natsionalne vidrodzhennia [Mykhailo Hrushevsky and the Ukrainian National Revival]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 2–3, 1–6. [in Ukrainian].
- Pelensky, Ya.** (2019). *Ukrainska natsionalna ideia u svitli tvoriv Mykhaila Hrushevskoho ta Viacheslava Lypynskoho* [The Ukrainian National Idea in the Light of the Works of Mykhailo Hrushevsky and Vyacheslav Lypynsky]. Kyiv: Nash format. [in Ukrainian].
- Polonska-Vasilenko, N.** (1964). *Dvi kontseptsii istorii Ukrainy i Rosii* [Two Conceptions of the History of Ukraine and Russia]. Miunkhen: Ukrainskyi Vilnyi Universytet. [in Ukrainian].
- Pyrig, R., & Telvak, V.** (2016). *Mykhailo Hrushevskiy: biohrafichnyi narys* [Mykhailo Hrushevskiy: biographical essay]. Kyiv [in Ukrainian].
- Pyrig, R., & Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: zhyttiepys na tli doby* [Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times]. Kherson [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002a). Metodolohichni osnovy istorychnykh pohliadiv M.S. Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Methodological foundations of the historical views of M.S. Hrushevsky (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Kyivska Starovyna – Kyiv Antiquity*, 2, 3–28. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002b). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and Methodological Foundations of Mykhailo Hrushevsky's Historical Views (Late 19th – early 20th Century)]. Drohobych: “Vymir”. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2006). Postat Mykhaila Hrushevskoho v polskii istoriografii (kinets XIX – XX st.) [The figure of Mykhailo Hrushevskiy in Polish historiography (late 19th–20th centuries)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 5, 67–82. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008a). Diialnist Mykhaila Hrushevskoho emihratsiinoi doby v

dyskusiiakh pershoi polovyny 20-kh rokiv [The activities of Mykhailo Hrushevskyi during the emigration period in the discussions of the first half of the 20s.]. *Istoriografi chni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 18, 181–203. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2008b). *Tvorchа spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Mykhailo Hrushevsky's creative heritage in the estimations of contemporaries (end of the XIX – 30s of the XX century)]*. Kyiv–Drohobych: «Vymir». [in Ukrainian].

Telvak, V. (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress]. *Kraieznnavstvo – Local history*, 3, 29–35. [in Ukrainian].

Telvak, V. V., & Telvak, V. P. (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: gains, losses, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 5, 4–16. [in Ukrainian].

Telvak, Viktoriia, & Telvak, Vitalii. (2005). *Mykhailo Hrushevskyi yak doslidnyk ukrainskoi istoriografii [Mykhailo Hrushevskyi as a researcher of Ukrainian historiography]*. Kyiv–Drohobych [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15 жовтня 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 94:321.728](477.87)“1938/1939”
DOI 10.69550/3041-1467.7.333100

Олександр ПАГІРЯ

кандидат історичних наук, докторант історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, індекс 01033 (bandusak@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2481-9769

Oleksandr PAHIRIA

PhD (History), Postdoctoral Student of the History Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, postal code: 01033 (bandusak@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Пагіря, О. (2025). Українське питання у відносинах між Польщею та Чехо-Словаччиною у 1938 – 1939 рр. *Axis Europae*, 7, 40–57. doi: 10.69550/3041-1467.7.333100

Bibliographic Description of the Article: Pahiria, O. (2025). Ukrainske pytannia u vidnosynakh mizh Polshcheiu ta Chekho-Slovachchynoiu u 1938 – 1939 rr. [The Ukrainian question in relations between Poland and Czechoslovakia in 1938 – 1939.]. *Axis Europae*, 7, 40–57. doi: 10.69550/3041-1467.7.333100 [in Ukrainian].

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ВІДНОСИНАХ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНОЮ У 1938 – 1939 РР.

Анотація. Мета статті – на основі документів з архівів МЗС Польщі та Чехо-Словаччини проаналізувати вплив українського фактору, пов'язаного з утворенням та діяльністю автономного уряду Карпатської України на чолі з о.Августиним Волошиним, на відносини між Варшавою та Прагою у пост-мюнхенський період та визначити вплив Польщі на еволюцію політики чехословацького уряду в регіоні. **Методологія дослідження.** В основі наукового підходу дослідження лежали принципи об'єктивності, історизму, багатовекторності (багатофакторності) та системності. Застосовано проблемно-хронологічний та діалектичні методи. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше до наукового обігу вводяться нові архівні дані, які розкривають місце та роль українське питання у відносинах між Варшавою та Прагою у період «чехословацької кризи». **Висновки.** Після Мюнхенської конференції українське питання посідало центральне місце на порядку денному відносин між Другою Річчю Посполитою та Чехо-Словаччиною, затінивши собою інші територіальні суперечки між двома державами (Тешинська Сілезія, Сніш, Орава). На межі 1938 – 1939 рр. Варшава спрямувала свої дипломатичні зусилля на здійснення тиску на уряди в Празі та Хусті з метою обмеження діяльності українського руху на території Карпатської України та унеможливлення перебування українських емігрантів на його території. Тактика дипломатичного натиску була складовою ширшої «гібридної війни» Другої Речі Посполитої проти Карпатської України, що включала диверсійно-терористичну та розвідувально-підбивну діяльність, заходи інформаційного впливу та економічну блокаду. Хоча польська сторона не мала успіху у спробах домогтися видворення

українських емігрантів із території української автономії, тим не менше у 1938 – 1939 рр. вона досягнула значного впливу на політику Праги щодо українського питання. Саме з польським фактором впливом слід пов'язувати призначення генерала Лева Прхали третім міністром уряду Карпатської України 16 січня 1939 р., проведення реконструкції кабінету А. Волошина 6 березня 1939 р. та реабілітацію колишнього прем'єр-міністра А. Бродія, обвинуваченого Прагою у державній зраді. Відчуваючи хиткість становища ЧСР, польська дипломатія у лютому – березні 1939 р. розпочала діалог з урядовими колами у Празі щодо можливості добровільної здачі регіону на користь Угорщини. Хоча чехословацький уряд зрештою не прийняв цю пропозицію, до кінця існування Другої ЧСР польська сторона не полишала спроб внутрішньої дестабілізації Карпатської України.

Ключові слова: українське питання, Карпатська Україна, Польща, Чехо-Словаччина, «чехословацька криза»

THE UKRAINIAN QUESTION IN RELATIONS BETWEEN POLAND AND CZECHO-SLOVAKIA IN 1938 – 1939

Abstract. *The purpose of the article* is to analyse, on the basis of documents from the archives of the foreign ministries of Poland and Czecho-Slovakia, the impact of the Ukrainian factor associated with the formation and activities of the autonomous government of Carpatho-Ukraine led by Father Augustyn Woloshyn, on relations between Warsaw and Prague in the post-Munich period and to determine the influence of Poland on the evolution of the policy of the Czechoslovak government in the region. **Research methodology.** At the core of the study's scientific approach are the principles of objectivity, historicism, multi-vectoriality (multi-factoriality) and systematicity. Problem-chronological and dialectical methods have been applied in the research. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time new archival data are introduced into scientific circulation revealing the place and the role of the Ukrainian question in relations between Warsaw and Prague during the "Czechoslovak crisis". **Conclusions.** Following the Munich Conference, the Ukrainian question occupied a central place on the agenda of relations between the Second Polish Republic and Czechoslovakia, overshadowing other territorial disputes between the two states (Cieszyn Silesia, Spiš, Orava). At the turn of 1938 – 1939, Warsaw directed its diplomatic efforts to exert pressure on the governments in Prague and Khust to limit the activities of the Ukrainian movement in the territory of Carpatho-Ukraine and to prevent Ukrainian emigrants from staying on its territory. The tactics of diplomatic pressure was part of a broader "hybrid warfare" waged by the Second Polish Republic against Carpatho-Ukraine, which included sabotage, terrorist, intelligence and subversive activities, information operations and an economic blockade. Although the Polish side was unsuccessful in its attempts to achieve the expulsion of Ukrainian emigrants from the territory of the Ukrainian autonomy, nevertheless in 1938 – 1939 it achieved significant influence on Prague's policy on the Ukrainian issue. It is with Polish influence that the appointment of General Lev Prchala as the third minister of the government of Carpatho-Ukraine on 16 January 1939, the reconstruction of Woloshyn's cabinet on 6 March 1939 and the rehabilitation of former Prime Minister Brodiy, accused by Prague of high treason, should be associated. Sensing the precariousness of the situation of the Czechoslovak Republic, Polish diplomacy in February-March 1939 began a dialogue with government circles in Prague regarding the possibility of a voluntary surrender of the region to Hungary. Although the Czechoslovak government ultimately did not accept this

proposal, until the end of the Second Czechoslovak Republic, the Polish side did not abandon attempts to internally destabilize Carpatho-Ukraine.

Keywords: *Ukrainian question, Carpatho-Ukraine, Poland, Czecho-Slovakia, “Czechoslovak crisis”.*

Постановка проблеми. У міжвоєнний період територія Закарпаття опинилась у фокусі уваги Польщі через особливу геополітичну роль, яку відігравав цей порубіжний регіон у Центральній-Східній Європі після Першої світової війни. Окрім фактору українських і російських емігрантів, які знайшли тут притулок в умовах демократичного чехословацького режиму, важливе значення мало також стратегічне розташування регіону поміж ЧСР та СРСР (відокремлених Польщею), ЧСР та Румунією, Польщею та Угорщиною. У період між двома світовими війнами цей «забутий Богом і людьми» край посідав далеко не останнє місце в центральноевропейських стратегічних концепціях міжнародної безпеки Другої Речі Посполитої. Лежачи на перехресті інтересів і планів різних міжнародних гравців, він за певних умов міг перетворитись на загрозу для національних інтересів Польщі. Водночас регіон на південь від Карпат був «больовою точкою» польсько-українських відносин, з огляду на його вплив на внутрішню ситуацію всередині Польщі.

На перетині 1920 – 1930-х рр. у польській дипломатії почало формуватися уявлення про небезпеку перетворення Підкарпатської Русі на український «П'ємонт», що в майбутньому міг загрожувати цілісності Другої Речі Посполитої в межах її південно-східних воєводств. Ці побоювання були пов'язані з діяльністю українських організацій на території ЧСР і підтримкою, яку празький уряд, на думку поляків, надавав українському рухові. У Варшаві припускали, що останній виступав знаряддям антипольської політики Праги.

Аналіз історіографії. У науковій літературі українське питання у відносинах Польщею та Чехо-Словаччиною у 1938 – 1939 рр. розглядалось в українській, польській та чеській історіографії. Вперше зміст польських нот, адресованих у листопаді – грудні 1938 р. уряду в Празі з вимогами депортації українських емігрантів із території Закарпаття, оприлюднив М. Вегеш. Спираючись переважно на документи з Державного архіву Закарпатської області, історик проаналізував демарші польського уряду в контексті антипольської діяльності українських втікачів із Польщі та членів ОУН у Карпатській Січі (Вегеш, 2002, с. 319–320; Вегеш, 2020, с. 494–496). У польській історіографії дана проблема досліджувалась М. Ярнецьким та Д. Домбровським. Зокрема, першому належить узагальнююча праця про роль «української іреденти» у польсько-чехословацьких відносинах у міжвоєнний період (Jarnecki, 2009, s. 216–239), а також ґрунтовна монографія, підготовлена у співавторстві з П. Колаковським (Jarnecki, Kołakowski, 2017, s. 183–205), про автономний період історії Закарпаття напередодні Другої світової війни. Разом з цим, на основі польських та чеських архівів Д. Домбровський досліджував військові та політичні аспекти діяльності Польщі на Закарпатті у 1938 – 1939 рр. (Dąbrowski, 2007). Чеські автори менше звертали увагу на роль українського питання у відносинах між Варшавою та Прагою у період Другої республіки, що пов'язано із зосередженням їхньої уваги переважно на регіональних аспектах подій на Закарпатті у 1938 – 1939 рр. та недооцінкою ролі українського фактору у внутрішній та зовнішній політиці Чехо-Словаччини. Серед чеських істориків, які торкалися цього питання, варто згадати Я. Єдлічку (Jedlička, 1997, s. 409–424),

Я. та М. Рихлікову (Rychlík, Rychlíková, 2016, s. 72–81), Д. Свободу (Svoboda, 2021, s. 774–860).

Загалом до цього часу в історіографії відсутнє комплексне дослідження ролі та місця українського питання у відносинах між Польщею та Чехо-Словаччиною, що пов'язано із недостатнім залученням архівних джерел, а також слабкою контекстуалізацією подій у Карпатській Україні. Дана стаття є продовженням попередніх напрацювань автора стосовно українського питання у міжнародній політиці у 1938–1939 рр. (Пагіря, 2020, с. 62–69; Пагіря, 2024, с. 249–270; Pahiria, 2024, p. 131 – 145) та джерельних публікацій, присвячених історії Карпатської України (Пагіря, 2020; Пагіря, 2024).

Мета статті – на основі документів з архівів МЗС Польщі та Чехо-Словаччини проаналізувати вплив українського фактору, пов'язаного з утворенням та діяльністю автономного уряду Карпатської України на чолі з о. Августином Волошином, на відносини між Варшавою та Прагою у пост-мюнхенський період, та визначити вплив Польщі на еволюцію політики чехословацького уряду в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Після Мюнхенської конференції (29–30 вересня 1938 р.) ідея створення спільного кордону з Угорщиною на території Закарпаття стала центральним елементом зовнішньополітичної стратегії Польщі на чехословацькому напрямку. Вона мала більше значення, ніж вирішення словацького питання чи дрібні територіальні корекції на польсько-чехословацькому прикордонні (Спіш та Орава). Спільний кордон був своєрідними воротами Польщі в Дунайський басейн та на Балкани. Без нього не міг відбутися повноцінний союз між Польщею та Угорщиною, а також амбітний проєкт польського міністра закордонних справ Юзефа Бека – «Третя Європа», що мав простягатися від Балтії до Адріатики і Чорного моря. Йшлося також про розрізання т. зв. «чеського коридору», через який Радянський Союз, як побоювалися поляки, міг встановити спільний кордон із ЧСР шляхом відторгнення від Польщі Східної Галичини та Волині.

Надання Підкарпатській Русі (Карпатській Україні) автономії та призначення 26 жовтня 1938 р. прем'єр-міністром крайового уряду лідера українофільського напрямку о. Августина Волошина викликало надзвичайний ентузіазм серед українського населення Польщі, яке вбачало в цих подіях пролог до відродження української держави. На підтримку карпатських українців у Східній Галичині відбулася низка маніфестацій та демонстрацій, які закінчувалися сутичками з поліцією. Польська влада відповіла арештами українських діячів. Ці події призвели до чергового загострення польсько-українських відносин.

Внаслідок посилення репресій польської влади та на заклик політичних сил (насамперед ОУН) у жовтні – листопаді 1938 р. українці зі Східної Галичини та Волині почали масово переходити через польсько-чехословацький кордон у Карпатську Україну, розглядаючи останню як зародок майбутньої української держави, а її парамілітарну організацію – Карпатську Січ – як ядро майбутніх збройних сил (за аналогією з легіоном Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни). Окрім патріотичних мотивів, важливу роль у переходах відігравали також соціально-економічні чинники, як-от пошук роботи на Підкарпатській Русі. Водночас для деяких українських діячів (зокрема членів ОУН) втеча через «зелений кордон» давала можливість уникнути арешту польською поліцією. Польські правоохоронні органи вдалися до масових репресивних заходів у чехословацькому прикордонні, щоб

запобігти їй завадити переходам і придушити український рух (Vojenský historický archiv (VHA). Fond MNO. HS. Oper. odděl 3. Inv. č. 5569. Kart. 17).

Празький уряд побоювалася масового напливу українців зі Східної Галичини та Волині, розглядаючи їх як фактор дестабілізації суспільно-політичної ситуації на Підкарпатській Русі в річищі «українського іредентизму». Деякі представники чехословацького військового командування на Підкарпатській Русі виступали за репатріацію мігрантів із Галичини, вважаючи їх головним чинником радикалізації місцевої політики та джерелом зовнішньополітичних проблем республіки, насамперед у відносинах із Варшавою. Однак автономна влада на чолі з А.Волошиним категорично виступала проти таких планів, маючи намір розмістити перебіжчиків у таборах праці, а потім відправити їх на роботу до Німеччини (Národní archiv v Praze (NA). Fond MV-L. K. 114. Sign. 2-10-3).

Масові переходи галичанами польсько-чехословацького кордону та їхня подальша діяльність у рядах Карпатської Січі ускладнювала міжнародне становище Карпатської України і Чехо-Словаччини. Польські розвідувальні органи регулярно повідомляли Варшаву, що українські втікачі з Галичини були основним джерелом антипольської діяльності на Підкарпатській Русі, пропагуючи ідею створення «Великої України», яка мала охоплювати також підконтрольні Польщі Галичину та Волинь. Припускалося, що досягти цього вони планують за допомогою відділів Карпатської Січі та підтримки Німеччини (Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ). Ф. 204. Оп. 1. Спр. 1166. Арк. 12зв., 27).

Протягом 1938 – 1939 рр. МЗС Другої Речі Посполитої неодноразово зверталось до Праги з нотами протесту, вимагаючи вплинути на уряд у Хусті, який, на думку Варшави, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Зокрема, пік «протестної» активності польської сторони припадає на листопад – грудень 1938 р. (12.11, 24.11, 29.11, 1.12, 3.12, 13.12, 14.12 та 28.12), що було пов'язано з «українізаційною» діяльністю уряду А. Волошина, яка сприймалась як загроза польським безпековим інтересам. Дипломатичні виступи мали свідчити про серйозну стурбованість Польщі розвитком ситуації на Підкарпатті.

Насправді демарші польської влади проти діяльності українського уряду були складовою частиною «гібридної війни» Варшави, що мала на меті нейтралізувати український рух на території Чехо-Словаччини. Присутність польських українців на території Карпатської України слугувала лише приводом для втручання Варшави у внутрішні справи автономії. Польський брутальний дипломатичний тиск на Прагу та Хуст був органічним доповненням інших засобів дестабілізації ситуації у краї (диверсійно-саботажних дій, інформаційно-пропагандистських зусиль, транспортної блокади, розвідувальної діяльності). Враховуючи активну залученість польських дипломатів у Празі, Ужгороді та Севлюші до підливних дій проти уряду Карпатської України, така бурхлива дипломатична активність на українському напрямку не була чимось винятковим.

Зокрема, у своїх нотах Варшава висловлювала стурбованість створенням на території Карпатської України Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС), яка, на думку поляків, була прямо підпорядкована Начальній команді УВО Андрія Мельника й мала на меті змінити міжнародний порядок. Зверталась увага на діяльність Головного команданта ОНОКС Дмитра Климуша, чие ім'я фігурувало в матеріалах польського слідства у справі вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького у червні 1934 р., як на пособника вбивці, Григорія Мацейка.

Надавши останньому безпечний сховок у с. Ясіня, Климпуш, на думку польської влади, таким чином був причетний до організації терористичних актів у Польщі. Варшава вказувала також на діяльність у карпатоукраїнському уряді та Карпатській Січі низки емігрантів: Семена Юськіва, полковника Миколи Аркаса, Гната Стефаніва, Павла Отто, Миколи Капустянського, Андрія Мельника, Володимира Комаринського, Михайла та Олекси Гупаловських, Юрія Білея, інженера Саната, Фроляка, Стегури, Долинського, Долина та інших (Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 18. Оп. 3. Спр. 105. Арк. 21).

29 листопада 1938 р. польський уряд вимагав репатріювати в Галичину Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла Бажанського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського та Степана Росоху, начебто розшукуваних за участь у терористичному акті проти міністра Перацького (ДАЗО. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 3). 3 грудня 1938 р. було подано наступний список осіб, причетних до антипольської діяльності на Підкарпатській Русі: Олександр Хмельовський, Дмитро Демчук, Богдан Фодчук, Дмитро Равич та Євген Врецьона (ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 66. Арк. 2; ЦДІАЛ України. Ф. 493. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 2).

Часто персональна інформація про згадуваних у нотах осіб виявлялася недостовірною, статус емігранта хибно приписували місцевим діячам; траплялося, що неправдиво вказували приналежність людини до Карпатської Січі чи ОУН або помилково зазначали Підкарпатську Русь як місце їхнього перебування.

Загалом, за твердженням польського міністра Юзефа Бека, Варшава наприкінці 1938 р. натискала на Прагу з приводу 73 українських емігрантів, які перебували на території Підкарпатської Русі (Archiwum Instytutu Hoovera. Zespół: 800340 Polska Ambasada we Włoszech. Coded Telegrams and Letters, 1938). На думку польського МЗС, вихідці з Польщі отримали на території Закарпаття зручну «територіальну базу» для діяльності, спрямованої проти Другої Речі Посполитої. Варшава попереджала Прагу про можливе погіршення польсько-чехословацьких відносин у разі потурання цій ситуації (ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 66. Арк. 2). Поляки не збиралися миритися з такою ситуацією у своєму безпосередньому сусідстві й вимагали від Праги рішучих кроків з видання їм згаданих осіб (Archiv MZV. II sekce (1918 – 1939). III řada. Kart. 284).

Під час розмови з міністром закордонних справ Чехо-Словаччини Франтішеком Хвалковським 14 листопада 1938 р. польський посол у Празі Казімеж Папе недвозначно дав зрозуміти, що його країна вважає українське питання на Закарпатті вирішальним чинником у відносинах із Прагою. Польський представник дорікнув співрозмовникові, що українська еміграція не тільки знайшла в Чехо-Словаччині притулок і захист й підпорядкувала собі виконавчу владу на Підкарпатській Русі, перетворивши останню на базу для своєї діяльності (Archiv MZV. Fond František Chvalkovský (1938 – 1939). Inv. č. 4068/38, 4073/38). Польський посол також звинуватив чеську пресу і громадськість у підтримці такої діяльності та причетності до вироблення «якихось утопічних планів, у своїй суті явно ворожих до Польщі». Під цим він мав, вочевидь, на увазі просування планів щодо гіпотетичного створення «Великої України» на базі українських земель у складі ЧСР, Польщі, Румунії та СРСР. Це дало йому підстави заявити, що Чехо-Словаччина «просто схильна до авантюристської політики» (Archiwum Akt Nowych (AAN). MSZ. Sygn. 5460. S. 124).

У пізніших розмовах із чехословацькими урядовцями Папе також звертав увагу на те, який неспокій викликали події в Карпатській Україні серед українського населення Галичини: доходило до того, що греко-католицькі священники «закликають

у церквах населення, щоби воно зголошувалося до організації “Січ”» (Archiv MZV. II sekce (1918 – 1939). III řada. Kart. 284).

Хвалковський висловив стурбованість цією ситуацією та пообіцяв відправити у східний регіон спеціальну комісію у складі радника МЗС Томаша та директора празької поліції Новака для вивчення ситуації та наведення порядку з місцевою владою. Крім цього, чехословацький міністр запевнив співрозмовника, що командувач 12-ю піхотною дивізією на Підкарпатській Русі генерал Олег Сватек отримає особливі повноваження, а можливо, навіть обійме посаду міністра внутрішніх справ у карпатоукраїнському уряді, аби пильнувати, щоб «українська акція не спрямовувалася проти Польщі». Міністр також пообіцяв порушити це питання під час зустрічі з президентом ЧСР Емілем Гахою (AAN. MSZ. Sygn. 5460. S. 124–125).

Чехословацький уряд серйозно поставився до вимог Польщі, наказавши МВС, празькій поліції та хустському урядові вжити термінових заходів для перевірки інформації щодо згаданих у польських нотах осіб. Під час засідання центрального уряду 21 листопада 1938 р. Хвалковський заявив, що органи безпеки вивчать діяльність цих осіб, і якщо вони виявляться іноземцями, то чехословацька влада мала намір депортувати їх із території республіки (NA. 1082 PMR. Kart. 8290. S. 466).

В умовах втрати територій і союзників та посилення тиску з боку Німеччини чехословацький уряд всіляко намагався нормалізувати своїм відносини з польським сусідом. Шлях до цього пролягав, у тому числі, через вирішення питання українських емігрантів на Підкарпатті. Прага, зі свого боку, сподівалася від Варшави кроків у відповідь, зокрема припинення польських диверсійних нападів на території Карпатської України (Archiv MZV. II sekce (1918 – 1939). III řada. Kart. 284).

Під тиском Польщі наприкінці листопада – початку грудня 1938 р. Прага провела «виховні бесіди» з карпатоукраїнським урядом на тему емігрантів. У листі від 21 листопада прем'єр-міністр Ян Сировий застеріг Августина Волошина від прийняття останніх на державну службу. 2 грудня 1938 р. у телефонній розмові державний секретар МЗС ЧСР Іван Крно звертав увагу міністра Юліана Ревая на те, що ЧСР не потерпить на своїй території жодної антипольської діяльності й агітації, та вимагав невідкладно вжити заходів для видворення згаданих у польських нотах українських діячів. У відповідь міністр Ревай пообіцяв подбати про заяву, що «підкарпатський уряд за повної згоди з центральним чехословацьким урядом хоче мати добрі стосунки з усіма сусідами і не терпить на своїй території жодної агітації проти будь-якої із сусідніх країн» (NA. PMR 1082. Kart. 3179. Sign. 683/2; Archiv MZV. II sekce (1918 – 1939). III řada. Kart. 458).

14 грудня 1938 р. хустський уряд без проведення попереднього розслідування повідомив, що згадані в польських нотах емігранти не перебувають на території Підкарпатської Русі, а протест польського представництва у Празі ґрунтується на недостовірній інформації. У відповіді також стверджувалося, що в краї не ведеться жодна антипольська пропаганда, антипольська ж налаштованість населення зумовлена насамперед нападами терористів із території Польщі (Archiv MZV. II. sekce (1918 – 1939). III. řada. Kart. 284).

Того ж дня (14 грудня) на зустрічі з міністром закордонних справ ЧСР польський посол Папе перейшов у відкритий наступ, заявивши, що від часу першого демаршу 12 листопада 1938 р. ситуація погіршилася, а «руйнівні елементи войовничого українізму» набувають дедалі більшого впливу на автономний уряд. Польський представник недвозначно підкреслив, що «Волошин і товариші наражають

чехословацьку закордонну політику на небезпеку», а Прага, мовляв, «продовжує азартну гру попереднього режиму» (Archiv MZV. Fond František Chvalkovský (1938 – 1939). Inv. č. 4263). Брутальний натиск польської дипломатії продовжився і під час зустрічі у Варшаві 19 грудня 1938 р. чехословацького представника Юрая Славіка з віце-директором політично-економічного департаменту та керівником східного відділу МЗС Польщі Тадеушем Кобилянським. Останній заявив, що Польща «зовсім не є ягням», яке терпітиме антипольські витівки підкарпатської влади (Archiv MZV. II. sekce (1918 – 1939). III. řada. Kart. 284).

Польська тактика зрештою увінчалась успіхом. Під час чергової зустрічі із послом Папе 23 грудня 1938 р. міністр Хвалковський запевнив свого співрозмовника у тому, що чехословацький уряд, прагнучи нормалізації відносин із Варшавою, зробить все, щоб «опанувати настрої, які мають радше регіональний характер». На підтвердження своїх слів Хвалковський продемонстрував лист до прем'єра Волошина, який наголошував, що Прага не буде толерувати жодної антипольської акції (Polskie dokumenty dyplomatyczne 1938, 2007, s. 856).

19 грудня 1938 р. МЗС ЧСР надіслало польські ноти в Хуст, вимагаючи від тамтешнього уряду зайнятися розшуком згаданих у них осіб (Archiv MZV. II sekce (1918 – 1939). III řada. Kart. 284). Після з'ясування інформації у Головній Команді ОНОКС (ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 66. Арк. 3–4) президія уряду Підкарпатської Русі надіслала 27 грудня 1938 р. у Чернінський палац (осідок чехословацького МЗС) свою відповідь. У ній прем'єр Волошин в іронічній формі порівняв ситуацію щодо польських вимог з історією про вовка і вівцю, пригадавши попередні зусилля Польщі встановити спільний з Угорщиною кордон шляхом ліквідації Карпатської України. У документі наводився огляд польських диверсійно-терористичних дій у краї від 23 жовтня до 28 листопада 1938 р. з описом спричинених матеріальних втрат і людських жертв. Хуст піддав польську владу нищівній критиці за її агресивні плани щодо Карпатської України і дипломатичний тиск, який поєднувався з надуманим звинуваченням крайового уряду в антипольській агітації та пропаганді. Волошин наголошував, що такі кроки є грубим порушенням суверенітету республіки. Він заперечив твердження, начебто Карпатська Січ підпорядковувалась іноземному командуванню і переслідувала якісь цілі поза межами Карпатської України. Визнаючи факт переходу через кордон багатьох українців із Польщі, прем'єр-міністр наголошував, що ці особи втікали від переслідувань з боку тамтешньої влади, знаходячи на території краю прихисток, допомогу та роботу (Archiv MZV. II sekce (1918 – 1939). III řada. Kart. 284).

Аби забезпечити згаданих осіб від видачі Польщі уряд А.Волошина надав кільком емігрантам громадянство Карпатської України, що, згідно з конституційним законом від 22 листопада 1938 р., означало автоматичне набуття ними і громадянства Чехо-Словаччини (ДАЗО. Ф. 18. Оп. 4. Спр. 588. Арк. 42). Ці кроки не залишилися поза увагою польської розвідки, яка повідомляла, що в уряді Карпатської України проводиться кампанія з надання громадянства українським емігрантам, зокрема вихідцям із Польщі (Украинские националистические организации в годы Второй Мировой Войны, 2012, с. 45). Загалом, за польськими даними, у Карпатській Україні перебувало бл. 7 тис. емігрантів, які не мали жодної державної приналежності (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 17). Деякі із фігурантів польських нот вирішили напяму звернутися до польського консульства у Севлюші, аби спростувати своє емігрантське походження та причетність до вбивства міністра Перацького. Зокрема, 26 грудня 1938 р. саме це зробив член делімітаційної комісії карпатоукраїнського уряду, лікар Микола Долинай,

який навідався до польського представництва, аби рішуче відкинути звинувачення в його адресу (AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 79).

11 та 17 січня 1939 р. чехословацький уряд надіслав польському МЗС дві відповіді, що базувалися на інформації від уряду Карпатської України (ЦДІАЛ України. Ф. 493. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 3, 19–20). На цьому, здавалося, дипломатичну суперечку було вичерпано. Водночас Варшава залишилася впевненою в тому, що чехословацький уряд не бажав проводити самостійного розслідування щодо діяльності польських утікачів у Карпатській Україні, покладаючись на інформацію від хустського уряду (AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 43; Archiv MZV. II. sekce (1918 – 1939). III. řada. Kart. 284). Разом з цим Варшава не хотіла далі полемізувати з Прагою стосовно цього питання. У той час Головний штаб Війська Польського (ВП) уже приступив до підготовки другого етапу диверсійної операції проти Карпатської України, яка передбачала, крім іншого, фізичну ліквідацію українських емігрантів (Пагіря, 2024, с. 5–25).

Тим часом у Карпатській Україні сталося декілька інцидентів, які призвели до зростання напруги у відносинах між Карпатською Україною та Чехо-Словаччиною, з одного боку, і Польщею – з іншого. Зокрема, 9 січня 1939 р., під час з'їзду делегатів Української Народної Ради в Севлюші (2 тис. осіб), карпатські січовики підбурили натовп до нападу на польське консульство, де в результаті було вибито шибки. Інцидент спровокував дипломатичний скандал між Прагою і Варшавою. Прем'єр-міністрові Волошину довелося вибачатися по телефону перед польським консулом Пйотром Курницьким, вказуючи на прибічників русофільського лідера Степана Фенцика як головних винуватців нападу (подібну версію А. Волошин озвучив також у телефонній розмові з державним секретарем МЗС ЧСР І. Крно) (Archiv MZV. Politické věci. Kart. 45).

Ці події викликали демарш польської сторони у Празі та Варшаві. Під час зустрічі з чехословацьким повіреним у Варшаві Ю. Славіком 10 січня 1939 р. заступник міністра закордонних справ Польщі Ян Шембек констатував, що «місцева влада не контролює ситуацію» і що «стан речей у цій провінції не відповідає вимогам міжнародного права» (AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 48, 75–76; Centralne Archiwum Wojskowe (CAW). VIII.800. Sygn. 61/5. S. 13). Польська сторона була переконана, що напад мав організований характер і був свідомо підбурений антипольськими елементами у складі Карпатської Січі. За даними пізнішого розслідування, проведеного консульством, натовп, який побив його вікна, складався «із найгірших довколишніх покидьків, більшість з яких брали участь у першотравневій демонстрації і тоді виступали як завзяті прихильники комуни». Водночас Варшава висловила незадоволення з приводу того, що чехословацька жандармерія продемонструвала повну бездіяльність під час інциденту (AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 97–98; Sygn. 5462. S. 154; Sygn. 5463, s. 244–252). Щоб уникнути подібних випадків у майбутньому жандармерія за вказівкою автономної влади виставила стаціонарний пост поблизу консульства, однак вже за чотири дні він був знятий.

12 січня 1939 р. Курницький навідався особисто до Волошина, щоб висловити протест проти інциденту, який йому видався чудовою нагодою для здійснення прямого дипломатичного тиску на автономний уряд. Хоча прем'єр прийняв його «занадто вже гречно», консул не намагався «охолодити його запал». Після тези Волошина про провокацію, організовану прихильниками Фенцика, Курницький заявив, що інцидент для нього не став несподіванкою, адже він, мовляв, «давно чекав на витівки такого роду». Однак, за його словами, він прийшов у приймальню уряду власне не протестувати з приводу побиття вікон, а щоб у черговий раз звернути увагу останнього на матеріали

польських нот, правдивість яких начебто і підтверджував згаданий інцидент. На думку польського представника, насамперед йшлося про «зосередження тут (у Карпатській Україні – О. П.) безвідповідальних і вкрай ворожих до Польщі елементів, зрештою, про вибудовування ідіотських планів щодо Малопольщі». Далі консул зайняв грізніший тон, заявивши, що Польща «навіть чи пасивно спостерігатиме за такою ситуацією». Курницький відкинув версію про фенциківців, продемонструвавши Волошину фотографію із трьома уніформованими січовиками, які підбурювали натовп під час інциденту 9 січня, і назвав їхні прізвища. Будучи збентежений таким перебігом розмови, прем'єр був змушений визнати причетність трьох членів Карпатської Січі, двох з яких уряд відправив в інтернувальний табір у Думені, а один перебував у розшуку поліції (AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 100–103). Він пообіцяв провести повне розслідування нападу й суворо покарати винних, назвавши цей випадок «дурною, бездумною й шкідливою витівкою». При цьому він зазначив, що його уряд не мав жодних намірів спровокувати погіршення відносин із Польщею, з якою прагнув домогтися мирного співіснування (AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 93–94, 100–103). Втім, попри запевнення автономної влади щодо припинення антипольських інцидентів, у ніч із 20 на 21 січня 1939 р. невідомі особи пошкодили таблицю на будівлі польського консульства (ДАЗО. Ф. 18. Оп. 3. Спр. 138. Арк. 1; Ф. 19. Оп. 2. Спр. 386. Арк. 1; Archiv MZV. Politické věci. Kart. 45).

На тлі диверсійно-саботажної операції «Лом» та інших підривних дій Варшави проти Карпатської України два наведені вище інциденти біля польського консульства, хоч і набули дипломатичного відлуння, насправді були невеликими хуліганськими витівками. Вони не могли суттєво вплинути на й без того напружені відносини між Другою Річчю Посполитою і ЧСР, позначені територіальними суперечками за Тешин, Спіш та Ораву, а також зусиллями Варшави встановити спільний польсько-угорський кордон у Карпатах.

Чехословацькі військові та місцева влада були добре поінформовані про залученість польських консульств в Ужгороді та Севлюші до розвідувально-підривної діяльності на території Карпатської України. Зокрема, 17 листопада 1938 р. командування 12-ї дивізії тимчасово заборонило польському консулові Мечиславу Халупчинському подорожувати територією краю, підозрюючи його в нелегальній діяльності на користь Польщі та Угорщини. Чехословацькі органи помітили, що консул кожного дня виїздив із невідомою метою з Ужгорода до кордону з Польщею (Archiv MZV. II sekce (1918 – 1939). III řada. Kart. 458). Його викрили й під час шпигунства – з'ясування розміщення військових частин і підрозділів на території автономії. Чехословацька влада також добре знала про близькі контакти Халупчинського з лідерами русофільських організацій, зокрема Степаном Фенциком і його «чорносорочечниками» (VNA. Fond MNO. HS, oper. oddel. 3. Inv. č. 5347. Kart. 23).

Від часу переїзду до Хуста Августин Волошин виступав проти відкриття польського консульства на території Карпатської України, вважаючи, що його присутність буде постійним джерелом напруги у краї (Archiv MZV. II sekce (1918 – 1939). III řada. Kart. 458). Однак Прага не пішла на такий крок, сподіваючись уладнати суперечки з Варшавою мирним шляхом. 23 січня 1939 р. у відповідь на відвідування польським консулом Курницьким президії автономного уряду 12 січня, Волошин здійснив зворотній візит у польське консульство у Севлюші, попросивши при цьому польську сторону відновити залізничне сполучення із Карпатською Україною (AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 150).

На межі 1938 – 1939 рр. одним із головних завдань зовнішньої політики Праги була нормалізація відносин із сусідами, насамперед Польщею, яка всіляко домогалася від чехословацького уряду покінчити з «українським експериментом» у своєму східному регіоні. Міністр Ф. Хвалковський наприкінці січня 1939 р. відкрито визнав у розмові з послом К. Папе, що призначення генерала Лева Прхали третім міністром автономного уряду в Хусті було зумовлене великими труднощами, з якими Прага зіштовхнулася у відносинах з українцями (AAN. MSZ. Sygn. 5514. S. 8), а також бажанням «навести порядок із січачами» (AAN. MSZ. Sygn. 5462. S. 21). При цьому чехословацький міністр заявив, що українська проблема не вважається актуальною у міжнародній політиці, а Карпатська Україна не становить загрозу для Польщі (AAN. MSZ. Sygn. 5435. S. 7–8). Польський представник в черговий раз закликав пражський уряд вирішити питання Підкарпатської Русі «з сусідами, а не проти сусідів». Розуміючи чутливість цієї проблеми, Хвалковський запропонував Папе обговорити її з прем'єр-міністром ЧСР Рудольфом Бераном (AAN. MSZ. Sygn. 5514. S. 8).

Польська дипломатія трактувала призначення генерал Л. Прхали (Пагіря, 2020, 60–72) прагненням Праги встановити контроль над органами безпеки та державним апаратом на території Карпатської України, де позиції чехословацького уряду в останні місяці відчутно ослабли. Водночас поляки вбачали у рішенні пражського уряду приховані мотиви і пов'язували його із наслідками переговорів польського міністра закордонних справ Юзефа Бека з німецьким рейхсканцлером Гітлером у Берхтесгадені 5 січня 1939 р., на яких фюрер заявив про особисте незацікавлення долею регіону. Призначаючи Прхалу на посаду члена уряду автономного уряду в Хусті, Прага начебто прагнула досягнути три цілі: 1) спростувати погляд, що Берлін зберігає якусь монополію на це питання та не допустить надмірного втручання Праги у внутрішні справи автономії; 2) обмежити бурхливу діяльність в регіоні українського самостійницького руху, який ставив чехословацький уряд у незручне становище у відносинах із країнами-сусідами; 3) зміцнити оборону краю перед обличчям зростаючої загрози агресії Угорщини після розмови Бек-Гітлер. У будь-якому випадку, у Варшаві вважали, що після призначення Прхали зросла відповідальність Праги за діяльність автономного уряду (AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 82; Archiwum Instytutu Hoovera. Zespół: 800/46/0 Poselstwo Polskie na Węgrzech. Coded Telegrams and Letters, 1930 – 1939).

Поряд з цим на тлі складного міжнародного становища ЧСР та хитання чехословацьких еліт польська дипломатія шукала шляхів для досягнення таємної угоди із Прагою щодо добровільної здачі регіону. 9 лютого 1939 р. у розмові з держсекретарем Шембеком посол Папе виснував, що Підкарпатська Русь стала для Праги вкрай «невигідним об'єктом» (Diariusz i teki Jana Szembeka (DTJS), 1972, s. 490). Менше ніж за тиждень, 15 лютого, міністр закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковський «в ім'я добрих відносин із Польщею» звернувся до нього за порадою щодо долі Підкарпатської Русі, пояснивши свій запит наміром вивчити думку сусідів перед тим, як запропонувати уряду в Празі подальше вирішення цієї проблеми. Показово, що поляки були першими, до кого чехи звернулися щодо цього. Польський представник порадив вирішити проблему останньої «з сусідами, а не проти сусідів», а також «з місцевим населенням, а не проти нього». Коли Хвалковський запитав посла, чи Польща мала прямі інтереси щодо краю, той ухилився від відповіді (AAN, MSZ, sygn. 5436, s. 20).

У ширшому контексті зондування Прагою позиції Польщі в питанні Карпатської України були пов'язані з її намаганням отримати від Берліна гарантії нових державних

кордонів Чехо-Словаччини, передумовою до чого мала стати нормалізація відносин республіки із сусідами – Польщею та Угорщиною.

16 лютого 1939 р. до польського консула у Братиславі Вацлава Ласінського навідався міністр без портфеля в чехословацькому уряді та лідер пропольського крила у Глінковій словацькій народній партії Кароль Сидор, який заявив про необхідність ліквідації проблеми Карпатської України згідно з польським баченням. Сидор хотів запропонувати празькому уряду свої послуги у нормалізації відносин із Варшавою на умовах останньої. У Ласінського виникло враження, що словацький міністр діяв за згодою із чехословацьким прем'єром Р. Бераном (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 21).

Уже наступного дня (17 лютого) Сидор прибув у посольство РП у Празі, щоб представити аналогічну пропозицію послу Папе. З посиланням на розмову останнього з міністром Хвалковським два дні тому, лідер Глінкової гвардії назвав Підкарпатську Русь «органом, якого потрібно позбутися на користь Угорщини». За його словами, подібне переконання мали також чехи, зокрема прем'єр-міністр Беран, який усвідомлював, що східна провінція стала важким фінансовим тягарем та джерелом багатьох політичних проблем. На думку Сидора, чехи з незбагненною легковажністю допустили до опанування краєм «войовничим українізмом», через що самі тепер жалкували. Висуваючи ініціативу щодо вирішення долі Підкарпатської Русі, Сидор мав дуже конкретні інтереси – коштом останньої видовжити лінію словацького кордону (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 24–25).

У розмові з польським сенатором Феліксом Гвіжджом під час польсько-словацької конференції в Рожмберку 20 лютого 1939 р. Сидор заявив про спільну позицію словаків і чехів у справі Русі. Прага і Братислава були готові висловити свою незацікавленість долею регіону та не мали застережень проти його входження до складу Угорщини замість повернення до складу Словаччини міста Кошице – другого за величиною міста краю, яке опинилося у складі Угорського королівства за рішенням Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. Командир Глінкової гвардії виступав за вирішення питання «територіального бартеру» якнайшвидше (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 29).

18 лютого 1939 р. польський міністр Бек вислав інструкцію до Праги, в якій доручив послу Папе офіційно заявити польську позицію: якби празький центральний уряд чи автономний уряд у Братиславі прагнули розрядити ситуацію через вирішення проблеми Підкарпатської Русі, Варшава була б готова допомогти Празі досягти порозуміння з усіма сусідами Карпатської України (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 23).

Папе з певною недовірою поставився до «одкровень» Хвалковського та Сидора у справі Карпатської України. Провівши кілька додаткових розмов з чеськими політиками, 25 лютого 1939 р. він написав телеграму до Варшави, у якій повідомив, що його перемовини з Бераном, Хвалковським і Сидором не принесли позитивного результату. Хвалковський формально дезавував заяву Сидора про обмін Карпатської України на Кошице і не пристав на польську пропозицію нормалізації відносин із Варшавою та Будапештом ціною здачі східної провінції ЧСР, пославшись на волю населення останньої залишитися у складі республіки. Саме тоді празький уряд був сповнений рішучості зробити все можливе, щоб ситуація в автономному краї перестала бути каменем спотикання в польсько-чехословацьких відносинах. У цьому відношенні Папе вдалося прозондувати поле для можливого компромісу з Прагою. Зокрема, йшлося про ліквідацію наявного політичного режиму на Русі, роззброєння Карпатської Січі, реабілітацію «прем'єра-зрадника» Бродія та повернення його до роботи в автономному уряді замість Юліана Ревая.

За підсумками переговорів із чехословацькими лідерами Папе був переконаний, що як центральний уряд у Празі, так і автономна влада у Братиславі, були готові «без жалю позбутися» Підкарпатської Русі, якби тільки не страх перед Німеччиною та неможливість одностороннього виходу із віденського рішення. При тому він припускав, що спроба порозуміння з Польщею коштам Карпатської України була визнана в чехословацьких колах недоцільною через небажання Варшави ангажуватися в цю справу в ім'я власних інтересів (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 30).

26 лютого 1939 р. Папе у шифрограмі у Варшаву підсумував свої розмови з Хвалковським, Берном і Сидором щодо долі Карпатської України. Вважаючи, що спроба домовитися за кулісами з чехами про здачу регіону не принесла успіху (принаймні на цьому етапі), він пропонував радикалізувати польську політику за Карпатами у дипломатичному, інформаційному та безпековому вимірі. Польський посол вважав, що нарешті настав час започаткувати на території Карпатської України серію диверсійних акцій, спрямованих проти «української окупації», що мали здійснюватися руками «автохтонів». Об'єктами нападів мали стати всі прибулі українські емігранти, у першу чергу, державні службовці та представники Карпатської Січі (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 30).

Польські дипломатичні маневри у Празі не залишилися непоміченими в Будапешті. Так, 2-й відділ угорського Генштабу 4 березня 1939 р. повідомляв, що поляки були готові, у разі бездіяльності Угорщини в питанні Підкарпатської Русі, самі вторгнутися на територію краю в момент відходу чехів. За угорськими даними, поляки таємно вели на цю тему переговори з Прагою і вже начебто досягнули там попередньої домовленості щодо цього (Hadtörténelmi Levéltár (HL). VKF I 89. 1939. I oszt. eln. 3302–3498, 213, 13. O. 1).

6 березня 1939 р. міністр закордонних справ Польщі Ю.Бек відправив у Прагу шифрограму з ключовими інструкціями щодо подальших дій у справі Карпатської України. У ній він просив польського представника Папе надалі продовжувати чинити тиск на чехословацький уряд щодо українського питання, використовуючи для цього будь-який можливий привід: починаючи від емігрантів і закінчуючи будь-якими ворожими чи просто нелояльними діями карпатоукраїнського уряду щодо Польщі. Варшава мала далі продовжувати свою таємну дипломатичну акцію, що мала унеможливити консолідацію міжнародного становища Чехо-Словаччини як передумови отримання останньою гарантій кордонів з боку Німеччини.

Водночас цією шифрограмою Бек повідомляв Папе про приведення в рух другого етапу диверсійної операції на території Карпатської України, який був розроблений посольством у Празі ще 5 січня 1939 р., за винятком пункту, який передбачав застосування індивідуального терору проти українських діячів. Польська підривна акція, що спиралася на рух автохтонів, мала бути паралельною до диверсійної акції угорців, але не бути з нею безпосередньо пов'язаною. Остання з інструкцій Бека стосувалася розмов Папе з чеськими і словацькими політиками на тему Підкарпатської Русі, під час яких той мав виражати сумніви щодо можливості консолідації Чехо-Словаччини через «істотне ускладнення проблемою Русі» (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 32).

На Вежбовій були переконані, що чехи не могли собі дати раду з Карпатською Україною, й відтак польська дипломатія мала уважно стежити за розвитком внутрішньої ситуації в республіці, «не давати чехам спати» і постійно «мучити» їх справою Русі (DTJS, 1972, s. 516).

У невідписаній нотатці стосовно чесько-польських відносин, що була підготовлена у стінах Палацу Брюля орієнтовно наприкінці лютого 1939 р., проблема Карпатської України визначалася як головна перепона на шляху до консолідації внутрішнього та зовнішнього становища Чехо-Словаччини та нормалізації відносин між ЧСР та Польщею. Єдиний варіант розв'язання вказаної проблеми, на думку автора, було «припинити опиратися природним процесам, тобто приєднанню Підкарпатської Русі до Угорщини» (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 37–38). Чехи у неформальних розмовах з поляками визнавали, що питання Карпатської України викликало тільки труднощі лише з польською стороною, в той час як угорці більше не завдавали їм жодного клопоту з цього приводу (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 34).

Про певну зміну політики Праги щодо Карпатської України під впливом Польщі свідчила зустріч, яку президент ЧСР Еміль Гаха провів 3 березня 1939 р. із опальним екс-прем'єром автономії Андрієм Бродієм, що був амністований 11 лютого 1939 р. Під час конфіденційної аудієнції, яка відбулася за порадою польської сторони, Бродій запропонував чехословацькому президентові скасувати результати крайових виборів на Підкарпатській Русі, призначити там тимчасове управління та переглянути надання чехословацького громадянства українським емігрантам. Як писав К. Папе, Гаха серйозно поставився до пропозицій Бродія, пообіцявши обговорити їх у урядових колах (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 45; Archiwum Instytutu Hoovera. Zespół: 800/46/0 Poselstwo Polskie na Węgrzech. Coded Telegrams and Letters, 1930 – 1939).

Черговим кроком, спрямованим на нормалізацію відносин з Польщею та Угорщиною, стало переформатування Прагою автономного уряду Карпатської України 6 березня 1939 р., внаслідок чого свою посаду втратив міністр Юліан Ревай, якого чехи підозрювали в надмірних контактах із німцями. У телеграмі на адресу чехословацьких посольств у ключових європейських столицях пражське МЗС підкреслювало, що метою урядових змін було досягнути внутрішньої консолідації в східній провінції та покінчити з інцидентами проти сусідів. Головними адресатами цього меседжу були насамперед Варшава і Будапешт (Archiv MZV. Fond 35. Telegramy došlé a odeslané I, Berlin, Paříž, Londyn, Řím, Varšava, Budapest, Bukarešt, 1939). У ширшому контексті Прага прагнула отримати від Берліна гарантії нових державних кордонів Чехо-Словаччини, передумовою до чого мала стати нормалізація її відносин із сусідами.

Під час зустрічі польського посла у Празі Казімежа Папе з міністром закордонних справ Чехо-Словаччини Франтішеком Хвалковським 8 березня 1939 р. останній заявив, що реорганізація уряду Карпатської України мала на меті «відхід від войовничого українізму» під знаком «розпуску організацій “Січі”». Водночас було підкреслено, що цими змінами усувається предмет напруження у відносинах між ЧСР, з одного боку, і Польщею та Угорщиною, з іншого (Archiv MZV. Politické věci. Kart. 45; Archiv MZV. II. sekce (1918 – 1939). III. řada. Kart. 458). Згідного польського повідомлення про цю зустріч, Хвалковський заявив, що розширення повноважень генерала Прхали в автономному уряді відбулося, між іншими, під знаком ліквідації «Січ». Він також дав чітко зрозуміти, що головним мотивом Праги у переформатуванні карпатоукраїнського кабінету було прагнення іти по лінії німецької відповіді на франко-британську ноту від 8 лютого 1939 р., в якій Берлін узалежнив надання гарантії чехословацьких кордонів від консолідації внутрішньої ситуації в ЧСР та її відносин із сусідами – Угорщиною та Польщею. Водночас пражський уряд не вважав, що для досягнення цієї цілі необхідно було відступити Підкарпатську Русь (AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 53).

Висновки. Таким чином, після Мюнхенської конференції українське питання посідало центральне місце на порядку денному відносин між Другою Річчю Посполитою та Чехо-Словаччиною, затінивши собою інші територіальні суперечки між двома державами (Тешинська Сілезія, Спіш, Орава). Згадане було пов'язано з активізацією політики Польщі щодо створення спільного польсько-угорського кордону у Карпатах та актуалізацією української проблеми внаслідок надання Прагою автономії Підкарпатській Русі (Карпатській Україні). З огляду на активну підтримку українським населенням Східної Галичини та Волині процесів державотворення та військового будівництва на Закарпатті, Польща вбачала у діяльності автономного уряду в Хусті загрозу для власної безпеки та територіальної цілісності.

На межі 1938 – 1939 рр. Варшава спрямувала свої дипломатичні зусилля на здійснення тиску на уряди в Празі та Хусті з метою обмеження діяльності українського руху в краї та унеможливлення перебування українських емігрантів на його території. Тактика дипломатичного натиску була складовою ширшої «гібридної війни» Другої Речі Посполитої проти Карпатської України, що включала диверсійно-терористичну та розвідувально-підбивну діяльність, заходи інформаційного впливу та економічну блокаду. Хоча польська сторона не мала успіху у спробах домогтися видворення українських емігрантів із території Карпатської України, тим не менше у 1938 – 1939 рр. вона досягнула значного впливу на політику Праги щодо українського питання.

Прагнучи нормалізувати відносини з Польщею та створити умови для отримання міжнародних гарантій своїх пост-мюнхенських кордонів Чехо-Словаччина на догоду Варшаві здійснила кроки, що були спрямовані на посилення контролю за автономним урядом та обмеження діяльності українського руху. Саме з польським впливом слід пов'язувати призначення генерала Лева Прхали третім міністром уряду Карпатської України 16 січня 1939 р., проведення реконструкції кабінету А. Волошина 6 березня 1939 р. та реабілітацію колишнього прем'єр-міністра А. Бродія, обвинуваченого Прагою у державній зраді. Відчуваючи хиткість становища ЧСР, польська дипломатія у лютому – березні 1939 р. розпочала діалог з урядовими колами у Празі щодо можливості добровільної здачі регіону на користь Угорщини. Хоча чехословацький уряд зрештою не прийняв дану пропозицію, до кінця існування Другої ЧСР польська сторона не полишала спроб внутрішньої дестабілізації Карпатської України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Вегеш, М. (2002). *Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців*. Під ред. М. М. Вегеша. Ужгород: “Карпати”.

Вегеш, М. (2020). *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938 – 1939)*. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК».

Висоцький, Р. (2001). Спроба ліквідації ОУН польською владою напередодні Другої світової війни на території Галичини та Волині. *1939 рік в історичній долі України та українців: Матеріали міжнар. наук. конференції 23–24.09.1999 в ЛНУ ім. І. Франка*. Львів, 82–90.

Пагіря, О. (2024). Нереалізовані плани потрійної окупації Карпатської України збройними силами Угорщини, Польщі та Румунії у березні 1939 р. *Сторінки історії*, 58, 249–270.

Пагіря, О. (2020). Місія генерала Лева Прхали у Карпатській Україні (1938 – 1939). *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 1 (42), 60–72.

Пагіря, О. (2024). Трансформація методів таємної війни Польщі проти Карпатської України (грудень 1938 – початок березня 1939 р.). *Карпатська Україна як етап українського державотворення та боротьби українців за незалежність у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 14–15 березня 2024 р.)*. За заг. ред. К.Куцова, І.Шніцера. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 5–25.

Пагіря, О. (2020). Українське питання у зовнішній політиці Другої Чехо-Словацької республіки на зламі 1938 – 1939 років. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 2(145), 62–69.

Пагіря, О. (2024). *Карпатська Україна в документах Другої Речі Посполитої: у 2 кн.* Перекл. із польської Марти Боянівської; картограф – Андрій Карбівничий. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету.

Пагіря, О. (2020). *Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки: у 2 кн.* Перекл. із чеської Ірина Забіяка; картограф Дмитро Вортман. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету.

Украинские националистические организации в годы Второй Мировой Войны. (2012). *Украинские националистические организации в годы Второй Мировой Войны. Т. 1 (1939 – 1943)*. Москва.

Diariusz i teki Jana Szembeka (DTJS). (1972). *Diariusz i teki Jana Szembeka (DTJS): (1935 – 1945). T. 4: Diariusz i dokumentacja za rok 1938; Diariusz i dokumentacja za rok 1939*. Oprac. Jozef Zaranski. London: Polish Research Centre: The Polish Institute and Sikorski Museum.

Dąbrowski, D. (2007). *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938 – 1939*. Toruń.

Jarnecki, M. (2009). *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918 – 1939*. Kalisz – Poznań.

Jarnecki, M., Kolakowski, P. (2017). «Ukraiński Piemont». *Rus Zakarpacka w okresie autonomii 1938 – 1939*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.

Jedlička, J. (1997). Podkarpatská Rus / Karpatská Ukrajina v březnu 1939. *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století*. Praha, 409–424.

Pahiria, O. (2024). The Ukrainian Question in the Foreign Policy of the Second Polish Republic at the Turn of 1938 – 1939. *East European Historical Bulletin*, 30, 131–145.

Polskie dokumenty dyplomatyczne 1938. (2007). *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1938*. Red. Marek Kornat; współpr. Piotr Długołęcki, Maria Konopka-Wichrowska, Marta Przyłuska. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

Rychlík, J., Rychlíková, M. (2016). *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946*. Vyšehrad–Praha.

Svoboda, D. (2021). *Jablko z oceli: zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920 – 1939*. Praha: Academia.

REFERENCES

Diariusz i teki Jana Szembeka (DTJS). (1972). *Diariusz i teki Jana Szembeka (DTJS): (1935 – 1945). T. 4: Diariusz i dokumentacja za rok 1938; Diariusz i dokumentacja za rok 1939* [Jan Szembek's diary and files (DTJS): (1935 – 1945). Vol. 4: Diary and documentation for 1938; Diary and documentation for 1939]. Oprac. Jozef Zaranski. London: Polish Research Centre: The Polish Institute and Sikorski Museum. [in Polish]

Dąbrowski, D. (2007). *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938 – 1939* [The Republic of Poland and the issue of Subcarpathian Rus' (Subcarpathia). 1938 – 1939]. Toruń. [in Polish]

Jarnecki, M. (2009). *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939* [Ukrainian irredentism in Polish-Czechoslovak relations in 1918 – 1939]. Kalisz – Poznań. [in Polish]

Jarnecki, M., Kołakowski, P. (2017). «Ukraiński Piemont». *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938 – 1939* [„Ukrainian Piedmont”. Transcarpathian Rus' in the period of autonomy 1938 – 1939]. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM. [in Polish]

Jedlička, J. (1997). Podkarpatská Rus / Karpatská Ukrajina v březnu 1939 [Subcarpathian Rus / Carpatho-Ukraine in March 1939]. *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století*. Praha, 409–424. [in Czech]

Pahiria, O. (2024). Nerealizovani plany potriinoi okupatsii Karpatskoi Ukrainy zbroinymy sylamy Uhorschchyny, Polshchi ta Rumunii u berezni 1939 r. [Unrealized plans for a triple occupation of Carpatho-Ukraine by the armed forces of Hungary, Poland, and Romania in March 1939]. *Storinky istorii*, 58, 249–270. [in Ukrainian]

Pahiria, O. (2020). Misiia henerala Leva Prkhaly u Karpatskii Ukraini (1938 – 1939) [General Lev Prkhala's mission to Carpatho-Ukraine (1938 – 1939)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, serii «Istoriia»*. 1 (42), 60–72. [in Ukrainian]

Pahiria, O. (2024). Transformatsiia metodiv taiemnoi viiny Polshchi proty Karpatskoi Ukrainy (hruden 1938 – pochatok bereznia 1939 r.) [Transformation of the methods of secret Polish warfare against Carpatho-Ukraine (December 1938 – early March 1939)]. *Karpatska Ukraina yak etap ukraïnskoho derzhavotvorennia ta borotby ukraïntsiv za nezalezhnist u XX st. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Uzhhorod, 14-15 bereznia 2024 r.)*. Za zah. red. K.Kutsova, I.Shnitsera. Uzhhorod: TOV «RIK-U», 5–25. [in Ukrainian]

Pahiria, O. (2020). Ukrainske pytannia u zovnishnii politytsi Druhoi Chekho-Slovatskoi respubliky na zlami 1938 – 1939 rokiv [The Ukrainian issues in the foreign policy of the Second Czecho-Slovak Republic in 1938 – 1939]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia*, 2(145), 62–69. [in Ukrainian]

Pahiria, O. (2024). *Karpatska Ukraina v dokumentakh Druhoi Rechi Pospolytoi: u 2 kn.* [Carpatho-Ukraine in the documents of the Second Polish Republic: in 2 books]. Perekl. iz polskoi Marty Boianivskoi; kartohraf – Andrii Karbivnychyi. Lviv: Ukraina Moderna; Vydavnytstvo Ukraïnskoho Katolytskoho Universytetu. [in Ukrainian]

Pahiria, O. (2020). *Karpatska Ukraina v dokumentakh Druhoi Chekho-Slovatskoi respubliky: u 2 kn.* [Carpatho-Ukraine in the documents of the Second Czecho-Slovak Republic: in 2 books]. Perekl. iz cheskoï Iryna Zabiia; kartohraf Dmytro Vortman. Lviv: Ukraina Moderna; Vydavnytstvo Ukraïnskoho Katolytskoho Universytetu. [in Ukrainian]

Pahiria, O. (2024). The Ukrainian Question in the Foreign Policy of the Second Polish Republic at the Turn of 1938 – 1939. *East European Historical Bulletin*. 30, 131–145. [in English]

Polskie dokumenty dyplomatyczne 1938. (2007). *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1938* [Polish diplomatic documents 1938]. Red. Marek Kornat ; współpr. Piotr Długolecki, Maria Konopka-Wichrowska, Marta Przyłuska. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. [in Polish]

Rychlik, J., & Rychlikova, M. (2016). *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946* [Subcarpathian Rus' in the history of Czechoslovakia 1918 – 1946]. Vyšehrad–Praha. [in Czech]

Svoboda, D. (2021). *Jablko z oceli: zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920 – 1939* [Apple from Steel: the birth, development, and activities of Ukrainian radical nationalism in 1920 – 1939]. Praha: Academia. [in Czech]

Ukrainskiye natsionalisticheskiye organizatsii v gody Vtoroy Mirovoy Voyny. (2012). *Ukrainskiye natsionalisticheskiye organizatsii v gody Vtoroy Mirovoy Voyny* [Ukrainian nationalist organizations during the Second World War]. T. 1 (1939 – 1943). Moskva. [in Russian]

Vehesh, M. (2002). *Vony boronyly Karpatsku Ukrainu. Narysy istorii natsionalno-vyzvolnoi borotby zakarpatskykh ukrainsiv* [They defended Carpatho-Ukraine. Sketches of the history of the national liberation struggle of Transcarpathian Ukrainians]. Pid red. M. M. Vehesha. Uzhhorod: “Karpaty”. [in Ukrainian]

Vehesh, M. (2020). *Derzhavotvorchi protsesy u Karpatskii Ukraini (1938 – 1939)* [State-building processes in Carpatho-Ukraine (1938 – 1939)]. Uzhhorod: PP «AUTDOR-ShARK». [in Ukrainian]

Vysotskyi, R. (2001). *Sproba likvidatsii OUN polskoïu vladoïu naperedodni Druhoi svitovoi viiny na terytorii Halychyny ta Volyni* [An attempt to liquidate the OUN by the Polish government during the Second World War in the territory of Halychyna and Volhynia]. *1939 rik v istorychnii doli Ukrainy ta ukrainsiv: Materialy mizhnar. nauk. konferentsii 23-24.09.1999 v LNU im. I. Franka*. Lviv, 82–90. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 15 січня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.*

УДК 94(477.83):329.73“1964/1967”

DOI 10.69550/3041-1467.7.333210

Микола КОСТИРКО

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (kostimikola@dspu.edu.ua)

ORCID: 0009-0006-5617-9283

Mykola KOSTYRKO

Postgraduate Student, Department of Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (kostimikola@dspu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Костирко, М. (2025). До історії діяльності Українського національного фронту на Дрогобищині (1964 – 1967 роки). *Axis Europae*, 7, 58–70. doi: 10.69550/3041-1467.7.333210

Bibliographic Description of the Article: Kostyrko, M. (2025). On the History of the Ukrainian National Front in Drohobych Region (1964 – 1967) [Do istorii diialnosti Ukrainskoho Natsionalnoho Frontu na Drohobychchyni (1964 – 1967 roky)]. *Axis Europae*, 7, 58–70. doi: 10.69550/3041-1467.7.333210 [in Ukraine].

ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ НА ДРОГОБИЧЧИНІ (1964 – 1967 РОКИ)

Анотація. У статті вивчається питання діяльності підпільної національно-визвольної організації Український Національний Фронт (УНФ) у 1960-і роки на регіональному рівні. Ця організація відіграла важливу роль в консолідації дисидентського руху, в розвитку націоналістичної свідомості та ідеології, що надало українському нелегальному рухові більшої наступальності та масовості. У статті використовуються спогади двох чільних діячів УНФ, Дмитра Квецька та Мирослава Меленя, які проливають світло на загалом багато маловідомих фактів і подій. Зокрема розглядається діяльність членів УНФ на Дрогобищині, як одному із стратегічно важливих районів Західної України, участь в УНФ Зенона Гузара та Ореста Нижника. **Мета.** Висвітлити діяльність Українського Національного Фронту та його провідних учасників – Д. Квецька, Михайла Дяка, Зеновія Красівського – на Дрогобищині й окреслити роль місцевих прихильників УНФ – З. Гузара й О. Нижника. **Методологічною основою** є застосування комплексного підходу, що поєднує якісні та кількісні методи аналізу (джерелознавчий аналіз, контент-аналіз, порівняльно-історичний метод, метод реконструкції). **Наукова новизна** статті полягає у тому, що на основі вивчення невідомих і маловідомих архівних джерел було виявлено та введено їх до наукового обігу, оприлюднено унікальні архівні світлинки. **Висновки.** Наведені факти й свідчення доводять, що Український Національний Фронт у середині 1960-х років зумів поширити свій вплив на Дрогобищину і знайти тут людей, споріднених собі

духом та переконаннями. Це були люди із середовища національно свідомої інтелігенції З. Гузар і О. Нижник, які відгукнулися на ідейні спонуки. Очевидно, вони регулярно отримували від членів УНФ підпільну літературу і поширювали її серед своїх знайомих, надійних людей. Є опосередковані свідчення, що О. Нижник самостійно передруковував отримані ідеологічні матеріали. На жаль, коло людей, яким передавали ці учасники УНФ літературу, нам не вдалося визначити й персоніфікувати. Водночас загальні свідчення та спогади різних людей, переважно колишніх студентів та викладачів Дрогобицького педінституту ім. І. Франка, дають підстави стверджувати, що така агітаційна література циркулювала містом Дрогобичем та в середовищі студентства. Отже, як показують нами підібрані фактичні й документальні свідчення, діяльність Українського Національного Фронту охоплювала Дрогобиччину та місто Дрогобич. Члени УНФ провели на Дрогобиччині різноманітні акції, переважно з поширення підпільної агітаційної літератури. Докладно нам наразі не відомо, скільки людей всього було задіяно в цих акціях. Факти про З. Гузара та О. Нижника підтверджують, що Фронт намагався вийти на коло інтелігенції, щоб зробити свою діяльність впливовішою та ширшою, оскільки саме педагогічна інтелігенція могла активніше впливати на молодь.

Ключові слова: Український Національний Фронт, Дрогобиччина, рух опору в Україні, дисиденти, Зенон Гузар, Михайло Дяк, Дмитро Квецько, Мирослав Мелень, Орест Нижник.

ON THE HISTORY OF THE UKRAINIAN NATIONAL FRONT IN DROHOBYCH REGION (1964 – 1967)

Abstract. *The purpose of the research is to analyze the activities of the underground national liberation organization the Ukrainian National Front (UNF) in the 1960s at the regional level. The above-mentioned organization played an important role in the consolidation of the dissident movement, in the development of the nationalist consciousness and ideology, which gave the Ukrainian illegal movement greater offensiveness and mass appeal. There have been used the memoirs of two leading figures of the UNF, Dmytro Kvetsko and Myroslav Melen in the article, who shed light on many generally little-known facts and events. In particular, there have been covered the activities of the UNF members in Drohobych region, as one of the strategically important regions of Western Ukraine, and the participation of Zenon Husar and Orest Nyzhnyk in the UNF. The methodology of the research is based on the application of a comprehensive approach that combines qualitative and quantitative methods of analysis (source analysis, content analysis, comparative historical method, reconstruction method). The scientific novelty of the article lies in the discovery and introduction into academic circulation of previously unknown and little-known archival sources, as well as the publication of unique archival photographs. Conclusions.* The presented facts and testimonies demonstrate that, in the mid-1960s, the Ukrainian National Front (UNF) succeeded in extending its influence to the Drohobych region and in finding individuals there who were kindred in spirit and convictions. These were members of the nationally conscious intelligentsia – Z. Husar and O. Nyzhnyk – who responded to the ideological appeals. Evidently, they regularly received underground literature from UNF members and distributed it among their trusted acquaintances. There is indirect evidence that O. Nyzhnyk personally reproduced the ideological materials he received. Unfortunately, we have been unable to identify or specify the circle of individuals to whom these UNF participants passed

on the literature. At the same time, general testimonies and recollections—mainly from former students and lecturers of the Ivan Franko Drohobych Pedagogical Institute – suggest that such agitational literature circulated within the city of Drohobych and among the student community. Thus, as evidenced by the factual and documentary materials we have gathered, the activities of the Ukrainian National Front extended to the Drohobych region and the city of Drohobych. UNF members carried out various actions in the region, primarily related to the distribution of underground agitational literature. At this time, we do not have precise information on the total number of people involved in these actions. The facts regarding Z. Huzar and O. Nyzhnyk confirm that the Front sought to reach the intelligentsia in order to broaden and strengthen its impact, since the pedagogical intelligentsia was particularly capable of influencing the youth.

Keywords: Ukrainian National Front, Drohobych region, resistance movement in Ukraine, dissidents, Zenon Husar, Mykhailo Dyak, Dmytro Kvetsko, Myroslav Melen, Orest Nyzhnyk.

Постанова проблеми. Український Національний Фронт (УНФ) одна з найрозгалуженіших, найчисельніших підпільних організацій 1960-х років. Її учасники пройшли теоретичну та практичну підготовку, сформували чітку структуру організації, розробили систему конспірації, що дало змогу їм упродовж майже трьох років вести підпільну боротьбу проти радянської адміністрації. Основна діяльність УНФ охоплювала територію Західної України, хоч окремі осередки формувалися на території Східної України. Виділявся УНФ і серед інших підпільних організацій ще й тим, що вони першими виробили програму, яка базувалась на демократичних принципах свободи та рівності. УНФ – перша організація, яка змогла заснувати та на постійній основі видавати періодичний журнал «Воля і Батьківщина». Діяльність УНФ мала характер мережевого поширення, тому важливо простежити, яким чином і через яких людей йому вдавалося постійно збільшувати свою мережу впливів. Одним із значущих районів поширення впливів була Дрогобищина, що обумовлювалося і географічно (наближеність до головних міст, де проживали лідери УНФ), і соціально – Дрогобицький район мав культурну і промислову вагу, оскільки тут функціонували великий Дрогобицький педагогічний інститут та кілька великих, як на периферію заводів, довкола яких зосереджувалася суспільна група.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти діяльності УНФ знайшли своє відображення у працях Олега Бажана та Юрія Данилюка, Анатолія Русначенка, Юрія Зайцева. Зокрема А. Русначенко в одному із розділів своєї праці коротко описав історію створення УНФ, ключових діячів, їх основну діяльність, мету та програму (Русначенко, 1998, с. 720). Натомість Ю. Зайцев досліджував діяльність УНФ значно глибше і в опубліковану книгу окрім дослідницьких текстів увійшли витяги з кримінальних справ, історичні відомості, а також, записані інтерв'ю з учасниками УНФ (Зайцев, 2000). О. Бажан та Ю. Данилюк у своїй книзі проаналізували політичну ситуацію, яка склалася в другій половині 1950-х – початку 1960-х років, що призвело до зародження українського національного руху, зокрема і УНФ (Бажан, Данилюк, 2000, с. 232). Наголосимо, що окремі учасники УНФ були діячами українського визвольного руху 1940-х – 50-х рр., в основному молодіжних організацій. Саме тому важливою є й праця Василя Ільницького та Миколи Галіва, присвячена діяльності молодіжних націоналістичних організацій на Дрогобищині (Ільницький, Галів, 2015, с. 475-485).

Однак у жодному з досліджень автори не ставили предметом вивчення функціонування осередків УНФ, які діяли в окремих населених пунктах Західної України.

Мета. Висвітлити діяльність Українського Національного Фронту та його провідних учасників – Д. Квецка, М. Дяка, З. Красівського – на Дрогобиччині й окреслити роль місцевих прихильників УНФ – З. Гузара й О. Нижника.

Виклад основного матеріалу. УНФ був започаткований Д. Квецком – уродженцем с. Слобода-Болехівська, Калуського району Івано-Франківської області. Від шкільних літ він мав особливу зацікавленість до історії та політики: вже тоді почав читати заборонену літературу та слухати закордонні радіо-передачі. Родичі Д. Квецка брали безпосередню участь в УПА. Сам він у 1954 році потрапив у лави радянської армії, військову службу проходив у м. Перм (тоді м. Молотов). Саме там вперше побачив факти приниження й ворожості до українців. У своїх спогадах Д. Квецко згадує про перебування в армії: *«Коли я прибув до війська – а я прибув до Пермі, тоді це Молотов, – то там картина була зовсім інша. Я там відразу побачив, що нас принижують національно, принижують на кожному кроці. Там були переважно росіяни, а нас, українців, було відносно мало. Росіяни всім верховодили, вони почували себе в своєму середовищі, а ми були в чужому середовищі. Ми збиралися окремо, але так, аби не кидалися в вічі, бо кожен боявся. Я там побачив, що між нами і ними є ціла прірва, нас принижують як людей, нас тримають за останній татунук, за якихось не то слуг, не то невільників. Нахабно, грубо»* (Овсієнко, 2000).

У 1957 році, після служби в армії, Д. Квецко вступає на навчання до Львівського університету (історичний факультет, заочна форма). Тут він спілкується з багатьма студентами-заочниками, які приїжджають з різних кутків Західної України. Д. Квецко розпитує як вони живуть, про історію їхніх країв, цікавиться їхньою оцінкою політичних змін, які сталися за період керування СРСР Микити Хрущова. І з усіх цих розмов робить для себе потужний висновок: *національні інтереси та традиції українського народу не тільки не поважаються, але грубо і безцеремонно затискуються, ігноруються. Насаджується російська культура, російськомовні твори, не враховуються економічні інтереси України. Єдиний шлях до покращення становища України є боротьба за її самостійність* (Управління Служби безпеки України у Івано-Франківській області. Спр. 7536. Т. 1. Арк. 145). Так молодий патріот приймає для себе рішення: взятися за організацію боротьби проти національного поневолення українського народу.

Упродовж 1961 – 1962 років Дмитро Квецко готує програму майбутньої організації та дає їй назву «Український Національний Фронт (УНФ)». Водночас він розуміє, що ефективно боротися проти радянської влади зможе тільки правильно організована група, тому за взірць він бере організаційні структури ОУН. Навесні 1963 року починає будувати бункер біля с. Слобода-Болехівська. Завершує спорудження через рік – у 1964 році. Саме під час будівництва бункеру Д. Квецко знаходить криївки ОУН, в яких зберігалась велика кількість антирадянської та агітаційної літератури. Ці матеріали УНФ пізніше буде поширювати як ідейний заповіт.

Влітку цього ж 1963 року Д. Квецко через свого колегу, учителя з с. Витвиця (Калуський р-н., Івано-Франківська обл.) Богдана Равліва знайомиться з Зеновієм Красівським, мешканцем с. Моршин (Стрийський р-н., Львівська обл.). З. Красівський був у кінці 1940-х років членом молодіжної структури ОУН. Потрапив у полон після поранення, зазнав катувань, отримав 5 років ув'язнення та довічне заслання. Звільнився у 1957 році через отриману інвалідність. Пізніше представляв Провід ОУН на українських землях, мав сталі зв'язки із закордонним представництвом ОУН

С. Бандери. Саме йому він передає свої напрацювання щодо програми УНФ. Той вносить свої корегування. Також З. Красівський пише ще один важливий документ для організації – «Тактика УНФ».

Рис. 1. Зеновій Красівський. Член УНФ. 1967 рік (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 3. Арк. 22).

випуск власного журналу від імені УНФ. Назва часопису: «Воля і Батьківщина» (рис. 2). Всього було випущено 16 номерів (96 примірників).

Відтак Д. Квецко та З. Красівський стають лідерами УНФ. Д. Квецко відповідає за написання статей та залучення нових людей, а З. Красівський – за технічне забезпечення групи.

Через З. Красівського Д. Квецко знайомиться з Мирославом Меленем – наступним учасником УНФ. М. Мелень був учасником Норильського повстання 1953 року, член юнацтва ОУН. Також Д. Квецко залучає до УНФ Михайла Дяка – дільничного уповноваженого Долинського райвідділу поліції (рис. 3).

М. Дяк був одним з найактивніших учасників УНФ. Людина, яка свою свідому громадську позицію проявляла ще до членства в УНФ. Так, у 1961 році разом з Миколою Федівим вони підняли синьо-жовтий стяг над сільською радою у с. Витвиця. Для цього Дяк самостійно зшив і синьо-жовтий стяг в с. Гошеві (Калуський р-н., Івано-Франківська обл.) наприкінці жовтня 1966 року. Напередодні він придбав два метри білої матерії, дві упаковки жовтої фарби, а також сині чорнила до авторучки. Після чого М. Дяк розфарбував частини тканини в потрібні кольори.

М. Дяк постійно намагався розширити коло своїх ідейних впливів, тому регулярно

Навесні 1964 року Д. Квецко пропонує З. Красівському надрукувати низку антирадянських текстів, які він сам написав, але той відмовляється, оскільки їх могли легко знайти через визначення типографського шрифту, як це часто робилося з боку силових структур. Все ж З. Красівський знаходить вихід з ситуації: він купує у м. Москві друкарську машинку бренду «Optima» й вони разом з Д. Квецком восени 1964 року привозять її у криївку, де починають

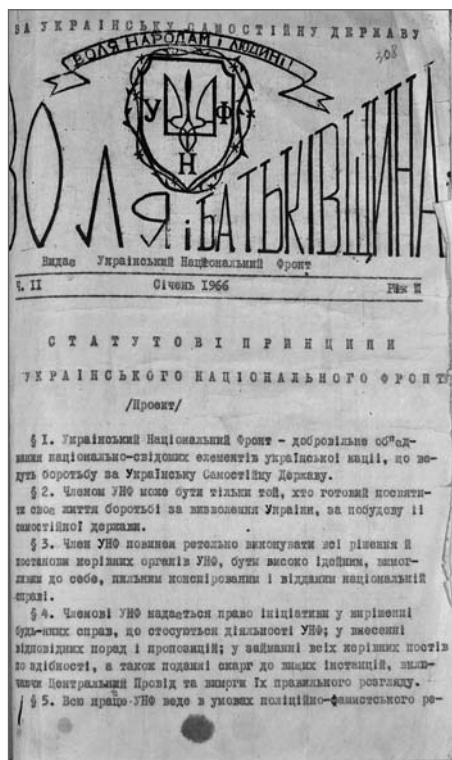

Рис. 2. Журнал УНФ «Воля і Батьківщина», Ч. II за січень 1966 року (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 10. Арк. 308).

шукав нових знайомих. Пізніше, на допитах КДБ твердо стояв на своїй позиції: стверджував, що Україна має бути самостійною і незалежною державою. Наголошував, що навчання має вестись українською мовою, колгоспи потрібно ліквідувати, культ особи повинен бути відсутнім, а українська армія має складатись тільки з українців (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 51).

М. Дяк активно відзначився в поширенні агітаційних листівок та брошур. Відомо, що він самостійно поширив близько 250 одиниць різної літератури в різних містах: Києві, Львові, Івано-Франківську, Болехові, Ходорові, Калуші, Дрогобичі та селах: Бубнищі, Гошеві, Отиневичах, Нагуєвичах. У Дрогобичі М. Дяк був двічі. Перший візит відбувся в ніч на 9 листопада 1965 року: *«В Дрогобичі на першій же зупинці пересів на міський автобус і приїхав на залізничний вокзал, де вечором поклав одну брошуру в конверті на прилавок книжного кіоску. Потім автобусом приїхав в центр міста і поклав другу брошуру на лавці біля великого будинку, можливо, то було приміщення педінституту. Третю брошуру кинув в під'їзді одного із будинків»* (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 130).

Брошури, які поширював М. Дяк, були знайдені звичайними перехожими. Хтось унікав цих матеріалів, хтось забирав із собою, ну а хтось повідомляв у відповідні служби, оскільки боявся наслідків. Так, свідок Г. К. Белих, йшовши вулицею Гоголя від вулиці Островського (тепер це вул. І. Франка та О. Нижанківського відповідно), зайшов у сквер, який розкинувся відразу навпроти будівлі педагогічного інституту, і підійшов до другої лавки справа, де побачив на ній синій конверт, в середині якого й була антирадянська брошура (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 8. Арк. 100) (рис. 4).

Після успішної операції М. Дяк покинув місто і вирушив у м. Долину. Варто зазначити, що у Дрогобичі навчався його рідний брат – Богдан. На той час він був студентом Дрогобицького нафтового технікуму. Згідно з показаннями М. Дяка про діяльність УНФ, він своєму братові нічого не розповідав і, тим більше, не залучав його у цю справу. Слідство кілька разів допитувало М. Дяка щодо його брата, але

Рис. 3. Михайло Дяк. Член УНФ. Початок 1960-х років (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 8. Додаток).

Рис. 4. Свідок Г. Белих показує місце де знайшов конверт із брошурою у сквері біля головного корпусу Дрогобицького педагогічного інституту. 1967 рік (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 8. Арк. 106).

він категорично заперечував участь того в антирадянській діяльності (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 240).

Наприкінці березня 1966 року М. Дяк знову приїздить у Дрогобич. На цей раз він зосереджується на поширенні літератури у під'їздах багатоквартирних будинків (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 260).

У ніч на 4 листопада 1966 року М. Дяк приїздить у с. Нагуєвичі, де розповсюдив близько 10 брошур. Літературу поширював, зокрема, біля дуба Франка, на вулицях, приватних ділянках і на огорожах (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 188) (рис. 5). Саме село Нагуєвичі М. Дяк обирає не випадково. Із заміток у газетах він дізнається, що у с. Нагуєвичі планувалися урочисті заходи на честь Івана Франка (у 1966 році в с. Нагуєвичі було встановлено новий пам'ятник Іванові Франку) і, відповідно, там мала перебувати велика кількість людей (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 141).

Також, відзначаємо поширення літератури в іншому туристичному місці – скелі Довбуша (с. Бубнище). 10 серпня 1966 року, М. Дяк разом з Д. Квецьком поширили близько 40 примірників різних матеріалів в цих місцях: «Коли прийшли до скель Довбуша, я взяв у Квецька кишеньковий електроліхтар і став заходити в печери, де клав по декілька примірників брошур і листівок, а Квецько в цей час спостерігав щоб не зайшли сторонні люди. Брошури і листівки я залишав в печерах тому що, туристи та відвідувачі

Рис. 5. Печера Довбуша, в якій свідок Максимюк М. І. в серпні 1966 року знайшов антирадянську літературу. 1967 рік (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 7. Арк. 15).

цих мальовничих місць люблять туди заходити і я вважав, що там обов'язково їх побачать» (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 198). М. Дяк не помилився – літературу знаходили туристи та відпочиваючі. Так, свідок Максименко В. М., який в серпні 1966

року відпочивав у м. Яремче, відвідав скелі Довбуша, де знайшов брошури «Кто такие бандеровцы и за что они борются» (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 7. Арк. 7).

Варто зазначити й неординарний спосіб поширення літератури – через сплав рікою. У липні–серпні 1966 року М. Дяк формує поліетиленові мішечки, які наповнює антирадянською літературою. Після чого сплавляє їх рікою Свіча в районі сіл Княжолука й Новоселиця (Калуський р-н., Івано-Франківська обл.). Такі дії він повторював кілька разів, а літературу

Рис. 6. Брошура «Кто такие бандеровцы и за что они борются» (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 10. Додаток).

Рис. 7. Бюлетень «Бюро інформації УГВР». – Випуск № 2. Серпень 1948 р (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 10. Додаток).

державному музичному училищі (завершив навчання у 1959 році). Паралельно у 1957 – 1961 рр. заочно закінчив філологічний факультет Львівського державного університету. До своєї групи він починає залучати людей з різних кутків Львівської області, в тому числі – з Дрогобича. Так, у співпрацю з УНФ входять згодом знані на Дрогобиччині науковці й педагоги: Гузар Зенон Петрович і Нижник Орест Михайлович.

3. Гузар народився у м. Стрий 11 грудня 1930 року. Під час німецької окупації навчався у Стрийській гімназії. Від 1944 року – у середній школі № 5 міста Стрия. У цей період З. Гузар мав таємні зв'язки із підпіллям ОУН та УПА. За порадою командира загону УПА, відійшов від підпілля через надто молодий вік і для того, щоб нести й розвивати національне слово. Протягом 1947 – 1949 років він навчався у Дрогобицькому учительському інституті за спеціальністю вчитель української мови та літератури. Згодом продовжив студії у Львівському державному університеті імені Івана Франка (1949 – 1955) за фахом українська філологія (заочна форма навчання). У цей час З. Гузар працює у сфері освіти в школах Дрогобицького району. У 1953 р. переїхав у м. Трускавець, де й залишився жити. Короткий час очолював міський відділ народної освіти. У 1956 році З. Гузар переходить на роботу в Дрогобицький

знаходили аж за 30–50 кілометрів вниз за течією (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 137).

Щодо літератури, яку він поширював, то у переважній більшості випадків це були матеріали 1948–1949 років: брошуру під назвою «Кто такие бандеровцы и за что они борются» (рис. 7), а також бюлетень «Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР)» (рис. 8). Цю літературу влітку 1965 року він отримував від Д. Квецка, а навесні 1966 року Д. Квецко показав М. Дяку місце знаходження сховка (він був на схилі гори Люта, біля с. Кальна), де вже й сам брав потрібну кількість (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 117-118). Саме ці матеріали Д. Квецко знайшов у криївках ОУН (див. вище).

Також М. Дяк отримував журнали «Воля і Батьківщина» від Д. Квецка і розповсюджував їх серед інших осіб. Разом він отримав 16 номерів.

Відтак Мирослав Мелень стає очільником однієї з Львівських груп УНФ. Сам він народився у с. Фалиш Стрийського району, навчався у Дрогобицькому

Рис. 8. Зенон Гузар. Світлина поч. 60-х років (фото з сімейного архіву З. Гузара).

учительський інститут. В його особовій справі зазначено, що згідно з наказом № 329, від 17 грудня 1956 року, він був призначений асистентом кафедри української мови та літератури цієї інституції. У 1959 році Дрогобицький учительський інститут був реорганізований у Дрогобицький державний педагогічний інститут імені Івана Франка, відповідно, розгалузилися й кафедри, тож молодий науковець перейшов працювати на кафедру української літератури. Дуже скоро З. Гузар утвердився як здібний літературознавець. Він багато писав, зокрема в царині франкознавства. Захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю «українська література» на тему «Роль художньої деталі у творах Івана Франка „Бориславського циклу”» (1972). Майстер мікроаналізу художнього тексту. У радянський час вивчав переважно малу прозу І. Франка. У 1960-ті – 80-ті рр. написав багато статей методичного плану. Розвинув теорію про «локальний колорит» у творчості українських письменників, зокрема І. Франка, акцентуючи на автобіографічних, ремінісцентних, мемуарних моментах і їхній ролі при творенні художньої тканини тексту. Багато зробив для вивчення краєзнавчих аспектів у творчій лабораторії письменника.

У 1970-ті – 80-ті роки дрогобичанин став відомим в Україні літературознавцем, особливим напрямком його проникливих досліджень була спадщина Ольги Кобилянської, про творчість якої він написав дві спеціальні книги. З. Гузар завоював собі широке визнання як здібний екскурсовод та краєзнавець: тисячі людей з усієї України пізнали край Франка завдяки його майстерним оповідам, коли відвідували малу батьківщину Івана Франка.

У 1990 році вчений йде з кафедри української літератури. Надалі він працював на кафедрі народних промислів, яка була щойно відкрита на фізико-математичному факультеті ДДПУ ім. І. Франка (завідувачка – Мирослава Кот). Однак саме у 1990-і роки по-новому розцвів талант З. Гузара як літературознавця: до 2010-го року вийшло кілька його знакових книжок, які стали окрасою дрогобицької літературознавчої школи: «Національна ідея в українській літературі (Дошевченківський період)» (1993), «Перехресні стежки поезії Івана Франка: Книжка для вчителя»» (Львів, 2000, 104 с.), «Стежками життя і творчості Івана Франка: Пам'ятка для студента» (Дрогобич: Коло, 2004, 140 с.), «Місто Івана Франка – Дрогобич» (Дрогобич: Видавець Сурма С., 2008, 192 с.), «Вступ до франкознавства» (Дрогобич: Ред.-видав. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 358 с.). Одним із перших у вільному франкознавстві З. Гузар почав наголошувати на національних основах творчості І. Франка. Цікавим було його прочитання християнських, психологічних аспектів Франкових творів. Вчений концептуально довів, що І. Франко по-своєму сакралізував *genius loci* Дрогобича, постійно повертався до теми рідного міста і переосмислював її.

М. Мелень познайомився із З. Гузаром ще в шкільні роки: під час навчання у Стрийській гімназії за часів німецької окупації. Вони не тільки були в одному класі, а й сиділи за однією партою. М. Мелень про участь З. Гузара в УНФ згадував наступне: «...У Дрогобичі – Zenon Петрович Гузар. 1930 року народження. Суджений не був. Його батько служив офіцером в Українській Галицькій Армії. Він отримав дуже патріотичне виховання. За німецької окупації ми з ним разом навчалися у Стрийській гімназії, сиділи разом за однією партою, а з поверненням більшовиків ходили в дев'ятий та десятий класи. Коли нас, членів юнацької організації ОУН (1945 – 1947 рр.) з десятого класу Стрийської середньої школи № 5 всіх заарештували, то Гузар залишився, бо його, дуже малого зростом, ніхто не заангажував. На час УНФ він був уже кандидатом філологічних наук, працював викладачем у Дрогобицькому

Рис. 9. Орест Нижник.
1980-ті роки Світлина
з сайту Дрогобицького
музичного фахового
коледжу ім. В. Барвінського.

педінституті. Ми поновили стосунки коли я повернувся з ув'язнення і навчався в музучилищі у Дрогобичі» (Зайцев, 2000, с. 606). Тут М. Мелень, очевидно, помиляється: на момент залучення до діяльності УНФ З. Гузар ще не був кандидатом філологічних наук (диплом кандидата отримав у 1971 році).

Орест Нижник народився 19 вересня 1931 року в с. Добрівляни Дрогобицького району. Впродовж 1934 – 1939 років проживав з батьками у Польщі. У 1939 році сім'я переїжджає у м. Дрогобич. У 1947 році арештований за справою юнацької ОУН. У 1956 році М. Меленя і, очевидно, О. Нижника, випускають, мотивуючи це «законом про перегляд справ, тих хто був заарештований неповнолітній». Спогад М. Меленя про своє звільнення: *«Як нас випускали, то прокурор давав настанову, щоб не розголошували таємниці, бо є такі й такі закони. Я питаюся, чи маю право поступати вчитись. Я тоді не розумів, що таке реабілітація. Він сказав: „Ви є повноцінний громадянин, можете вчитись”. Це мене дуже обрадувало. Починаються вступні іспити. До кінця липня, ще не маючи паспорта, я поїхав поступати у Дрогобицьке музичне училище»* (Овсієнко, 2000).

У цьому ж 1956 році обидва вступають в Дрогобицьке державне музичне училище. Також, у 1956 – 1960 роках працював художнім керівником Бориславського будинку культури № 1. У 1960 році завершує навчання в музичному училищі, отримує рекомендацію та продовжує своє навчання у Львівській консерваторії імені Лисенка (завершив навчання у 1966 році). У 1961 році влаштовується на роботу в Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка на посаду викладача кафедри музики та співів (наказ директора Дрогобицького педінституту № 78, від 4 квітня 1961 року). Працював в університеті до 1967 року. Одночасно він продовжував працювати й у Дрогобицькому музичному училищі на посаді викладача музично-теоретичних дисциплін. Також, був методистом заочного відділення навчання. Один з провідних викладачів училища, виділявся феноменальною музичною пам'яттю. Ось коментар М. Меленя про О. Нижника: *«У Дрогобичі жив мій співв'язень по Норильську Орест Нижник, 1929 року народження. З ним ми разом навчались у музучилищі. Згодом він там викладав і працював ще на музичному факультеті в педінституті. Він не*

Рис. 10. Орест Нижник (ліворуч) на засланні.
Кін. 1940-х, поч. 1950-х років
(світлина з сімейного архіву сім'ї Нижників).

Рис. 11. Мирослав Мелень.
Світлина з сайту Збруч.

лише читав, а й робив копії журналу „Воля і Батьківщина” та поширював їх» (Зайцев, 2000, с. 605). Тут варто уточнити, що О. Нижник народився 1931 році.

Помер 15 квітня 1990 року. У серпні цього ж року, родина Нижників отримала повідомлення про реабілітацію О. Нижника.

М. Мелень за свою участь в УНФ був арештований 23 березня 1967 року. Закритий Львівський обласний суд виніс вирок за ч. 1 ст. 62 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда»: 6 років ув'язнення суворого режиму та 5 років заслання. Вирок відбував у Мордовії (РФСР). А розслідування проти учасників УНФ тримав на особистому контролі Володимир Щербицький, який на той час обіймав посаду голови Ради Міністрів Української РСР через гучний резонанс: у березні 1966 році УНФ розсилає партійним і урядовим чиновникам СРСР і УРСР, а також у центральні газети «Меморандум Українського

Національного Фронту XXIII з'їздові КПРС», де виступали проти арештів українців та так званої «москвізації». У квітні 1966 році з'являється «Заява УНФ», де теж йдеться про припинення арештів та національних утисків. Наступне звернення було до «Вищих урядових чинів в Україні». був надісланий Першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту, Голові Ради Міністрів УРСР В. Щербицькому і Голові Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченку. У ньому висловлювався протест проти насильницької русифікації і пропонувалося керівництву України не лише проголошувати суверенітет, але й відстоювати його, вимагати від Москви припинити русифікацію, припинити переслідування українців за їхній патріотизм.

Висновки. Наведені факти й свідчення доводять, що Український Національний Фронт у середині 1960-х років зумів поширити свій вплив на Дрогобичину і знайти тут людей, споріднених собі духом та переконаннями. Це були люди із середовища національно свідомої інтелігенції, Зенон Гузар і Орест Нижник, які відгукнулися на ідейні спонуки. Очевидно, вони регулярно отримували від членів УНФ підпільну літературу і поширювали її серед своїх знайомих, надійних людей. Є опосередковані свідчення, що О. Нижник самостійно передруковував отримані ідеологічні матеріали. На жаль, коло людей, яким передавали ці учасники УНФ літературу, нам не вдалося визначити й персоніфікувати. Водночас загальні свідчення та спогади різних людей, переважно колишніх студентів та викладачів Дрогобицького педінституту ім. І. Франка, дають підстави стверджувати, що така агітаційна література циркулювала містом Дрогобичем та в середовищі студентства. Внаслідок таких впливів у Дрогобицькому педінституті І. Франка сформувалося стале середовище в колі викладачів, яке плекало національні вартощі.

Варто зазначити, що З. Гузар і О. Нижник не були викриті КДБ, вони не понесли покарання за свою участь в УНФ. Ті з членів УНФ, хто знали їх особисто, не видали їхні імена. Можливих наслідків вдалося уникнути також завдяки вдало продуманій структурі організації, у якій більшість учасників не були знайомі між собою, а також

не знали хто входить в ту чи іншу групу. А М. Мелень, – очільник Львівської групи УНФ, на допитах не видав своїх людей.

Отже, як показують нами підібрані фактичні й документальні свідчення, діяльність Українського Національного Фронту охоплювала Дрогобиччину та місто Дрогобич. Члени УНФ провели на Дрогобиччині різноманітні акції, переважно з поширення підпільної агітаційної літератури. Докладно нам наразі не відомо, скільки людей всього було задіяно в цих акціях. Факти про З. Гузара та О. Нижника підтверджують, що Фронт намагався вийти на коло інтелігенції, щоб зробити свою діяльність впливовішою та ширшою, оскільки саме педагогічна інтелігенція могла активніше впливати на молодь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Овсієнко, В. (2005, липень, 15). Інтерв'ю Дмитра Миколайовича Квєцка. *Віртуальний музей Дисидентський рух в Україні*. [Електронний ресурс]. URL: <https://museum.khpg.org/1121317525>

Овсієнко, В. (2005, листопад, 10). Інтерв'ю Мирослава Олексійовича Меленя. *Віртуальний музей Дисидентський рух в Україні*. [Електронний ресурс]. URL: <https://museum.khpg.org/1131630150>

Русначенко, А. (1998). *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років*. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги.

Архів управління Служби безпеки України по Івано-Франківській області (далі – АУСБУ ІФО).

Зайцев, Ю. (2000). *Український Національний Фронт: Дослідження, документи, матеріали*.

Бажан, О. Г., Данилюк, Ю. З. (2000). *Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки)*. Київ: Рідний край.

Ільницький, В., Галів, М. (2015). До історії діяльності молодіжних українських націоналістичних організацій на Дрогобиччині: нове документальне свідчення. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, Спец. вип. 2*, 475–485.

REFERENCES

Ovsienko, V. (2005, lypen, 15). Interviu Dmytra Mykolaiovycha Kvetska [Dmytro Mykolaiovych Kvetsko's interview]. *Virtualnyi muzei Dysyidentskyi rukh v Ukraini*. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://museum.khpg.org/1121317525> [in Ukrainian].

Ovsienko, V. (2005, lystopad, 10). Interviu Myroslava Oleksiiovycha Melenia [Interviu Myroslava Oleksiiovycha Melenia]. *Virtualnyi muzei Dysyidentskyi rukh v Ukraini*. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://museum.khpg.org/1131630150> [in Ukrainian].

Rusnachenko, A. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv* [National Liberation Movement in Ukraine: Mid-1950s – Early 1990s]. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihi. [in Ukrainian].

Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy po Ivano-Frankivskii oblasti [Archives of the Directorate of the Security Service of Ukraine for the Ivano-Frankivsk region] (dali – AUSBUIFO).

Zaitsev, Yu. (2000). *Ukrainskyi Natsionalnyi Front: Doslidzhennia, dokumenty, materialy* [Ukrainskyi Natsionalnyi Front: Doslidzhennia, dokumenty, materialy]. Lviv. [in Ukrainian].

Bazhan, O. H., & Danyliuk, Yu. Z. (2000). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh: osnovni tendentsii i etapy rozvytku (kinets 1950-kh – 1980-ti roky)* [Ukrainian National Movement: Main Trends and Stages of Development (Late 1950s – 1980s)]. Kyiv: Ridnyi kraj. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2015). Do istorii diialnosti molodizhnykh ukrainskykh natsionalistychnykh orhanizatsii na Drohobyschchyni: nove dokumentalne svichennia [On the History of Activities of Youth Ukrainian Nationalist Organizations in Drohobych Region: New Documentary Evidence]. *Drohobyttskyi kraieznavchyi zbirnyk, Spec. issue 2*, 475–485. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 11 грудня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.*

УДК 329.73(477.83)“1990”

DOI 10.69550/3041-1467.7.333099

Роман ЛЕВИК

аспірант кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (roman.levyk@lnu.edu.ua)

ORCID: 0009-0006-2542-9980

Roman LEVYK

Postgraduate Student of the Mykhaylo Hrushevskiy Department of Contemporary History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Street, Lviv, Ukraine, postal code 79000 (roman.levyk@lnu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Левик, Р. (2025). Діяльність Народного руху України на Львівщині у 1990 р. (за матеріалами Державного архіву Івано-Франківської області). *Axis Europae, Special issue*, 7, 71–95. doi: 10.69550/3041-1467.7.333099

Bibliographic Description of the Article: Levyk, R. (2025). Dіialnist Narodnoho rukhu Ukrainy na Lvivshchyni u 1990 r. (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Ivano-Frankivskoi oblasti) [Activities of the People's Movement of Ukraine in the Lviv region in 1990 (based on materials from the State Archives of Ivano-Frankivsk region)]. *Axis Europae*, 7, 71–95. doi: 10.69550/3041-1467.7.333099 [in Ukrainian].

**ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ НА ЛЬВІВЩИНІ У 1990 р.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДАІФО)**

Анотація. Мета дослідження – використовуючи матеріали Державного архіву Івано-Франківської області, розкрити особливості участі Народного руху України у суспільно-політичних процесах на Львівщині 1990 р. **Методологія дослідження** базується на принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі раніше невідомих джерел з Державного архіву Івано-Франківської області реконструйовано діяльність Народного Руху України у 1990 р. **Висновки.** Отже, на основі виявлених і збережених документів радянських партійних органів вдалося реконструювати особливості участі Народного руху України у суспільно-політичних процесах на Львівщині у 1990 р. Доведено, що спеціальних праць, присвячених цій проблематиці, нема. Натомість нововіднайдені документи радянських партійних органів дають змогу розширити наявну інформацію про діяльність НРУ загалом в Україні та Львівщині зокрема. Встановлено, що партійні структури ретельно відстежували діяльність політичних організацій (Спілка незалежної української молоді, Українська гельсінська спілка, Українська республіканська партія, Українська національна партія, Українська християнсько-демократична партія, Українська селянсько-демократична партія) та їхніх діячів, зокрема й Народного руху України. Доволі детально фіксувалися виступи на сесіях обласної ради, під час мітингів, зборів, приватні висловлювання

тощо. Тривала робота щодо нівелювання результатів, отриманих демократичними політиками під час виборів до Верховної, обласної та місцевих рад. Особливо турбувало партійне керівництво впровадження українських національних символів, дат, перейменування населених пунктів, натомість зняття комуністичних, а також справедливих звинувачення комуністичних керівників, використання трибуни обласної ради для поширення демократичних ідей, відновлення пам'яті про визвольну боротьбу та її учасників. Однак, мабуть, найбільше турбувало партійних працівників саме відродження української національної ідеї.

Ключові слова: Народний рух України, Львівщина, українська національна ідея, Івано-Франківськ.

ACTIVITIES OF THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE IN THE LVIV REGION IN 1990 (BASED ON MATERIALS FROM THE STATE ARCHIVES OF IVANO-FRANKIVSK REGION)

Abstract. *The purpose of the study* is to reveal the features of the participation of the People's Movement of Ukraine in socio-political processes in the Lviv region in 1990 using materials from the State Archive of Ivano-Frankivsk region. **The research methodology** is based on the principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** lies in the fact that the activities of the People's Movement of Ukraine in 1990 were reconstructed on the basis of previously unknown sources from the State Archive of Ivano-Frankivsk region. **Conclusions.** Thus, on the basis of the discovered and preserved documents of Soviet party bodies, it was possible to reconstruct the features of the participation of the People's Movement of Ukraine in socio-political processes in the Lviv region in 1990. It is proved that there are no special works on this issue. Instead, newly discovered documents of Soviet party bodies allow us to expand the available information about the activities of the NRU in general in Ukraine and the Lviv region in particular. It has been established that party structures carefully monitored the activities of political organizations (Union of Independent Ukrainian Youth, Ukrainian Helsinki Union, Ukrainian Republican Party, Ukrainian National Party, Ukrainian Christian Democratic Party, Ukrainian Peasant Democratic Party) and their leaders, including the People's Movement of Ukraine. Speeches at sessions of the regional council, during rallies, meetings, private statements, etc. were recorded in quite detail. Work continued on leveling the results obtained by democratic politicians during elections to the Supreme, regional and local councils. The party leadership was particularly concerned about the introduction of Ukrainian national symbols, dates, renaming of settlements, in return for the removal of communist and fair accusations of communist leaders, the use of the regional council rostrum to spread democratic ideas, the restoration of the memory of the liberation struggle and its participants. However, perhaps the most worrying thing for party workers was the revival of the Ukrainian national idea.

Keywords: People's Movement of Ukraine, Lviv region, Ukrainian national idea, Ivano-Frankivsk.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізує потребу аналізу подій кінця 1980 – початку 1990-х рр. Ретельне вивчення цих процесів дає змогу виявити цілу низку допущених політиками помилок на початковому етапі становлення Української Державності. Відтак з'являються можливості сформувати

реальні рекомендації щодо реалізації дієвих засобів зміцнення національної безпеки та оборони.

Аналіз основних досліджень. У літературі відсутні комплексні та узагальнювальні праці із питань формування та функціонування Львівської крайової організації Народного Руху України у 1989 – 1990-х рр. Хоча окремі аспекти все ж вивчалися у науковій, науково-популярній та мемуарній літературі. Цінність мають ґрунтовні праці Юрія Курносова (Курносов, 1994), Георгія Касьянова (Касьянов, 1995), Всеволода Іськіва (Іськів, 2018) та ін. Спробу висвітлити історію Народного руху України та його крайових і районних організацій зробив Григорій Гончарук (Гончарук, 1997). Про охоронний підрозділ «Варта Руху», який мав забезпечувати охорону заходів Львівської крайової організації Народного Руху України за перебудову, написав Едуард Андрущенко (Андрущенко, 2013). Ставлення КППС-КПУ до Народного руху України за перебудову досліджувала Олександра Чура (Чура, 2012). Ліна Білоус розкриває основні ідейно-політичні позиції в українському національному русі другої половини 1980 – 1991 рр., серед них і у НРУ (Білоус, 2020), а Андрій Кожанов – роль преси українських національно-демократичних сил у суспільно-політичних процесах 1989 – 1991 рр. (Кожанов, 2014). З історичної ретроспективи формування та діяльність Народного руху України простудіювали Олексій Гарань (Гарань, 1993), Анатолій Ковальчук (Ковальчук, 2018), Наталія Кіндрачук (Кіндрачук, 2013), Микола Кугутяк (Кугутяк, 2009), Н. Мандюк та Л. Межва (Мандюк, Межва, 2014), Степан Кобута (Кобута, 1998; Кобута, 1999; Кобута, 2000), Станіслав Кульчицький (Кульчицький, 2017), Ростислав Хотин (Хотин, 2020), Світлана Чайка (Чайка, 2014), Микола Яковина (Яковина, 2002) та ін. Діяльності персоналії у складі Народного руху України свої праці присвятили Іван Гаврилович (Гаврилович, 2021), Василь Деревінський (Деревінський, 2010), Марина Скиба (Скиба, 2016), Мирослав Левицький (Левицький, 2020). Суттєвим доповненням джерельної бази досліджень є публікації, інтерв'ю самих учасників, які стояли біля витоків НРУ, В'ячеслава Чорновола, Любомира Сеника, Ігоря Мельника (Мельник, 2010; Мельник, 2014), Миколи Покровського, Василя Куйбіди та ін. (Чорновіл, 2000; Сеник, Якимович, 1996; Пороський, 2009; Іванченко, 2015). Аналіз програмових засад діяльності НРУ знайшов своє відображення у праці Олени Шановської (Шановська, 2003; Шановська, 2000). Певну цінність представляють і журналістські нариси про НРУ та його діячів. Зокрема, публікації Романа Гладиша (Гладиш, 2020a; Гладиш, 2020b; Гладиш, 2020c), Романа Івасіва (Івасів, 2018; Івасів, 2021). Питання появи перших осередків Народного руху України стали предметом розгляду Олега Малярчука (Малярчук, 2022). Цей автор разом із колегами підготували цілу серію праць про діяльність НРУ (Малярчук, 2015; Maliarchuk, Kogut, 2020; Maliarchuk, Kogut, 2021; Малярчук, Когут, Івасів, Остап'як, 2021; Малярчук, Відливаний, Кецмур, 2020). Важливе значення для вивчення діяльності НРУ мають і опубліковані документальні матеріали (Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України, 1990; Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України, 2001; Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України, 2001; Матеріали Четвертих Великих Зборів НРУ, 2001).

Мета дослідження – використовуючи матеріалами Державного архіву Івано-Франківської області розкрити особливості участі Народного руху України у суспільно-політичних процесах на Львівщині 1990 р.

Виклад основного матеріалу. Пропонований текст є продовженням опублікованої статті про діяльність Народного руху України на Львівщині наприкінці 1980-х рр. У фондах ДАІФО міститься справа із листуванням Івано-Франківського

та Львівського обкомів КПУ про політичну ситуацію у Львівській області. Зокрема у першому повідомленні «Про політичну ситуацію у Львівській області» (квітень-травень 1990 р.) аналізувався виступ депутата В'ячеслава Чорновола на сесії Верховної ради УРСР. Зокрема, зазначалося, що він у своєму виступі навів приклад першої сесії новообраної Львівської обласної ради. Ще із його виступу наводили фрази про демократичність, однастайність, історичність, прогресивність починань і доленосність для всієї України прийнятих рішень.

Однак партійців найбільше турбувало інше – результати виборів. Намагаючись знівелювати їх, наводили цифри – за депутатів Львівської обласної ради, представників Демократичного блоку (УГС, НРУ, СНУМу, страйкового комітету) проголосували 36,7 % виборців, внесених до списків. Результати наводили і по персоналіях: за С. Хмару – 44,8 % виборців, Є. Гриніва – 35,6 %, В. Чорновола – 50,8 %. Менше половини виборців віддали голоси за сім із 24-х депутатів Верховної ради УРСР, наприклад, за С. Хмару проголосували 46,6 % виборців. Намагалися заперечити проголошувану тезу про всенародну підтримку представників Демократичного блоку. Ще одними факторам стали зміна порядкової нумерації сесій (введення в обіг терміна «сесія обласної Ради першого демократичного скликання»), а також відкриття першого засідання не у залі засідань облвиконкому, а в оперному театрі, де у 1939 р. проголошувалося встановлення радянської влади (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 4). У документі партійці наголошували, що під час роботи сесії акцентувалося на репресивному характері радянської адміністрації. Сесію розпочали із молитви «Отче наш», і продовжили підняттям над оперним театром (відтак і над приміщенням облвиконкому) під виконання гімну «Ще не вмерла Україна» синьо-жовтого прапора. Турбувала партійців і прийнята відозва першої сесії «віднині Львівщина реально стає місцем вироблення механізмів і принципів одвічної мрії народу про незалежну демократичну українську державу», що «область доведена до катастрофи», що «нас чекає шалений опір консервативних сил», які «спробують задушити економічно, окаяннити реакційним союзним і республіканським законодавством» тощо.

Партійці відзначали і те, що робота сесія розпочалася із вимоги винести із зали засідань бюст В. Леніна, і після дискусій його було завішано синьо-жовтим полотном (за таким сценарієм – виніс бюстів і портретів В. Леніна, відмова від різних радянських свят тощо відбувалися сесії і в інших місцевих радах). Депутати Олег Вітович, Ярослав Кендзьор, виступали категорично проти святкування дня міжнародної солідарності трудящих, аргументуючи, що це «чисто більшовицьке свято», яке принижує «людську гідність».

Скаржилися і на психологічний тиск на депутатів-комуністів, проголошувани ярлики на партію, комуністів тощо (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 5). Відзначали, що сесії – насамперед обласної ради, перетворювалися практично на судові засідання (підсудною виступала комуністична партія), а водночас і трибуни для потужної пропаганди ідей Руху і УГС, агітації за вихід з партії, недовіри до обкому, інших партійних комітетів, витіснення парткомів з підприємств.

Турбував партійців і тиск на новообраного першого секретаря обкому, погрози притягнути його до суду, блокування його зустрічей із комуністами трудових колективів. Активізація політичної роботи партійних комітетів розцінювалась з трибуни обласної сесії як підрив авторитету новообраних Рад, підміна їхніх функцій. Нав'язувалася думка про оголошення обкомом війни Радам, його причетність до відозви «Ініціативного комітету за спасіння радянської влади і комуністичної партії у Львівській області».

В одному з виступів депутата О. Вітовича (СНУМ) на сесії обласної ради прозвучав заклик про заборону діяльності осередків комуністичної партії в області, організації збору підписів на підтримку цієї акції, що був сприйнятий бурхливими оплесками. Відтак Рада прийняла рішення, в якому зазначалося: «Рішення керівних органів КПРС усіх рівнів – від ЦК КПРС до парткомів, що стосуються державних, господарських і культурних справ, вважати такими, які втратили свою чинність на території Львівської області». Тобто визнавали, що цим рішенням Рада проголошувала антиконституційною будь-яку діяльність партійних органів щодо державного, господарського та культурного розвитку області.

Водночас прийняли рішення про передачу газети «Вільна Україна» обласній Раді, визнали на території Львівської області використання національної символіки – синьо-жовтого прапора, тризуба і національного гімну «Ще не вмерла Україна». Скаржилися і на те, що ці дії були проігноровані прокурором області (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 6).

Висловлювали стурбованість з приводу того, що партію звинувачували у неосталінізмі, називаючи захисником адміністративно-командної системи. Наголошували, що у керівних органах Львівської міської ради не було жодного представника національних меншин (проживали 126,5 тис. росіян, 12,7 тис. євреїв, 8,7 тис. поляків). Відзначалися непоодинокі випадки, коли головним критерієм оцінки кадрів при призначенні на керівні посади в Радах, зокрема обласній, бралася бралася ідеологічна позиція, прихильність до НРУ, команди В. Чорновола, родинні зв'язки.

Ображало партійців, коли окремі депутати, серед яких і В. Чорновіл, називали керівників Верховної ради УРСР «політичними трупами», звинувачували Київ в економічній та політичній блокаді Львова. Депутат С. Хмара звинувачував «московський імперський уряд, його колоніальну адміністрацію у Києві» у тому, що вони «чинять шалений опір відродженню греко-католицької церкви», погрожував районним Радам, прокурору області, щоб ті не насмілились не виконати або опротестувати рішення обласної Ради (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 7). Говорилося про підслуховування депутатів, через засоби зв'язку, таємні операції КДБ і МВС, які спеціально для цього прибули до Львова.

Депутати-демократи засуджували ідеологізацію школи, пропонували вводити там Закон Божий, звинувачували керівництво в насильницькому залученні учнів до жовтенятських, піонерських та комсомольських організацій, пропагували створення молодіжних формувань за націоналістичною ознакою («Пласт»). Збентежила і прийнята сесією обласної Ради заява щодо Литви, в якій висловлювалася повна солідарність з рішенням сейму, а також висловлювався протест Президенту та уряду СРСР.

Значну частину робочого часу обласна сесія відвела демонстрації своєї підтримки з боку народу, зокрема греко-католицькій громаді, масового національного піднесення. Мітингові виступи депутатів перемежовувалися з вітаннями, релігійними співами, поцілунками, внесенням синьо-жовтих прапорів, хоругв, зачитуванням телеграм, прізвищ, грошових переказів на трансляцію сесії по телебаченню (за заявами організаторів зібрали понад 2 мільйони карбованців).

У день роботи пленуму обкому партії був організований мітинг-пікет, в якому брали участь депутати обласної Ради Василь Базів, Олег Вітович, Ярослав Кендзьор, Василь Шпіцер. Учасники пікетування вимагали не обирати нового секретаря, закликали членів КПРС масово виходити з партії і не сплачувати членських внесків.

Мітингарі погрожували страйками, здійснювали психологічний тиск на учасників пленуму, що цікаво наводили також цитати «зламати роги», оголошували партійні збори «сатанинськими», а учасників – «бандитами», «зрадниками» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 8).

Депутат Верховної ради УРСР С. Хмара у виступі на мітингу-пікеті 14 квітня 1990 р., заявив: «Народ зробить все, щоб вони (тобто учасники пленуму) забрались зі Львова. У нас є для цього засоби і ми доб'ємося свого». Як депутати-представники «Демократичного блоку», так і лідери політизованих громадських формувань заперечували загострення політичної ситуації в області та наявність сепаратистських проявів. Водночас і місцевий «Рух», і більшість інших опонентів КПРС відкрито виступали за вихід України зі складу СРСР. Під час багатьох мітингів у Львові та інших населених пунктах області основними лозунгами були «СРСР – імперія зла», «Хай живе вільна соборна Україна», «Окупанти, геть зі Львова» тощо. Ставилися питання про реабілітацію учасників українського визвольного руху 1917 – 1921 рр., 1940 – 1950-х рр. Організовувалися збори на підтримку литовського громадсько-політичного руху «Саюдіса». Незалежна радіостанція у Львові почала транслювати промови С. Бандери. Створили та масово розповсюджували самвидавську газету «Молодий націоналіст» (видавець СНУМ), у якій друкувалися праці С. Петлюри, Д. Донцова, С. Бандери, націоналістичні виступи проти КПРС, СРСР тощо.

Особливу войовничість партійці відзначали у лідерів Спілки незалежної української молоді (СНУМ), депутатів Ігоря Деркача і Олега Вітовича. Під час пікетувань державних і партійних установ, на мітингах вони неодноразово закликали оголосити «смертельний бій комуністам», які є «запеклими ворогами кожного українця». Відбувалася активна агітація за відмову служити в окупаційній армії. Такі ж заклики лунали і на сесії обласної Ради (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 9).

Окрім того, констатувалося, що на Львівщині діяло багато новостворених партій – Українська республіканська партія, Українська національна партія, Українська християнсько-демократична партія, Українська селянсько-демократична партія та ін. Саме їхні лідери задавали тон на мітингах, масово розповсюджували агітаційні матеріали в трудових колективах.

Водночас відзначалося, що під тиском рухівсько-урпесівських активістів, які очолювали чимало рад трудових колективів, профспілкових комітетів, приймалися рішення про виведення партійних і комсомольських комітетів за межі підприємств і організацій. Наприклад, у львівських об'єднаннях «Львівхімсільгоспмаш», «РЕМА», ім. 50-річчя Жовтня, «Біофізприлад», «Автоавантажувач», на низці дрогобицьких заводів. Там же багатотиражні газети перетворені на органи трудових колективів, практично органи «Руху». Нарікали на створення комуністам, особливо господарським керівникам, спеціалістам несприятливих психологічних умов. Стверджували про факти залякування, шантажу, погроз.

Особливою напругою характеризували період від 22 квітня (річниці народження В. Леніна) до 9 травня. У Львові, Дрогобичі, Бориславі намагалися покласти вінки з колючого дроту, розкидати біля підніжжя пам'ятника квіти. Демонстранти із СНУМу вимагали «смерті комунізму», виходили з плакатами «Ленін – ворог людства», «Геть КПРС». У Дрогобичі група СНУМу зробила символічну труну, в яку вклала твори Леніна і викинула її у річку.

Наводили і цікаві цитати з виступів, наприклад, члена Львівського комітету захисту прав громадян А. Ніколаєнка (14.04.1990 р. на мітингу-пікеті пленуму

обкому партії у Львові): «Зараз у нас 130 тис. комуністів. Треба щоб у майбутньому їх залишилось не більше трьох для розплоду. Партія ніколи не працювала. Це – тунецькі клопи на здоровому тілі. Комуністи повинні не здавати партквитки, а спалювати ось тут, перед обкомом, над яким висить червона ганчірка» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 10). На цьому ж мітингу член НРУ П. Чабан сказав: «Ми з Вами ще зберемося на багатолюдний мітинг, присвячений компартії. Єдиним лозунгом у нас буде тоді: «Вічна пам'ять КПРС, що скопитилася у боротьбі за комунізм»». Депутат обласної та Верховної ради УРСР Є. Гринів: «Сьогодні або найближчим часом у рядах партії не залишиться ні одної порядної людини. Я закликаю до масового виходу з партії».

Резолюція на мітингу за 14 квітня 1990 р.: «Закликаємо членів КПРС ще раз проаналізувати діяльність комуністичної партії. Вважаємо, що цей аналіз дасть однозначну відповідь: подальше перебування у цій партії є аморальним і злочинним. Ганьба закулісним маневрам львівської комуністичної мафії!».

Першестравня 1990 р. НРУ на Львівщині перетворив на демонстрацію солідарності з новообраними Радами. Організатори не допускали на голову колон демонстрантів із радянською символікою. Використовувалася переважно національна, релігійна символіка. Демонстранти, які несли лозунги, прославляли створення української самостійної держави, ідеї українського націоналізму. Підтримувалися рішення районних Рад про перейменування Ленінського у Галицький, Червоноармійського – у Січово-Стрілецький райони. На стадіоні «Україна» відбувався багатотисячний мітинг, який відкрився виконанням гімну «Ще не вмерла Україна». Співголова УГС, депутат Верховної ради М. Горинь виголосив промову про установчий з'їзд Української республіканської партії і її програму.

Констатувалося, що під вплив «Руху» потрапила значна частина засобів масової інформації – районні газети, телебачення, молодіжна обласна газета «Молода Галичина» (колишня «Ленінська молодь») (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 11). Сесія обласної Ради постановила упродовж двох місяців зробити спільну газету обкому і облвиконкому «Вільна Україна» лише своїм органом. Також розпочалася перереєстрація передплатників цієї газети задля того, щоб випускати нове видання обласної Ради «За вільну Україну».

Писали і про складну релігійну обстановку. Обласна Рада прийняла рішення передати Собор св. Юра у Львові греко-католицькій громаді, що неоднозначно сприйняла православна. Вказувалося на напруженість через втручання у внутрішньоцерковні справи окремих місцевих Рад, зумовлені симпатіями до УГКЦ окремих депутатів.

Далі за УРП, окремі новостворені партії свою альтернативність і опозицію до КПРС висловила Львівська крайова організація «Руху». Її керівники вийшли з компартії, тенденція до очищення НРУ від комуністів набирала сили. У прийнятій декларації крайової ради «Руху» накреслювалися завдання: «здійснювати роботу по створенню національних збройних сил і узаконити національні символи України, добиватися реабілітації осіб, які були репресовані за участь у національно-визвольному русі, підтримувати демократичні Ради і всіляко протидіяти Радам, які обрані недемократичним шляхом з метою їх переобрання, посилити пропаганду ідей Руху, особливо у сільській місцевості і східних областях республіки». Запропоновано висунути кандидатом на голову Верховної ради УРСР М. Гориня, висловлений протест проти рекомендації на цю посаду першого секретаря ЦК КПУ. Конференція засудила економічну блокаду Литви і створила оргкомітет з надання допомоги цій державі

шляхом збору грошей, закупки медикаментів, продовольчих товарів (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 12).

Відділ національних відносин Львівського обкому партії підготував довідку «Про політичну ситуацію у Львівській області» (червень 1990 року). У ній він наголошував на політичній напруженості в області. З ініціативи обласних організацій НРУ, Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, «Меморіалу», новоутворених республіканської, національної, християнсько-демократичної, проведення багатолюдних мітингів, масових походів, богослужінь, на яких гостро засуджувалася політика республіканських органів влади, висловлювалися відкриті напади на партію, лунали заклики до комуністів відмовлятися від партійних квитків, виводити за межі підприємств, організацій та установ партійні бюро, парткоми. Ці масові заходи проходили при активній підтримці і участі в них більшості новобраних Рад народних депутатів, їхніх керівників, народних депутатів СРСР та України. Так, 7 червня 1990 р. за ініціативою Львівської крайової ради НРУ відбувся багатолюдний мітинг львів'ян, присвячений роботі сесії новообраної Верховної ради УРСР, оцінці діяльності депутатів «Демократичного блоку» і, зокрема, народних обранців від Львівщини.

На відкритті один із секретарів Великої ради НРУ, депутат Львівської обласної Ради народних депутатів, завідувач відділу культури Львівського міськвиконкому В. Іськів відверто сказав, що виборці на Східній Україні зробили невдалий вибір, завдяки чому партократія на Україні здобула більшість. Далі він висловив «засудження позиції партократії, бюрократичної номенклатури, її adeptів у Верховній раді». Щодо позиції львівських демократів, на думку В. Іськіва, її потрібно було повністю підтримати і розуміти.

Народний депутат СРСР Р. Федорів, головний редактор журналу «Дзвін», у своєму емоційному виступі гостро критикував номенклатуру, партократів. На мітингу виступали й низка народних депутатів України від Львівщини. Їхня оцінка роботи сесії була однозначна «агресивна більшість українського парламенту не бажає радикальних перемін на краще, є відверто консервативною силою, яка заважає справжнім обранцям народу, якими є представники «Демократичного блоку» досягти великих успіхів у справі побудови незалежної суверенної Української держави» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 31).

На думку народного депутата І. Гриніва, секретаря Львівського міськкому комсомолу, значною перемогою демократів на сесії стало висунення кандидатів на пост голови Верховної ради УРСР. Кандидати, представники «Демократичного блоку» протягом чотирьох днів виголошували свої платформи, свої погляди для всього народу України. Те, що у списках була залишена кандидатура академіка І. Юхновського, було свідченням, що «Демократичний блок» має свого лідера. «Ми будемо боротися за нього і якщо він тепер не переміг, то близький час, коли він стане президентом України» – ці слова як думку наводили депутатів-демократів. Далі І. Гринів, коментуючи обрання В. А. Івашка головою Верховної ради УРСР, сказав: «... за Івашка не голосували не тільки 108 депутатів, за нього не голосувало 3 області, не голосувало 10 млн людей. І це він повинен завжди відчувати, він повинен розуміти, що частина народу ніколи не визнає його своїм головою» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 31).

Голова Львівської організації Спілки письменників України, народний депутат Верховної ради УРСР, поет Р. Лубківський сказав, що серед обраного керівництва Ради «є кілька «анальфабетів», які не знають ні культури України, ні культури української мови. Більше того, вони ігнорують цю мову, називаючи себе космополітами». Перехід

частини депутатів до опозиції він пояснив тим, що «демократичні сили придавлені, зневажені, пригноблені і вибирають свій шлях боротьби за інтереси українського народу, за інтереси історії, за інтереси нашої правди, за інтереси всіх покривджених». Те, що тоді відбувалося в українському парламенті, вважав Р. Лубківський, «відбувається на рівні злочину, на рівні неправди, на рівні брехні».

Особливу думку про депутатський корпус, хід самої сесії висловлював інший народний депутат від Львівщини Є. Гринів, голова обласного комітету народного контролю. Депутатів він поділяв на групи: «одні – це абсолютно безнадійні, це секретарі обкомів, міськкомів, райкомів, директори великих підприємств, інші – це ті, що вагаються і на них можна надіятися лише при таємному голосуванні і нарешті – «Демократичний блок» – це 108 депутатів. Але навіть і серед цієї групи є «представники демблоку» Східної України, які ще не готові розуміти цілий ряд проблем, бо не зуміли дорости до того рівня, до якого піднялися ми (депутати західних областей України)».

Інші учасники мітингу повністю підтримали утворення опозиції у Верховній раді УРСР. Важливість і значимість цього кроку особливо підкреслював В. Мороз, історик, журналіст з Канади. Ідея утворення в українському парламенті Народної Ради як опозиції, активно виношувалась в емігрантських колах Заходу, «Перший етап – Народна Рада, другий етап – Народний Конгрес України». Це і буде правдивий парламент України, бо ця демократична меншість репрезентує більшість українського народу» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 32).

Окрім того, на мітингу представники Української республіканської партії подали детальну інформацію про події у Дніпропетровську (20.05.1990 р.), Полтаві (при святкуванні річниці з дня народження С. Петлюри) та у м. Київ (при спробі покласти вінок з колючого дроту до пам'ятника В. Леніну).

23 – 24 червня у м. Львів відбувалася установча конференція Львівської обласної організації Української республіканської партії (виникла як правонаступниця Української Гельсінської спілки). У 1990 р. вона налічувала у своєму складі 600 членів, з яких 281 у найактивнішому віці (30 – 50 років), ще 120 – до 60 років. Кожен другий з членів партії мав середню освіту, а 178 – вищу та незакінчену вищу. Серед членів організації більше половини робітники (326 осіб). При перереєстрації УГС у УРП організація втратила близько 200 прихильників (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 33). На цій конференції лунали різні думки щодо тактики і стратегії партії, методів її роботи. Однак одностайним було декларування їхньої основної мети – побудова вільної Української держави поза складом СРСР. Прийняли цілу низку відозв, декларацій та звернень. Головою Львівської організації УРП обрали Б. Гориня, народного депутата УРСР, рідного брата голови секретаріату НРУ М. Гориня, також народного депутата України.

24 червня, учасники установчої конференції провели багатотисячний мітинг «Партійно-політичний плюралізм». На ньому виступили народні депутати УРСР С. Хмара і Я. Кендзьор. Так, С. Хмара сказав: «Сьогодні ми повинні скористатися шансом, який піднесла нам історія і який може бути останнім. Боротьба за побудову незалежної Української держави – це означає вихід зі складу імперії, яка називається Радянський Союз. Коли ви слідкуєте за сесією Верховної Ради, то бачите, що там більшість займає агресивно-злочинна більшість КПРС, яка прийшла туди незаконним шляхом, а шляхом махінації, підтасовок на виборах, вчинених у ряді виборчих округів. Вони роблять все, щоб залишити старі порядки в Україні, щоб Україна залишалася безправною колонією, а вони панували і паразитували на тілі нашого народу».

Ще відвертіше висловлював ставлення до комуністичної партії Я. Кендзьор: «Ви знаєте, ви бачите, що це злочинна, це чорносотенна, це фашистська політична організація, яка завинила страшенно перед нашим народом. Я не знаю в світі іншої такої організації, котра би супроти власного народу створила стільки кривавих злочинів, скільки створила оця комуністична більшовицька організація, котра довела до катастрофи наш народ» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 34). Новостворені партії мали «допомагати відсилати десть на задвірки історії цю злочинну організацію, її авторитет у народі буде постійно падати, бо це найреакційніша організація, тому що на сьогодні людина, котра хоч трішечки має святого за душею, буде соромитися звання комуніста та більшовика. Вона покидає цю організацію. ... для того, щоб оця організація поступово зникла з політичної арени, щоб вона була відсунута від суспільного, громадського і політичного життя, ви повинні допомагати нашим громадським організаціям: і Товариству української мови і Руху вимітати партійні організації, партійні комітети за межі прохідних підприємств, організацій, установ. Нічого їм там робити».

Партійці розуміли, що сам хід установчої конференції Львівської організації УРП, виступи на ній і на мітингу, прийняті відозви, декларації та ухвали спрямовувалися на підрив авторитету комуністичної партії, її членів. Одне з основних завдань УРП – домогтися розпуску, ліквідації компартії через різні форми тиску на комуністів. Практичну силу, здатну реалізувати ці ідеї, деякі промовці вбачали в ОУН. Про це відверто говорив депутат Львівської обласної ради народних депутатів М. Мелень. Під знаком відродження ідей ОУН, реабілітації її керівників (Є. Коновальця, С. Бандери, Р. Шухевича, Я. Стецька та ін.), пройшов багатолюдний мітинг громадян Львова та області 30 червня 1990 р. Організатори мітингу: УРП та Львівська Крайова рада НРУ, офіційно присвятили його подіям 49-річної давнини, коли 30 червня 1941 р. у м. Львів на Площі Ринок, 10 було проголошено Акт відновлення Української Держави. Усі оратори наголошували на необхідності реабілітації ОУН і УПА як учасників українського національно-визвольного руху та взяття на озброєння їхніх ідей (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 35).

У червні 1990 р. продовжила роботу I сесія Львівської обласної ради народних депутатів. На ній розглядалися питання про допомогу жертвам репресій, окремі питання із аграрної політики, обрання народних суддів та інші. При цьому партійці характеризували цей період подальшим загостренням релігійної ситуації в області, причиною якого стала реалізація ухвали обласної Ради про релігійні конфесії. Ця проблема настільки загострилася, що голова Ради В. Чорновіл і його заступник М. Горинь поставили перед депутатами питання про довіру до них. Запропонували проголосувати за рішення, яке передбачало безумовне виконання всіма депутатами ухвали Ради про релігійні конфесії, недопущення саботажу і критики цієї ухвали. У випадку, якщо депутати не проголосують за таке рішення, то В. Чорновіл і М. Горинь негайно подають у відставку. Депутати підтримали голову і його заступника, проголосувавши за винесене рішення. Неоднозначні оцінки партійці давали розгляду сесією питання про затвердження народних суддів. Вважаючи, що обговорення цього питання йшло під тиском на кандидатів, яких рекомендували народними суддями, навіть самих депутатів. Йшлося про те, що всім кандидатам поставили умову про негайне припинення членства в КПРС і лише після цього кандидатуру могли розглядати на сесії. Відтак практично всі кандидати в народні судді заявили, що підтримають таку вимогу депутатів і припинять членство в партії на період виконання обов'язків. Крім

того, багатьом кандидатам, які були відхилені сесією, поставили у провину розгляд матеріалів про притягнення до відповідальності за порушення членів Товариства української мови, Руху, інших неформальних організацій і формувань (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 36).

Турбували партійців і постійні «нападки» на мітингах, на сесії на партійні органи, зокрема обласний комітет партії. Публікування у пресі документів, прийнятих обласною партійною конференцією, які мали характер мобілізаційного заклику до протистояння демократичним силам, їх згуртування для боротьби за авторитет партії в масах.

Львівські організації УРП і СНУМ, крайова рада Руху організовували пропагандистські групи, передовсім з числа студентів, для проведення роботи серед населення східних областей УРСР (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 37). У збереженій справі міститься і вирізка із газети «Молода Галичина» (за 28 червня 1990 р., № 77 (6340)), у якій на першій сторінці опублікована стаття Василя Терещука «Загони вирушають на Схід». Зокрема, у ній зазначалося, що на одному із мітингів представник Львівської крайової організації Руху оголосив, що 30 червня із Львівщини на Правобережну Україну мали вирушити інформаційно-пропагандистські загони. Мав розпочатися своєрідний масовий похід приурочений до 500-річчя заснування Запорізької Січі. Мета походу полягала у зміцненні єдності українського народу. Похід мав рухатися трьома потоками: південний формувався в Івано-Франківській та Тернопільській областях, центральний – Львівській, північний – Рівненській та Київській. Організатори походу – представники крайових організацій НРУ. Відповідальний за організацію походу від Львівської крайової ради НРУ Микола Ревть, наголошував на великій кількості охочих влитися у пропагандистські загони. Для забезпечення учасників акції усім необхідним крайова рада Руху збрала 12 тисяч карбованців добровільних пожертв. Микола Ревть вважав, що про учасників руху негативно буде писати місцева преса Хмельниччини, Кіровоградщини. Навіть більше очікував, що на їхньому шляху будуть стояти міліцейські кордони з гумовими кийками, припускав арешти та адміністративні покарання (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 52).

Відтак Львівський обком партії планував щотижневі заходи щодо формування громадської думки, антисоціалістичних і антипартійних дій політичних організацій. З цією метою навіть створили інформаційно-пропагандистські групи, які виїжджали у населені пункти і трудові колективи. При цьому надавали практичну допомогу партійним комітетам та організаціям (ДАІФО. Ф. П Р-1. Оп. 1. Спр. 5559. Арк. 37).

Комуністів турбувала і резолюція мітингу, який був присвячений роботі сесії Верховної ради УРСР (відбувся 7 червня 1990 р. у Львові). У ній зазначалося, що «Ми громадяни м. Львова усвідомлюємо те, що зараз вирішується доля України. Вважаємо, що в новообраній Верховній Раді УРСР реакційні сили здобули переважну більшість. Це сталося за рахунок тиску, обману бюрократичними силами партапарату. Це привело до того, що трудящі Східної України не змогли обрати до Верховної Ради своїх гідних представників. ... Підтримуємо утворення демократичною групою депутатів політичної опозиції» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 38).

Не оминули увагою партійці опису резолюції віча громади Львова та Львівської області 30 червня 1990 р., яку зачитував Михайло Осадчий (представник Народного руху України). Її основними тезами були: віче вважає, що сучасна боротьба українського народу за незалежність є продовження боротьби за незалежність усіх поколінь кращих синів і дочок України; віче вважає за необхідне звернутися до Всеукраїнського

Народного Руху України аби він підніс клопотання про перенесення останків великого національного Героя України – гетьмана Івана Мазепи для перезахоронення на Україні; віче звертається до Львівської міської та обласної Рад з пропозицією надати вулицям і майданам Львова, а також міст області, імена героїв національно-визвольних змагань України; віче підтримує пропозицію групи учасників мітингу висловити політичне недовір'я голові Верховної ради УРСР В. І. Івашкові і очолюваній ним консервативній більшості Верховної Ради УРСР, а також прем'єру В. А. Масолу і вважає, що треба домагатися розпуску нинішнього українського парламенту і проведення нових виборів, аби український парламент став справді національним парламентом незалежної України. Запланували відкрити рахунок для збору коштів на встановлення через рік (на будинку № 10, площі Ринок) пам'ятного знаку на честь проголошення Акту відновлення Української державності (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 45–46).

Зафіксували і цікавий виступ депутата Львівської обласної ради Олега Вітовича: «Нам сьогодні необхідна зміна орієнтирів. Нас сьогодні вже не задовільняє гасло: «Українська самостійна соборна держава». Бо нас не влаштовує така держава, яка буде слабка в економічному відношенні. Бо нас не влаштовує така самостійна Україна, яка знову, через її військову недолугість, зможуть поневолити інші сильні держави світу. Ми мріємо про зверхдержаву, яка зможе сама диктувати свої умови цілому світові. Ми мріємо про таку державу, яка зможе сама диктувати свої умови цілому світові. Ми мріємо про таку українську націю, яка б стала не на пів, а на три, на десять голів вище за всі інші нації. І в пропаганді цих ідей ми не бачимо нічого поганого. Ми розуміємо, що нам буде нелегко в цій боротьбі, що ця боротьба буде важка. Бо перед нами ворог, якому понад півтора тисячоліття, ворог, який носить зараз ім'я – Москва. ... Ми розуміємо, що ця боротьба буде смертельною. Я хочу, щоб усі ми зрозуміли, що не може бути в цій боротьбі середини: або москалі переможуть нас, або ми переможемо їх» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 47–48).

Не оминули увагою та зафіксували виступ народного депутата УРСР Ігоря Деркача, який, даючи високу оцінку Акту відновлення Української державності, наголошував на необхідності впроваджувати у життя засади українського націоналізму, закликав до розбудови Української держави (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5559, арк. 50–51).

У справі під назвою «Вимоги блоку демократичних сил Івано-Франківщини до партійних, радянських та правоохоронних органів області і міста» (29 січня – 29 квітня 1990 р.) зазначалося, що 29 січня 1990 р. з 17.00 до 19.00 біля будинку Івано-Франківського міськвиконкому та міськкому партії відбулося пікетування, організоване крайовою організацією Народного руху України. На ньому було висунуто вимоги відставок – першого секретаря міськкому партії Я. Федорчука, голови міськвиконкому Б. Яковичина, голови міського суду П. Черепія, начальника міського УВС С. Гончаренка. Після оголошення вимог керівники міськвиконкому та міськкому партії запросили членів крайової ради НРУ для переговорів, які тривали понад годину. Після їх завершення керівники крайової організації НРУ оголосили заклик пікетувати будинок обкому партії напередодні пленуму. Крайнім заходом у разі нехтування вимогами громадськості визнано страйк, рішення про який планувалося прийняти під час пікетування (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5571, арк. 25–26).

У ще одній віднайденій справі «Довідки, інформації про роботу партійних організацій Івано-Франківської області в умовах опозиції за 1991 рік» міститься документ «Про факти переслідування комуністів у західних областях УРСР». Зокрема

зазначалася, що суспільно-політична ситуація в УРСР, особливо в її західних областях, суттєво загострилася, конфронтація політичних сил загрожувала прямим порушенням громадянського спокою. Лідери націоналістичного руху розвернули широкий наступ та боротьбу за усунення КПРС із політичної арени. Заборона і розпуск КПРС стали метою низки нових політичних партій. Організовувалися пікетування приміщень партійних комітетів, захоплення майна партійних і комсомольських органів. В окремих регіонах до влади прийшли демократичні сили, які використовували всі наявні у їхньому розпорядженні засоби, щоб добитися вигнання партійних і комсомольських комітетів із підприємств, установ, навчальних закладів. У газеті «За вільну Україну» (орган Львівської обласної ради народних депутатів), 18 жовтня 1990 р. було опубліковано рішення президії Львівської крайової ради Руху. У ньому зазначалося: «Закликаємо тих комуністів, кому дорогі національні інтереси, честь і гідність людини, відмежуватися від продажного і злочинного керівництва Компартії України, з вини якої наша багата республіка доведена до злиднів, розвалу і духовного спустошення, і в знак протесту вийти із рядів КПРС і таким чином сприяти розпуску партійних організацій за місцем роботи». В Івано-Франківській області партійні комітети припинили діяльність на семи підприємствах (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 13).

Під різними приводами проводилася заміна керівників-комуністів на прихильників Руху, посилювався моральний тиск на партійних працівників, активу, рядових комуністів. Навіть звучали заклики до фізичної розправи над комуністами. Так, 1 жовтня 1990 р. у резолюції мітингу на заводі «Кінескоп» (Львівська область), де були присутні приблизно 400 осіб, переважно членів нових політичних партій, які входили до демократичного блоку, записали: виселяти парткоми навіть із тих приміщень, які були їм надані за межами заводів; про неможливість перебування на будь-якій керівній посаді членів КПРС; відібрати у звільнених партійних працівників парткому пропуски на територію об'єднання. Поставлена вимога звільнити із посади заступника генерального директора об'єднання колишнього секретаря парткому В. І. Апринцева, не давати роботу на підприємстві заступникові секретаря цього ж парткому А. М. Мельнику та іншим партійним активістам. На другий день після мітингу директор заводу звільнив В. І. Апринцева із займаної посади. Працівників партійного комітету не запрошували для участі у заводських заходах, зборах, на яких розглядалися соціальні і кадрові питання (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 14).

Партійці продовжували скаржитися, що на численних мітингах і виступах, які організовували патріоти, постійними стали лозунги: «Геть КПРС!», «Комуністів – до відповіді!», «Закриємо комуністів у вагони і відправимо у Сибір!». Аргументуючи цими фактами прояви антикомунізму, місцеві компартійці вважали доцільним просити Верховну раду СРСР доручити комітету із законодавства Міністерства юстиції СРСР, прокуратурі СРСР і Верховному суду СРСР підготувати та внести на розгляд Верховної ради СРСР проєкт законодавчого акта про відповідальність посадових осіб і громадян за обмеження прав і свобод особистості, залежно від членства у суспільних об'єднаннях (відповідно до частини третьої статті четвертої Закону СРСР «Про громадські об'єднання») (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 15–16).

19 лютого 1991 р. на нараді представників партійних комітетів КПУ Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської області, за підсумками якого було прийнято звернення ЦК КПУ, йшлося про складну суспільно-політичну ситуацію, в якій опинилися партійні організації зазначених областей. Скаржилися на нагнітання нетерпимості до партійних організацій у ЗМІ, на мітингах тощо. Відзначали прийняття Радами рішень,

які, на їхню думку, суперечили законодавству. Водночас подання прокурорів щодо усунення таких порушень законності Ради народних депутатів відхиляли, а окремі навіть не розглядалися. Така ситуація «викликає обурення, створює напружену ситуацію, породжує у людей почуття тривоги і невпевненості, не сприяє стабілізації громадсько-політичної обстановки» (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 45).

Партійні комітети КПУ Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей підготували проєкт взаємодії і координації власної діяльності по основних напрямках: пропаганда та рішуча вимога до ВР УРСР відмінити окремі рішення місцевих Рад, сприяти «об’єктивному висвітленню історії України та краю з їх реальними подіями, фактами та оцінками національно-визвольної, революційної боротьби», проводити спільні заходи. Окрім того, йшлося про вироблення тактики дій, проведення регулярних консультацій, спільні виступи проти тиску та переслідування комуністів, намагання усунути партійні осередки з трудових колективів, державних установ, розширення співпраці, активне вивчення громадської думки, тісна співпраця партійних засобів масової інформації, обмін газетними матеріалами тощо (ДАІФО, ф. П Р-1, оп. 1, спр. 5637, арк. 46–47).

Висновки. Отже, на основі виявлених і збережених документів радянських партійних органів вдалося реконструювати особливості участі Народного руху України у суспільно-політичних процесах на Львівщині у 1990 р. Доведено, що спеціальних праць із цієї проблематики нема. Натомість нововіднайдені документи радянських партійних органів дають змогу розширити наявну інформацію про діяльність НРУ загалом в Україні та Львівщині зокрема. Встановлено, що партійні структури ретельно відстежували діяльність політичних організацій (Спілка незалежної української молоді, Українська гельсінська спілка, Українська республіканська партія, Українська національна партія, Українська християнсько-демократична партія, Українська селянсько-демократична партія) та їхніх діячів, зокрема й Народного руху України. Доволі детально фіксувалися виступи на сесіях обласної ради, під час мітингів, зборів, приватні висловлювання тощо. Тривала робота щодо нівелювання результатів отриманих демократичними політиками під час виборів до Верховної, обласної та місцевих рад. Особливу стурбованість партійного керівництва викликало впровадження українських національних символів, дат, перейменування населених пунктів, натомість зняття комуністичних та справедливих звинувачення комуністичних керівників, використання трибуни обласної ради для поширення демократичних ідей, відновлення пам’яті про визвольну боротьбу та її учасників. Однак, мабуть, найбільше турбувало партійних працівників саме відродження української національної ідеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Андрющенко, Е. (2013). «Варта Руху» та її роль у суспільно-політичних процесах в Україні у 1989 – 1991 рр. *Мандрівець, 1*, 46–49.

Білоус, Л. (2020). Ідейно-політичні позиції в українському національному русі другої половини 1980-х – 1991 років. *Актуальні питання гуманітарних наук, 27* (2), 11–19.

Гаврилович, І. (2021). У журналістику благословив В. Чорновіл. *Галичина, (12–18 березня)*, 11, 16.

Гарань, О. (1993). *Убити дракона: з історії Руху та нових партій України*. Київ: Либідь.

Гладиш, Р. (2020a). «Як найдорожчі реліквії...» Омелян Левицький: За 30 років діяльності «Меморіалу» ми провели 100 розкопок і знайшли понад 3 400 загублених життів. *Галичина*, (14–20 серпня), 5.

Гладиш, Р. (2020b). Пробудження... Кожен з нас мусить запитати себе, чи гідний він бути апостолом заповітів великих українців. *Галичина*, (30 жовтня – 5 листопада), 6.

Гладиш Р. (2020c). Свідчать калуські хроніки «забутої революції». *Галичина*, (4–10 грудня), 18.

Гончарук, Г. І. (1997). *Народний Рух України*. Історія. Одеса: Астропринт.
Державний архів Івано-Франківської області – ДАІФО.

Деревінський, В. (2010). Участь В'ячеслава Чорновола у створенні Народного руху України. *Українознавство*, 1(34), 142–147.

Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України. (1990). *Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України: 25–28 жовтня 1990 року: документи*. Київ: Пролог.

Іванченко, П. (2015). Про “Концепцію національних інтересів” та повернення захопленої олігархами влади народові : інтерв'ю з головою Народного руху України Василем Куйбідою. *Літературна Україна*, 26 (16 липня), 4–5.

Івасів, Р. (2021). Велич і місія. Богдан Бринський: доля призначила Опанасові Заливасі виснажливу боротьбу, нелюдське терпіння, постійну працю і світлу віру в гідне майбутнє українського народу. *Галичина*, (22–28 січня), 10.

Івасів, Р. (2018a). Романтики «Малого Руху», або чому й досі ім'я вбитого в 1989 р. активіста Романа Левицького не присвоїли школі у Васючині на Рогатинщині, де він навчався? *Галичина*, (19 червня), 1, 4.

Іськів, В. (2018b). *Призначення Руху*. Львів: Простір-М.

Касьянов, Г.В. (1995). *Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*. Київ: «Либідь».

Кіндрачук, Н. (2013). *За Україну незалежну (Роль Народного Руху України у здобутті незалежності України: 1989 – 1991 рр.)*. Івано-Франківськ.

Кобута, С. (2000). «Рух»: перша новітня громадська організація на Прикарпатті. *Вісник Прикарпатського університету. Історія, III*, 135–144.

Кобута, С. (1998). Організаційне оформлення Народного Руху України на Прикарпатті в 1989 – 1990 роках. *Народний рух України: місце в історії та політиці: матеріали третьої Всеукраїнської наукової конференції 10–11 вересня 1998 р., м. Одеса*, 32–34.

Кобута, С. (1999). Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989 – 1990 роках. *Галичина*, 3, 76–94.

Ковальчук, А. (2018). До 30-ї річниці Народного Руху України. *Українське слово*, 35–36 (7–20 вересня), 18–19.

Кожанов, А. (2014). Становлення і розвиток преси українських національно-демократичних сил (1989 – 1991 рр.). *Мандрівець*, 1, 35–37.

Кугутяк, М. (ред.). (2009). *Україна. Нація. Державність. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю створення Народного Руху України (Івано-Франківськ, 29 жовтня 2009 р.)*. Івано-Франківськ.

Кульчицький, С. (2017). Успіхи і проблеми дерадянзації України : (1988 – 2017 рр.). *Україна в етнокультурному вимірі століть. Українська нація у боротьбі за збереження ідентичності й відродження державності (1917 – 2017 рр.). До 100-річчя УНР: зб. наук. праць : матер. на допом. виклад., вчит., студ. й учням вузів і шкіл / [редкол.: О. О. Рафальський, О. П. Реєнт, П. М. Чернега та ін.]*. Київ. Вип. 7, 226–237.

- Курносів, Ю.** (1994). *Інакомислення в Україні: 60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.* Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Левицький, М.** (2020). Заповіт Михайла Гориня; «Не дайте їм зруйнувати Україну». *Слово Просвіти*, 18–19 (18–24 червня), 1, 5.
- Малярчук, О.** (2015). *Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964 – 1991)*. Івано-Франківськ.
- Малярчук, О., Відливаний, О., Кецим, О.** (2020). *Калуська міська Рада першого демократичного скликання: історія в документах*. Івано-Франківськ.
- Малярчук, О., Когут, О., Івасів, Р., Остап'як, В.** (2021). *Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» – провісник українського відродження 1988 – 1991 років*. Івано-Франківськ.
- Малярчук, О.** (2022). Перші осередки Народного Руху України: Тернопіль, Львів чи Івано-Франківськ? *Актуальні питання гуманітарних наук*, 53 (1), 46–56.
- Мандюк, Н., Межва, Л.** (2014). 25 років тому в Києві відбувся установчий з'їзд Народного Руху України. *Країна*, 34 (4 верес.), 55–57.
- Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України.** (2001a). Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / [ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала]. Київ, Т. 9: (1989–2001 роки), 108–195.
- Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України.** (2001b). Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України : Установчий з'їзд НРУ. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / [ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала]. Київ, 2001. Т. 9: (1989–2001 роки), 9–107.
- Матеріали Четвертих Великих Зборів НРУ.** (2001). Матеріали Четвертих Великих Зборів НРУ. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / [ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала]. Київ. Т. 9: (1989–2001 роки), 241–280.
- Мельник, І.** (2010). *Мої рухівські пригоди 20 років тому (спогад очевидця)*. URL: <https://chasopys-rich.com.ua/2010/06/04/мої-рухівські-пригоди-20-років-тому-спо/>
- Мельник, І.** (2014). *Установча конференція Народного руху у Львові*. URL: <https://zbruc.eu/node/22036>
- Поровський, М.** (2009). *Тільки РУХом життя і обіймеш... : повість-спогад*. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана.
- Сеник, Л., Якимович, Б.** (1996). Форпост незалежності (Львів у 1988 – 1996 рр.). *Львів. Історичні нариси*. Львів, 611–638.
- Скиба, М.** (2016). Народний Рух України та опозиційна діяльність В. Чорновола в кінці 80–90-х років ХХ ст. *Історія в рідній школі*, 7–8, 38–42.
- Хотин, Р.** (2020). «Народний рух наближав незалежність України». *Історія та правознавство*, 34–36, 66–69.
- Чайка, С.** (2014). Народний рух України : віха державотворення. *Літературна Україна*, 33 (4 вересня), 1, 3.
- Чорновіл, В.** (2000). *Пульс української незалежності: колонка редактора*. Київ: Либідь.
- Чура, О.** (2012). Ставлення Львівського обласного комітету КПРС–КПУ до Народного руху України за перебудову в 1988 році. *Мандрівець*, 5, 17–19.

Шановська, О. А. (2000). Національне питання в програмних і пропагандистських документах Народного Руху України (1989 – 1996 рр.). *Вісник Київського університету: Історія*, 50, 11–14.

Шановська, О. А. (2003). *Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989 – 1996 рр.)*: дис.. канд. іст. наук: 07.00. 01. Одес. нац. ун-т ім. П Мечникова. Одеса.

Яковина, М. (2002). *Хроніка Руху: від «третіх совєтів» до самостійної України*. Львів.

Maliarchuk, O., Kogut, O. (2020). Origins of the people's movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society «Rukh». *East European Historical Bulletin*, 17, 197–211.

Maliarchuk, O., Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin*, 21, 198–207.

REFERENCES

Andriushchenko, E. (2013). «Varta Rukhu» ta yii rol u suspilno-politychnykh protsesakh v Ukraini u 1989 – 1991 rr. [«Guardian of the Movement» and its role in socio-political processes in Ukraine in 1989 – 1991]. *Mandrivets*, 1, 46–49. [in Ukrainian].

Bilous, L. (2020). Ideino-politychni pozytsii v ukrainskomu natsionalnomu rusi druhoi polovyny 1980-kh – 1991 rokiv [Ideological and political positions in the Ukrainian national movement of the second half of the 1980s – 1991]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 27 (2), 11–19. [in Ukrainian].

Havrylovych, I. (2021). U zhurnalistyky blahoslovyy V. Chornovil [V. Chornovil blessed journalism]. *Halychyna*, (12–18 bereznia), 11, 16. [in Ukrainian].

Haran, O. (1993). *Ubyty drakona : z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy* [To kill the dragon: from the history of the Movement and new parties of Ukraine]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Hladysh, R. (2020a). «Iak naidorozhchi relikvii...» Omelian Levytskyi: Za 30 rokiv diialnosti «Memorialu» my provely 100 rozkopok i znaishly ponad 3 400 zahublenykh zhyttiv [«As the most precious relics...» Omelyan Levytsky: Over the 30 years of Memorial's activity, we have conducted 100 excavations and found over 3,400 lost lives]. *Halychyna* (14–20 serpnia), 5. [in Ukrainian].

Hladysh, R. (2020b). Probudzhennia... Kozhen z nas musyt zapytaty sebe, chy hidnyi vin buty apostolom zapovityv velykykh ukraintsiv [Awakening... Each of us must ask ourselves whether we are worthy of being an apostle of the testaments of great Ukrainians]. *Halychyna*, (30 zhovtnia – 5 lystopada), 6. [in Ukrainian].

Hladysh, R. (2020c). Svidchat kaluski khroniky «zabutoi revoliutsii» [The Kalush chronicles testify to the «forgotten revolution»]. *Halychyna*, (4–10 hrudnia), 18. [in Ukrainian].

Honcharuk, H. I. (1997). *Narodnyi Rukh Ukrainy. Istoriia* [The People's Movement of Ukraine. History]. Odessa: Astropynt. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [The State Archives of Ivano-Frankivsk Region – **SAIFR**].

Derevynskyi, V. (2010). Uchast Viacheslava Chornovola u stvorenni Narodnoho rukhu Ukrainy [Vyacheslav Chornovil's participation in the creation of the People's Movement of Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*, 1(34), 142–147. [in Ukrainian].

Druhi Vseukrainski zbory Narodnoho Rukhu Ukrainy. (1990). *Druhi Vseukrainski zbory Narodnoho Rukhu Ukrainy: 25–28 zhovtnia 1990 roku: dokumenty* [The Second All-Ukrainian Meeting of the People's Movement of Ukraine: October 25–28, 1990: documents]. Kyiv: Proloh. [in Ukrainian].

Ivanchenko, P. (2015). Pro Kontseptsiiu natsionalnykh interesiv ta povernennia zakhopenoi oliharkhamy vlady narodovi : interviiu z holovoiu Narodnoho rukhu Ukrainy Vasylem Kuibidoiu [On the «Concept of National Interests» and the Return of Power Seized by the Oligarchs to the People: Interview with the Head of the People's Movement of Ukraine, Vasyl Kuybida]. *Literaturna Ukraina*, 26 (16 lytnia), 4–5. [in Ukrainian].

Ivasiv, R. (2021). Velych i misiia. Bohdan Brynskyi: dolia pryznachyla Opanasovi Zalyvasi vysnazhlyvu borotbu, neliudske terpinnia, postiinu pratsiu i svitlu viru v hidne maibutnie ukrainskoho narodu [Greatness and Mission. Bohdan Brynsky: fate destined Afanas Zalyvas to struggle hard, endure inhumanely, work hard and have a bright faith in the worthy future of the Ukrainian people]. *Halychyna*, (22–28 sichnia), 10. [in Ukrainian].

Ivasiv, R. (2018a). Romantyky «Maloho Rukhu», abo chomu y dosi imia vbytoho v 1989 r. aktyvista Romana Levyskoho ne prysvoily shkoli u Vasiuchyni na Rohatynshchyni, de vin navchavsia? [Romantics of the «Small Movement», or why the name of the activist Roman Levysky, who was killed in 1989, has not yet been given to the school in Vasyuchin, Rohatyn Oblast, where he studied?]. *Halychyna*, (19 chervnia), 1, 4. [in Ukrainian].

Iskiv, V. (2018b). *Pryznachennia Rukhu* [The Purpose of the Movement]. Lviv: Prostir-M. [in Ukrainian].

Kasianov, H.V. (1995). *Nezhgodni. Ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960 – 80-kh rokiv* [Disagreeing. Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960s – 80s]. Kyiv: «Lybid». [in Ukrainian].

Kindrachuk, N. (2013). *Za Ukrainu nezalezhnu (Rol Narodnoho Rukhu Ukrainy u zdobutti nezalezhnosti Ukrainy: 1989 – 1991 rr.)* [For an Independent Ukraine (The Role of the People's Movement of Ukraine in the Gaining of Ukraine's Independence: 1989 – 1991)]. Ivano-Frankivsk.

Kobuta, S. (2000). «Rukh»: persha novitnia hromadska orhanizatsiia na Prykarpatti [“Rukh”: the First New Public Organization in Precarpathia. Bulletin of the Precarpathian University]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii, III*, 135–144. [in Ukrainian].

Kobuta, S. (1998). Orhanizatsiine oformlennia Narodnoho Rukhu Ukrainy na Prykarpatti v 1989 – 1990 rokakh [Organizational Design of the People's Movement of Ukraine in Precarpathia in 1989 – 1990]. *Narodnyi rukh Ukrainy: mistse v istorii ta politytsi : materialy tretioi Vseukrainskoi naukovoï konferentsii 10–11 veresnia 1998 r., m. Odesa*, 32–34. [in Ukrainian].

Kobuta, S. (1999). Rozvytok politychnoi borotby na Prykarpatti v 1989 – 1990 rokakh [Development of Political Struggle in Precarpathia in 1989 – 1990]. *Halychyna*, 3, 76–94. [in Ukrainian].

Kovalchuk, A. (2018). Do 30-yi richnytsi Narodnoho Rukhu Ukrainy [To the 30th anniversary of the People's Movement of Ukraine]. *Ukrainske slovo*, 35–36 (7–20 veresnia), 18–19. [in Ukrainian].

Kozhanov, A. (2014). Stanovlennia i rozvytok presy ukrainskykh natsionalno-demokratychnykh syl (1989 – 1991 rr.) [Formation and development of the press of Ukrainian national-democratic forces (1989 – 1991)]. *Mandrivets*, 1, 35–37. [in Ukrainian].

Kuhutiak, M. (2009). *Ukraina. Natsiia. Derzhavnist. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 20-richchiu stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy (Ivano-Frankivsk, 29 zhovtnia 2009 r.)* [Ukraine. Nation. Statehood. Materials of the All-Ukrainian scientific conference dedicated to the 20th anniversary of the creation of the People's Movement of Ukraine (Ivano-Frankivsk, October 29, 2009)]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Kulchytskyi, S. (2017). Uspikhy i problemy deradianizatsii Ukrainy : (1988 – 2017 rr.). *Ukraina v etnokulturnomu vymiri stolit* [Successes and problems of de-Sovietization of Ukraine: (1988 – 2017). Ukraine in the ethno-cultural dimension of centuries]. *Ukrainska natsiia u borotbi za zberezhennia identychnosti y vidrozhennia derzhavnosti (1917 – 2017 rr.). Do 100-richchia UNR : zb. nauk. prats : mater. na dopom. vyklad., vchyt., stud. y uchniam vuziv i shkil* / [redkol.: O. O. Rafalskyi, O. P. Reient, P. M. Cherneha ta in.]. Kyiv. Vyp. 7, 226–237. [in Ukrainian].

Kurnosov, Yu. (1994). *Inakomyslennia v Ukraini : 60-ti – persha polovyna 80-kh rr. XX st.* [Dissent in Ukraine: 60s – first half of 80s of the 20th century]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Levytskyi, M. (2020). Zapovit Mykhaila Horynia; «Ne daite yim zruinuvaty Ukrainu» [Testament of Mykhailo Horyn; “Do not let them destroy Ukraine”]. *Slovo Prosvity, 18–19 (18–24 chervnia), 1, 5*. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2015). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR (1964 – 1991)* [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964 – 1991)]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O., Vidlyvanyi, O., & Ketsmur, O. (2020). *Kaluska miska Rada pershoho demokratychnoho sklykannia: istoriia v dokumentakh* [Kalush City Council of the first democratic convocation: history in documents]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O., Kohut, O., Ivasiv, R., & Ostapiak, V. (2021). *Ivano-Frankivske oblasne kulturno-naukove tovarystvo «Rukh» – provisnyk ukrainskoho vidrozhennia 1988 – 1991 rokiv* [Ivano-Frankivsk Regional Cultural and Scientific Society «Rukh» – a harbinger of the Ukrainian revival of 1988 – 1991]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2022). Pershi osередky Narodnoho Rukhu Ukrainy: Ternopil, Lviv chy Ivano-Frankivsk? [The first centers of the People's Movement of Ukraine: Ternopil, Lviv or Ivano-Frankivsk?] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 53 (1), 46–56*. [in Ukrainian].

Mandiuk, N., & Mezha, L. (2014). 25 rokiv tomu v Kyievi vidbuvsia ustanovchyï zizd Narodnoho Rukhu Ukrainy [25 years ago in Kyiv, the founding congress of the People's Movement of Ukraine was held]. *Kraina, 34 (4 veres.), 55–57*. [in Ukrainian].

Materialy Druhoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. (2001a). *Materialy Druhoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [Materials of the Second Congress of the People's Movement of Ukraine. A Thousand Years of Ukrainian Social and Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapovala]. Kyiv, 2001. T. 9: (1989 – 2001 roky), 108–195. [in Ukrainian].

Materialy Druhoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. (2001b). *Materialy Ustanovchoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [Materials of the Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine. A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapovala]. Kyiv, 2001. T. 9: (1989 – 2001 roky), 9–107. [in Ukrainian].

Materialy Chetvertykh Velykykh Zboriv NRU. (2001). *Materialy Chetvertykh Velykykh Zboriv NRU. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [Materials of the Fourth Great Meeting of the NRU. A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapoval]. Kyiv, 2001. T. 9: (1989 – 2001 roky), 241–280. [in Ukrainian].

Melnyk, I. (2010). *Moi rukhivski pryhody 20 rokiv tomu (spohad ochevydtsia)* [My Rukhiv adventures 20 years ago (eyewitness memoir)]. URL: <https://chasopys-rich.com.ua/2010/06/04/мoї-рухівські-пригоди-20-років-тому-спо/>

Melnyk, I. (2014). *Ustanovcha konferentsiia Narodnoho rukhu u Lvovi* [Founding conference of the People's Movement in Lviv]. URL: <https://zbruc.eu/node/22036> [in Ukrainian].

Porovskiy, M. (2009). *Tilky RUKhom zhyttia i obiimesh... : povist-spohad* [Only with the MOVE of life will you embrace...: a story-memoir]. Kyiv: Ukr. entsykl. im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian].

Senyk, L., & Yakymovych, B. (1996). Forpost nezalezhnosti (Lviv u 1988 – 1996 rr.) [Outpost of Independence (Lviv in 1988 – 1996)]. *Lviv. Istorychni narysy*. Lviv, 611–638. [in Ukrainian].

Skyba, M. (2016). Narodnyi Rukh Ukrainy ta opozytsiina diialnist V. Chornovola v kintsi 80–90-kh rokiv XX st. [The People's Movement of Ukraine and the opposition activities of V. Chornovol in the late 80s – 90s of the 20th century]. *Istoriia v ridnii shkoli*, 7–8, 38–42. [in Ukrainian].

Khotyn, R. (2020). «Narodnyi rukh nablyzhav nezalezhnist Ukrainy» [“The People's Movement brought Ukraine's independence closer”]. *Istoriia ta pravoznavstvo*, 34–36, 66–69. [in Ukrainian].

Chaika, S. (2014). Narodnyi rukh Ukrainy: vikha derzhavotvorennia [The People's Movement of Ukraine: A Milestone in State Formation]. *Literaturna Ukraina*, 33 (4 veresnia), 1, 3. [in Ukrainian].

Chornovil, V. (2000). *Puls ukrainskoi nezalezhnosti : kolonka redaktora* [The Pulse of Ukrainian Independence: An Editor's Column]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Chura, O. (2012). Stavlennia Lvivskoho oblasnoho komitetu KPRS–KPU do Narodnoho rukhu Ukrainy za perebudovu v 1988 rotsi [The Attitude of the Lviv Regional Committee of the CPSU–KPU to the People's Movement of Ukraine for Perestroika in 1988]. *Mandrivets*, 5, 17–19. [in Ukrainian].

Shanovska, O. A. (2000). Natsionalne pytannia v prohramnykh i propahandystskykh dokumentakh Narodnoho Rukhu Ukrainy (1989 – 1996 rr.) [The National Question in the Program and Propaganda Documents of the People's Movement of Ukraine (1989 – 1996)]. *Visnyk Kyivskoho universytetu: Istoriia*, 50, 11–14. [in Ukrainian].

Shanovska, O. A. (2003). *Diialnist Narodnoho Rukhu Ukrainy z rozrobky natsionalnoi prohramy ta praktychnoho vtilennia yii v protsesi derzhavotvorennia (1989 – 1996 rr.)* [Activities of the People's Movement of Ukraine in the development of a national program and its practical implementation in the process of state formation (1989 – 1996)]: dys... kand. ist. nauk. Odesa. [in Ukrainian].

Yakovyna, M. (2002). *Khronika Rukhu: vid «tretikh sovietiv» do samostiinoi Ukrainy»* [Chronicle of the Movement: from the “third soviets” to independent Ukraine]. Lviv. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin*, 21, 198–207. [in English].

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2020). Origins of the peoples movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society “Rukh”. *East European Historical Bulletin*, 17, 197–211. [in English].

Стаття надійшла до редакції 2 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 378.6(477.83-21)ДДПУ(091)“1991/1998”
DOI 10.69550/3041-1467.7.333104

Володимир ДУМИЧ

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (dumychvol@gmail.com)

ORCID: 0009-0000-6899-2040

Volodymyr DUMYCH

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (dumychvol@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Думич, В. (2025). Дрогобицький державний педагогічний інститут імені І. Франка в 1991 – 1998 роках. *Axis Europae*, 7, 92–107. doi: 10.69550/3041-1467.7.333104

Bibliographic Description of the Article: Dumych, V. (2025). Drohobych Ivan Franko State Pedagogical Institute in 1991 – 1998 [Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut imeni I. Franka v 1991 – 1998 rokakh]. *Axis Europae*, 7, 96–107. doi: 10.69550/3041-1467.7.333104 [in Ukraine].

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ І. ФРАНКА В 1991 – 1998 РОКАХ

Анотація. Мета статті. Висвітлити зміни, що відбулися в Дрогобицькому державному педагогічному інституті імені І. Франка після проголошення незалежності України і до присвоєння йому статусу університету. **Методологічне підґрунтя базується** на історичному, системному, соціокультурному та порівняльно-аналітичному підходах, що дозволяють комплексно оцінити розвиток вищого навчального закладу у контексті освітніх реформ та суспільних змін. **Наукова новизна.** Визначено основні чинники, які впливали на розвиток вищого навчального закладу та результати його діяльності в контексті суспільно-політичних та економічних процесів на початку незалежності. **Висновки.** У 1991 – 1998 рр. Дрогобицький державний педагогічний інститут І. Франка зазнав суттєвих трансформацій, спричинених політичними процесами розбудови незалежної України, загальнодержавними змінами у сфері освіти, соціально-економічними проблемами. Попри тогочасні виклики педагогічний інститут зумів зберегти свою роль провідного педагогічного закладу регіону, адаптуватися до нових умов. Було проведено структурні зміни, впроваджено нові спеціальності, застосовано нові підходи до навчального процесу, розширено співпрацю з українськими та зарубіжними освітніми установами, активізовано науково-дослідну діяльність. Інститут відіграв важливу роль у формуванні нової генерації педагогічних кадрів, які працювали вже в умовах демократизації суспільства та впровадження нових стандартів освіти. Значним досягненням цього періоду

стало зміцнення національної складової у навчальному процесі, активний розвиток україномовного освітнього середовища, а також модернізація програм відповідно до потреб незалежної держави. У 1991 – 1998 рр. педагогічний інститут пройшов етап становлення в умовах незалежної України, що дозволило йому перетворитися у Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка та продовжити свою місію підготовки висококваліфікованих педагогічних кадрів.

Ключові слова: Дрогобицький державний педагогічний інститут імені І. Франка, структура, студенти, викладачі, навчальний процес.

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE IN 1991 – 1998

Abstract. The purpose of the research is to highlight the changes, which happened at Drohobych Ivan Franko State Pedagogical Institute after the declaration of the independence of Ukraine and prior to the Institute's being granted the university status. **The methodology of the research is based** on historical, systemic, socio-cultural and comparative analytical approaches, which provide the golden opportunity to assess the higher educational institution development comprehensively in the context of the educational reforms and social changes. **Scientific novelty.** There have been identified the main factors, which had influence on the development of a higher educational institution and the results of its activities in the context of socio-political and economic processes at the beginning of the independence. **Conclusions.** Drohobych Ivan Franko State Pedagogical Institute has undergone significant transformations caused by the nationwide changes in the field of education, socio-economic issues and political processes of building an independent Ukraine during the period of 1991 – 1998. Despite the challenges associated primarily with the financial difficulties, the Institute managed not only to maintain its role as the leading pedagogical institution of the region, but also to adapt to new conditions. The structural changes have been made, new specialties have been introduced, new approaches to the educational process have been applied, cooperation with the Ukrainian and foreign educational institutions has expanded, and the research activities have intensified. The institute played an important role in the formation of a new generation of educational staff, who worked in the context of the introduction of new educational standards and the democratisation of society. There has been the following significant achievement of this period: the national component strengthening in the educational process, the active development of the Ukrainian-speaking educational environment, as well as the curricula modernization in accordance with the needs of an independent state. In 1991–1998, the Pedagogical Institute underwent a stage of formation under the conditions of the independent Ukraine, which allowed it to transform into Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University and continue its mission of training highly qualified educational staff.

Keywords: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical Institute, structure, students, university lecturers, educational process.

Постановка проблеми. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка є одним із провідних освітніх і наукових центрів України, який відіграє важливу роль у підготовці висококваліфікованих педагогічних кадрів. Його історія бере початок у 1940 р., і відтоді університет пройшов шлях значних перетворень, адаптуючись до викликів часу та змін у суспільно-політичному житті регіону.

Особливий інтерес викликає діяльність закладу в перші роки незалежності України, коли він активно сприяв становленню національної системи освіти, впровадженню нових навчальних стандартів та розвитку наукових досліджень. Інститут став важливим осередком підготовки вчителів, які впливали на процес виховання молоді в душі українського патріотичного виховання та європейських цінностей. Вивчення діяльності Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, тоді ще інституту, на початку незалежності України є актуальним через необхідність врахування його досвіду і уроків у реформуванні освітньої системи в сучасних умовах.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Комплексний аналіз вищої педагогічної освіти і науки в Україні, а також аналіз підготовки і перепідготовки учительських кадрів у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, зроблено у монографії «Вища педагогічна освіта і наука України: історія. Сьогодення та перспективи розвитку. Львівська область» (Вища педагогічна освіта, 2012).

Загальна історія Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка висвітлена у виданнях, присвячених його розвитку (ДДПУ, 1998, ДДПУ, 2001; ДДПУ, 2010). Біографічні дані про викладачів закладу вміщено у книзі «Історія Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка в іменах» (Історія, 2005). Особливості діяльності та функціонування університету в певні історичні періоди розкрито у статтях В. Скотного (Скотний, 1993), М. Галіва (Галів, 2011), М. Галіва і Н. Скотної (Галів, Скотна, 2020), Р. Попп (Попп, 2009; Попп, 2011), В. Ільницького (Ільницький, 2019), В. Ільницького, Н. Кантор, Т. Батюка (Ільницький, Кантор, Батюк, 2022), В. Думича (Думич, 2024).

Окремі праці присвячені історії та здобуткам факультетів, кафедр та підрозділів університету (Тимошенко, 2007; Історичний факультет, 2007; Блашків, 2009; Блашків, 2011; Попп, 2018; Кафедра історії України, 2018). Інформація про важливі аспекти розвитку вищого навчального закладу, науково-педагогічну та організаційну діяльність ректора Валерія Скотного та проректора Юрія Кишакевича, зібрані у збірниках на їх пошану та пам'ять (Творити – жити двічі, 2008; Спогади про ректора, 2012; Тільки в праці людина живе, 2012). Спогади про свою працю у франковому ЗВО залишив професор О. Вишневський (Вишневський, 2018).

Мета статті. Висвітлити зміни, що відбулися в Дрогобицькому державному педагогічному інституті імені Івана Франка після проголошення незалежності України і до присвоєння йому статусу університету.

Виклад основного матеріалу. Дрогобицький учительський інститут розпочав свою діяльність ще до початку Другої світової війни. Його створення було затверджене постановою Політбюро ЦК КП(б)У та Раднаркому УРСР від 15 квітня 1940 року (ДДПУ, 2001, с. 20), а відкриття відбулося 1 вересня того ж року (Галів, 2011, с. 64). Заснування цього педагогічного навчального закладу в регіоні було частиною радянських процесів на західноукраїнських землях.

З проголошенням незалежності України у 1991 р. Дрогобицький державний педагогічний інститут імені Івана Франка вступив у новий етап свого розвитку. З лютого 1989 р. його очолив кандидат філософських наук Валерій Григорович Скотний¹. Він був обраний ректором 20 жовтня 1988 р. і став тоді наймолодшим ректором республіки

¹ Згодом, доктор філософських наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, академік Європейської Академії проблем людини, заслужений працівник освіти України, кавалер ордена «За трудові досягнення» IV ступеня, «Доктор Honoris Causa» Жешувського університету, Член-кореспондент Академії політичних наук України.

(Спогади про ректора, 2012, с. 40, 43). Газета «Радянське слово» про це писала: «Процес перебудови торкнувся і вищих учбових закладів, тепер замість призначення головного керівника – ректора – проводяться його вибори на демократичних засадах» (Спогади про ректора, 2012, с. 35).

В умовах політичних і суспільних змін в Україні на початковому етапі її незалежності, Дрогобицький державний педагогічний інститут імені Івана Франка переходив від жорстко централізованої радянської системи до більш автономного управління, до розширення напрямків своєї діяльності, вдосконалення та розбудови структури. Адже постала потреба у підготовці нових педагогічних кадрів, що могли б працювати в умовах державницької освітньої та культурної парадигми. У вищому навчальному закладі створювались нові факультети і кафедри, відкривалися нові спеціальності, структурні підрозділи. У 1991 р. в Дрогобицькому педагогічному інституті функціонувало шість факультетів: фізико-математичний, філологічний, факультет підготовки вчителів початкових класів (перейменований у 1996 р. в педагогічний), музично-педагогічний, факультет загальнотехнічних дисциплін та праці (реорганізований у 1996 р. в інженерно-педагогічний факультет), та факультет іноземних мов (з 1998 р. – факультет романо-германської філології) (Книги наказів ректора з основної діяльності університету, №182 від 18.06.01, с. 98). У 1992 р. педагогічний інститут на створеному факультеті менеджменту та маркетингу першим в Україні розпочав підготовку вчителів економічного профілю, що відповідало новим суспільним потребам у ринкових умовах (Книги наказів ректора з основної діяльності інституту № 217 від 07.10.92, т. 3, с. 58). Того ж року було відкрито історичне відділення при факультеті підготовки вчителів початкових класів із спеціальностями «історія та українознавство та «історія та практична психологія». В 1993 р. відділення було перетворено на історичний факультет (Тимошенко, 2007, с. 16). В нових історичних реаліях факультет фактично відродив свою діяльність, адже в 1952 р. він припинив існувати як окремий навчальний підрозділ, з 1952 – 1953 рр. підготовка вчителів історії велася на історико-філологічному факультеті, а в 1956 р. прийом студентів на історичну спеціальність взагалі припинився, відтак студентів других і третіх курсів було переведено на історичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка (Тимошенко, 2007, с. 9). В післявоєнний період радянська влада активно контролювала гуманітарні дисципліни, особливо історію, яку використовували як ідеологічний інструмент, через це відбувалася централізація історичної освіти. В 1996 р. на базі педагогічного факультету запрацювало відділення фізичного виховання, яке в грудні 1997 р. переросло в самостійний факультет (ДДПУ, 1998, с. 29). У 1998 р. у Франковому вузі був створений – біологічний факультет (Книги наказів ректора з основної діяльності інституту № 151 від 26.06.98. т. 2, с. 130).

Після здобуття незалежності України необхідно було прищеплювати молоді нову систему цінностей і моральних орієнтирів. В 1997 р. в Дрогобицькому педагогічному інституті запрацював виховний відділ, це сприяло покращенню організації виховної роботи серед студентів та розвитку національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів. У навчальному закладі тоді діяли дев'ять колективів художньої самодіяльності, п'ять з яких мали звання «народний», театр-студія «Ровесник», студентський спортивний клуб «Каменярь», під його егідою було створено команди з міні-футболу та баскетболу. Проходили фестивалі та огляди, оздоровчо-спортивні заходи: «Дебют першокурсників», «Студентська весна», «Козацькі забави», «КВК» та інші (ДДПУ, 1998, с. 11).

Підготовче відділення, яке працювало при педінституті з 1996 р. воно було переведено, як і всі інші в Україні, на платну основу. При цьому Міністерство освіти України зняло обов'язкове скерування на навчання від установ та організацій, зарахування в число слухачів проводилося на основі результатів співбесіди, яка мала профорієнтаційний характер (Книги наказів ректора з основної діяльності інституту № 1 від 03.01.96, т. 1, с. 1). Діяли у вищому навчальному закладі також і підготовчі курси з терміном навчання сім місяців. Аналіз роботи підготовчого відділення і підготовчих курсів свідчить, що майже 80% слухачів згодом поступали на навчання до Дрогобицького державного педагогічного інституту. На «Курсах підвищення кваліфікації педагогічних кадрів» вищого навчального закладу в 1991 – 1998 роках свій методично-професійний рівень удосконалили 5 142 вчителів та вихователів дитячих установ (ДДПУ, 1998, с. 36).

У 1994 р. педінститут став одним із засновників Дрогобицького педагогічний ліцею (ДДПУ, 2010, с. 281). У своєму інтерв'ю газеті «За вільну Україну» 2 квітня 1994 р. проректор (тоді ще і директор ліцею) професор Юрій Львович Кишакевич зазначав: «Ліцей потрібний і для інституту – як своєрідна творча лабораторія... Нарешті, ліцей вишукує обдаровану молодь – майбутні «дріжджі» нашої державної нації – і допомагає їй швидше проявити свої здібності» (Тільки в праці людина живе..., 2012, с. 182).

Враховуючи необхідність покращення наукового забезпечення освітньої діяльності вищого навчального закладу, а також зростаючу потребу в підготовці науково-педагогічних кадрів у 1992 р. було здійснено перший набір до аспірантури, в 1993 р., було прийнято вже сім аспірантів за чотирма спеціальностями на двох факультетах: філологічному та фізико-математичному. У 1998 р. в аспірантурі нараховувалося 36 аспірантів з 15 спеціальностей (Скотний, 1998, с. 7).

Також в інституті в цей період було відкрито низку нових спеціальностей, потребу в яких відчував регіон: «Практична психологія», «Основи підприємництва», «Народознавство», «Історія», «Образотворче мистецтво», «Технічна творчість», «Професійне навчання», «Прикладна творчість». Проведено переорієнтацію спеціальностей – «Російська мова і література з додатковою спеціальністю» на такі: «Практична психологія, російська мова і література», «Англійська мова, російська мова і література», «Історія, російська мова і література». Обов'язковий практичний курс російської мови був переведений на факультативний (Протокол засідання Вченої ради університету № 10 від 25.11.99, т. 2, с. 152–171). У 1998 р. педагогічний інститут готував фахівців з 21 спеціальності (ДДПУ, 1998, с. 6).

На початку незалежності України загальною освітньою тенденцією було заснування навчальних закладів різних типів, проте рівень якісних змін у них не завжди відповідав потребам часу. Дрогобицький ж педінститут був атестований в 1995 р. як вищий навчальний заклад III–IV рівня акредитації, що наблизило його до університетського статусу (Блашків, 2011, с. 38–39). 4 вересня 1998 р. Кабінет Міністрів України постановив створити на базі Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Протокол засідання конференції трудового колективу університету № 2 від 22.10.98, с. 7–12).

Дрогобицький державний педагогічний інститут у перші роки незалежності України переживав процес трансформацій, як і загалом уся країна та суспільство. Вони були знакові, адже відбувалися в умовах власної державності, але водночас необхідно

було вирішувати багато непростих завдань. Насамперед це стосувалося впровадження нового змісту навчання та його засобів. На засіданні Вченої ради інституту у вересні 1991 р. було обговорено питання «Поглиблення перебудови навчального процесу в інституті в умовах входження в ринкові відносини і проголошення Акту незалежності України» (Протокол засідання Вченої ради інституту № 9 від 23.09.91, т. 2, с. 78–81). Почалася робота по переведенню документації на українську мову, забезпечення нею викладання, адже на початку 1991 р. на засіданні ректорату інституту зазначалось, що 70% викладачів вищого навчального закладу читають лекції російською мовою (Протокол засідання ректорату інституту № 1 від 07.02.91, с. 2).

Концепція перебудови навчально-виховного процесу у педінституті була укладена ще у 1989 р. (Концепція перебудови навчально-виховного процесу, 1989). Стратегічною метою цієї перебудови було зменшення інформативного впливу на студента з боку викладача і збільшення питомої ваги його творчої діяльності (Вища педагогічна освіта в Україні..., 2012. с. 103). З 1 вересня 1992 р. завідуючим кафедрами соціальних і гуманітарних дисциплін рекомендувалося запровадити технологію навчального процесу, прийняту у вищих навчальних закладах Європи: самостійні, лекційні і семінарські курси, варіативність курсів авторських лекцій і семінарів з попереднім записом студентів (Протокол засідання Вченої ради інституту № 2 від 21.02.92, т. 1, с. 42–45). Перебудова викладання на кафедрах інституту здійснювалась у двох напрямках: Перший – були переглянуті параметри кафедр та власні їх назви, кафедру російської мови перейменовано на кафедру слов'янських мов, а також скасовано державний екзаме́н з російської мови; було утворено кафедру українознавства, кафедра історії КППС стала кафедрою історії, а предмет викладання історія КППС було поділено на дві дисципліни – «Історія України» та «Політична історія України»; кафедра марксистсько-ленінської філософії стала кафедрою філософії, відносно предметів викладання, діалектичний матеріалізм та історичний матеріалізм було замінено на філософію, основи наукового атеїзму – на історію релігії та атеїзму, було також введено новий предмет – світова культура. Кафедра політекономії і теорії соціалізму стала кафедрою соціально-політичних і економічних наук. Основи економічної теорії замінили політичну економію капіталізму і політичну економію соціалізму, актуальні проблеми теорії соціалізму – політологія. Предметне оновлення на кафедрах вимагало проведення такої роботи, як вироблення тематичних планів, програм курсів. Одночасно на кафедрах проводилась відповідна робота по підготовці лекційних курсів та робота методичного характеру (Протокол засідання Вченої ради інституту № 4 від 20.03.92, т. 1, с. 176–181).

Другий напрямком перебудови роботи кафедр була зміна методології і методики викладання. Зміни, які відбулися в державних структурах, ліквідація СРСР, створення суверенної, самостійної української держави, деідеологізація, департизація, деполітизація, ліквідація монопольного положення партії в сфері теоретичної і прикладної науки створила абсолютно нові умови, нову ситуацію в методологічних засадах, а відповідно і нові обставини для викладання і вивчення суспільно-політичних наук. Партійний популізм, в супереч реальній дійсності відходив в історію, хоч іноді давав про себе знати, але науковість, об'єктивізм, використання досягнень світової науки поступово утверджувались в інститутське життя, викладання і вивчення. Варто уваги і те, що на кафедрах інституту почали запроваджувати в навчальний процес проблемні семінари. Це був інноваційний метод. Окремі викладачі читали авторські лекційні курси (Протокол засідання Вченої ради інституту № 4 від 20.03.92, т. 1, с. 176–181).

Кафедра історії, зокрема, виступала лідером у розробці концепції викладання історії України. Міністерство освіти звернулось до кафедри з проханням подати свої програми, як основу для складання програм для вищих навчальних закладів країни (Протокол засідання Вченої ради інституту № 4 від 20.03.92, т. 1, с. 176–181). Кафедра педагогіки створила новаторську програму, та посібник, як згадує її тодішній завідувач професор О. Вишневський, програма його авторства в 1991 р. стала першою затвердженою МОН програмою з педагогіки (Вишневський, 2018 с. 15–16). Зрушення були різні, так, у 1991 – 1994 рр. зміг викладати свій курс з історії християнства України студентам педінституту Мирослав Маринович. член член-засновник Української Гельсінської групи, який після ув'язнення та заслання повернувся у рідний Дрогобич (Маринович, 2018, с. 113).

Протягом 1994–1996 рр. інститут став головною установою навчального комплексу, до якого входили Інститут економіки НАН України, низка вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації та загальноосвітні школи, Дрогобицький педагогічний ліцей (ДДПУ, 1998, с. 7).

Університет підтримував стабільні зв'язки з інститутами НАН України. Це дозволило створити три спільні з Національною академією наук України науково-дослідні лабораторії і одну кафедру (Скотний, 1998, с. 8.) Після проголошення Україною незалежності розширилися можливості щодо міжнародних контактів. Продовжувалася співпраця з Жешувським університетом у Польщі, інформація про Франків інститут поширилась далеко за межі Європи. Науковим і педагогічним досвідом зацікавились у США та Канаді (ДДПУ, 2010, с. 42). Зросла кількість закордонних відряджень науковців університету для участі у конференціях, семінарах, з'їздах. З 1997 р. Дрогобицький педінститут входить до Альянсу університетів за демократію, членам якого, були тоді ще тільки три вищі навчальні заклади України. Це дало можливість отримувати найрізноматнішу інформацію, ознайомлюватися з найновішими педагогічними технологіями, брати участь у демократизації навчального процесу в Україні (ДДПУ, 1998, с. 9).

Однак, були і проблемні сторони діяльності педагогічного інституту. Після проголошення незалежності Україна переживала економічну кризу. Зниження фінансування від держави, інфляція, скорочення бюджетних асигнувань на освіту вплинули на функціонування вищих навчальних закладів. Вони мали обмежені ресурси для модернізації інфраструктури та матеріально-технічного забезпечення, були затримки з виплатою заробітної плати працівникам. На засіданні Вченої ради інституту в лютому 1992 р., зокрема, наголошувалося на тодішній недосконалої нормативної бази освіти, на незадовільному забезпеченні україномовними підручниками та наочними посібниками, на не відповідності матеріально-технічної бази, перевантаженості викладачів (Протокол засідання Вченої ради інституту № 9 від 30.08.93, т. 2, с. 92–98). Для поповнення фондів книгозбірні бібліотеки вищого навчального закладу національно зорієнтованою літературою, творами раніше заборонених та діаспорних авторів, її керівництво активно шукало додаткові джерела комплектування, налагоджувало творчі зв'язки з видавництвами, з українсько-американським доброчинним фондом «Сейбр-світло» у Львові, з книгообмінними фондами інших бібліотек України та міжнародними фондами книгообміну Англії та США (Історія бібліотеки, 2024).

Перший навчальний рік у Дрогобицькому педагогічному інституті імені Івана Франка в умова незалежної України, зустріли 424 викладачі, з них 9 доктори наук,

професори і 145 кандидати наук, доценти. Протягом 1991 – 1992 рр. було захищено 4 докторські (П. Ковальський, Л. Краснова, М. Чернець, Є. Шерегій) і 14 кандидатських дисертацій (Протокол засідання Вченої ради інституту № 3 від 21.02.92, т. 1, с. 73–75). Найбільш плідним був період з 1991 – 1995 рр., коли було захищено 51 кандидатську та 5 докторських дисертацій, разом 58. (ДДПУ, 2001, с. 318). На кінець 1995 р. на 29 кафедрах інституту працювало 438 викладачів, з них 19 докторів наук і професорів, 157 кандидатів наук, доцентів (ДДПУ, 2001, с. 28).

Суттєво активізувалася науково-дослідна діяльність викладачів, за 1991 – 1992 рр. науково-педагогічними працівниками було здійснено – 467 публікацій, з них 7 монографій, 4 підручники, 1 навчально-методичний посібник, 59 методичних розробок, 5 статей в журналах, а також опубліковано тези під 272 назвами (Протокол засідання Вченої ради інституту № 12 від 20.12.91, т. 2, с. 76–79). У 1997 – 1999 роках вже було опубліковано 1715 наукових робіт, з них – 37 монографій, 58 підручників і посібників, 1125 статей, 927 тез виступів на конференціях (Протокол засідання Вченої ради університету № 6 від 09.06.2000, т. 1, с. 175–177). На базі інституту з 1993 по 1998 рр. було проведено 25 наукових та науково-практичних конференцій. з них – 11 міжнародних (Спогади про ректора, 2012, с. 55).

У 1997 р. в педінституті створено редакційно-видавничий відділ, поліграфічні можливості якого дозволили налагодити видання наукових часописів відповідно до напрямків наукових досліджень. Відділ також сприяв забезпеченню навчального процесу науковою і методичною літературою (Книги наказів ректора з основної діяльності інституту № 14 від 28.01.98, т. 1, с. 184).

У 1991 р. до Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка виявили намір вступити 770 осіб (753 + 17 в рахунок 2% від загального плану прийому). Із них було зараховано 10 випускників підготовчого відділення та 23 вступники фізико-математичного класу ліцею при інституті. У цей період найвищий конкурс був на спеціальностях «Педагогіка і методика початкового навчання, народознавство» – 4,3 чол. на місце (на 17 місць подано 25 заяв від медалістів), «Англійська і французька мови» – 3,5 (на 18 місць – 26 заяв від медалістів), «Українська мова і література» – 3,1. Тоді ще аналізувався і соціальний стан вступників: 366 – діти робітників; 220 – діти колгоспників; 258 – проживаючі у сільській місцевості. 8 осіб мали цільове скерування з обласних облвно (Протокол засідання Вченої ради інституту № 10 від 25.10.91, т. 2, с. 110–115). У своєму інтерв'ю газеті «Галицька зоря», ректор наголошував, що в 1991 р. «вперше за всю історію вузи отримали повну свободу від міністерств і право самим вирішувати, яким чином проводити набір абітурієнтів, які іспити влаштовувати» (Спогади про ректора, 2012, с. 50). Щоб уникнути суб'єктивізму інститут зважився навіть на експеримент, коли роботи вступників з математики перевіряли електронно-обчислювальні машини (Спогади про ректора, 2012, с. 50).

На початку 90-х років ХХ ст. розширилась географія цільового прийому абітурієнтів, крім жителів західного регіону України, навчалися діти з Донеччини, Луганщини і міста Києва. Вперше були прийняті абітурієнти з діаспори: чотири українки з Румунії навчалися на українській філології (заочна форма навчання) та 10 на підготовчому відділенні (Протокол засідання Вченої ради інституту № 3 від 21.02.92, т. 1, с. 64–68). Як зазначав Валерій Григорович Скотний: «Інтерес до Дрогобицького педагогічного був зумовлений також відзначенням його п'ятдесятилітнього ювілею. Показом фільму про інститут по телебаченню. Доволі голосно, авторитетно заявило про себе наше студентство, яке брало активну участь у багатьох політичних акціях,

зокрема у голодівці на Майдані незалежності у Києві. Запам'яталось дрогобичанам «Студентське братство» і такими незвичними, несподіваними заходами, як «Рік-енд» і «З'їзд з глузду» (Спогади про ректора, 2012, с. 51).

В 1992 р., Дрогобицький педінститут виступив ініціатором проведення експерименту щодо набору студентів на перший курс без вступних іспитів, тобто був оголошений вільний набір абітурієнтів на 1992/1993 н.р. (Протокол засідання Вченої ради інституту № 11 від 29.10.93, т. 2, с. 126–128). Першочерговим завданням такої вступної кампанії було за допомогою рейтингової системи оцінювання знань протягом першого семестру та складання двох іспитів на зимовій сесії, виявити найбільш обдарованих, розумних і працьовитих студентів для подальшого навчання в інституті (Протокол засідання ректорату № 6 від 03.04.92, с. 18–19). Тоді при плані прийому 690 осіб було прийнято заяв 4169 заяв, конкурс склав більше 6 чоловік на місце (Протокол засідання Вченої ради інституту № 11 від 29.10.93, т. 2, с. 128–132). Для розміщення великої кількості студентів інститут орендував малий зал Будинку культури – де навчався історичний факультет, Будинок піонерів для філологічного факультету, в Будинку офіцерів займалися студенти факультету іноземних мов, художня школа приймала факультет підготовки вчителів початкових класів, а в музичній школі № 2 проводили заняття для студентів музично-педагогічного факультету. Вводилось обов'язкове 5-денне навчання на всіх факультетах у дві зміни. Академічні групи формували в кількості 50 чол., також тимчасово був знятий залік з фізичної культури. Через велику кількість студентів-першокурсників право на проживання в гуртожитках мали лише сироти, ті, що проживали в Чорнобильській зоні та з багатодітних сімей (Протокол засідання ректорату № 14 від 18.08.92, с. 20). Та попри всі незручності такого експериментального прийому він себе виправдав, «різко відрізняється якість цього набору від торічного, відчутно кращий контингент студентів», – зазначали декан історичного факультету М.С. Савчин та декан факультету загальнотехнічних дисциплін Р.В.Магера (Протокол засідання Вченої ради інституту № 11 від 29.10.93, т. 1, с. 132–134). Незважаючи на позитивні результати експерименту, міністерство на жаль його не схвалило. Тому в наступні роки набір проводився за результатами вступних іспитів за правилами прийнятими в Україні (Вища педагогічна освіта та наука в Україні, 2012, с. 119). Про успішність задуму свідчить наприклад і те, що серед випускників історичного факультету експериментального набору троє стали докторами, а п'ятеро кандидатами історичних наук.

У 1994 р. план набору на навчання в інституту був дещо зменшеним, порівняно з 1993 р. На заочну форму навчання він становив – 50%, а на стаціонар – 75% від набору у 1993 р. Весною 1994 р. Міністерство освіти України запровадило ще одну новачку – випускники повних середніх шкіл окрім атестату встановленого зразка, повинні були мати з окремих дисциплін сертифікати, дисципліни ділились на обов'язкові (українська мова, математика, історія) та необов'язкові (за вибором). На 575 місць державного замовлення на всі спеціальності денної форми навчання було подано 938 заяв, з них 175 медалістів, 38 абітурієнтів мали диплом з відзнакою, 53 вступники – переможці олімпіад та конкурсів фахової майстерності, які зараховувались без вступних випробувань за результатами співбесіди, 141 абітурієнт мали цільові скерування. Загальний конкурс становив 2,1. Найвищий конкурс був на спеціальності «Англійська мова» – на 40 місць за державними замовленнями було подано 124 заяви (3,1), найнижчий – на спеціальності «Фізика» – на 20 місць 28 заяв. Без вступних фахових випробувань на спеціальність «Праця» було зараховано 13 переможців

та призерів державної і обласних олімпіад з трудового навчання. Всього у 1994 р. студентами стаціонару Дрогобицького педінституту стало 711 юнаків і дівчат, на заочну форму навчання студентами зараховано 288 вступників (Протокол засідання Вченої ради інституту № 8 від 23.09.94, т. 2, с. 28–34).

Економічної кризи в Україні, позначилася на фінансуванні вищої освіти, кількість бюджетних місць у педагогічних вузах зменшувалася. Враховуючи обмежене фінансування з боку держави, в 1994 – 1995 роках у вузах почала активно впроваджуватися платна форма навчання утворювалися платні відділення. Відділення філософії, у Дрогобицькому педінституті, яке функціонувало на госпрозрахунковій основі, було відкрито в серпні 1997 р. Оплата за семестр становила 500 грн., викладачі працювали на умовах погодинної оплати (ДДПУ, 1998, с. 32). Фахівців з трьох іноземних мов (французької, англійської та німецької) та зарубіжної літератури готували на платній основі на відділенні при факультеті іноземних мов (ДДПУ, 1998, с. 24). Це дозволило збільшити кількість студентів, які могли отримати вищу освіту, але водночас поставило фінансовий бар'єр для частини абітурієнтів. Але незважаючи на економічні труднощі, педагогічні спеціальності залишалися популярними. Професія вчителя, зокрема в сільській місцевості, продовжувала користуватися попитом, оскільки педагоги були важливими для розвитку місцевих громад. У лютому 1998 р. на дев'яти факультетах Дрогобицького педінституту навчалося 5443 особи (Спогади про ректора..., 2012, с. 55).

Висновки. У період 1991 – 1998 років Дрогобицький державний педагогічний інститут імені Івана Франка зазнав суттєвих трансформацій, спричинених політичними процесами розбудови незалежної України, загальнодержавними змінами у сфері освіти, соціально-економічними проблемами. Попри тогочасні виклики педагогічний інститут зумів зберегти свою роль провідного педагогічного закладу регіону, адаптуватися до нових умов. Було проведено структурні зміни, впроваджено нові спеціальності, застосовано нові підходи до навчального процесу, розширено співпрацю з українськими та зарубіжними освітніми установами, активізовано науково-дослідну діяльність. Інститут відіграв важливу роль у формуванні нової генерації педагогічних кадрів, які працювали вже в умовах демократизації суспільства та впровадження нових стандартів освіти. Значним досягненням цього періоду стало зміцнення національної складової у навчальному процесі, активний розвиток україномовного освітнього середовища, а також модернізація програм відповідно до потреб незалежної держави. У 1991 – 1998 роках педінститут пройшов етап становлення в умовах незалежної України, що дозволило йому перетворитися у Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка та продовжити свою місію підготовки висококваліфікованих педагогічних кадрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Блашків, В. (2009). *Кафедра загальної фізики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: історія, здобутки, особистості, спогади*. Дрогобич, 2009.

Блашків, Я. (2011). *Навчально-методичний відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: факти та люди*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011.

Вишневський, О. (2018). *На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 85-річчя від дня народження та 60-річчя освітньої діяльності*. Дрогобич: Коло. 2018.

Вища педагогічна освіта. (2012). *Вища педагогічна освіта і наука України: історія. Сьогодення та перспективи розвитку*. Львівська область. Київ: Знання України.

Галів, М. (2011). Дрогобицький державний учительський інститут: перший рік роботи (1940 – 1941). *Молодь і ринок*, 2 (73), 62–67.

Галів М., Скотна Н. (2020). Педагогічна освіта в Дрогобичі (кінець XVIII – перша половина XX ст.): до передісторії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Молодь і ринок*, 2 (181), 6–17.

ДДПУ. (1998). *Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка*. Дрогобич. Дрогобич: «Вимір».

ДДПУ. (2001). *Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка*. Дрогобич. Львів.

ДДПУ. (2010). *Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*. 2-е видання. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Думич, В. (2024). Волонтерська діяльність Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія, Спецвипуск*, 113–123. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.10

Ільницький, В. (2019). Молодіжна націоналістична організація у Дрогобицькому учительському інституті. *Літопис Бойківщини*, 1/96 (107), 79–86.

Ільницький, В., Кантор, Н., & Батюк, Т. (2020). Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946 – 1949). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 6/48, 342–364. DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.22850

Історичний факультет. (2007). *Історичний факультет Франкового університету в Дрогобичі 1940 – 2007 (ювілейна книга до 15-річчя відновлення факультету)*. Дрогобич: Коло.

Історія. (2005). *Історія Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в іменах*. Дрогобич: Коло.

Історія бібліотеки ДДПУ ім. Івана Франка. (2024). URL: <https://library.dspu.edu.ua/pro-biblioteku/istoriya-biblioteku/>

Кафедра історії України. (2018). *Кафедра історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: до 25-річчя створення*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Книги наказів ректора з основної діяльності інституту № 217 від 07.10.92, т. 3. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*.

Книги наказів ректора з основної діяльності інституту № 1 від 03.01.96, т. 1. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*.

Книги наказів ректора з основної діяльності інституту № 14 від 28.01.98, т. 1. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*.

Книги наказів ректора з основної діяльності інституту № 151 від 26.06.98, т. 2. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*.

Книги наказів ректора з основної діяльності університету №182 від 18.06.01. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Концепція. (1989). *Концепція перебудови навчально-виховного процесу у Дрогобицькому педагогічному інституті ім. І. Франка.* Дрогобич.

Маринович, Л. (2018). *Мій Мирослав.* Дрогобич: Видавництво «Коло».

Попп, Р. (2009). Педагогічний університет імені Івана Франка у перші повоєнні роки (1944 – 1953). *Проблеми гуманітарних наук. Історія*, 24, 120–135.

Попп, Р. (2011). Формування інтелігенції західних областей України в перші повоєнні роки (на матеріалах Дрогобицького учительського інституту). *Інтелігенція і влада*, 2011, 23. 94–104.

Попп, Р. (2018). Історичний факультет Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в перші повоєнні роки (1944 – 1953). *Східноєвропейський історичний вісник*, 6, 189–196.

Протокол засідання Вченої ради інституту № 9 від 23.09.91, т. 2. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 10 від 25.10.91, т. 2. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 12 від 20.12.91, т. 2. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 2 від 21.02.92, т. 1. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 3 від 21.02.92, т. 1. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 4 від 20.03.92, т. 1. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 9 від 30.08.93, т. 2. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 11 від 29.10.93, т. 1. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 11 від 29.10.93, т. 2. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради інституту № 8 від 23.09.94, т. 2. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради університету № 10 від 25.11.99, т. 2. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання Вченої ради університету № 6 від 09.06.2000, т. 1. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання конференції трудового колективу університету № 2 від 22.10.98. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання ректорату інституту № 1 від 07.02.91. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання ректорату інституту № 6 від 03.04.92. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Протокол засідання ректорату інституту № 14 від 18.08.92. *Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Творити – жити двічі. (2008). *Творити – жити двічі. До 60-ліття професора Велерія Скотного, ректора Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Тимошенко, Л. (2007). Від Івана Верхратського – до академічного середовища (передумови і розвиток традиції історичного факультету в Дрогобичі). *Історичний факультет Франкового університету в Дрогобичі 1940 – 2007 (ювілейна книга до 15-річчя відновлення факультету).* Дрогобич, 5–29.

Тільки в праці людина живе. (2012). *Тільки в праці людина живе: до 50-річчя трудової діяльності проректора з науково-педагогічної роботи Юрія Кишакевича (1962 – 2012 роки).* Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Скотний, В. (1993). Університет на батьківщині Великого Каменяря. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, III*, 5–8.

Скотний, В. (2000). Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка на зламі століть. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, IV*, 7–8.

Спогади про ректора. (2012). *Спогади про ректора Валерія Скотного.* Видання друге. Доповнене. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

REFERENCES

Blashkiv, V. (2009). *Kafedra zahalnoi fizyky Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka: istoriia, zdobutky, osobystosti, spohady* [The Department of General Physics at Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University: History, Achievements, Personalities, Memories]. Drohobych. [in Ukrainian].

Blashkiv, Ya. (2011). *Navchalno-metodychnyi viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka: fakty ta liudy* [Educational and Methodological Department of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University: Facts and People]. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Vyshnevskiy, O. (2018). *Na nyvi vidrozhennia ukrainskoi pedahohiky (Naukovi prahnnia i zdobutky avtora na tli prozhytykh lit). Do 85-richchia vid dnia narodzhennia ta 60-richchia osvithoi diialnosti.* [In the field of revival of Ukrainian pedagogy (Scientific aspirations and achievements of the author against the background of the years he has lived)]. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].

Vyshcha pedahohichna osvita. (2012). *Vyshcha pedahohichna osvita i nauka Ukrainy: istoriia. Sohodennia ta perspektyvy rozvytku. Lvivska oblast* [Higher Pedagogical Education and Science in Ukraine: History. Present and prospects of development. Lviv region]. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].

Haliv, M. (2011) Drohobytskyi derzhavnyi uchytelskyi instytut: pershyi rik roboty (1940 – 1941). [Drohobych State Teachers' Institute: the first year of work (1940 – 1941)]. *Molod i rynok*, 2 (73), 62–67. [in Ukrainian].

Haliv, M., & Skotna, N. (2020). Pedahohichna osvita v Drohobychi (kinets XVIII – persha polovyna XX st.): do peredistorii Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [The pedagogical education in Drohobych (end of XVIII – first half of XX century): To the prehistory of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University]. *Molod i rynok*, 2 (181), 6–17. [in Ukrainian].

DDPU. (1998). *Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. I. Franka*. [Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University]. Drohobych: «Vymir». [in Ukrainian].

DDPU. (2001). *Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Ivana Franka*. [Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University]. Drohobych, Lviv. [in Ukrainian].

DDPU. (2010). *Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka*. [Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University]. 2-e vydannia. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Dumych, V. (2024). Volonterska diialnist Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka v umovakh povnomasshtabnoi ahresii Rosii proty Ukrainy [Volunteer activities of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University in the context of Russia's full-scale aggression against Ukraine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istoriia, Spetsvypusk*, 113–123. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.10 [in Ukrainian].

Ilnyskyi, V. (2019). Molodizhna natsionalistychna orhanizatsiia u Drohobyskomu uchytelskomu instytuti [Youth nationalist organization at the Drohobych Teachers' Institute]. *Litopys Boikivshchyny*, 1/96 (107), 79–86. [in Ukrainian].

Ilnyskyi, V., Kantor, N., & Batiuk, T. (2020). Povsiakdenne zhyttia u Drohobyskomu uchytelskomu instytuti: novyi dokument do istorii (1946 – 1949). [Everyday Life at the Drohobych Teachers' Institute: A New Document for History (1946 – 1949)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istoriia*, 6/48, 342–364. DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.22850 [in Ukrainian].

Istorychnyi fakultet. (2007). *Istorychnyi fakultet Frankovoho universytetu v Drohobychi 1940 – 2007 (iuvileina knyha do 15-richchia vidnovlennia fakultetu)*. [Faculty of History at the Ivan Franko University of Drohobych 1940 – 2007]. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].

Istoriia. (2005). *Istoriia Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka v imenakh* [History of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University in Names]. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].

Istoriia biblioteky DDPU im. Ivana Franka. (2024). [History of the library of Ivan Franko State Pedagogical University]. URL: <https://library.dspu.edu.ua/pro-biblioteku/istoriya-biblioteky/> [in Ukrainian].

Kafedra istorii Ukrainy. (2018). *Kafedra istorii Ukrainy Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka: do 25-richchia stvorennia* [Department of History of Ukraine at Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University: on the occasion of the 25th anniversary of its establishment]. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Knyhy nakaziv rektora z osnovnoi diialnosti instytutu [Rector's order books on the main activities of the institute]. № 217 vid 07.10.92, t. 3. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Knyhy nakaziv rektora z osnovnoi diialnosti instytutu. [Rector's order books on the main activities of the institute]. № 1 vid 03.01.96, t. 1. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Knyhy nakaziv rektora z osnovnoi diialnosti instytutu. [Rector's order books on the main activities of the institute]. № 14 vid 28.01.98, t. 1. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Knyhy nakaziv rektora z osnovnoi diialnosti instytutu. [Rector's order books on the main activities of the institute]. № 151 vid 26.06.98. t. 2. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Knyhy nakaziv rektora z osnovnoi diialnosti universytetu. [Rector's order books on the main activities of the university]. №182 vid 18.06.01. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Kontseptsiiia. (1989). Kontseptsiiia perebudovy navchalno-vykhovnoho protsesu u drohobytskomu pedahohichnomu instytuti im. I. Franka (1989). [The concept of restructuring the educational process at the Ivan Franko Pedagogical Institute in Drohobych]. Drohobych. [in Ukrainian].

Marynovych, L. (2018). *Mii Myroslav* [My Myroslav]. Drohobych: Vydavnytstvo «Kolo». [in Ukrainian].

Popp, R. (2009) Pedahohichniy universytet imeni Ivana Franka u pershi povienni roky (1944 – 1953) [Ivan Franko Pedagogical University in the first postwar years (1944 – 1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Istoriiia*, 24, 120–135. [in Ukrainian].

Popp, R. (2011). Formuvannia intelihtentsii zakhidnykh oblastei Ukrainy v pershi povienni roky (na materialakh Drohobytskoho uchyteľskoho instytutu) [The Formation of the Intelligentsia of the Western Regions of Ukraine in the First Postwar Years (Based on the Materials of the Drohobych Teachers' Institute)]. *Intelihtentsiia i vlada*, 23, 94–104. [in Ukrainian].

Popp, R. (2018). Istorychnyi fakultet Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka v pershi povienni roky (1944 – 1953) [The Faculty of History of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University in the First Postwar Years (1944 – 1953)]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 6, 189–196. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 9 vid 23.09.91, t. 2. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 10 vid 25.10.91, t. 2. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 12 vid 20.12.91, t. 2. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 2 vid 21.02.92, t. 1. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 3 vid 21.02.92, t. 1. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 4 vid 20.03.92, t. 1. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 9 vid 30.08.93, t. 2. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 11 vid 29.10.93, t. 1. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 11 vid 29.10.93, t. 2. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady instytutu. [Protocol]. № 8 vid 23.09.94, t. 2. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady universytetu. [Protocol]. № 10 vid 25.11.99, t. 2. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Vchenoi rady universytetu. [Protocol]. № 6 vid 09.06.2000, t. 1. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia konferentsii trudovoho kolektyvu universytetu. [Protocol]. № 2 vid 22.10.98. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia rektoratu instytutu. [Protocol]. № 1 vid 07.02.91. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia rektoratu instytutu. [Protocol]. № 6 vid 03.04.92. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Protokol zasidannia rektoratu instytutu. [Protocol]. № 14 vid 18.08.92. *Archives of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*. [in Ukrainian].

Tvoryty – zhyty dvichi. (2008). *Tvoryty – zhyty dvichi. Do 60-littia profesora Veleriia Skotnoho, rektora Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka.* [To create is to live twice]. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Tymoshenko, L. (2007). Vid Ivana Verkhratskoho – do akademichnoho seredovyscha (peredumovy i rozvytok tradytsii istorychnoho fakultetu v Drohobychi) [From Ivan Verkhratsky to the Academic Environment (Prerequisites and Development of the History Faculty Tradition in Drohobych)]. *Istorychnyi fakultet Frankovoho universytetu v Drohobychi 1940 – 2007 (iuvileina knyha do 15-richchia vidnovlennia fakultetu)*. Drohobych, 5–29. [in Ukrainian].

Tilky v pratsi liudyna zhyve. (2012). *Tilky v pratsi liudyna zhyve: do 50-richchia trudovoi diialnosti prorektora z naukovo-pedahohichnoi roboty Yurii Kyshakevycha (1962 – 2012 roky)* [Only in work does a man live: on the 50th anniversary of the work of Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work Yurii Kyshakevych (1962 – 2012)]. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Skotnyi, V. (1993). Universytet na batkivshchyni Velykoho Kameniar. [University at the birthplace of the Great Stonemason]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk, III*, 5–8. [in Ukrainian].

Skotnyi, V. (2000). Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka na zlami stolit. [Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University at the Turn of the Century]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk, IV*, 7–8. [in Ukrainian].

Spohady pro rektora Valeriia Skotnoho. (2012). *Spohady pro rektora Valeriia Skotnoho* [Memories of Rector Valerii Skotnyi]. Vydannia druhe. Dopovnene. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 13 грудня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.*

УДК 373.014.5(497.6)“19/20”
DOI 10.69550/3041-1467.7.333205

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: 0000-0001-7068-3124

ResearcherID: F-3855-2018

Scopus ID: 57212151942

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

Бібліографічний опис статті: Галів, М. (2025). Основна та середня освіта в Боснії і Герцеговині (кінець XX – початок XXI ст.): післявоєнна відбудова, євроінтеграційні зміни. *Axis Europae*, 7, 108–125. doi: 10.69550/3041-1467.7.333205

Bibliographic Description of the Article: Haliv, M. (2025). Osnovna ta serednia osvita v Bosnii i Hertsehovyni (kinets XX – pochatok XXI st.): pislavoienna vidbudova, yevrointehratsiini zminy [Primary and secondary education in Bosnia and Herzegovina (late 20th – early 21st century): post-war reconstruction, eurointegration changes]. *Axis Europae*, 7, 108–125. doi: 10.69550/3041-1467.7.333205 [in Ukrainian].

**ОСНОВНА ТА СЕРЕДНЯ ОСВІТА В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ
(КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.):
ПІСЛЯВОЄННА ВІДБУДОВА, ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ЗМІНИ¹**

Анотація. Мета статті – представити результати дослідження становища початкового та середнього шкільництва у Боснії і Герцеговині наприкінці XX – на початку XXI ст. Хронологічні межі дослідження пов'язані з завершенням Боснійської війни та сучасними кроками владних органів федеративної держави у сфері освіти. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, критики історичних джерел, контент-аналізу медійних матеріалів. **Наукова новизна:** уперше досліджено становище початкового та середнього шкільництва в умовах післявоєнної відбудови та євроінтеграційних прагнень Боснії і Герцеговини. **Висновки.** Досліджено, що у перші післявоєнні роки міжнародні організації та урядові структури Боснії і Герцеговини приділили значну увагу відбудові зруйнованих і пошкоджених війною закладів освіти. Поступово було сформовано систему управління освітою, яка характеризується масштабною децентралізацією,

¹ Стаття підготовлена у рамках фундаментального дослідження «Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України» (державний реєстраційний номер: 0124U000787)

і надано їй правові засади. Наголошено, що децентралізована система перешикоджає єдиному підходу до освітньої політики. Розкрито структуру і організацію початкової (основної) та середньої освіти в Боснії і Герцеговині. Присвячено увагу таким проблемам, як зменшення кількості учнів, вплив національної політики, сегрегація і дискримінація учнів за етнічною та релігійною ознакою. Описано явище «дві школи під одним дахом», яке особливо поширене декількох кантонах з етнічно змішаним населенням. Констатовано деякі позитивні зміни у сфері основної і середньої освіти: зростання уваги до інформаційно-комунікаційних технологій, інклюзії, розвитку критичного мислення учнів. З'ясовано, що нерозв'язаними залишаються такі проблеми: а) низьке фінансування освіти; б) відсутність якісної освітньої політики та менеджменту в освіті; в) радикальна політизація освіти; д) повільне оновлення навчальних програм і планів, застарілих підручників; е) відсутність якісної системи підвищення кваліфікації вчителів; є) освіта мало пов'язана з економічним відновленням, а її зміст і якість часто не відповідає ринку праці.

Ключові слова: Боснія і Герцеговина, післявоєнна відбудова, система освіти, освітня політика, національна політика, сегрегація, «національна група предметів», якість освіти.

PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (late XX – beginning XXI century): POST-WAR RECONSTRUCTION, EUROINTEGRATION CHANGES

Abstract. *The purpose of the article* is to present the results of a study of the state of primary and secondary education in Bosnia and Herzegovina (BiH) at the end of the XX – beginning of the XXI century. The chronological boundaries of the study are related to the end of the Bosnian War and the current steps of the authorities of the federal state in the field of education. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematics, objectivity, as well as on the methods of historical-genetic, historical-typological, historical-systematic, criticism of historical sources, content analysis of media materials. **Scientific novelty:** for the first time the state of primary and secondary education in the conditions of post-war reconstruction and European integration aspirations of BiH is studied. **Conclusions.** It is studied that in the first post-war years, international organizations and government structures of BiH paid significant attention to the reconstruction of educational institutions destroyed and damaged by the war. The legal basis for the education management system, which is characterized by large-scale decentralization, was gradually formed and provided. It is emphasized that the decentralized system prevents a unified approach to educational policy. The structure and organization of primary (basic) and secondary education in BiH are revealed. Attention is paid to such problems as the decrease in the number of students, the influence of national politics, segregation and discrimination of students on ethnic and religious grounds. The phenomenon of “two schools under one roof” is described, which is especially common in several cantons with an ethnically mixed population. Some positive changes in the field of primary and secondary education are noted: increased attention to information and communication technologies, inclusion, and the development of critical thinking among students. It was found that the following problems remain unresolved: a) low funding of education; b) lack of quality education policy and management in education; c) radical politicization of education; d) slow updating of curricula and plans, outdated

textbooks; e) lack of a quality system of advanced training for teachers; g) education has little connection with economic recovery, and its content and quality often do not correspond to the labor market.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, post-war reconstruction, education system, education policy, national policy, segregation, “national group of subjects”, quality of education.*

Постановка проблеми. Освітня політика країн, які постраждали внаслідок воєнних дій, часто спрямована насамперед на матеріальну відбудову пошкоджених закладів освіти, створення учасникам освітнього процесу безпечних умов навчання і праці, забезпечення національно-патріотичного виховання, модернізацію змісту навчальних програм відповідно до внутрішньо- і зовнішньополітичних реалій та вимог ринку праці. Не була винятком й освітня політика Боснії і Герцеговини (БіГ) – країни, що упродовж 1992 – 1995 рр. пережила одну з найтрагічніших в історії Європи воєн, зазнавши значних людських і матеріальних втрати. За твердженням С. Косаревиц, загальний збиток від воєнних дій склав близько 200 млрд доларів США. Населення БіГ зменшилося на 23 %, промислове виробництво впало на 90 %, рівень безробіття сягнув 90 %. ВВП на душу населення знизився з 1900 доларів США в 1991 р. до приблизно 500 дол. після завершення війни. Боснійська війна призвела до загибелі близько 100 тисяч осіб, 40 % з яких були цивільними. Понад два мільйони людей стали вимушеними переселенцями (Косаревиц, 2022). Значних збитків зазнала система освіти БіГ, передовсім початкові (основні) та середні школи. Вивчення досвіду післявоєнної відбудови освітньої сфери БіГ актуалізується й необхідністю з’ясування перспектив розвитку сфери освіти України після завершення російсько-української війни і встановлення довготривалого і справедливого миру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан освітньої сфери післявоєнної БіГ досліджували переважно боснійсько-хорватські учені. Серед них варто виокремити праці професорки Сараєвського університету Аділи Пашаліч-Кресо, яка аналізувала вплив етнополітичних чинників на формування системи освіти в БіГ (Pasalic-Kreso, 1999; Pasalic-Kreso, 2008). Проблеми і перспективи середньої освіти в БіГ розкрили Ніна Бранковіч та Адіс Араповіч (Branković, & Arapović, 2010). Соціолог Мідхат Капо на основі ретроспективного підходу розкрив формування складних національних суперечностей і важко розв’язуваних проблем в освітній сфері БіГ (Капо, 2012). Педагоги Надежда Радіч і Саня Кабіл (Radić, & Kabil, 2009), політолог Златко Чустович (Čustović, 2014) писали про прояви сегрегації у школах країни. Ідеологічний вимір освіти в БіГ у ретроспективному ключі висвітлив Менсур Гусіч (Husić, 2017). Чимало дослідників присвячували увагу проблемі змісту шкільних підручників т.зв. «національної групи предметів» (Soldo, Salibašić, & Marshall, 2017; Žužić, 2020). Теоретико-методологічне значення для нашого дослідження мають праці Миколи Галіва та Василя Ільницького (Haliv, & Ilnytskyi, 2021; Ilnytskyi, & Haliv, 2022; Haliv, & Ilnytskyi, 2023). Джерелами для нашої праці слугують нормативно-правові акти, статистичні матеріали, експертно-аналітичні висновки, мас-медійні тексти.

Мета статті – представити результати дослідження становища початкового та середнього шкільництва у Боснії і Герцеговині наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Хронологічні межі дослідження пов’язані із завершенням Боснійської війни і Дейтонською угодою та сучасними кроками владних органів федеративної держави у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Після підписання Дейтонської угоди (21 листопада 1995 р.), яка, по суті, штучно зшила багатоетнічну країну, перед урядом і національними елітами БіГ постало складне завдання повоєнної відбудови. Як слушно зауважила С. Косаревиц, поділ держави на автономні утворення – Федерацію Боснії і Герцеговини та Республіку Сербську – призвів до того, що національні ініціативи, які стосувалися повоєнного відновлення та відбудови, були нескоординовані, а роль державних органів незначна та малоефективна (Косаревиц, 2022). Водночас БіГ отримала величезну міжнародну фінансову допомогу, яка лише за перші три післявоєнні роки сягнула понад 5 млрд. дол. США. Програма міжнародної допомоги для БіГ спрямовувалась на такі завдання: 1) відновлення фізичних активів; 2) швидке відновлення економіки; 3) повернення на батьківщину біженців та переміщених осіб; 4) створення основ для стійкого зростання (Данилишин, 2022). Значною мірою вдалося забезпечити «фізичну відбудову» зруйнованої країни, однак не зовсім успішними виявилися спроби проведення структурних реформ.

Значну увагу було присвячено відбудові зруйнованих і пошкоджених війною закладів освіти. Лише за кошти Світового банку у перші десятиліття після Боснійської війни було відбудовано майже 60 шкіл (30 godina partnerstva, 2022). Чималу допомогу надавали неурядові організації, надаючи допомогу у матеріальному забезпеченні освітнього простору закладів освіти. У 2002 р. представники міжнародної спільноти та міністерств освіти суб'єктів сьогодні на зустрічі під головуванням голови Місії ОБСЄ в БіГ Роберта Бікрофта затвердили програму реформи освіти в Боснії та Герцеговині. Реформа освіти в БіГ включала зміни в початковій і середній школах, вищій освіті, фінансуванні та управлінні, а також законодавчої бази на державному рівні (Utvrdjen program reformi, 2002). Йшлося про наближення освітнього простору БіГ до європейських стандартів, усунення етнічної та інших проявів дискримінації, розробку нових освітніх програм тощо.

Поступово було сформовано й надано правових основ системі управління освітою, яка характеризується масштабною децентралізацією. У країні не було створено загальнонаціонального Міністерства освіти, натомість освітні справи передано під юрисдикцію Міністерства цивільних справ, у складі якого лише в 2004 р. почав функціонувати сектор освіти з виконанням функцій координатора у взаєминах з управлінськими установами в сфері освіти десяти кантонів Федерації Боснії і Герцеговини, Республіки Сербської, Округу Брчко (Каро, 2012, s. 141). Під впливом євроінтеграційного курсу і рекомендацій неурядових організацій щодо удосконалення якості освіти в БіГ у 2007 р. було створено Агентство з дошкільної, початкової та середньої освіти (Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje – APOSO), повноваження якого врегульовано спеціальним законом (Zakon o Agenciji, 2007). APOSO відповідає за встановлення стандартів знань та оцінювання досягнутих результатів, розроблення єдиних базових навчальних планів дошкільної, початкової та середньої освіти, а також виконання інших професійних завдань у сфері стандартів знань оцінки якості, що визначаються спеціальними законами й іншими нормативно-правовими актами.

Два окремі міністерства освіти діють, відповідно, у Федерації Боснії та Герцеговини й Республіці Сербській. У випадку Федерації Боснії та Герцеговини відповідальність за усі рівні освіти була перекладена з центрального міністерства на рівень урядів десяти кантонів. У складі кожного уряду кантону діє міністерство освіти. У деяких випадках питання освіти перебувають у сфері відповідальності

муніципалітетів (Освіта після війни, 2023). Уряди кантонів Федерації Боснії та Герцеговини, уряд Республіки Сербської керуються власними законами про освіту. Округ Брчко як самоврядна адміністративна одиниця в БіГ (створений у 1999 р.), також має власні нормативні акти, що регулюють кожен рівень освіти. Тому в БіГ існує більше тридцяти законів різних рівнів, які регулюють сферу освіти.

На думку Н. Бранкович та А. Араповича, ця децентралізована система перешкоджає єдиному підходу до освітньої політики, збільшує відмінності в розвитку людських ресурсів у різних частинах БіГ та породжує низку проблем в ієрархії компетенцій, відповідальності та координації (Branković, & Arapović, 2010, s. 21). Соціолог М. Капо констатував наявність у БіГ дванадцяти систем освіти (в кожному з десяти кантонів, Окрузі Брчко та Республіці Сербській), які, де-факто, функціонують як етнічні боснійські, хорватські і сербські освітні сфери. Відтак він зробив радикальний висновок, назвавши БіГ державою без суверенітету у сфері освіти (Капо, 2012, s. 140–141). Не менш різкою була й оцінка професорки А. Пашаліч-Кресо, яка вела мову про етнізовану систему освіти в БіГ як приклад політичного насильства над освітою (Pšalic-Kreso, 1999).

Система освіти БіГ історично складається з таких чотирьох основних рівнів: дошкільна освіта; початкова освіта; середня освіта; вища освіта. Початкова і середня освіта в БіГ визначаються рамковим законом, ухваленим у 2003 р. Відповідно до нього декларувалися загальні цілі освіти на основі загальновизнаних, універсальних цінностей демократичного суспільства та власних систем цінностей, заснованих на особливостях національних, історичних, культурних і релігійних традицій народів і національних меншин, що проживають у БіГ. Тож закон 2003 р. визначив такі цілі освіти: а) забезпечення доступу до знань як основи для розуміння себе, інших і світу; б) забезпечення оптимального розвитку кожної особи, з-поміж іншого і з особливими потребами, відповідно до її віку, можливостей, розумових і фізичних здібностей; в) сприяння повазі до прав людини та основних свобод і підготовка кожної людини до життя в суспільстві, яке поважає принципи демократії та верховенства права; г) розвиток усвідомлення приналежності до держави БіГ, її власної культурної ідентичності, мови та традицій у спосіб, який відповідає досягненням цивілізації, знайомство та повага до інших, повага до різноманітності та сприяння взаєморозумінню, толерантності та солідарності між усіма людьми, націями та спільнотами у БіГ та світі; г) забезпечення рівних освітніх можливостей і можливості вибору на всіх рівнях освіти незалежно від статі, раси, національності, соціального і культурного походження та статусу, сімейного стану, віросповідання, психофізичних та інших особистісних властивостей; д) досягнення якісної освіти для громадян; е) досягнення порівнянних на міжнародному або європейському рівні стандартів знань, які забезпечують включення та продовження освіти в європейській системі освіти; є) заохочення навчання впродовж життя; ж) сприяння економічному розвитку; з) включення в євроінтеграційний процес. У всіх школах, згідно з Конституцією БіГ, використовуються мови народів, що входять до складу країни. Закон передбачав, що мова та культура будь-якої значної меншини, яка проживає в БіГ, повинні поважатися та бути інтегрованими до школи, відповідно до Рамкової конвенції про захист прав національних меншин (Okvirni zakon, 2003, 2007).

Початкова (основна) освіта в БіГ є обов'язковою та безкоштовною для всіх дітей віком від 6 до 15 років і триває 9 років, структурованих у трирічні цикли (6–9 років; 9–12 та 12–15 років). Така система була запроваджена у 2004 р., замінивши попередню систему восьмирічної початкової освіти, яка передбачала наявність двох чотирирічних

циклів (6–10 і 10–14 років) для дітей віком від 6 до 14 років. У 2005/06 н. р. в БіГ функціонували 1888 основних шкіл, в яких працювали 22258 учителів і навчалися 374725 учнів (Strateške pravce razvoja obrazovanja, 2008, s. 3). У 2023/24 н. р. на території БіГ діяли 1714 основних шкіл, де здобували освіту 256385 учнів, що на 3952 (1,5 %) менше, ніж у попередньому навчальному році. Із загальної кількості учнів 54,2 % навчалися у нижчих класах (з першого до п'ятого класу), а 45,8 % – у старших (з шостого до дев'ятого класу). У цьому ж році до навчального процесу в основних школах було залучено 24176 педагогів, з них 18 002 жінки (74,5 %) (Osnovne škole u BiH, 2024). Отже, упродовж 2005–2023 рр. кількість учнів основних шкіл в БіГ зменшилася майже на 120 тис. осіб, натомість кількість учителів зросла на 1918 осіб. Зміна кількості учнів в основних школах БіГ за 2017 – 2022 рр. показана в таблиці 1.

Таблиця 1. Кількість дітей, охоплених початковою освітою у БіГ

Рік	Кількість учнів
2021/22	264802
2020/21	268059
2019/20	274034
2018/19	279514
2017/18	282614

Джерело: (Informacija, 2022)

Із загальної кількості учнів 54,3 % учнів навчалися в молодших класах (з першого до п'ятого, ISCED 1), тоді як у старших класах (з шостого до дев'ятого, ISCED 2) – 45,7 % учнів. У 2021/22 н. р. до першого класу зараховано 28013 учнів, що на 1,9 % менше, ніж у попередньому навчальному році. Порівняно з 2017/18 н. р. учнів у перших класах початкових шкіл стало на 3169 осіб менше (Informacija, 2022).

Зменшення кількості учнів пов'язано з погіршенням демографічної ситуації, передусім зниженням народжуваності та еміграцією молоді. У період 1997 – 2005 рр. років народжуваність в БіГ знизилася на 43,3 %. У 2005 р. природний приріст становив лише 225 нових жителів. У всіх кантонах Федерації Боснії і Герцеговини за останній рік відзначалося значне зниження природного приросту населення, а в деяких ця тенденція є безперервною протягом тривалого часу. Деякі кантони фіксують постійне негативне зростання. У Республіці Сербській ситуація ще більш негативна (Branković, & Arapović, 2010, s. 25).

Проблема зменшення кількості учнів стала особливо відчутною на початку XXI ст. і охопила усі суб'єкти федеративної країни. Так, у Республіці Сербській, як засвідчують статистичні матеріали, кількість учнів основних шкіл зменшилася з 113269 осіб у 2008/09 н. р. до 85059 у 2021/22 н. р. (Стратегія розвитку, 2022, с. 13). Тож загальний показник чисельності учнів за ці роки у Республіці Сербській зменшився на 28210 осіб (майже 25 %). Аналогічні процеси відбуваються у маленькому Окрузі Брчко, де у 2014/15 н. р. в 38 початкових (основних) школах навчалося 6313 учнів, а в 2018/19 н. р. у 36 початкових (основних) школах – 5962 учні (Statistika obrazovanja, 2018, s. 14).

Середня освіта в БіГ, відповідно до закону 2003 р., не є обов'язковою, однак безкоштовною. Існують ініціативи зробити цей рівень освіти обов'язковим, проте це стосується лише кантону Сараєво. Середні школи поділяються на загальноосвітні та професійно-технічні. Навчання починається з 15 років і триває 3 або 4 роки. Учні,

які закінчили середню школу (гімназію), складають іспити зрілості і можуть вступити до коледжу після складання вступного іспиту, визначеного закладом освіти. Учні професійно-технічних шкіл отримують дипломи про здобуття професійної кваліфікації, і також можуть вступати до закладів вищої освіти (Informacija, 2022).

Середня школа в БіГ – це державна або приватна школа, яка надає освіту учням, які закінчили початкову освіту, і може включати: середню загальноосвітню школу (гімназію) (4 роки); середню духовну школу (4 роки); середню мистецьку школу (4 роки); середню технічну і споріднену школу (3 роки); середню професійно-технічну школу (4 роки); середню школу для учнів з особливими освітніми потребами (3 або 4 роки); загальноосвітній центр, що складається з двох або більше типів середніх шкіл як єдина юридична особа і утворюється відповідно до потреб місцевої громади (3–4 роки) (Branković, & Agarović, 2010, s. 23).

Усі середні школи БіГ мають статус юридичної особи та зареєстровані відповідно до законодавства. Крім того, середня ланка освіти в БіГ відзначається такими характеристиками: 1) у середній освіті будь-який вид дискримінації за ознакою статі, раси, релігії чи етнічного походження заборонений; 2) відвідування середньої школи не є обов'язковим, а середня освіта в державних закладах – безкоштовна; 3) навчання учнів/студентів денної форми навчання триває три, чотири чи п'ять років, після чого вони здобувають середню професійну кваліфікацію; 4) найменування професій, які забезпечуються, середньою професійною освітою, визначаються навчальними планами загальноосвітньої школи; 5) у професійно-технічному закладі освіти можуть реалізовуватися відповідні програми професійної освіти першого та другого рівнів професійної кваліфікації, а також професійне навчання через курси; 6) здобуття освіти першого та другого ступенів не є середньою професійною освітою; 7) у середній школі, крім реалізації загальноосвітніх програм та відповідної професійної частини, також можуть реалізовуватися програми додаткової освіти дорослих та підвищення кваліфікації; 8) у середній школі можуть бути реалізовані як програми перепідготовки, так і програми підвищення кваліфікації – навчання протягом усього життя; 9) навчання у школі ведеться офіційними мовами народів, що входять до складу БіГ: боснійською, хорватською та сербською; 10) використовуються обидві офіційні писемності БіГ (латиниця та кирилиця), а також, залежно від потреб учнів / студентів, також використовується мова жестів; 11) навчання рідної мови може відбуватися у класі, окремому класі, групі чи індивідуально; 12) заняття можуть бути організовані в домашній школі, для кількох шкіл або на рівні кантону у відповідному місці; 13) учні, які успішно закінчили початкову освіту, можуть подавати документи на вступ до середньої школи; 14) зарахування до середньої школи здійснюється на основі публічного конкурсу, критеріїв, визначених відповідним органом/кантональним урядом за пропозицією міністра, вступного іспиту та на основі успіхів, досягнутих у початковій школі; 15) після закінчення навчання в гімназіях, середніх мистецьких школах, середню технічну чи суміжну школу складають іспити зрілості (матуру) відповідно до навчального плану для кожного типу школи; 16) наприкінці навчання у професійно-технічних школах (третій ступінь професійної кваліфікації) студенти складають випускний іспит з практичними роботами; 17) учні, які закінчили гімназію, середню технічну і споріднену школу, середню мистецьку школу та середню духовну школу, набувають право працювати і продовжувати навчання; 18) учні, які закінчили професійно-технічну школу, набувають право працювати за професією; 19) учні, які закінчили професійно-технічну школу, можуть вступати до закладу вищої освіти

за умови здобуття додаткової освіти у відповідному загальноосвітньому закладі за програмою, визначеною міністерством; 20) у середніх технічних та споріднених школах, професійно-технічних школах, що відповідають спеціальним вимогам, кваліфіковані робітники можуть продовжувати навчання за п'ятим рівнем професійної кваліфікації майстрів, спеціалістів, інструкторів і керівників з обов'язковим відвідуванням занять не менше одного року; 21) право на навчання за п'ятим рівнем професійної кваліфікації мають учні, які закінчили третій або четвертий рівні і мають не менше двох років практики за фахом (Branković, & Arapović, 2010, s. 23–24).

Статистичні дані засвідчують поступове зменшення чисельності учнів середніх шкіл. У 2005/06 н. р. в БіГ функціонували 303 середні школи, в яких працювали 11167 учителів/викладачів і навчалися 162432 учнів (Strateške pravce razvoja obrazovanja, 2008, s. 3). У 2021/22 н. р. у 313 середніх школах БіГ навчалися 108257 учнів, що на 2147 або на 1,9 %, менше порівняно з попереднім навчальним роком. Найбільше учнів навчаються у професійно-технічних школах (56,8 %), удвічі менше в гімназіях (21 %), найменше у середніх професійних школах (18,8 %) (Informacija, 2022). Отже, упродовж 2005 – 2023 рр. кількість учнів середніх шкіл в БіГ зменшилася на понад 54 тис. осіб. Як бачимо з таблиці 2, кількість учнів середніх шкіл упродовж 2017 – 2022 рр. зменшилася на понад 16 тис. осіб.

Таблиця 2. Кількість дітей, охоплених середньою освітою у БіГ

Рік	Кількість учнів
2021/22	108257
2020/21	110404
2019/20	112796
2018/19	117764
2017/18	124368

Джерело: (Informacija, 2022)

В Окрузі Брчко кількість учнів середніх шкіл зменшилася з 1013 осіб у 2014/15 н. р. до 892 осіб у 2017/18 н. р. (Statistika obrazovanja, 2018, s. 41). У Республіці Сербській кількість учнів, які здобували освіту у різного типу середніх школах в 2016 р., складала 43929 осіб, а в 2021/22 н. р. – 35628 (Стратегія розвитку, 2016, с. 18; Стратегія розвитку, 2016, с. 19). В десяти кантонах Федерації Боснії і Герцеговини станом на 2006/07 н. р. у 208 середніх школах здобували освіту 106793 учні, на 2010/11 р. у 215 середніх школах – 97758 учнів, на 2020/21 н. р. – у 213 середніх школах – 70024 учні (Federalni zavod za statistiku, 2012, s. 8; Federalni zavod za statistiku, 2022, s. 7). Зменшення кількості учнів знову ж пояснюється демографічними проблемами БіГ.

У перші роки після Боснійської війни у розореній країні доволі гостро стояли питання міжетнічної ворожнечі, які проявлялися і у сфері освіти. У 1999 р. дослідниця А. Пашаліч-Кресо писала про такі випадки: у районах, де більшість населення становили хорвати, деякі голови хорватських муніципалітетів зачиняли двері шкіл на замок перед дітьми та вчителями боснійської меншини. У муніципалітетах, де більшість становило боснійське населення, керівники шкіл виключали атрибуту хорватської нації та культури зі шкільної програми. Деякі хорватські вчителі та учні відмовляються відвідувати школи з боснійською більшістю, і проводили уроки в наметах, використовуючи навчальні програми із сусідньої Хорватії (Pascalic-Kreso, 1999,

р. 7). А. Пашаліч-Кресо констатувала значний вплив на освітню реальність у БіГ різних націоналістичних сил, які погрожували застосувати неприйнятні педагогічні рішення. Наявність націоналістичних та ідеологічних інтересів фіксувалася на повсякденній основі в системі освіти БіГ, оскільки політично-партійні групи використовували освіту у політичних цілях. Щоразу у деяких регіонах представники цих сил наполягали на розділенні дітей у спеціальні національні школи за різними навчальними програмами та для навчання вчителів однієї національності. Будь-яка спроба створити спільний законодавчий орган, а також ставлення і принципи щодо спільної освіти, шкіл, класів, підручників і навчальних програм викликали, як правило, зростання націоналістичної напруги, пристрастей і нетерпимості (Pasalic-Kreso, 1999, p. 10).

Для післявоєнної БіГ особливістю у сфері початкової та середньої освіти стало існування механізму «дві школи під одним дахом». Це поняття означає шкільну будівлю, в якій розташовано дві або більше шкіл однакового чи різних рівнів обов'язкової початкової освіти або середньої загальної чи професійно-технічної освіти як окремі юридичні особи, засновані муніципалітетом чи кантоном. Такі школи були створені ще в 1997 р., і працюють на основі освітніх програм для однакових або різних рівнів освіти та забезпечують навчання різними мовами народів БіГ. Феномен «дві школи під одним дахом» виник як тимчасовий захід після війни, й мав на меті заохотити населення повернутися до своїх домівок після того, як їхні будинки та шкільні будівлі були зруйновані. Однак тимчасовий захід перетворився на постійний, що призвело до багатьох проблем, які існують і сьогодні. Зі створенням таких закладів уряд почав перейменовувати школи, щоб віддати особливу шану особам або подіям, які були значущими в період війни. Поступово у школи впровадили націоналістичну та релігійну символіку. Навчальні програми укладалися у такий спосіб, щоб увесь освітній процес був етнічно акцентованим, що проявилось у віктимізації, повному виключенні інформації про один із народів, окресленні певних народів у негативному контексті (Žužić, 2020, s. 9).

Явище «дві школи під одним дахом» вважається формою апартеїду в освіті та особливо «процвітає» в Центрально-Боснійському і Герцеговинсько-Неретванському кантонах: одна будівля школи, дві адміністрації, дві різні назви на честь «національних героїв», дві навчальні програми, розділені учні, які працюють у дві зміни або у заходять до приміщення через різні входи, щоб уникнути контакту з однолітками іншої етнічної належності (Žužić, 2020, s. 9). Відповідно до звіту Робочої групи, яка спеціально вивчала цю проблему у 2009 – 2010 рр., явище «дві школи під одним дахом» проявлялося у різних формах: 1) існування двох окремих юридичних осіб, які працюють за навчальними програмами різними мовами та використовують спільний простір; 2) наявність однієї юридичної особи з навчальними програмами різними мовами, одного засновника, розділеного керівництва, розділених педагогічної, учнівської, батьківської рад, навчання в окремі (в деяких випадках) зміни; 3) наявність юридичної особи (школи), в якій розташовані підрозділи іншої юридичної особи з навчальними програмами різними мовами, але один засновник, розділене керівництво, розділені педагогічна, батьківська та учнівська ради; 4) наявність повністю адміністративно й юридично уніфікованих «двох шкіл під одним дахом», які, проте, не мають спільних багатонаціональних відділень; 5) наявність регіональних восьмикласних та чотирикласних шкіл, які належать різним юридичним особам, навчання в яких ведеться у спільних приміщеннях та двома мовами; 6) існування в одному шкільному приміщенні середньої та початкової шкіл, де викладання ведеться однією мовою, а

також регіональних початкових шкіл, де викладання ведеться різними мовами (одна шкільна будівля з фактично трьома школами) (Каро, 2012, s. 159).

У звіті Робочої групи 2010 р. йшлося про невелику кількість таких випадків – 36 шкільних будівель. На думку М. Капо, це свідчить про спробу приховати справжні масштаби поширеності цього явища, оскільки замість реальної кількості шкіл, де практикується етнічна сегрегація, вказувалася кількість шкільних будівель (36). Навіть якщо прийняти такий підрахунок, то з погляду соціології націоналізму варто вести мову про 36 «невралгічних місць» на території трьох кантонів Федерації Боснії і Герцеговини, де націоналістичний ідеал повного культурного розділення етнічних груп не був успішно реалізований. За підрахунками М. Капо, на 2012 р. діяло 73 школи, в яких етнічна сегрегація учнів здійснювалася через різні навчальні програми (Каро, 2012, s. 160).

Як зауважила Д. Жужіч, учні одного віку, які проживають в одному місті та відвідують такі школи, поділяються за етнічною приналежністю. Існують різні способи проведення занять у таких школах, де трапляються випадки, коли учні змушені використовувати різні входи, відвідувати заняття в різні зміни, а в деяких випадках вони відокремлені один від одного фізичними бар'єрами, а також існують суворі заборони підходити до приміщень та частин школи, які не належать до етнічної групи приналежності учнів. Коли ж порушується питання про необхідність інтегрованого навчання, то одразу лунають думки про загрози для національної ідентичності. Найбільшою проблемою у таких школах є зміст так званої «національної групи предметів» (мови, історія та географія), який важко узгодити. Існування «двох шкіл під одним дахом» не відповідає ні міжнародним, ні внутрішнім нормам. Загалом їх існування можна вважати прикладом сегрегації, оскільки учні в них поділяються за різними критеріями, які суперечать основним принципам прав і свобод людини (Žužić, 2020, s. 9–10).

У 2017 р. група боснійсько-хорватських і закордонних учених провели дослідження змісту шкільних підручників із тих предметів, які належать до «національної групи». Вони, зокрема, проаналізували 20 підручників історії, які використовуються в основних школах БіГ та написані боснійською, хорватською й сербською мовами. З'ясувалося, що лише у 36 % тем у них окреслюють фундаментальні, індивідуальні та суспільні цінності. У підручниках історії домінує єдина національна, часто націоналістична перспектива. Автори підручників часто трактують події лише з однієї позиції, використовуючи скорочення, інсинуацію, релятивізацію, невігластво та приписування. Висновки роблять, спираючись на невелику і невідповідну вибірку, не розглядають загальні й окремі аспекти окремої події чи явища. Увага учнів відволікається від важливого на неважливе, висловлюються нечіткі ставлення, події та явища трактуються неправильно або неповно. Інша історична перспектива, а також особиста, колективна відповідальність за історичні події, повністю ігноруються. Все це призводить до неповного розуміння, некритичності мислення, неутвердження загальнолюдських цінностей. При цьому часто підкреслюється вразливість лише одного народу (босняків, хорватів, сербів), а віктимізація відтворюється через підкреслення ролі жертви, тим самим заохочуючи стереотипи щодо певного народу як багатовікової жертви гегемонії та репресій з боку інших. Оцінки сусідніх народів часто спираються на панівні стереотипи й заохочують ворожість (Soldo, Salibašić, & Marshall, 2017, s. 177–178). Схожі висновки були зроблені й щодо підручників з географії, мови, літератури й навіть релігійної освіти.

Яскравим прикладом розділеної школи є гімназія у м. Мостар, де усі предмети, крім інформатики, викладаються окремо для учнів різних етнічних спільнот. Абсолютно

різними є підручники і посібники, наприклад, боснійці, які відвідують «боснійську» програму, працюють з книгами, виданими в Сараєво. Натомість боснійські хорвати навчаються за книгами, що видаються в Загребі (Республіка Хорватія). Боснійські хорвати після закінчення школи часто продовжують навчання у Хорватії, оскільки добре знають хорватську мову і літературу, історію, географії тощо. Ба більше, на уроках географії хорвати вивчають географію Хорватії і рідко згадують про БіГ (Čustović, 2014). Цікаво, що низка дослідників заявили про нижчі показники освітніх досягнень учнів сегрегованих шкіл (Radić, & Kabil, 2009).

Журналістка Мірна Садікович в одній зі своїх статей для «Радіо Свобода» навела слова старшокласника Харіса Букаріча із міста Горні Вакуф-Ускопле (Центральна Боснія). Він красномовно описав відвідування закладу освіти, який існує за принципом «дві школи під одним дахом»: «У школі вони на одному поверсі, а ми на іншому, за межами школи у них є свої кав'ярні, у нас є свої, у них є своя сторона вулиці, а у нас є наша. За останні кілька років я справді не бачив двох-трьох людей хорватської національності. Навіть коли ми хочемо налагодити контакт, у нас є якийсь страх, тому багато людей все ще живуть у контексті війни» (Sadiković, 2018). Тож наслідком існування зазначених шкіл є консервація міжнаціональної сепарації і ворожнечі, яка з часом може призвести до повторного спалаху насильства на Балканах.

На основі даних, отриманих Місією ОБСЄ в БіГ у 2018 р., з'ясувалося, що в країні діють 56 шкіл, розташованих у 28 місцевостях, в яких існує практика «дві школи під одним дахом» (46 початкових (основних) і 10 середніх шкіл) (Two Schools Under One Roof, 2018, р. 10). Практика «двох шкіл під одним дахом» здебільшого поширена в кантонах зі змішаним етнічним населенням, де немає національної групи, що домінує. Йдеться про кантони Зеніцько-Добойський, Центральнo-Боснійський, Герцеговинсько-Неретванський. Згідно з даними ОБСЄ, у Зеніцько-Добойському кантоні є два випадки «двох шкіл під одним дахом» (школи у двох місцинах), три випадки «двох шкіл під одним дахом», які об'єднані адміністративно та юридично, а також два випадки розділених шкіл, у яких навчання ведеться за двома навчальними програмами. У кантоні Центральна Боснія 18 випадків «двох шкіл під одним дахом»: йдеться про 36 шкіл (20 центральних і 16 регіональних) у 18 місцевостях, зокрема в таких містах: Бугойно, Бусовача, Фойніца, Горні Вакуф-Ускопле, Яйце, Киселяк і Вітез. На відміну від Зеніцько-Добойського кантону, у Центральнo-Боснійському кантоні немає випадків адміністративно-правового об'єднання «двох шкіл під одним дахом», а також будь-яких ініціатив щодо такого об'єднання. У Герцеговинсько-Неретванському кантоні було зафіксовано вісім випадків «двох шкіл під одним дахом» (16 шкіл у восьми населених пунктах), один випадок адміністративно-юридично об'єднаних «двох шкіл під одним дахом» (гімназія в Мостарі), два випадки розділених шкіл, які навчаються за двома програмами (Two Schools Under One Roof, 2018, pp. 28, 32, 40). Наголосимо, що Європейський Союз і ОБСЄ дають чіткі рекомендації щодо поступового усунення освітньої сегрегації з освіти у зазначених кантонах Федерації Боснії і Герцеговини.

За минулі роки в початковому і середньому шкільництві БіГ проведено низку змін, спрямованих на удосконалення якості освіти. Так, у 2022 р. були розроблені і впроваджені базові технічні стандарти для інструментів інформаційно-комунікаційних технологій у системах освіти федеративних суб'єктів БіГ. Ці кроки стали можливими завдяки проєкту «Let's Invent Education!». Визначення базових технічних стандартів для інструментів інформаційно-комунікаційних технологій в освітніх системах БіГ сприяє встановленню мінімальних норм і стандартів для комп'ютерного обладнання

та допоміжної інфраструктури в освітніх закладах країни. У грудні 2021 р. уряд Республіки Сербської прийняв Стратегію розвитку дошкільної, початкової та середньої освіти на період 2022 – 2030 років. Документ визначив, зокрема, такі завдання: 1) збільшити охоплення дітей дошкільною освітою; 2) оновити програму дошкільної освіти і навчальні плани для учнів початкової та середньої школи; 3) оновити підручники, як друковані, так і цифрові, відповідно до нових навчальних планів і програм; 4) змінити підхід до знань від концепції викладання до концепції учіння, що приведе до поглиблення оперативних і функціональних знань та розвитку критичного мислення учнів; 5) забезпечити програми підвищення кваліфікації працівників освіти; 6) посилити зв'язок між освітою та ринком праці (Стратегія развоја, 2022).

У 2023 р. у школах БіГ відбулися міжнародні оцінювання TIMSS (Тенденції в міжнародній математиці та наукових дослідженнях) та ICILS (Міжнародне дослідження комп'ютерної та інформаційної грамотності), які проводяться наприкінці навчального року. В оцінюванні TIMSS 2023 взяли участь 3508 учнів, 221 клас і 121 школа, пройшовши цифровий тест з математики та природничих наук, а оцінюванні ICILS 2023 тоді – 1950 учнів із 106 шкіл. У 2024 р. на основі спільних основних навчальних програм, визначених у результатах навчання (ZPNPP), міністерства освіти чотирьох кантонів розробили нові теми, впровадження яких розпочато в початкових і середніх школах (Bosna i Hercegovina, 2024).

Доцільно визнати, що реформування початкової та середньої освіти в БіГ, з огляду на прагнення країни приєднатися до ЄС, відбувається вкрай повільно, а подекуди незадовільно. У статті «Реформи освіти як бурхливе море» (2022) учителі Недім Крайшнік та Намір Ібрагімович, відзначили непослідовність й нескоординованість реформ. Так, декілька адміністративних одиниць БіГ за допомогою міжнародних організацій працюють над реформуванням системи освіти. Проте міжнародні донори та неурядові організації більше уваги приділяють питанням забезпечення якісної освіти, а не реформуванню усієї системи. «Озираючись назад, можна сказати, що словосполучення «реформа освіти» витерлося з ужитку, і нічого не реформується; за винятком девальвації самої освіти та вчительської професії та швидкого повернення на конформістські позиції. Наші учні все ще запам'ятовують багато інформації, вчителі все ще вдаються до перевірених неефективних методів навчання та викладання на уроці, школа все ще нецікава, нудна та стомлююча для дітей; оцінки все ще залишаються єдиним засобом мотивації та погрози, ми все ще романтизуємо всю систему, беручи за доказ лише кількох людей, на чії успіхи ми, зрештою, не заслуговуємо. Вся система і люди в ній все ще жалюгідно захищаються» (Krajišnik, & Ibrahimović, 2022), – зазначають автори. Вчителі вказали на відсутність суспільного консенсусу щодо освітніх реформ, нерозуміння їх необхідності з боку батьків. Крім того, вони виокремили проблеми використання застарілих підручників, відсутність фінансування на підвищення кваліфікації вчителів, які могли б працювати за оновленими навчальними програмами і планами. Доцільно, на їхню думку, провести експеримент у вибраних школах і класах щодо запровадження нових програм та освітніх підходів, водночас інвестувати у професійний розвиток педагогів. Н. Крайшнік та Н. Ібрагімович слушно зауважили: «Усі великі концепції, включно з навчальними програмами, орієнтованими на результати, мають сенс лише тоді, коли вони матеріалізуються в класі» (Krajišnik, & Ibrahimović, 2022). З цими словами не можливо не погодитися, особливо відрефлексовуючи досвід впровадження реформи «Нова українська школа».

Висновки. Отже, у перші післявоєнні роки міжнародні організації та урядові структури БіГ приділили значну увагу відбудові зруйнованих і пошкоджених війною закладів освіти. Поступово було сформовано систему управління освітою, яка характеризується масштабною децентралізацією, оскільки в країні, де-факто, сформувалося і діє 12 систем освіти (у десяти кантонах Федерації Боснії і Герцеговини, Республіці Сербській, Окрузі Брчко), і надано їй правові засади. Децентралізована система перешкоджає єдиному підходу до освітньої політики. Початкова і середня освіта в БіГ визначаються рамковим законом, ухваленим у 2003 р., та законами суб'єктів федеративної країни (зокрема окремим законом Республіки Сербської, схваленим у 2018 р.). Під впливом євроінтеграційного курсу в БіГ у 2007 р. було створено Агентство з дошкільної, початкової та середньої освіти. Початкова (основна) освіта в БіГ є обов'язковою та безкоштовною для всіх дітей віком від 6 до 15 років і триває 9 років, структурованих у трирічні цикли. Середня освіта в БіГ не є обов'язковою, однак безкоштовною й включає заклади різних типів з три- або чотирирічним терміном навчання. Для початкової і середньої освіти БіГ в окреслений період характерним явищем стало зменшення кількості учнів, що пов'язано із погіршенням демографічної ситуації. Ще одна проблема для зазначених ланок освіти в країні – вплив національної політики, прояви сегрегації і дискримінації учнів за етнічною та релігійною ознакою. Для післявоєнної БіГ особливістю у сфері початкової та середньої освіти стало існування явища «дві школи під одним дахом», особливо поширене в Центральньо-Боснійському і Герцеговинсько-Неретванському кантонах, що є проявом сегрегації. Існування «двох шкіл під одним дахом» не відповідає ні міжнародним, ні внутрішнім нормам. За минулі роки в початковому і середньому шкільництві БіГ проведено низку змін, спрямованих на удосконалення якості освіти, значну увагу приділено інформаційно-комунікаційним технологіям, інклюзії, оновленню у системах освіти федеративних суб'єктів БіГ. Попри все нерозв'язаними залишаються такі проблеми: а) низьке фінансування освіти; б) відсутність якісної освітньої політики та менеджменту в освіті; в) радикальна політизація освіти; д) повільне оновлення навчальних програм і планів, застарілих підручників; е) відсутність якісної системи підвищення кваліфікації вчителів; є) освіта мало пов'язана з економічним відновленням, а її зміст і якість часто не відповідає ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Данилишин, Б.** (2022). Як відновлювати економіку після війни. Програмна відбудова Боснії та Герцеговини: уроки для України. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/510994_yak_vidnovlyuvati_ekonomiku_pislya.html
- Косаревиц, С.** (2022). *Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини*. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia>
- Освіта після війни.** (2023). *Освіта після війни: який досвід варто переосмислити вже зараз*. URL: <https://hovorymo.live/at-school/0350/>
- Стратегія розвитку.** (2016). *Стратегія розвитку образовања Републике Српске за период 2016–2021. године*. URL: https://predstavnistvorsbg.rs/pdf_dokumenti/2019/strategija_razvoja_obrazovanja_rs_2016_2021.pdf
- Стратегія розвитку.** (2022). *Стратегія розвитку предшколског, основног и средњег васпитања и образовања Републике Српске за период 2022 – 2030. године*. URL: <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/predskolsko/>

PublishingImages/Pages/News/Стратегија%20развоја%20предшколског%20основног%20и%20средњег%20васпитања%20и%20образовања_453764767.pdf

30 godina partnerstva. (2022). *30 godina partnerstva ka prosperitetnoj budućnosti za Bosnu i Hercegovinu*. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/e5d87c17a4a71f34ad8863141acdb5d5-0080012024/original/WB-BosniaHerzegovina-Brochure-Bosnian.pdf>

Bosna i Hercegovina. (2024). *Bosna i Hercegovina: Reforme u osnovnom i srednjem obrazovanju*. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bs/national-education-systems/bosnia-and-herzegovina/bosna-i-hercegovinareforme-u-osnovnom-i-srednjem>

Branković, N., & Arapović, A. (2010). *Obavezno srednje obrazovanje u BiH: ambijent i perspektive*. Tuzla.

Čustović, Z. (2014). Segregation, Education and Nationalism: Two Schools Under One Roof System in Bosnia and Herzegovina. *Politheor: European Policy Network*. URL: <https://politheor.net/segregation-education-and-nationalism-two-schools-under-one-roof-system-in-bosnia-and-herzegovina-2/>

Federalni zavod za statistiku. (2012). Federalni zavod za statistiku. Srednje obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine kraj 2010./2011. i poetak 2011./2012. *Statistički Bilten*. Sarajevo. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/SB-174Srednje.pdf>

Federalni zavod za statistiku. (2022). Federalni zavod za statistiku. Srednje obrazovanje 2021. *Statistički Bilten*. Sarajevo. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2022/07/Srednje-obrazovanje-2021-.pdf>

Haliv, M., & Inytskyi, V. (2023). Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139.

Haliv, M., & Inytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. – Series Historica*, 1 (25), 281–297.

Husić, M. (2017). Ideološka dimenzija obrazovanja u Bosni i Hercegovini – paradigma koja se obnavlja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, 2, 162–176.

Inytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 3 (39), 66–80.

Informacija. (2022). *Informacija o statističkim pokazateljima u obrazovanju u Bosni i Hercegovini za 2022.godinu*. URL: https://www.mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_statisticnim_pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_u_2022_godini.pdf

Kapo, M. (2012). *Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

Krajišnik, N., & Ibrahimović, N. (2022). BiH: Reforme obrazovanja kao nemirno more. *Aljazeera*. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/8/18/manifest-reforme-obrazovanja>

Okvirni zakon. (2003, 2007). Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. *Paragraf*. URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/okvirni-zakon-o-osnovnom-i-srednjem-obrazovanju-u-bosni-i-hercegovini.html>

Osnovne škole u BiH. (2024). Osnovne škole u BiH. Broj učenika manji za skoro 4.000 u odnosu na prethodnu godinu. *Hercegovina.info*. URL: <https://www.hercegovina.info/>

vijesti/osnovne-skole-u-bih-broj-ucenika-manji-za-skoro-4-000-u-odnosu-na-prethodnu-godinu/222506/

Pasalic-Kreso, A. (1999). Education in Bosnia and Herzegovina: Minority Inclusion and Majority Rules. The system of education in BiH as a paradigm of political violence on education. *Current Issues in Comparative Education*, 2(1), 6–13.

Pasalic-Kreso, A. (2008). The War and Post-War Impact on the Educational System of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*, 54(3/4), 353–374.

Radić, N., & Kabil, S. (Comps.) (2009). *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: UNICEF.

Sadiković, M. (2018). Podijeljene škole: Mi na jednom, oni na drugom spratu. *Radio Slobodna*. URL: <https://www.slobodnaevropa.org/a/podijeljene-skole-bih/29070500.html>

Soldo, A., Salibašić, A., Marshall, A., etc. (2017). *Obrazovanje u BiH: čemu (ne) učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama*. Sarajevo: Mas Media Sarajevo, Fond otvoreno društvo BiH.

Statistika obrazovanja. (2018). *Statistika obrazovanja od kraja 2014/2015 do početka 2018/2019 školske godine*. Brčko: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine Podružnica/Ekspozitura Brčko.

Strateške pravce razvoja obrazovanja. (2008). *Strateške pravce razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.–2015*. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Strate%C5%A1ki-pravci-razvoja-obrazovanja-u-Bosni-i-Hercegovini-sa-planom-implementiranja-2008.-2015..pdf>

Two Schools Under One Roof. (2018). “Two Schools Under One Roof”. *The Most Visible Example of Discrimination in Education in Bosnia and Herzegovina*. OSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/404990.pdf>

Utvrđen program reformi. (2002). *Utvrđen program reformi obrazovanja u BiH*. URL: <https://ba.voanews.com/a/a-29-a-2002-10-14-3-1-85922422/670879.html>

Zakon o Agenciji. (2007). *Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje*. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Zakon-o-Agenciji.pdf>

Žužić, D. (2020). *Obrazovanje u BiH: analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta. Završni magistarski rad*. Sarajevo.

REFERENCES

Danylyshyn, B. (2022). Yak vidnovliuvaty ekonomiku pislia viiny. Prohramna vidbudova Bosnii ta Hertsehovyny: uroky dlia Ukrainy [How to rebuild the economy after the war. Programmatic reconstruction of Bosnia and Herzegovina: lessons for Ukraine]. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/510994_yak_vidnovlyuvaty_ekonomiku_pislyia.html [in Ukrainian].

Kosarevych, S. (2022). *Pisliavoienna vidbudova Bosnii i Hertsehovyny* [Post-war reconstruction of Bosnia and Herzegovina]. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia> [in Ukrainian].

Osvita pislia viiny. (2023). *Osvita pislia viiny: yakyi dosvid varto pereosmyslyty vzhe zaraz* [Education after the war: what experience should be reconsidered now]. URL: <https://hovorymo.live/at-school/0350/> [in Ukrainian].

Stratehija razvoja. (2016). *Stratehija razvoja obrazovanja Republyke Srpske za peryod 2016 – 2021. hodyne* [Education development strategy of the Republic of Srpska for the period 2016 – 2021]. URL: https://predstavnistvorsbg.rs/pdf_dokumenti/2019/strategija_razvoja_obrazovanja_rs_2016_2021.pdf [in Serbian].

Stratehija razvoja. (2022). *Stratehija razvoja predškolskoh, osnovnoh y srednjih vaspitańa y obrazovańa Republyke Srpske za peryod 2022 – 2030. hodyne* [Strategy for the development of preschool, primary and secondary education and training in the Republic of Srpska for the period 2022 – 2030]. URL: https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/predskolsko/PublishingImages/Pages/News/Stratehija%20razvoja%20predskolskoh%20osnovnoh%20y%20srednjih%20vaspitańa%20y%20obrazovańa_453764767.pdf [in Serbian].

30 godina partnerstva. (2022). *30 godina partnerstva ka prosperitetnoj budućnosti za Bosnu i Hercegovinu* [30 Years of Partnership towards a Prosperous Future for Bosnia and Herzegovina]. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/e5d87c17a4a71f34ad8863141acdb5d5-0080012024/original/WB-BosniaHerzegovina-Brochure-Bosnian.pdf> [in Bosnian].

Bosna i Hercegovina. (2024). *Bosna i Hercegovina: Reforme u osnovnom i srednjem obrazovanju* [Bosnia and Herzegovina: Reforms in Primary and Secondary Education]. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bs/national-education-systems/bosnia-and-herzegovina/bosna-i-hercegovinareforme-u-osnovnom-i-srednjem> [in Bosnian].

Branković, N., & Arapović, A. (2010). *Oavezno srednje obrazovanje u BiH: ambijent i perspektive* [Compulsory Secondary Education in BiH: Environment and Perspectives]. Tuzla. [in Bosnian].

Čustović, Z. (2014). Segregation, Education and Nationalism: Two Schools Under One Roof System in Bosnia and Herzegovina [Segregation, Education and Nationalism: Two Schools Under One Roof System in Bosnia and Herzegovina]. *Politheor. European Policy Network*. URL: <https://politheor.net/segregation-education-and-nationalism-two-schools-under-one-roof-system-in-bosnia-and-herzegovina-2/> [in Bosnian].

Federalni zavod za statistiku. (2012). Federalni zavod za statistiku. Srednje obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine kraj 2010./2011. i poetak 2011./2012 [Federal Statistical Office. Secondary Education in the Federation of Bosnia and Herzegovina at the end of 2010/2011 and beginning of 2011/2012]. *Statistički Bilten*. Sarajevo. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/SB-174Srednje.pdf> [in Bosnian].

Federalni zavod za statistiku. (2022). Federalni zavod za statistiku. Srednje obrazovanje 2021 [Federal Statistical Office. Secondary Education 2021]. *Statistički Bilten*. Sarajevo. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2022/07/Srednje-obrazovanje-2021-.pdf> [in Bosnian].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139.

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. – Series Historica*, 1 (25), 281–297.

Husić, M. (2017). Ideološka dimenzija obrazovanja u Bosni i Hercegovini – paradigma koja se obnavlja [The Ideological Dimension of Education in Bosnia and Herzegovina – a Renewed Paradigm]. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, 2, 162–176. [in Bosnian].

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 3 (39), 66–80.

Informacija. (2022). *Informacija o statističkim pokazateljima u obrazovanju u Bosni i Hercegovini za 2022.godinu* [Information on statistical indicators in education in Bosnia and Herzegovina for 2022]. URL: https://www.mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_statisticnim_pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_u_2022_godini.pdf [in Bosnian].

Kapo, M. (2012). *Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina* [Nationalism and Education: A Case Study of Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina. [in Bosnian].

Krajišnik, N., & Ibrahimović, N. (2022). BiH: Reforme obrazovanja kao nemirno more [BiH: Education Reforms as a Restless Sea]. *Aljazeera*. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/8/18/manifest-reforme-obrazovanja> [in Bosnian].

Okvirni zakon. (2003, 2007). Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini [Framework Law on Primary and Secondary Education in Bosnia and Herzegovina]. *Paragraf*. URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/okvirni-zakon-o-osnovnom-i-srednjem-obrazovanju-u-bosni-i-hercegovini.html> [in Bosnian].

Osnovne Škole u BIH. (2024). Osnovne Škole u BIH. Broj učenika manji za skoro 4.000 u odnosu na prethodnu godinu [Primary Schools in Bosnia and Herzegovina. Number of students almost 4,000 fewer than the previous year]. *Hercegovina.info*. URL: <https://www.hercegovina.info/vijesti/osnovne-skole-u-bih-broj-ucenika-manji-za-skoro-4-000-u-odnosu-na-prethodnu-godinu/222506/> [in Croatian].

Pasalic-Kreso, A. (1999). Education in Bosnia and Herzegovina: Minority Inclusion and Majority Rules. The system of education in BiH as a paradigm of political violence on education. *Current Issues in Comparative Education*, 2(1), 6–13. [in English].

Pasalic-Kreso, A. (2008). The War and Post-War Impact on the Educational System of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*, 54(3/4), 353–374. [in English].

Radić, N., & Kabil, S. (Comps.) (2009). *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini* [Divided Schools in Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo: UNICEF. [in Bosnian].

Sadiković, M. (2018). Podijeljene škole: Mi na jednom, oni na drugom spratu [Divided Schools: Us on One Floor, Them on Another]. *Radio Slobodna*. URL: <https://www.slobodnaevropa.org/a/podijeljene-skole-bih/29070500.html> [in Croatian].

Soldo, A., Salibašić, A., Marshall, A., etc. (2017). *Obrazovanje u BiH: čemu (ne) učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama* [Education in Bosnia and Herzegovina: What Do We (Not) Teach Our Children? Content Analysis of National Subject Group Textbooks in Primary Schools]. Sarajevo: Mas Media Sarajevo, Fond otvoreno društvo BiH. [in Croatian].

Statistika obrazovanja. (2018). *Statistika obrazovanja od kraja 2014/2015 do početka 2018/2019 školske godine* [Education Statistics from the End of 2014/2015 to the Beginning of the 2018/2019 School Year.]. Brčko: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine Podružnica/Ekspozitura Brčko. [in Croatian].

Strateške pravce razvoja obrazovanja. (2008). *Strateške pravce razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.–2015* [Strategic Directions for the Development of Education in Bosnia and Herzegovina with an Implementation Plan, 2008–2015]. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Strate%C5%A1ki-pravci-razvoja-obrazovanja-u-Bosni-i-Hercegovini-sa-planom-implementiranja-2008.-2015..pdf> [in Bosnian].

Two Schools Under One Roof. (2018). *“Two Schools Under One Roof”. The Most Visible Example of Discrimination in Education in Bosnia and Herzegovina*. OSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/404990.pdf> [in English].

Utvrđen program reformi. (2002). *Utvrđen program reformi obrazovanja u BiH* [A program of education reforms established in BiH]. URL: <https://ba.voanews.com/a/a-29-a-2002-10-14-3-1-85922422/670879.html> [in Bosnian].

Zakon o Agenciji. (2007). *Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje* [Law on the Agency for Preschool, Primary and Secondary Education]. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Zakon-o-Agenciji.pdf> [in Bosnian].

Žužić, D. (2020). *Obrazovanje u BiH: analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta. Završni magistarski rad* [Education in BiH: analysis of the content of textbooks of the national group of subjects. Final master’s thesis]. Sarajevo. [in Bosnian].

*Стаття надійшла до редакції 10 грудня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.*

УДК 94(477)“2022/2024”:327.58(438=161.2)

DOI 10.69550/3041-1467.7.333203

Беата РЕЙМАН

докторка філософії (PhD), ректорка Державної академії прикладних наук ім. кс. Броніслава Маркевича у м. Ярослав, вул. Чарнецького, 16, м. Ярослав, Польща, індекс 37-500 (uczelnia@pansjar.edu.pl)

ORCID: 0000-0002-9263-4056

Кшиштоф РЕЙМАН

доктор габілітований, професор кафедри гуманітарних та соціальних наук, факультет менеджменту, Жешувський політехнічний університет ім. Ігнатія Лукасевича, алея Варшавських повстанців, 12, м. Жешув, Польща, 35-959 (k.rejman@prz.edu.pl)

ORCID: 0000-0001-6790-8775

Scopus ID: 56606159400

Олексій СУХИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (oleksiy.sukhyu@lnu.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-0631-0910

Scopus ID: 58287240400

Researcher ID: AC-1134-2019

Юрій ПАЧКОВСЬКИЙ

доктор соціологічних наук, проф. завідувач кафедри соціології, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (yuriy.pachkovskyu@lnu.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-6076-055X

Scopus ID: 57879379500

Beata REJMAN

PhD, Rector, the Bronislaw Markiewicz State University of Applied Sciences in Jaroslawn (PANS in Jaroslawn), 16 Czarneckiego St., Jaroslawn, Poland, postal code 37-500 (uczelnia@pansjar.edu.pl)

Krzysztof REJMAN

Dr. hab., Professor, Department of Humanities and Social Sciences, Faculty of Management, Ignacy Lukaszewicz Rzeszow University of Technology, al. Powstańców Warszawy 12, Rzeszów, Poland, postal code 35-959 (k.rejman@prz.edu.pl)

Oleksiy SUKHYY

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of Modern History of Ukraine of Mykhailo Hrushevsky, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Street, Lviv, Ukraine, postal code 79000 (o.sukhyy@lnu.edu.ua)

Yuriy PACHKOVSKYY

PhD hab. (Sociology), Professor, Head of the Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Street, Lviv, Ukraine, postal code 79000 (yuriy.pachkovskyy@lnu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Рейман, Б., Рейман, К., Сухий, О., Пачковський Ю. (2025). Соціальна стійкість українського суспільства в умовах війни: історико-світоглядні виклики. *Axis Europae*, 7, 126–145. doi: 10.69550/3041-1467.7.333203

Bibliographic Description of the Article: Rejman, B., Rejman, K., Sukhyy, O., & Pachkovskyy, Y. Sotsialna stiihkyt ukrainskoho suspilstva v umovakh viiny: istoryko-svitohliadni vyklyky (2025). [Social Resilience of Ukrainian Society in the Context of War: Historical and Ideological Challenges]. *Axis Europae*, 7, 126–145. doi: 10.69550/3041-1467.7.333203 [in Ukraine].

**СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ
ВІЙНИ: ІСТОРИКО-СВІТОГЛЯДНІ ВИКЛИКИ**

Анотація. *Мета дослідження* – визначити на теоретико-емпіричному рівні основні чинники та ресурси, що формують соціальну стійкість українського суспільства у протистоянні з російським агресором за останні три роки. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах міждисциплінарного підходу та системного аналізу, що охоплює багаторівневий підхід до проявів соціальної стійкості українського суспільства в сучасних умовах із використанням результатів соціолого-психологічних та історичних досліджень. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше з позицій системного підходу комплексно проаналізовано прояви соціальної стійкості українського суспільства у гострій фазі військового протистояння з російським агресором на особистісному, груповому, інституційному та суспільному рівнях. Визначено складові (чинники, ресурси), що визначають кожний з вище зазначених рівнів соціальної стійкості. **Висновки.** У сучасному науковому дискурсі концепція стійкості суспільства ставиться у залежність від його здатності протистояти загрозам, адаптуватися до них і трансформуватися у нову організаційну якість, спрямовану на відбудову та розвиток. Соціальна складова стійкості розширює можливості у пошуку об'єднуючих чинників, що виходять за межі індивідуальної адаптивності до кризових явищ. Використаний у роботі багаторівневий (системний) підхід щодо сучасних викликів українського суспільства у часі війни відкриває нові пізнавальні можливості у розумінні соціальної стійкості як динамічного стадійного явища. Наголошено, що запропоновані рівні аналізу соціальної стійкості функціонують не ізольовано, а доповнюють один одного. В умовах війни особливого значення для творення соціальної стійкості на макрорівні набувають довіра, моральна складова (моральний дух нації), солідарні відносини та відносини соціальної підтримки, управлінські (інституційні)

вміння ефективно використовувати локальні ресурси та потенціал місцевих громад, зокрема, у реалізації волонтерських ініціатив.

Ключові слова: соціальна стійкість, адаптація, трансформація, російсько-українська війна, спільноти, соціальна підтримка, волонтерський рух, українське суспільство.

SOCIAL RESILIENCE OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONTEXT OF WAR: HISTORICAL AND IDEOLOGICAL CHALLENGES

Abstract. The purpose of the article is to identify, at the theoretical and empirical level, the main factors and resources that have shaped the social resilience of Ukrainian society in the confrontation with the Russian aggressor over the past three years. **The research methodology** is based on the principles of interdisciplinary approach and systemic analysis, which includes a multilevel approach to the manifestations of social resilience of Ukrainian society in modern conditions, using the results of sociological, psychological and historical research. **The scientific novelty of lies** in the fact that for the first time, from the standpoint of a systematic approach, the manifestations of social resilience of Ukrainian society in the acute phase of military confrontation with the Russian aggressor are comprehensively analyzed at the personal, group, institutional and societal levels. The author identifies the components (factors, resources) that determine each of the above levels of social resilience. The author identifies the components (factors, resources) that determine each of the above levels of social resilience. **Conclusions.** In the modern scientific discourse, the concept of society's resilience is made dependent on its ability to withstand threats, adapt to them and transform into a new organizational quality aimed at reconstruction and development. The social component of resilience expands opportunities to find unifying factors that go beyond individual adaptability to crisis phenomena. The multilevel (systemic) approach used in this paper to the current challenges of Ukrainian society in times of war opens up new cognitive opportunities in understanding social resilience as a dynamic stage phenomenon. It is emphasized that the proposed levels of social resilience analysis do not function in isolation but complement each other. In the context of war, trust, the moral component (the moral spirit of the nation), solidarity and social support relations, managerial (institutional) skills to effectively use local resources and the potential of local communities, in particular, in the implementation of volunteer initiatives, are of particular importance for creating social resilience at the macro level.

Key words: social resilience, adaptation, transformation, Russian-Ukrainian war, communities, social support, volunteer movement, Ukrainian society.

Постановка проблеми. Проблема стійкості або резилієнсу (англ. resilience) останнім часом набула особливого значення не лише у психологічному (як стресостійкість або здатність протистояти невдачам і відновлюватися після них), але й у історико-соціологічному дискурсі. На наших очах формується цілісна теорія соціальної стійкості (social resilience), що наголошує на необхідності розуміння того, як окремі особи, спільноти (громади), суспільство загалом у змозі вистояти та розвиватися в умовах кризових ситуацій і потрясінь. Виклики російсько-української війни по-новому поставили перед науковцями розгляд соціальної стійкості як комплексної соціогуманітарної проблеми, що потребує багаторівневого та системного аналізу. Соціальна стійкість у сучасних умовах розглядається як динамічне явище,

що формується не одномоментно, а пов'язане з історичною спадщиною, досвідом минулих поколінь і ментальними характеристиками суспільства, що акумулюють не лише минулі архетипні наративи, але й повсякденність, що в сучасних умовах є чи не найголовнішим актором у творенні та зміцненні потенціалу людської сили та духу. Привертаючи увагу до соціальної стійкості, важливо проаналізувати наявні досягнення наукової думки, а також той неоціненний емпіричний (соціолого-статистичний) матеріал, дотичний до міждисциплінарного висвітлення опірності та життєстійкості українського суспільства в умовах російської агресії.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У загальних рисах більшість визначень у природничих науках розглядають стійкість як здатність до успішної (позитивної) адаптації перед обличчям несприятливих обставин (біологія), або як здатність системи, що зазнала стресу, відновлюватися і повертатися до свого початкового стану (екологія). Концепція стійкості набула свого розвитку з дослідження, передусім, індивідуальної стійкості, що набула своєї популярності у 70–80-х роках минулого століття з вивчення невразливості дітей до стресів різної природи. Головний висновок низки досліджень цього періоду (Garmezy, 1974; Anthony, 1974; Werner, & Smith, 1982 та ін.) полягав у тому, що найважливішою є не природа негараздів, а те, як ми з ними справляємося. На цьому етапі акцент робився на особистісних якостях, таких як мотивація та когнітивні навички, а також зверталася увага, що життєстійкість людини є динамічною змінною і розвивається з часом (Fleming & Ledogar, 2008). Наприкінці XX століття в індивідуальний контекст стійкості органічно був доданий суспільний, адже вчені у той період почали активно шукати фактори за межами особистості, що у своєму поєднанні підвищують потенціал людської опірності стресам і ризикам. Особлива увага тут була звернена на сімейний контекст та контекст спільноти (ровесники, школа тощо) (Rutter, 1990; Sandler, 2001). На початку нового тисячоліття концепція соціальної стійкості була доповнена культурним та соціальним вимірами. Дослідники вивчали як громади та культурні групи розвивають стійкість, використовуючи спільні цінності, традиції та соціальні мережі. Активно почали використовуватися такі поняття як культурна стійкість і стійкість громади. Зокрема, термін «культурна стійкість» (cultural resilience) використовувався для позначення ролі, яку може відігравати культура як ресурс реорганізації для збереження власної ідентичності (Healy, 2006). «Стійкість громад» (community resilience) визначалася як їх здатність протистояти зовнішнім потрясінням, що впливають на їхню соціальну інфраструктуру (Adger, 2000). У цей період проблематика соціальної стійкості розширила перелік дослідницьких напрацювань та взяла до уваги низку глобальних викликів, з якими зіштовхнулося людство: екологічні (зміна клімату), економічні (світові кризи), а також у сфері охорони здоров'я (пандемії), війн та збройних конфліктів. Сучасні дослідження підкреслюють, що стійкість – це процес, а не фіксована особистісна чи групова риса. Наголошується, що у швидко мінливому і часто непередбачуваному світі здатність адаптуватися і відновлюватися після труднощів стає вирішальною (Rachmad, 2002). Пропонується (Keck, & Sakdapolrak, 2013) розглядати соціальну стійкість у трьох вимірах, як явище, що має 1) потенціал подолання – здатність соціальних суб'єктів долати негаразди і виклики; 2) адаптаційні можливості – здатність вчитися на минулому досвіді та пристосовуватися до майбутніх викликів у повсякденному житті; 3) трансформаційну спроможність – здатність створювати інституції, що сприяють індивідуальному добробуту та стійкості суспільства до майбутніх криз. У такому розумінні соціальна стійкість визначається як здатність соціальних акторів справлятися з негараздами,

вчитися на досвіді та адаптуватися до майбутніх викликів, а також наголошується на важливості громадських і соціальних структур у сприянні стійкості. Актуалізація військової проблематики зумовила пошуки чинників, що надають особистості, спільнотам, суспільству протистояти гострим кризовим ситуаціям, вибудовувати ефективні та адекватні стратегії виходу з дискомфортних станів. Американські дослідники (Cacioppo, Reis, & Zautra, 2011) на прикладі військових (новобранців) звертають увагу на низку чинників, що у змозі посилити механізми подолання стресу та сприяти відновленню. Серед них, соціальні мережі, що надають емоційну підтримку, ресурси та інформацію під час криз; адаптивність до викликів; колективна ефективність (колективні дії та спільна віра); доступ до ресурсів матеріальних, і нематеріальних; індивідуальна психологічна стійкість, що сприяє загальній соціальній стійкості. Аналіз сучасних викликів російсько-української війни дав змогу переосмислити і доповнити чинники, що відіграють важливу роль у підвищенні стійкості соціальних груп, спільнот і життєстійкості суспільства загалом. Наголошується на необхідності створення здорового сімейного та передусім громадського середовища, що дозволяють природним захисним системам людини розвиватися та ефективно функціонувати у стресових ситуаціях (Southwick, Bonanno, Masten, Panter-Brick, & Yehuda, 2014, с. 12). Такі фактори, як соціальна підтримка та задоволеність допомогою і сприянням, мають значний зв'язок із добробутом людей, які пережили катастрофу (Kimhi, Baran, Kaniasty, Marciano, Eshel, & Adini, 2023).

Мета статті – визначити на теоретико-емпіричному рівні основні чинники та ресурси, що формують соціальну стійкість українського суспільства у викликах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Війна як подія відзначається найвищим рівнем мобілізації людських та суспільних ресурсів. Російсько-українська війна, що триває з 2014 р., а у гострій фазі охопила понад три роки, визначила долі мільйонів людей, забрала десятки тисяч людських життів і поставила на порядок денний існування української державності. Війна як доленосний виклик згуртувала українців у відстоюванні права жити у своїй державі, розмовляти рідною мовою, сповідувати спільні ідеали, цінності та переконання. Війна у своїх реаліях та наслідках зумовила перегляд системи чинників соціальної стійкості з урахуванням українського досвіду, визначила нові напрями теоретичних та емпіричних досліджень, враховуючи досвід минулих військових конфліктів за останні сто років.

У сучасному науковому дискурсі формується, на наш погляд, визначена система чинників та ресурсів, задіяних у багаторівневе регулювання соціальної стійкості на особистісному, груповому (спільнотному), інституційному та суспільному рівнях.

Особистісний рівень соціальної стійкості, як зазначалося вище, значною мірою пов'язаний з індивідуальними якостями та механізмами, що дають змогу людям витримувати, адаптуватися та відновлюватися під час гострих конфліктів. В умовах війни домінуючим напрямом є подолання стресових, тривожних станів у населення та формування відповідної психологічної стійкості. Дослідження засвідчують, що травматичний вплив війни є довготривалий за своїми наслідками й буде відчуватися ще достатньо довго, навіть після її завершення. Особливо руйнівний вплив зазнають дві категорії людей: 1) ті, хто особисто зазнає інтенсивних психологічних переживань і травматичного досвіду, пов'язаних з війною та 2) особи, які у час війни проживають період юності і входження в доросле життя. Припускається, що війна не має відчутного впливу на соціальні мотиви маленьких дітей, а вплив на людей старшого

віку є незначним (Bauer, Cassar, Chytilová, & Henrich, 2014). Очікується, що впродовж наступних повоєнних десятиліть саме особи, які належать до двох названих груп будуть найбільшою мірою відтворювати нові патерни соціальної поведінки, що стосується самоорганізації та формування захисних механізмів соціальної та психологічної стійкості.

Ситуація України у цьому сенсі є показовою, адже у теперішній та довгостроковій перспективі, за даними Національного інституту стратегічних досліджень, приблизно 15 млн українців потребуватимуть психологічної підтримки, зокрема 1,8 млн військових, 7 млн людей літнього віку та 4 млн дітей (Поліпшення психологічного стану населення, 2025). Серед опитаних українців рівень задоволеності власним психологічним станом продовжує знижуватися – у 2022 році він становив 41%, а на початку 2025 року вже впав до 36% (В Україні суттєво зріс запит на психологічну допомогу, 2025). За таких умов у разі зростає попит на фахову психологічну допомогу, що актуалізує попит на відповідні послуги кваліфікованих фахівців та долучення до цього громадських організацій, здатних надавати потребуючим таку допомогу безкоштовно. З іншого боку, соціологічні опитування засвідчують, що індивідуальну стійкість в умовах війни здатні підвищити такі стратегії, як спілкування з друзями чи сім'єю (36%), перегляд фільмів (35%) та прослуховування музики (30%). 40% у стресових ситуаціях обирає “сидіння” в Інтернеті (В Україні суттєво зріс запит на психологічну допомогу, 2025). Не менш вагомим є забезпечення належних умов із соціальної адаптації та реабілітації потребуючих, зокрема військовослужбовцям, що повернулися з бойових зіткнень. Тут на порядок денний виходить (ре)соціалізація вразливих груп населення. Застосування інтегрованих підходів, що включають індивідуальну, і громадську реабілітацію, з акцентом на психосоціальну підтримку, освіту, професійну підготовку та соціальну інтеграцію є як ніколи нагальним й критично важливим для розроблення ефективних програм відновлення в постконфліктних умовах (Шапошникова, 2024).

Наш власний дослідницький досвід засвідчив, що формування особистісної стійкості – це складний стадійний процес, що передбачає перехід від стану первинного стресу, напруженості до необхідності конструктивних дій та формування стратегій, пов'язаних із необхідністю продовжувати звичний стиль життя: навчатися, працювати, допомагати потребуючим (Pachkovskyy, Rejman, 2023). Дослідження первинних реакцій на початок війни серед українських та польських студентів Львівського та Вроцлавського університетів (тут бралися до уваги письмові спогади студентів із використанням індуктивного тематичного аналізу (Nowell, Norris, White, & Moules, 2017) показало, що боротьба з війною передбачає нейтралізацію загроз, які вона створює, що узгоджується з дослідженнями стійкості перед обличчям невоєнних небезпек, таких як стихійні лиха. Аналіз спогадів студентів показав, що люди в досліджуваних містах намагаються стабілізувати та відновити контроль над своїм соціальним життям, яке було порушене війною. Цей процес передбачає бажання повернутися до ситуації як до війни, часто шляхом свідомого придушення та/або ігнорування реальності війни. У цьому аспекті війна залишалася складовою суспільного життя, але не була головним організуючим фактором існуючого суспільного ладу. Навіть під час війни людям доводиться працювати, вчитися, підтримувати соціальне життя тощо.

«Глибина» переживання досвіду війни була ключовим фактором, який відрізняв сприйняття війни в Україні та Польщі. Для українських студентів війна розглядається як елемент реальності, який, імовірно, триватиме протягом тривалого часу, і який не можна заперечувати, але до нього потрібно пристосуватися. Соціальна реальність

російсько-української війни є колективною травмою, яка вимагає когнітивних механізмів подолання, щоб впоратися з цими аномальними умовами і, таким чином, вижити. Натомість у Польщі війна матеріалізувалась переважно реактивно та поверхово як медійна подія та фізично через безпрецедентну хвилю військових мігрантів. Для польських студентів війна теж була до певної міри шокуючою, оскільки вона порушила раніше сприйнятий стабільний і постійний глобальний світовий порядок. Війна в сусідній країні змушує польське суспільство усвідомити, що інтеграція Польщі в західний світ була остаточним рішенням, яке гарантувало безпеку та свободу від війни. Окрім того, відзначено значні відмінності в розподілі акцентів між різними темами, які розглядаються в щоденниках-нотатках. Українські мемуари акцентували увагу на особистих душевних переживаннях та об'єднанні нації перед загрозою зовнішнього ворога. Натомість польські мемуари зосереджувалися на громадській самоорганізації допомоги Україні².

Творення стійкості серед української молоді в умовах війни – це динамічний процес, що вимагає поєднання індивідуальних, соціальних та культурних ресурсів (Giordano, Lipscomb, Jefferies, Kwon, & Giammarchi, 2024). Серед основних висновків дослідників: молодь використовує оптимізм і переосмислення негативних ситуацій (наприклад, окремі досліджувані описували війну як досвід, який «загартовує» для майбутніх викликів, що відповідає концепції «загартування» (англ. *steeling effect*), коли стрес формує довгострокову стійкість. Досліджувані навчалися ідентифікувати сфери життя, де можуть впливати на події (наприклад, допомога іншим), що зменшувало відчуття безпорадності; тісні стосунки з родиною, друзями та однолітками є ключовими (в умовах війни традиційна родинна підтримка часто порушується через переміщення або втрату близьких, тому роль однолітків, як підкреслено у дослідженні, стає критичною). З іншого боку, українська молодь наголошує на важливості спільноти («ми переможемо разом») порівняно з індивідуалістичними моделями стійкості, поширеними на Заході. Участь у волонтерстві чи підтримка армії сприймається як спосіб відновлення контролю над ситуацією.

Молодь, яка допомагає іншим, сама потребує підтримки через вплив первинної (особисті втрати) та вторинної травми (емоційне вигорання). Негативний вплив несприятливих обставин у молодіжному середовищі може бути пом'якшений або зменшений завдяки індивідуальним захисним процесам, зокрема розв'язанню проблем із саморегуляцією, активністю та самодостатністю, що сприяють досягненню позитивних результатів. Позитивний ефект мають й превентивні заходи, що передбачають всебічну діагностику ситуації травми на особистісному, і груповому рівнях, що актуалізує чинник спільноти або найближчого соціального оточення.

Груповий рівень соціальної стійкості. Належить до колективної здатності спільнот протистояти зовнішнім потрясінням та збуренням, адаптуватися до них і відновлюватися після них. Революція Гідності, необхідність протистояти сепаратистським рухам на Сході та Півдні, анексія Криму та «приховане» російське вторгнення у 2014 р. визначили високий рівень мобілізації українського суспільства, передусім, «знизу», коли ініціативи місцевих громад, масовий волонтерський рух

² Дослідження виконано у рамках виконання проекту «SOR-WAR Project. Resilience of Social Order during War in Ukraine. Ukrainian and Polish experiences» за фінансової підтримки

NAWA – Польської національної агенції з питань академічного обміну (час реалізації: 2022–2023 рр.). Партнер проекту кафедра соціології Львівського національного університету імені Івана Франка.

згуртував суспільство перед зовнішніми загрозами, визначив лідерів думки та соціально активних, патріотично налаштованих людей, які вплинули на подальшу долю країни. Набутий досвід відіграв надзвичайно велику роль у перші дні відкритої російської агресії, дав змогу сформувати та налагодити ефективну роботу не лише з допомоги війську, але й на шляху прийому значної кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО) тими регіонами країни, що не були задіяні у безпосередні військові зіткнення із ворогом. Волонтерський рух українців під час війни став, по суті, визначальним чинником у творенні соціальної стійкості, об'єднав мільйони українців, створивши відчуття єдиної спільноти заради збереження нації та країни. Цьому сприяли реформи децентралізації, запроваджені з 2014 року, що зміцнили місцеве самоврядування, дозволивши громадам організовуватися та ефективно реагувати на виклики війни, такі як розміщення внутрішньо переміщених осіб та розбудова територіальної оборони. Волонтерський рух, який набув масового характеру, засвідчив проактивну позицію українців, здатних йти на самопожертву заради майбутнього, вільного від тоталітаризму. Характерною рисою волонтерського руху українців є його швидка мобілізація. До прикладу, під час кризових ситуацій, як російські ракетні атаки на енергетичну інфраструктуру країни у жовтні 2022 року, українські волонтерські фонди зібрали 5,6 млн доларів протягом 12 годин за рахунок публічних пожертв (Zarembo, 2023). Попри те, волонтерський рух виконує сьогодні й значну просвітницьку діяльність, на своєму прикладі навчає взаємодопомоги, зміцнюючи довіру та співпрацю в громадах.

Соціальна стійкість безпосередньо пов'язана із збільшенням місцевого потенціалу: створенням додаткових точок зростання в громадах, збільшенню довіри та соціальної підтримки на місцях (Назаров, 2023, с. 35). Серед інших факторів, що мають довгостроковий вплив на групову стійкість, дослідники виокремлюють, передусім, соціальний капітал спільнот (Norris, Stevens, Pfefferbaum, Wyche, & Pfefferbaum, 2008). Соціальний капітал, який виражається у довірі, співпраці та активній участі в житті спільноти, є ключовим чинником стійкості: спільноти з високим рівнем соціального капіталу краще мобілізують ресурси, надають підтримку своїм членам та адаптуються до змін (Putnam, 2000). Досвід російсько-української війни, особливо у її гострій фазі, засвідчив значення окремих складових соціального капіталу як значного мобілізаційного ресурсу суспільства. Передусім, зафіксовано чималі зрушення за показником довіри. Низка досліджень, реалізованих із початку повномасштабного вторгнення, фіксують наступні тенденції: генералізована довіра за час спостережень зросла з 45% до 63%; довіра до жителів свого населеного пункту з 35% до 62%; довіра до сусідів та знайомих зросла до 67% та 80% відповідно (Соціальні тренди, 2023). У викликах війни соціальний капітал покликаний виконувати не лише мобілізаційну роль, але й згладжувати травматичні та посттравматичні ситуації. Останнім часом у низці публікацій наголошується, що набутий соціальний капітал має забезпечити значний психотерапевтичний ефект. Вказується на значне число випадків, коли українські біженці війни, які виїхали за межі власної країни у пошуках прихистку, а це здебільшого жінки з дітьми, зіштовхуються з високим ризиком розвитку тривожних і депресивних розладів, посттравматичних розладів та суїцидальних думок. У цьому контексті (Migliorini, Olcese, Cardinali, & Prestia, 2023) наголошують на опрацюванні низки підходів з метою підвищення стійкості громади, що у подальшому матиме позитивний психотерапевтичний ефект для захисту від травмуючих чинників. У кризових ситуаціях війни соціальний капітал покликаний виконувати провідну роль у формуванні життєстійкості українського суспільства. Як важлива складова соціальної

стійкості людського чинника соціальний (соціокультурний) капітал потребує нині розбудови та зміцнення в українських реаліях. У цьому процесі великого значення надається місцевим (приймаючим, діаспорним) громадам, покликаним долучати набуті ресурси і досвід у координації дій громадського, і державного секторів у наданні допомоги потребуючим (Пачковський, Марусяк, 2024, с. 37).

Надзвичайно важливим у реалізації потенціалу спільнот і громад в умовах воєнних випробувань виявився чинник сім'ї. Згідно з результатами онлайн-опитування проведеного у вересні-листопаді 2022 р. (в опитуванні взяли участь 1089 респондентів у Київській, Львівській, Закарпатській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській та Дніпропетровській територіальних громад), 67,2% українців під час ескалації війни покладалися саме на підтримку сім'ї (Kostenko, Semenov, Osetrova, Kubatko, Nazarov, & Stepanov, 2024). На думку дослідників, розвиток сімейних стосунків є одним із дієвих механізмів залучення внутрішніх людських ресурсів для подолання викликів воєнного часу. Важливо зазначити, що тривалість війни може негативно позначатися на сімейній стійкості через безробіття, інвалідність, розлуку, конфлікти. До прикладу, війна вплинула на сімейну стійкість, збільшивши кількість розлучень, особливо в регіонах, які постраждали від активних бойових дій. Так, у 2024 р. було зареєстровано 150,21 тис. шлюбів, що на 19,3%, або 38,84 тис. менше, ніж 2023 року. Одночасно кількість зареєстрованих розірвань шлюбу зросла на 42,2%, або на 10,18 тис. – до 34,29 тис., зокрема за рішенням суду – на 2,3%, до 1,31 тис. У довоєнному 2021 році в Україні було зареєстровано 214,01 шлюбів та 29,59 тис. розлучень, тоді як у рік початку війни кількість шлюбів зросла до 222,89 тис., а кількість розлучень зменшилася до 17,89 тис. (шлюбів в Україні у 2024 р. поменшало, 2025). Відтак, сьогодні українська сім'я як ніколи потребує інституційної (державної) підтримки, щоб залишатися дієвим чинником соціальної стійкості.

Інституційний рівень соціальної стійкості. Передбачає здатність офіційних організацій, структур управління та систем брати на себе відповідальність, адаптуватися до викликів і підтримувати основні державні функції під час війни. Ця стійкість ґрунтується на підтримці «знизу», чітко вибудованій управлінській вертикалі, координованості, співпраці, партнерстві з неурядовими організаціями, підприємствами та громадами з метою згуртованості перед загрозами та відновлення повноцінної життєдіяльності суспільства у найближчому майбутньому.

Стойкість державних інституцій під час війн підтримувалася реформами державного управління. Україна продовжує впроваджувати реформи державного управління, спрямовані на побудову спроможної сервісної та цифрової держави. Ця стратегія охоплює спрощення організаційної структури державних служб, підвищення рівня фаховості державних службовців, цифровізацію та використання, передусім, платформи «Дія» для надання державних послуг переміщеним особам та інших цифрових інструментів, що підтримало безперервність роботи органів державної влади під час війни. Відповідно була розроблена урядом система заходів із реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості (ухвалено рішенням РНБО 20 серпня 2021 року та введено в дію Указом Президента України № 479 від 27 вересня 2021 року) до 2025 року (10 листопада 2023 р) (Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості, 2023). Концепція спрямована на зміцнення здатності держави та суспільства протистояти загрозам будь-якого характеру, ефективно відновлюватися після криз і синхронізована з вимогами НАТО. Основними завданнями Концепції є впровадження механізмів виявлення

ризиків і вразливостей у сфері національної безпеки, навчання держслужбовців і органів місцевого самоврядування кризовому менеджменту, навчання населення діям під час надзвичайних ситуацій, зокрема і підтримку сил оборони, постійна оцінка роботи системи стійкості на всіх рівнях (національному, регіональному, місцевому). Ці заходи допомогли забезпечити безперервність роботи органів державної влади та підтримку громадян під час війни. Україна та її державні інституції витримали іспит на інституційну спроможність, забезпечивши безперебійне функціонування освіти, систем охорони здоров'я та соціального захисту, які значно «пом'якшили» негативні наслідки війни для суспільства. Українські державні інституції переважно зберегли свою функціональність, навіть у регіонах, які сильно постраждали від військових дій.

Інституційна стійкість суспільства у конфліктних ситуаціях суттєво ставиться у залежність від легітимного та ефективного (конструктивного) лідерства (Aall, & Crocker, 2019). У цьому контексті стійкість українського суспільства часто ставиться у залежність від дій і політичних рішень всередині країни, і на міжнародній арені від першої особи – президента. Довіра до президента впродовж триваючої війни зазнала певних змін та коливань. За даними КМІС (Динаміка довіри президенту В. Зеленському в 2019 – 2025 рр., 2025), на початку війни довіра до Володимира Зеленського була дуже високою, оскільки він став символом національної єдності та стійкості перед російською агресією. Опитування показували понад 90% рівня довіри до нього як лідера країни під час кризи. До кінця 2023 року рівень довіри впав до 77%, що було зумовлено труднощами в економічній політиці, і на міжнародній арені. На початок травня 2024 р. цей показник вже становив 59% (серед причин – втома від війни, економічні труднощі), хоча до лютого – початку березня 2025 р. він зріс до 67%. Зростання довіри було пов'язане із загостренням відносин України з США та іншими міжнародними подіями, які сприяли згуртуванню суспільства навколо президента. Не дивлячись на складність процесів перебігу військових дій, складнощі всередині країни та непрогнозований характер міжнародних відносин, пов'язаний з політикою нового президента США Д. Трампа, довіра до Володимира Зеленського загалом залишилася позитивною, що засвідчує підтримку його діям та свідчить про стійкість владної вертикалі при відстоюванні власної позиції щодо укладання мирних угод з агресором за посередництва нового керівництва США. Окрім того, високі показники зафіксовані до Збройних сил України (ЗСУ) та волонтерів. ЗСУ залишаються лідером за рівнем суспільної довіри. Їм довіряють 92% українців, а недовіру висловили лише 2% респондентів, що відображає стабільну підтримку української армії. 81% українців довіряють волонтерам. Станом на грудень 2024 року найменший рівень довіри залишається до Верховної Ради – 13% (на початку війни рівень довіри до Верховної Ради становив близько 58%) (Довіра українців до влади впала за останній рік, 2025).

Серед інших чинників, здатних підвищити потенціал інституційної стійкості, звертає на себе увагу морально-етична складова. Констатовано, що інституції, які керуються моральними імперативами (наприклад, захист вразливих верств населення), швидше за все, стимулюватимуть колективні дії (Krlev, 2023). На думку автора, моральні кризи можуть діяти у сприятливий спосіб, об'єднуючи фрагментовані підходи у спільні дії. Вони можуть створювати фактори притягання для спільних дій, коли актори переосмислюють кризу як можливість, і фактори підштовхування, які змушують раніше відсторонених акторів зайняти моральну позицію. Автор припускає, що організації громадянського суспільства будуть діяти з моральних мотивів на ранніх етапах і відіграватимуть важливішу роль у сприянні інституційній стійкості в

контекстах, які менше постраждали від криз, тоді як бізнес нерішучіше бере на себе відповідальність, але бере на себе ініціативу, коли несприятливі обставини стають дуже серйозними.

В умовах російсько-української війни з самого початку громадські організації відігравали ключову роль у підтримці армії та цивільного населення через волонтерські ініціативи. Однак, держава згодом почала брати під контроль більшість цих процесів, що іноді призводило до конфліктів щодо розподілу ресурсів та відповідальності. Громадські організації часто критикують державу за випадки корупційних дій з боку її представників, порушення прав людини під час військового рекрутингу, що створює моральні конфлікти щодо того, як слід прозоро діяти під час війни. З іншого боку, державні інституції та громадські організації можуть конкурувати за ресурси та якість послуг, що може створити напруженість між ними. Подекуди недостатня координація між державними інституціями та громадськими організаціями може привести до дублювання зусиль або конфліктів щодо того, хто має відігравати головну роль у розв'язанні гуманітарних питань. Відтак, важливим є налагодження конструктивних взаємодій між державними інституціями та громадськими (волонтерськими) організаціями, поширення практик реальної участі представників таких організацій в органах місцевого самоврядування.

Попри те, з часом наростає низка деструктивних елементів, що можуть впливати на зниження потенціалу стійкості на інституційному рівні. Серед таких чинників є триваюча війна, що виснажує ресурси всередині країни: фінансові, матеріально-технічні, людські. Наростаюча втома від війни здатна ослаблювати потенціал громадського сектору, формувати дефіцит кваліфікованих кадрів на державному рівні, зумовлювати кризи на ринку праці через перерозподіл людських ресурсів тощо. За даними соціологічної групи «Рейтинг» (Загальні настрої українців під час війни, 2025), станом на початок 2025 р. серед українців зростала критичність в оцінках загальної ситуації: близько половини (49%) респондентів вважали, що ситуація в країні розвивається в неправильному напрямку (35% вважають, що в правильному). Серед основних загроз респонденти найчастіше називають економічні (зростання цін – 33% економічна криза – 32%), а також безпекові (посилення обстрілів – 27%, подальша окупація територій – 25%). На загальний психоемоційний стан українців передусім впливають переживання за втрату близької людини (40%), здоров'я та фізичне самопочуття (31%), матеріальне становище (29%), безпекова ситуація (28%), новини та події в Україні та мобілізація близьких, родичів до ЗСУ (по 23%). Попри значні труднощі, більшість громадян зберігають оптимізм щодо майбутнього України (71%) і продовжують вірити в здатність України відбити напад Росії (69%). І загалом щодо України респонденти переважно відчують позитивні емоції: надію (68%) і гордість (44%). Це свідчить все ж таки про наявний високий рівень патріотизму та оптимізм українців, що має визначальний вплив на стійкість українського суспільства загалом.

Суспільний рівень соціальної стійкості. Це здатність суспільства як складної соціальної системи адаптуватися, реагувати та зберігати функціональність під час кризових ситуацій. У загальних рисах, коли розглядаємо цей рівень стійкості в умовах сучасної війни, йдеться про соціокультурні та ментальні чинники, що протистоять зовнішнім негативним обставинам та впливають на згуртованість суспільства перед обличчям екзистенційних загроз.

Гостра фаза російсько-української війни, яка розпочалася з віроломного нападу Росії на суверенну і незалежну державу 24.02.2022 р., посилила націотворчі процеси в

суспільстві. Це стало зворотнім пунктом у ставленні українців до росіян та Росії, яка почала уособлюватися, передусім, з царською Росією, що вела агресивну політику щодо розширення свого впливу на загарбані нею території. Згідно з результатами опитування, станом на жовтень 2024 року 93% українців негативно ставляться до країни-агресорки (Скільки українців досі добре ставляться до Росії, 2024). До прикладу, у серпні 2022 року негативно ставилися до Росії 81% українців, тоді як у квітні 2021 року таких було лише 41% (Ставлення українців до росіян і білорусів продовжує погіршуватися, 2022). Війна мотивувала українців по всій країні відмовитись від атавізмів російського постімперіалізму та перейти на українську, а також від ментальних та релігійних зв'язків із Росією. Так, станом на 2024 р. переважна більшість населення України, а саме 81% або бажали усунення російської мови з офіційного спілкування на всій території, або проти її використання у своєму регіоні (КМІС: Понад 80% українців проти використання російської мови, 2024).

Творення української ідентичності – тривалий і суперечливий історичний процес, який набув особливого, доленосного значення у ХХ ст., не лише у протистоянні з царською Росією, але й за часів перебування України у складі СРСР. Якщо у першому випадку вплив імперської Росії ознаменувався запереченням усього українського (мови, традицій, власної історії тощо), то у другому – творення нової уніфікованої ідентичності «радянський народ» позбавляло українців бути громадянином власної національної держави. З проголошенням Україною незалежності (24 серпня 1991 р.), прискорилися процеси етнічної ідентифікації українців. У цей період гостро повстало питання: «Яку націю варто формувати в незалежній Україні: політичну чи етнічну?». Більшість експертів та дослідників схилилося до думки, що саме формування політичної нації є на часі і безпосередньо пов'язано із творенням основ громадянського суспільства (Степико, 2011, с. 58); доланням регіональних розбіжностей між Сходом та Заходом країни (Sereda, 2002, с. 33); об'єднанням зусиль усіх етносів, що проживають на теренах України, довкола цінностей українства та консолідуючої загальногромадянської ідеї захисту прав і свобод громадян (Кулик, 2020). На думку О. Алфьорова (Алфьоров, 2022), «українці – це унікальна нація, яка протягом тисячоліть існує на перетині світових цивілізацій – європейської, євразійської та мусульманської. І що українці – це та нація, яка зшила два береги Дніпра. Росія й по сьогодні не зрозуміє, що українці – це ті, хто однією ногою став на березі Чорного й Азовського морів, а іншою перейшов Карпати».

Суспільна стійкість в умовах війни значною мірою залежатиме від нівелювання «російського фактору» (Arel, & Khmelko, 1996), що історично поляризував українське суспільство. Саме цей чинник виявився вагомим у російсько-українських відносинах останнього десятиліття і став одним із домінуючих аргументів для російського вторгнення та анексії Криму, починаючи з 2014 р. під приводом захисту російськомовної меншини. Згідно з даними перепису (грудень 2001-го року) етнічними росіянами в Україні визнали себе 8,3 млн осіб, що становило близько 17-ти відсотків населення. «Російський фактор» підживлювався відповідними гаслами про «спільне» етнічне походження росіян та українців, «спільне» радянське минуле, «спільну долю», що ставило за мету заперечення передусім європейського шляху розвитку України. Наративи української меншовартості в російській імперській зовнішній політиці особливо посилювалися у другій половині 2021 та початку 2022 р. (перед самим вторгненням), коли перші особи Росії відкрито у своїх промовах говорили про денацифікацію України. Цей наратив не зник у шовіністичній риториці кремля після

понад трьох років з початку гострої фази російської агресії й є вагомим аргументом у запереченні української державності та легітимності владних структур України, зокрема обраного президента В. Зеленського.

Присутність зовнішніх небезпек та загроз спроможна гуртувати суспільство на основі солідарних відносин. Солідарність – це зв'язок, який зазвичай пов'язаний з існуванням певного типу спільноти, почуттями причетності і єдності. Часто поєднується з взаємністю та добровільністю, що у підсумку призводить до спільної відповідальності. В крайньому разі це породжує повне ототожнення інтересів окремої особи з інтересами іншої особи чи певної спільноти. Саме війна заклала основи для подальшого зміцнення основ національно-громадської солідарності українців, які об'єдналися навколо своєї національної та культурної ідентичності. Ця єдність була зміцнена спільним досвідом загрози та сприйняттям життєвої небезпеки, яку становить російське вторгнення. Такі суспільні ресурси, як моральний дух і надія виявилися критично важливими захисними факторами, що підвищують стійкість суспільства.

Дослідження показують, що надія є сильнішим провісником стійкості, ніж фактори вразливості, як-от страждання чи страх (Kimhi, Eshel, Marciano, & Adini, 2023). У порівняльному зрізі українці повідомляють про вищий рівень надії порівняно з населенням інших зон конфлікту, а саме Ізраїлю. Хоча, майже кожен шостий опитуваний українець повідомив про поганий стан психічного здоров'я, спричинений обстрілами, втратою близьких і вимушеним переселенням. Симптоми дистресу (тривога, депресія) були значно вищими в Україні, ніж в Ізраїлі. Підвищене відчуття небезпеки корелювало з нижчим рівнем добробуту, але не зменшувало стійкості українського суспільства. Як висновок, війна, яка загрожує незалежності та суверенітету країни, за певних умов може посилити соціальну стійкість і надію населення, яке перебуває під загрозою, незважаючи на нижчий рівень добробуту і вищий рівень страждань, відчуття небезпеки та сприйняття загроз. Цей оптимізм підтримує колективний моральний дух навіть в умовах широкомасштабних руйнувань і загроз національному виживанню, підкреслює роль захисних факторів, таких як надія, у подоланні вразливості.

Міжнародна співпраця відіграла ключову роль у протистоянні України викликам війни. Міжнародні донори, надаючи фінансову допомогу, інституційну підтримку, гуманітарну допомогу та сприяючи партнерству з громадянським суспільством не лише забезпечували нагальні потреби країни, але й заклали основу для стійкої системи післявоєнного відновлення. Масштабність міжнародної підтримки України є вражаючим прикладом солідарності з українським народом. До прикладу, станом на грудень 2024 р. Україна загалом отримала \$105,9 млрд зовнішньої фінансової допомоги. Це в середньому понад \$35 млрд щорічно у вигляді грантів, кредитів та гарантій від міжнародних партнерів й організацій (Як партнери допомагають Україні?, 2025). 3 лютого 2022 р. Європа виділила Україні 70 млрд євро фінансової та гуманітарної допомоги, а також 62 млрд євро військової допомоги. США виділили 64 млрд євро військової допомоги, а також 50 млрд євро фінансової і гуманітарної підтримки (Європа випередила США за підтримкою України, 2025). Це мало вирішальне значення для збереження функцій українського уряду та зменшення рівня бідності в країні, відіграло важливу роль у відбудові зруйнованої інфраструктури, підтримці вразливих верств населення та забезпеченні інклюзивних зусиль з відновлення. Це також дало змогу Україні зберегти е-урядування та надання цифрових послуг навіть під час активних бойових дій, а також реалізували важливі програми з охорони психічного здоров'я,

зокрема безкоштовні лінії підтримки та психологічну допомогу для внутрішньо переміщених осіб тощо.

Висновки. Стійкість є однією з важливих рис і характеристик, що вплетена у розуміння складних процесів подолання соціальними системами викликів і загроз. Сьогодні концепція стійкості набуває рис повноцінної теорії, що застосовується для опису, дослідження та пояснення адаптаційних можливостей людини, спільнот, громад, суспільства загалом у різних ситуаціях криз та загроз. Поступово відбувається відхід від розуміння стійкості як пошуку особистих рис, здатних протистояти зовнішнім викликам, до динамічного розвитку, що передбачає залучення внутрішніх, і зовнішніх ресурсів на різних системних рівнях. Пошук відповідних ресурсів та вміння їх використати належним чином, як і мобілізація суб'єктами власного потенціалу, ставиться у залежність із вмінням вчитися, налагоджувати співпрацю, координувати зусилля, опрацьовувати відповідні стратегії конструювання нової реальності. Творення стійкості суб'єктом (індивідуальним, колективним) – це не одноразова дія, а складний стадійний процес, що потребує часу, спільних зусиль та соціальної підтримки.

Війна як виклик – це ситуація гострої кризи, що пронизує усю структуру організації суспільства. Сучасна російсько-українська війна активізувала міждисциплінарні наукові пошуки щодо адаптаційних можливостей не лише окремої людини, а спільнот, інституцій та організацій, здатних протистояти руйнівним наслідкам військових дій. На наш погляд, проблематика соціальної стійкості як здатності спільнот та громад долати труднощі, адаптуватися до них і трансформуватися у новій якості потребує системного підходу, що реалізує себе на чотирьох базових рівнях: особистісному, груповому, інституційному та суспільному. Кожний з цих рівнів в українських реаліях функціонує не ізольовано, а виконує свою роль у підвищенні загальної стійкості країни перед обличчям екзистенційних загроз. Проблеми, що виникають на особистісному рівні у своєму розв'язку неможливі без долучення потенціалу інших рівнів, що володіють більшими можливостями із соціальної підтримки. Спільнотний, інституційний, суспільний рівні, до прикладу, не будуть належно функціонувати без проактивної позиції людини як творця та провідного актора змін на краще.

Серед важливих чинників і водночас ресурсів стійкості в умовах війни, поряд з підтримкою та солідарними відносинами, у кризових ситуаціях, що пронизують усю вертикаль суспільства, слід особливо виокремити довіру, яка закладає основи соціального капіталу, моральний дух нації, який поряд з надією, відіграє важливу роль у підтримці суспільної функціональності в екстремальних умовах. Соціальна стійкість суспільства потребує відкритості та ініціатив не лише «знизу», але й «згори», від владних структур, ефективного лідерства та готовності долати конфлікти, що виникають на шляху спільних дій.

Справедливий розподіл ресурсів, високий рівень компетентності громад, активна співпраця, особливо покладаючись на локальні ресурси, всебічна та повна (надійна) інформація для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, швидка комунікація, згуртованість через прояви чутливості та взаємопідтримки, довіра – це той наріжний камінь, що формує соціальну стійкість не лише громад в умовах військових викликів. Український досвід переконливо показує значущість вказаних вище чинників у формуванні умов для творення продуктивних адаптивних стратегій, здатних трансформуватися у нову якість та життєстійкість у післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ЛІТЕРАТУРИ

Алфьоров, О. (2022). «Росіяни» – не нація, а морально-психологічний стан. *Новинарня*. URL: [https:// www. novynarnia.com/2022/05/22/istoryk-alforov-pro-rf/](https://www.novynarnia.com/2022/05/22/istoryk-alforov-pro-rf/)

В Україні суттєво зріс запит на психологічну допомогу – опитування. (2025). *Українська правда*. URL: [https:// www.life.pravda.com.ua/health/skilki-ukrajinciv-potrebuyut-psihologichnoji-dopomogi-rezultati-opituvannya-306311/](https://www.life.pravda.com.ua/health/skilki-ukrajinciv-potrebuyut-psihologichnoji-dopomogi-rezultati-opituvannya-306311/)

Динаміка довіри президенту В. Зеленському в 2019–2025 рр. (2025). *КМІС*. URL: [https:// www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1502&page=2](https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1502&page=2)

Довіра українців до влади впала за останній рік: КМІС. (2025). *РБК-Україна*. URL: [https:// www.rbc.ua/rus/news/dovira-ukrayintsiv-vladi-vpala-ostanniy-rik-1736413432.html](https://www.rbc.ua/rus/news/dovira-ukrayintsiv-vladi-vpala-ostanniy-rik-1736413432.html)

Європа випередила США за підтримкою України – звіт. (2025). *Кореспондент*. URL: <https://www.ua.korrespondent.net/world/4755950-yevropa-vyperedyla-ssha-za-pidtrymkou-ukrainy-zvit>

Загальні настрої українців під час війни (листопад-грудень 2024). (2024). *Рейтинг. Соціологічна група*. URL: [https:// www.ratinggroup.ua/research/ukraine/gen_opinion122024.htm](https://www.ratinggroup.ua/research/ukraine/gen_opinion122024.htm)

КМІС: Понад 80% українців проти використання російської мови в офіційному спілкуванні. (2024). *Букви*. URL: <https://www.bukvy.org/kmis-ponad-80-ukrayincziv-proty-vykorystannya-rosijskoyi-movy-v-oficijnomu-spilkuvanni/>

Кулик, В. (2020). Розрізняючи різноманітності: спільне та відмінне в західних поглядах на «українську кризу». *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*. За ред. В. Кулика. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 320–325.

Назаров, М. С. (2023). Соціальна стійкість як ресурс для післявоєнного відновлення територіальних громад в Україні. *Політикус*, 3, 35–38. DOI: 10.24195/2414-9616.2023-3.6

Пачковський, Ю. Ф., Марусяк, Т. С. (2024). Соціокультурний капітал українських мігрантів: до проблеми міграційних викликів в умовах війни. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія соціологічна*, 18, 30–41. DOI: [https:// doi.org/ 10.30970/VSO.2024.18.02](https://doi.org/10.30970/VSO.2024.18.02)

Поліпшення психологічного стану населення в умовах довготривалої війни. (2025). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: [https:// www.niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/polipshennya-psykholohichnoho-stanu-naselennya-v-umovakh](https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/polipshennya-psykholohichnoho-stanu-naselennya-v-umovakh)

Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року. (2023). *Кабінет міністрів України від 10 листопада 2023 р. № 1025-р Київ*. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-%D1%80#Text>

Скільки українців досі добре ставляться до Росії: результати опитування. (2024). *Главком*. URL:

Соціальні тренди 2023: як війна перетворила українців на більш свідому націю. (2023). *Gradus*. URL: [https:// www.gradus.app/ua/open-reports/gradus-report-social-trends-2023-ua/](https://www.gradus.app/ua/open-reports/gradus-report-social-trends-2023-ua/)

Ставлення українців до росіян і білорусів продовжує погіршуватися – соціологи. (2022). *Українська правда*. URL: [https:// www.pravda.com.ua/news/2022/08/24/7364595/](https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/24/7364595/)

Степико, М. Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія*. Київ : НІСД, 336 с.

Шапошникова, І. В. (2024). Соціальна реабілітація в умовах війни: світовий досвід та проблеми України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 12. DOI: 10.54929/2786-5738-2024-12-07-02

Шлюбів в Україні у 2024 р. поменшало на 19,3%, розлучень побільшало на 42,2% – Мінюст. (2025). *Інтерфакс*. URL: <https://www.interfax.com.ua/news/general/1044708.html>

Як партнери допомагають Україні нести фінансовий тягар великої війни. (2025). *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3964100-ak-partneri-dopomaga-aut-ukraini-nesti-finansovij-tagar-velikoi-vijni.html>

Aall, P., & Crocker, Ch. A. (2019). Building Resilience and Social Cohesion in Conflict. *Global Policy*, 10 (2), 68–75. DOI: 10.1111/1758-5899.12681

Adger, W. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Progress in Human Geography*, 24, 347–364.

Arel, D., & Khmelko, V. (1996). The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*, 9 (1–2), 81–91.

Bauer, M., Cassar, A., Chytilová, J., & Henrich, J. (2014). War's enduring effects on the development of egalitarian motivations and in-group biases. *Psychological science*, 25(1), 47–57. DOI: <https://doi.org/10.1177/0956797613493444>

Cacioppo, J., Reis, H., & Zautra, A. (2011). Social Resilience. The Value of Social Fitness With an Application to the Military. *American Psychologist*, 66 (1), 43–51. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0021419>

Fleming, J., & Ledogar, R. J. (2008). Resilience, an Evolving Concept: A Review of Literature Relevant to Aboriginal Research. *Pimatisiwin*, 6 (2), 7–23.

Giordano, F., Lipscomb, Sh., Jefferies, Ph., Kwon, K., & Giammarchi, M. (2024). Resilience processes among Ukrainian youth preparing to build resilience with peers during the Ukraine-Russia war. *Frontiers in Psychology*, 15, 1–13. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1331886>

Healy, S. (2006). Cultural resilience, identity and the restructuring of political power in Bolivia. *Paper Submitted for the 11th Biennial Conference of the International Association for the Study of Common Property*; Bali, Indonesia. June 19 – June 23, 2006.

Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and way forward. *Erdkunde*, 67 (1), 5–19. DOI: <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2013.01.02>

Kimhi, S., Baran, M., Baran, T., Kaniasty, K., Marciano, H., Eshel, Y., & Adini, B. (2023). Prediction of societal and community resilience among Ukrainian and Polish populations during the Russian war against Ukraine. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 93. DOI: 10.1016/j.ijdrr.2023.103792

Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023). Impact of the War in Ukraine on Resilience, Protective, and Vulnerability Factors. *Frontiers in Public Health*, 11, 1–8. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>

Kostenko, A., Semenov, V., Osetrova, O., Kubatko, O., Nazarov, M., & Stepanov, V. (2024). Resilience and vulnerability of Ukrainians: The role of family during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 22(1), 432–445. DOI: 10.21511/ppm.22(1).2024.35

Krlev, G. (2023). Let's Join Forces: Institutional Resilience and Multistakeholder Partnerships in Crises. *Journal of Business Ethics*, 186, 571–592. DOI: 10.1007/s10551-022-05231-w

- ## REFERENCES

- 142

www.rbc.ua/rus/news/dovira-ukrayintsiv-vladi-vpala-ostanniy-rik-1736413432.html [in Ukrainian].

Yevropa vyperedyla SShA za pidtrymkoiu Ukrainy – zvit. (2025). [Europe is ahead of the US in supporting Ukraine – report]. *Korrespondent*. URL: <https://www.ua.korrespondent.net/world/4755950-yevropa-vyperedyla-ssha-za-pidtrymkoiu-ukrainy-zvit> [in Ukrainian].

Zahalni nastroi ukrayintsiv pid chas viiny (lystopad-hruden 2024). (2024). [General attitudes of Ukrainians during the war (November–December 2024)]. *The Rating Sociological Group*. URL: https://www.ratinggroup.ua/research/ukraine/gen_opinion122024.htm [in Ukrainian].

KMIS: Ponad 80% ukrayintsiv proty vykorystannia rosiiskoi movy v ofitsiinomu spilkuvani. (2024). [KIIS: Over 80% of Ukrainians oppose the use of Russian in official communication]. *Bukvy*. URL: <https://www.bukvy.org/kmis-ponad-80-ukrayincziv-proty-vykorystannia-rosiiskoyi-movy-v-oficijnomu-spilkuvani/> [in Ukrainian].

Kulyk, V. (2020). Rozrizniaiuchy riznomanitnosti: spilne ta vidminne v zakhidnykh pohliadakh na «ukrainsku kryzu» [Distinguishing diversities: common and different in Western views on the “Ukrainian crisis”]. *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh*. Za red. V.Kulyka. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 320–325. [in Ukrainian].

Nazarov, M. S. (2023). Sotsialna stiikist yak resurs dlia pisliavoiennoho vidnovlennia terytorialnykh hromad v Ukraini [Social resilience as a resource for post-war recovery of territorial communities in Ukraine]. *Politykus*, 3, 35–38. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-3.6> [in Ukrainian].

Pachkovskyy, Yu. F., & Marusiak, T. S. (2024). Sotsiokulturnyi kapital ukrainskykh mihrantiv: do problemy mihratsiinykh vyklykiv v umovakh viiny [Socio-Cultural Capital of Ukrainian Migrants: Toward the Problem of Migration Challenges in the Context of War]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii sotsiologichna*, 18, 30–41. DOI: <https://doi.org/10.30970/VSO.2024.18.02> [in Ukrainian].

Polipshennia psykholohichnoho stanu naseleння v umovakh dovhotryvaloi viiny. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2025). [Improving the psychological state of the population in the context of a long-term war]. *The National Institute for Strategic Studies*. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/polipshennya-psykholohichnoho-stanu-naseleння-v-umovakh> [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii zabezpechennia natsionalnoi systemy stiikosti do 2025 roku. (2023). [On Approval of the Action Plan for Implementation of the Concept of the National Resilience System by 2025]. *Kabinet ministriv Ukrainy vid 10 lystopada 2023 r. № 1025-r Kyiv*. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

Skilky ukrayintsiv dosi dobre stavliatsia do Rosii: rezultaty opytuvannia. (2024). [How many Ukrainians still have a good attitude towards Russia: Survey results]. *Glavcom*. URL: <https://www.glavcom.ua/country/society/skilki-ukrayintsiv-dosi-dobre-stavljatsja-dorosiji-rezultati-opytuvannja-1030131.html> [in Ukrainian].

Sotsialni trendy 2023: yak viina peretvoryla ukrayintsiv na bilsh svidomu natsiiu. (2023). [Social trends 2023: how the war has turned Ukrainians into a more conscious nation]. *Gradus*. URL: <https://www.gradus.app/ua/open-reports/gradus-report-social-trends-2023-ua/> [in Ukrainian].

Stavlennia ukraintsiv do rosiian i bilorusiv prodovzhuie pohirshuvatysia – sotsiologhy. (2022). [Attitudes of Ukrainians towards Russians and Belarusians continue to deteriorate – sociologists]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/24/7364595/> [in Ukrainian].

Stepyko, M. T. (2011). *Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia* [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation]. Kyiv : NISD. [in Ukrainian].

Shaposhnykova, I. V. (2024). Sotsialna rehabilitatsiia v umovakh viiny: svitovyi dosvid ta problemy Ukrainy [Social Rehabilitation in the Time of War: International Experience and Problems of Ukraine]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia*, 12. DOI: 10.54929/2786-5738-2024-12-07-02 [in Ukrainian].

Shliubiv v Ukraini u 2024 r. pomenshalo na 19,3%, rozluchen pobilshalo na 42,2% – Miniust. (2025). [Marriages in Ukraine decreased by 19.3% in 2024, divorces increased by 42.2% – Ministry of Justice]. *Interfax*. URL: <https://www.interfax.com.ua/news/general/1044708.html> [in Ukrainian].

Yak partnery dopomahaiut Ukraini nesty finansovyi tiahар velykoi viiny. (2025). [How partners help Ukraine bear the financial burden of the great war]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3964100-ak-partneri-dopomagaut-ukraini-nesti-finansovij-tagar-velikoi-vijni.html> [in Ukrainian].

Aall, P., & Crocker, Ch. A. (2019). Building Resilience and Social Cohesion in Conflict. *Global Policy*, 10 (2), 68–75. DOI: 10.1111/1758-5899.12681 [in English].

Adger, W. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Progress in Human Geography*, 24, 347–364. [in English].

Arel, D., & Khmelko, V. (1996). The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*, 9 (1–2), 81–91. [in English].

Bauer, M., Cassar, A., Chytilová, J., & Henrich, J. (2014). War's enduring effects on the development of egalitarian motivations and in-group biases. *Psychological science*, 25(1). 47–57. DOI: 10.1177/0956797613493444 [in English].

Cacioppo, J., Reis, H., & Zautra, A. (2011). Social Resilience. The Value of Social Fitness With an Application to the Military. *American Psychologist*, 66 (1), 43–51. DOI: 10.1037/a0021419 [in English].

Fleming, J., & Ledogar, R. J. (2008). Resilience, an Evolving Concept: A Review of Literature Relevant to Aboriginal Research. *Pimatisiwin*, 6 (2), 7–23. [in English].

Giordano, F., Lipscomb, Sh., Jefferies, Ph., Kwon, K., & Giammarchi, M. (2024). Resilience processes among Ukrainian youth preparing to build resilience with peers during the Ukraine-Russia war. *Frontiers in Psychology*, 15, 1–13. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1331886 [in English].

Healy, S. (2006). Cultural resilience, identity and the restructuring of political power in Bolivia. Paper Submitted for the 11th Biennial Conference of the International Association for the Study of Common Property; Bali, Indonesia. June 19 – June 23, 2006. [in English].

Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and way forward. *Erdkunde*, 67 (1), 5–19. DOI: 10.3112/erdkunde.2013.01.02 [in English].

Kimhi, S., Baran, M., Baran, T., Kaniasty, K., Marciano, H., Eshel, Y., & Adini, B. (2023). Prediction of societal and community resilience among Ukrainian and Polish populations during the Russian war against Ukraine. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 93. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2023.103792> [in English].

Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023). Impact of the War in Ukraine on Resilience, Protective, and Vulnerability Factors. *Frontiers in Public Health*, 11, 1–8. DOI: 10.3389/fpubh.2023.1053940 [in English].

Kostenko, A., Semenov, V., Osetrova, O., Kubatko, O., Nazarov, M., & Stepanov, V. (2024). Resilience and vulnerability of Ukrainians: The role of family during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 22(1), 432–445. DOI: 10.21511/ppm.22(1).2024.35

Krlev, G. (2023). Let's Join Forces: Institutional Resilience and Multistakeholder Partnerships in Crises. *Journal of Business Ethics*, 186, 571–592. DOI: 10.1007/s10551-022-05231-w [in English].

Migliorini, L., Olcese, M., Cardinali, P., & Prestia, D. (2023). Community resilience among Ukrainian refugees: what is the role of the host community in recovery from forced migration? *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1–4. DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1206304 [in English].

Norris, F., Stevens, S., Pfefferbaum, B., Wyche, K., & Pfefferbaum, R. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American journal of community psychology*, 41(1–2), 127–150. DOI: 10.1007/s10464-007-9156-6 [in English].

Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria, *International Journal of Qualitative Methods*, 16, 1–13. DOI: 10.1177/1609406917733847 [in English].

Pachkovskyy, Y., & Rejman, K. (2023). The collective trauma of the Russian-Ukrainian war as a challenge to modern civilized society. *Security in crisis situations in the border regions of Poland and Ukraine*: Monograph, Ed. by: L. Buller. Lublin: Bonus Liber, 69–82. [in English].

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Touchstone Books/Simon & Schuster. DOI: 10.1145/358916.361990 [in English].

Rachmad, Y. E. (2024). *Social Resilience Theory*. URL: <https://osf.io/z5erq/> DOI: 10.17605/OSF.IO/Z5ERQ [in English].

Rutter, M. (1990). Psychosocial resilience and protective mechanisms. In: Rolf, J., Masten, A., Cicchetti, D., Nüchterlein, K. H., Weintraub, S., editors. *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology*. New York: Cambridge University Press, 181–214. [in English].

Sandler, I. (2001) Quality and ecology of adversity as common mechanisms of risk and resilience. *American Journal of Community Psychology*, 29 (1), 19–61. [in English].

Sereda, V. (2002). Regional Historical Identities In Ukraine: Case Study of Lviv and Donetsk. *Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylianska Akademiia". (Sotsiologichni nauky)*, 20, 26–34. [in English].

Southwick, S. M., Bonanno, G. A., Masten, A. S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definition, theory and challenges: interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 5, 1–14. DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338 [in English].

Zarembko, K. (2023). The Resilience and Trauma of Ukraine's Civil Society. URL: <https://www.carnegieendowment.org/research/2023/06/the-resilience-and-trauma-of-ukraines-civil-society?center=middle-east&lang=en> [in English].

Стаття надійшла до редакції 12 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 069.9(477)“20”:821.161.2.09(092)Фра
DOI 10.69550/3041-1467.7.333201

Володимир ГАЛИК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (galykvol@ukr.net)

ORCID: 0000-0001-9761-7661

Volodymyr HALYK

PhD (History), Assistant Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (galykvol@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Галик, В. (2025). Модуси проведення франкознавчих виставок напередодні та у час російсько-української війни: хронікальна стрічка подій на теренах Києва, Львова, Дрогобича, Нагуєвич. *Axis Europae*, 7, 146–156. doi: 10.69550/3041-1467.7.333201

Bibliographic Description of the Article: Halyk, V. (2025). Modusy provedennia frankoznavchych vystavok naperedodni ta u chas rosiisko-ukrainskoi viiny: khronikalna strichka podii na terenakh Kyieva, Lvova, Drohobycha, Nahuievych [Modalities of holding Frenko-language exhibitions on the eve and during the russian-Ukrainian war: a chronicle of events in the territories of Kyiv, Lviv, Drohobych, Nahuyevychi]. *Axis Europae*, 7, 146–156. doi: 10.69550/3041-1467.7.333201 [in Ukraine].

**МОДУСИ ПРОВЕДЕННЯ ФРАНКОЗНАВЧИХ ВИСТАВОК
НАПЕРЕДОДНІ ТА У ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ХРОНІКАЛЬНА СТРІЧКА ПОДІЙ НА ТЕРЕНАХ КИЄВА,
ЛЬВОВА, ДРОГОБИЧА, НАГУЄВИЧ**

Анотація. *Мета дослідження* – на матеріалах вибраних інформаційних та відео повідомлень у соцмережах, прослідкувати й охарактеризувати приклади процесу організації і проведення франкознавчих виставок на теренах Києва, Львова, Дрогобича, Нагуєвич напередодні та у час російсько-української війни. **Методологія дослідження** базується на використуванні загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності та системності. Разом з тим, в ході дослідження даної проблеми, використанні історико-порівняльний, історико-системний та хронологічний методи. **Наукова новизна** запропонованої статті проявляється у тому, що вперше, на основі різноаспектного аналізу змістовної канви інформаційних та відео повідомлень у соцмережах, висвітлено процес організації і проведення франкознавчих виставок на теренах Києва, Львова, Дрогобича, Нагуєвич у 2020–2024 рр. **Висновки.** В ході проведеного дослідження, з'ясовано, що процес організації та проведення франкознавчих виставок (на теми життя і багатогранної діяльності Івана Франка, або ж життя і діяльності Франкових синів Петра і Тараса) вважається одним із найбільш дієвих способів

глибокого пізнання як Івана Франка, так і його сім'ї та слугує справжнім джерелом натхнення й всебічного розвитку пересічних і непересічних українців, характеризується значущим впливом на багатоманітні сфери громадського життя, такі як культура, освіта, мистецтво, наука, туризм, та багато інших. У нинішньому глобалізованому світі, у котрому інформаційні технології швидко розвиваються, різного роду виставки, у тому числі і франкознавчі, безумовно стають важливим засобом залучення уваги громадськості й забезпечення ефективного комунікаційного простору.

Ключові слова: Іван Франко, син Петро, син Тарас, франкознавчі виставки, комунікативний простір, Київ, Львів, Дрогобич, Нагуєвичі.

MODES OF CONDUCTING FRANKO-STUDIES EXHIBITIONS PREVIOUSLY AND DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: A CHRONICLE OF EVENTS IN THE AREAS OF KYIV, LVIV, DROHOBYCH, NAHUEVYCHI

Abstract. *The purpose of the study is to use the materials of selected information and video messages in social networks to trace and characterize examples of the process of organizing and holding Frankophone exhibitions in the territories of Kyiv, Lviv, Drohobych, Nahuyevychi on the eve and during the russian-Ukrainian war. The research methodology is based on the use of general scientific principles of historicism, objectivity and systematicity. At the same time, in the course of studying this problem, historical-comparative, historical-systemic and chronological methods were used. The scientific novelty of the proposed article is manifested in the fact that for the first time, based on a multi-aspect analysis of the content of information and video messages in social networks, the process of organizing and holding Frankophone exhibitions in the territories of Kyiv, Lviv, Drohobych, Nahuyevychi in 2020 – 2024 is highlighted. The conclusions. In the course of the research, it was found that the process of organizing and holding Franko-Study exhibitions (on the themes of the life and multifaceted activities of Ivan Franko, or the life and activities of Franko's sons Petro and Taras) is considered one of the most effective ways of deeply understanding both Ivan Franko and his family and serves as a real source of inspiration and comprehensive development of ordinary and extraordinary Ukrainians, characterized by a significant impact on diverse spheres of public life, such as culture, education, art, science, tourism, and many others. In today's globalized world, in which information technologies are rapidly developing, various kinds of exhibitions, including Franko-Study, are certainly becoming an important means of attracting public attention and ensuring an effective communication space.*

Keywords: Ivan Franko, son Petro, son Taras, Franko-Study exhibitions, communicative space, Kyiv, Lviv, Drohobych, Nahuyevychi.

Постановка проблеми. У сьогоднішній час, особливо актуальним є звернення до ключових ідей і концептів багатогранної творчої спадщини Івана Франка з метою більш глибокого сприйняття, переосмислення, поширення та популяризацію у часі російсько-української війни. У теперішніх умовах, вважаємо, що це є важливим і необхідним, адже сприятиме у першу чергу, кращому розумінню витоків, причин та можливих наслідків сьогоднішньої ситуації, у якій перебувають українці і вся європейська спільнота.

Одним із таких напрямів діяльності у вище окресленій площині, є організація та проведення різного роду виставок на франкознавчу тематику, оскільки Іван Франко,

є однією із ключових фігур та представником інтелектуальної й духовної основи української еліти другої половини XIX – початку XX ст. У свій час, український вчений, завдяки своїм різножанровим працям та викладених у них ідеям, мав резонансний вплив як на український народ в цілому, так і на його яскравих представників-сучасників із числа тогочасної національної еліти. Це закономірно, адже Іван Франко як і у свій час, так і сьогодні, асоціюється із проводарем національних цінностей, моральним авторитетом у напрямі розбудови української держави, що було споконвічною мрією українського народу та унеможливлювало його знищення. Разом із тим, весь рід Івана Франка теж належить до представників тієї української еліти, котра формувала пізнішу інтелігенцію у різновекторних ділянках суспільного життя і брала, і зараз продовжує брати активну участь у процесі розбудови нашої держави.

З огляду на це, зауважимо, що уже в роки російсько-української війни, процес організації та проведення франкознавчих виставок став вкрай актуальним. Зокрема на теренах Києва, Львова, Дрогобича та Нагуєвич, напередодні та у роки війни було організовано низку різного роду франкознавчих виставок, у рамках проведення котрих, відвідувачі могли більше пізнати як про самого українського генія, так і про Франкових синів.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Серед новітніх досліджень і публікацій відзначимо праці дрогобицьких дослідників (Haliv, & Ilnytskyi, 2021; Ilnytskyi, & Haliv, 2022; Haliv, & Ilnytskyi, 2023; Halyk, Ilnytskyi, & Haliv, 2024). В основу роботи над зазначеним питанням стало опрацювання різного роду інформаційних повідомлень, програм, відеоматеріалів, які розміщені в інформативному просторі соцмереж, де у їх змістовній канві розповідається про процес організації та проведення франкознавчих виставок на теренах Києва, Львова, Дрогобича та Нагуєвич у період 2020 – 2024 рр. Задля наведення контекстів, використано також і більш раніші матеріали про подібні заходи із соцмереж, задля більш кращого представлення способів проведення подібних франкознавчих заходів.

Мета дослідження: на матеріалах вибраних інформаційних та відео повідомлень у соцмережах, прослідкувати й охарактеризувати приклади процесу організації і проведення франкознавчих виставок на теренах Києва, Львова, Дрогобича, Нагуєвич напередодні та у час російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Одним із територіальних осередків поширення знань про Івана Франка і його родину напередодні та після повномасштабного вторгнення, стала столиця України – Київ. Так, у Квартирі-музею родини Івана Франка у Києві, який було відкрито у листопаді 2016 р. за ініціативи онука Івана Франка – Роланда Франка (Про музей, 2016), було організовано низку франкознавчих виставок з метою популяризації Франкового слова та його нащадків. Так для прикладу скажемо, що 18 березня 2023 р., у даній установі, Міжнародним фондом Івана Франка разом із Музеєм видатних діячів української культури було відкрито виставку «Франко – син Франка», котру було приурочено до 134-ї річниці від дня народження Тараса і 91-ї річниці від дня народження Роланда Франків. До числа експонатів експозиції увійшли оригінали документів, машинописів, листи й світлини із родинного архіву нащадків Івана Франка. Оздобою виставки стали особисті речі, а також художні твори Франкового сина. Низка експонатів була вперше виставлена на широкий загаль, що дало можливість присутнім більш ширше ознайомитися із колом інтересів та напрямками діяльності Франкового сина та усвідомити його внесок у розвиток української культури (Франко – син Франка, 2023).

У контексті зазначимо, що ще у 2016 р. у Києві пройшла цікава франкознавча виставка «Іван Франко і Київ», яку було відкрито 27 серпня та приурочено до стопітдесяти-річчя великого українця. Виставка проходила у Музеї Лесі Українки у Києві. На ній було виставлено близько 700 експонатів франкознавчих документів й фотографій, окремі з яких було уперше представлено широкому загалу. Зокрема до експонатів даної виставки увійшли: свідоцтво про шлюб Івана Франка й молитовник його дружини, стіл, за яким працював Іван Франко, шафа із листами, рукописами та уривками докторської дисертації вченого тощо. Варто зазначити, що низка експонатів була привезена зі Львова із музею Івана Франка та Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а деякі було передано онуком Івана Франка – Роландом (У столиці відкрили виставку «Іван Франко і Київ», 2016; Виставка «Іван Франко і Київ», 2016).

28 серпня 2023 р. у стінах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України у Києві, було відкрито виставку різного роду документів, які пов'язані із висвітленням та переосмисленням творчості Івана Франка. У рамках роботи виставки, було представлено ілюстрації українських художників до Франкової прози, котрі розміщені у колекціях творів образотворчого мистецтва із художніх виставок України, особових фондах Миколи Сліпченка, Володимира Литвиненка, а також ноти музичних творів на вірші Івана Франка, які перебувають у особових фондах композиторів Юлія Мейтуса, Анатолія Кос-Анатольського, Петра Глушкова, Климентія Домінченка (Грищенко, 2023).

Ще одним потужним центром популяризації імені Івана Франка напередодні та у роки війни стає місто Львів, а саме Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка – Дім Франка. Сьогодні Дім Франка – це не що інше як «Простір, де досі живе дух великого творця нових мистецьких і наукових світів. Місце його пам'яті, надійне сховище його спадщини і лабораторія франкознавчих досліджень» (Дім Франка, 2025). В жовтні 2023 р. у Домі Франка відбулася презентація виставки «Врятовані» у яку увійшла велика кількість артефактів із власної збірки, котрі було відреставровано та оцифровано у рамках проекту «FrankoData: відкритий цифровий музей» за офіційної підтримки Українського культурного фонду. За словами Богдана Тихолоза *«Цей проєкт передбачав реставрацію і оцифрування музейних предметів, які промовляють про Франка крізь призму знакових дат його життя та творчості. Це певний підсумок його діяльності, який був для нього дуже важливим, адже він не святкував свої 40, 50 років, а святкував творчі ювілеї. Ці дати були важливі тоді у суспільстві і залишили по собі низку артефактів, які є частиною колекції Дому Франка»*. Загалом у рамках проєкту «FrankoData: відкритий цифровий музей» було зроблено оцифрування 1200 артефактів, а також відбувається процес поступового поновлення цифрової бази даних на оновленому вебпорталі музею. Мультитематична експозиція включає в себе документи, які пов'язані із Іваном Франком та його сучасниками, уміщує матеріали, котрі мають безпосереднє відношення до вершинних творів Франка та тривалої наукової і мистецької історії їх інтерпретації (У Львівському музеї, 2023; Садловська, Сілаєва, 2023).

В контексті зазначимо, що ще у лютому 2019 р., Домом Франка було облаштовано пересувну виставку «Франко від «А» до «Я» українськими містами, возили її до Будапешта, Відня, Загреба та Любляни. Реалізація цієї ідеї розпочалася з того, що ще у 2016 р. Богдан і Наталя Тихолози видали книжку «Франко від «А» до «Я», котра стала інтелектуальним бестселером, адже її було визнано найкращою у жанрі нон-фікшн для дітей й сімейного читання. Разом із тим, книга здобула низку різних нагород та премій

на книжкових виставках у номінаціях як цілісне видання й за прекрасний дизайн (Галик, 2017).

За словами Б. Тихолоза, у подружжя *«виник задум перетворити книжку на виставку: підготували велику збірно-розбірну виставку-лабіринт, її можна було монтувати просто неба. За підтримки Українського культурного фонду створили її як мандрівний проєкт. Провели такі екскурсії у столицях окремих європейських країн, які були пов'язані в певний спосіб з біографією Івана Франка, його науковими зацікавленнями. Потім виставку-лабіринт показали в Одесі, Тернополі, Дрогобичі, Трускавці, мали везти її до Мадрида, Афін, Києва, Харкова. Але завадила пандемія коронавірусу, згодом почалася повномасштабна війна. Нині ця експозиція діє на території Дому Франка. Це була спроба привернути увагу до постаті Івана Франка тих людей, які навіть ніколи не чули про нього»* (Директор Львівського національного, 2023).

Також вернемо увагу й на те, що Б. Тихолоз є куратором і керівником різних культурно-мистецьких і передусім музейних проєктів: «Франкомандри+», «Franko Laboratorium», «Franko. Re:volution», а щодо роботи музею у час війни, стверджує: *«Ми мислили музей як інструмент культурної дипломатії ще задовго до повномасштабного нападу рашистської навали. Їздили, запозичували досвід у діяльності різних світових музеїв, пропонували світі. Розказували про Івана Франка на rozmaїтих заходах. Адже він у нашій інтелектуальній історії показав власним прикладом, що бути українцем та європейцем – це не протилежності, а одне й те саме. Дуже важливо розповідати саме тепер про Івана Франка, українську культуру загалом на доброму професійному рівні, щоб Україна асоціювалася із цвітом європейської цивілізації. Нині протистоїмо навалі московського варварства, тож повинні демонструвати, що нам не потрібно чужих пушкіних, достоевських тоді, коли маємо постаті такого масштабу, як Іван Франко. Вони досі, на жаль, не настільки відомі у світі, оскільки бракувало активної популяризації української культури. Саме цим ми й займаємося»* (Директор Львівського національного, 2023).

Не забуває в час війни про Франка і Львівський національний університет імені Івана Франка, де 11 вересня 2023 р., в холі головного корпусу відбулося відкриття мобільної виставки «Петро Франко. Повернення (з) легенди», котра була присвячена *«несправедливо забутій багатогранній особистості третього сина Івана Франка»*. Згаданий захід проводився за підтримки «Фундації ЗМІН» у співпраці Інституту франкознавства ЛНУ ім. Івана Франка, Асоціації музеїв Івана Франка та Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. Про виставку детально розповіла наукова консультантка проєкту, франкознавиця, директорка Інституту франкознавства ЛНУ ім. Івана Франка Наталя Тихолоз, яка зазначила: *«Петро Франко був дуже багатогранною та неординарною особистістю, чия професійна доля була пов'язана з Львівським університетом. Як і батько, він не переставав надихати людей своєю енергією, природною інтелігентністю, твердою громадянською позицією. Він був інженером-винахідником, ученим-хіміком, спортсменом, пластуном, Січковим Стрільцем і сотником УГА, авіатором, видавцем, мандрівником, письменником, педагогом, депутатом, деканом, директором музею. Ця виставка має на меті розповісти широкому загалу про грані таланту та непросту долю і загадкову смерть Петра Франка»* (В Університеті відкрили, 2023). Окремими враженнями про виставку поділився із присутніми директор Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка (Дім Франка) Богдан Тихолоз, який наголосив на тому, що *«Ця виставка в певному сенсі є відновленням історичної справедливості, адже*

постать Петра Франка на довгий час була просто викреслена з української історії, про нього було заборонено згадувати навіть в середовищі музею, першим директором якого він був. Це відновлення правди було б неможливим ще три десятиліття тому, але тепер маємо змогу дізнатися про життєпис сина Великого Каменяря, про ті цінності спадкоємності, солідарності і незалежності, якими сповнена доля Петра Франка» (В Університеті відкрили, 2023).

Не стоїть осторонь у плані популяризації свого сина і Дрогобицька земля. В основному це місто Дрогобич і мала батьківщина великого українця – Нагуєвичі.

Ще, перед війною, 8 грудня 2020 р., у Галереї сучасного мистецтва Дрогобицької дитячої художньої школи, котра розташована в Дрогобицькому культурно-освітньому центрі імені Івана Франка, проходив мистецький проєкт «Іван Франко... мова нумізматики». Згаданий проєкт був офіційно відкритий ще 16 жовтня 2020 року в приміщенні Державного історико – культурного заповідника «Нагуєвичі», автором якого є бібліофіл та колекціонер франкіани Радимир Хайруллін. Даний проєкт дав можливість присутнім більш глибоше зрозуміти енциклопедизм Франкових знань та риси його характеру у ставленні до інших відомих особистостей, відповідну епоху та культуру цього та й того часу (У Дрогобицькому, 2020).

27 серпня 2022 р. у Народному домі Івана Франка в Дрогобичі за співорганізацією Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, у рамках вшанування 166-ї річниці від дня народження українського національного генія Івана Франка та в межах загальнонаціональної благодійної підтримки Збройних Сил України у визвольній боротьбі з кацапами, в ході роботи наукової панельної дискусії «Украдені імена: «Національна приналежність нематеріальної культурної спадщини XVIII–XX ст.: теорія і практика»». відбулася виставка на тему: «Іван Франко та Франкіана на поштових і непоштових конвертах». В ході виставки присутнім було представлено 132 експозиції поштових та непоштових конвертів, котрі тематично, прямо чи опосередковано, мають приналежність до імені великого українця Івана Франка (Відзначаємо 166-у річницю, 2022).

24 травня 2023 року на факультеті української та іноземної філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка у рамках Х Літературно-мистецької академії «Країна Франкіана» пройшла Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю від дня народження доктора філологічних наук, професора Марка Гольберга, у рамках якої відбулося відкриття виставки Радимира Хайрулліна «Іван Франко в боністиці й нумізматиці» (Міжнародна наукова конференція, 2023).

Упродовж 2024 р. експонати ще однієї виставки «Увіковічення імені Івана Франка мовою нумізматики та боністики» (приватна колекція Володимира Галика), експонувалися у музеї-студії Івана Франка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Музей-студію Івана Франка було відкрито у вересні 2023 р. Щодо самого музею-студії Івана Франка, то тут представлена постійно діюча виставка візуальних матеріалів про навчання І. Франка у Дрогобицькій гімназії його зв'язків із містом Дрогобичом. В основному – це світлини із гімназійного життя, знімки артефактів пори І. Франка, низка прижиттєвих видань творів вченого тощо. Також тут експонується різнобічна франкознавча наукова література, що дає можливість більш глибоко ознайомитися із академічним осмисленням спадщини великого українського вченого та його інтелектуальним безміром (Відкриття музею-студії, 2023.; Музей-студія Івана Франка, 2023).

У Нагуєвичах, основним осередком популяризації Івана Франка та його родини звичайно, що є Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі».

Ще перед війною, під час проведення VIII Літературно-мистецької академії «Країна Франкіана», в умовах карантину, 28 травня 2020 р. у Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» пройшла виставка на тему: «Вшанування Івана Франка у фалеристиці» (модератор Володимир Галик). У рамках виставки було показано коло 180 експонатів, а саме: пам'ятні медалі та медальки, пам'ятні та ювілейні знаки-горельєфи, знаки-барельєфи та знаки-рельєфи, значки, медальйони тощо. Загалом, представлені експонати датуються періодом другої половини 20-х років ХХ ст. – сьогоденням (Вшанування Івана Франка, 2020).

28 серпня 2021 році, під час відзначення 165-тої річниці від дня народження Івана Франка, в рамках V-го етно-фесту в садибі Франка, у стінах Літературно-меморіального музею ДІКЗ «Нагуєвичі», проходила виставка на тему: «Іван Франко на вітчизняних та зарубіжних державних і недержавних марках (1913 – 2020 рр.)» (модератори Володимир Галик та Ростислав Хміль). У ході її проведення, відвідувачі мали можливість ознайомитися із понад 80-тма експонатами, основу яких склали оригінали поштових державних та недержавних марок, котрі тематично, прямо чи опосередковано, мають приналежність до імені великого українця – Івана Франка. Найбільш цінними експонатом виставки була благодійна марка, що була видана заходом Української Академічної Громади у Львові в 1913 році для вшанування 40-річчя письменницької праці Івана Франка. Разом з тим, було представлено низку марок із серії 1926 року, яку видавав комітет побудови пам'ятника на могилі Івана Франка. Поміж експозицій, Іван Франко був представлений у серії поштових недержавних марок, виданих Комітетом фонду допомоги «Рідній школі» у Ділінгені-на-Дунаї 1948 року (Баварія). Разом із марками, на виставці експонувалися вибрані поштові конверти (більшість з котрих пройшла пошту) із наклеєними на них марками на тему франкіани, що дало можливість глядачу більш зрозуміло осягнути сутність функціонування недержавних марок поряд із державними та усвідомити їх значимість у сфері поширення знань про українську культуру (Ювілей Франка, 2021).

28 червня 2022 р. з нагоди 132-ї річниці від Дня народження сина Івана Франка, Петра, у Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» відбулася Наукова музейно-патріотична академія «Петро Франко та історична тяглість генеральної битви за Україну – 1917/2022», у рамках якої було відкрито дві виставки: «Петро Франко: прижиттєві артефакти з фондів заповідника «Нагуєвичі» та колекції», (модератор Назар Юрчишин), та «Увіковічення імені Івана Франка мовою нумізматики та боністики», про котру розповідав Володимир Галик. Крім цього, учасниками Академії було переглянуто кінохроніку у рамках чого усі змогли почути голос Петра Франка у документальному фільмі Олександра Довженка «Визволення 1940» (Наукова музейно-патріотична, 2022).

Дещо згодом, 16 грудня 2022 р. у Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» разом із археологічним музеєм Львівського національного університету імені Івана Франка та Дрогобицьким державним педагогічним університетом імені Івана Франка було відкрито виставку «Іван Франко і археологія». В ході виставки, організатори наголосили на значимості спадщини Івана Франка, котра включає у себе чимало цікавих матеріалів і напрацювань з галузі археології. Виставку відкрив директор ДІКЗ «Нагуєвичі» Богдан Лазорак, який ознайомив присутніх із змістовною канвою статті Івана Франка «Неолітичні знахідки в околицях Нагуєвич», а також розповів про

проведені Археологічною експедицією Дрогобиччини імені Володимира Кобильника на базі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, археологічні розкопки у містах Дрогобич, Белз, Галич, Угнів, горі Тептюж, вивчення городища в селі Ступниця. Таким чином, зробивши розлогий аналіз того, що Іван Франко опублікував на рівні наявних музейних оригіналів, а також артефактів, котрі було зібрано за останні роки в ході проведення експедицій Заповідником організатори виставки в черговий раз нагадали *«нашим ворогам, що українська культура є давньою і самобутньою, а тому немає нічого спільного із московією»* (Відкриття виставки, 2022).

Висновки. Наведені вище факти, переконують у тому, що процес організації франкознавчих виставок вважається одним із найбільш дієвих способів глибокого пізнання Івана Франка та слугує справжнім джерелом натхнення та всебічного розвитку пересічних і непересічних українців, характеризується значущим впливом на багатоманітні сфери громадського життя, такі як культура, освіта, мистецтво, наука, туризм, та багато інших. У нинішньому глобалізованому світі, у котрому інформаційні технології швидко розвиваються, різного роду виставки, у тому числі і франкознавчі, безумовно стають важливим засобом залучення уваги громадськості й забезпечення ефективного комунікаційного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

В Університеті відкрили виставку «Петро Франко. Повернення (з) легенди». (2023). URL: <https://lnu.edu.ua/v-universyteti-vidkryly-vystavku-petro-franko-poverennia-z-lehendy/>.

Виставка «Іван Франко і Київ». (2016). URL: <https://mediateka.suspilne.media/media/4045>.

Відзначаємо 166-у річницю від Дня народження українського національного генія Івана Франка. (2022). URL: <https://dspu.edu.ua/news/vidznachayemo-166-u-richnycu-vid-dnya-narodzhennya-ukrayinskogo-nacionalnogo-geniya-ivana-franka/>.

Відкриття виставки «Іван Франко і археологія». (2022). URL: https://www.youtube.com/watch?v=22o_7PCSSFM.

Відкриття музею-студії Івана Франка в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка. (2023). URL: <https://dspu.edu.ua/news/vidkryttya-muzeyu-studiyi-ivana-franka-v-drogobychkomu-derzhavnomu-pedagogichnomu-universyteti-imeni-ivana-franka/>.

«Вшанування Івана Франка у фалеристиці» – приватна виставка Володимира Галика. (2020). URL: <https://kamenyar.info/vshanuvannya-ivana-franka-u-falerystytsi-pryvatna-vystavka-volodymyra-galyka/>.

Галик, В. (2017). «Франко від А до Я» – настільна франкознавча абетка-енциклопедія для дітей і навіть дорослих Богдана та Наталі Тихолозів, *Східноєвропейський історичний вісник*, 3, 179–182.

Грищенко, М. (2023). Річниця від дня народження Івана Яковича Франка. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/2023/08/28/...>

Директор Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка Богдан Тихолоз: «Важливо розповідати про Івана Франка, українську культуру загалом, щоб Україна асоціювалася із цвітом європейської цивілізації». (2023). URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/direktor-lvivskogo-nacionalnogo-literaturno-22/>.

Дім Франка. (2025). URL: <https://dimfranka.lviv.ua/>.

Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю від дня народження доктора філологічних наук, професора Марка Гольберта. (2023). URL: <https://dspu.edu.ua/news/mizhnarodna-naukova-konferenciya-prysvyachena-100-richchyu-vid-dnya-narodzhennya-doktora-filologichnykh-nauk-profesora-marka-olber-a/>.

Музей-студія Івана Франка розгортає діалог із молоддю. (2023). URL: <https://dspu.edu.ua/news/muzej-studiya-ivana-franka-rozgortaye-dialog-iz-moloddyu/>

Наукова музейно-патріотична академія «Петро Франко та історична тяглість генеральної битви за Україну – 1917/2022». (2022). URL: <https://dspu.edu.ua/news/naukova-muzejno-patriotychna-akademiya-petro-franko-ta-istorychna-tyaglist-generalnoyi-bytvy-za-ukrayinu-1917-2022/>.

Про музей. (2016). URL: <https://frankovi.com.ua/pro-nas/>.

Садловська, К., Сіласва, Є. (2023). У Домі Франка у Львові презентували виставку «Врятовані». URL: <https://suspilne.media/lviv/601543-u-domi-franka-u-lvovi-prezentuvai-vistavku-vratovani/>.

У Дрогобицькому культурно-освітньому центрі імені Івана Франка відкрито мистецький проєкт «Іван Франко...мова нумізматики». (2020). URL: <https://drohobychrada.gov.ua/130-ti-rokovini-narodzhennya-polkovnika-an/>.

У Львівському музеї Івана Франка відкрили виставку «Врятовані». (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3778133-u-lvivskomu-muzei-ivana-franka-vidkrili-vistavku-vratovani.html>

У столиці відкрили виставку «Іван Франко і Київ». (2016). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fYwbl6wQIYA>.

Франко – син Франка: у Києві презентували нову виставку. (2023). URL: <https://frankoprize.com.ua/index.php/uk/2023/03/22/8388/>

Ювілей Франка – 165: без карантину! (2021). URL: <https://kamenyar.info/yuvilej-franka-165-bez-karantynu/>

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281 – 297. DOI: 10.29302/auash.2021.25.1.14

Haliv, M., Ilnytskyi, V. (2023). Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139. DOI: 10.31648/ep.9671

Halyk, V., Ilnytskyi, V., Haliv, M. (2024). History and Culture of Croatia in the Life and Creative Interests of Ivan Franko. *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 16, 297–310. DOI: 10.63578/terrasebus.2024.10

Ilnytskyi, V., Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3 (39), 66–80. DOI: 10.33782/eminak2022.3(39).591

REFERENCES

V Universyteti vidkryly vystavku «Petro Franko. Povernennia (z) lehendy». (2023). [The University opened the exhibition “Petro Franko. The Return (from) the Legend”]. URL: <https://lnu.edu.ua/v-universyteti-vidkryly-vystavku-petro-franko-poverne-nnia-z-lehendy/>. [in Ukrainian].

Vystavka «Ivan Franko i Kyiv». (2016). [The exhibition “Ivan Franko and Kyiv”]. URL: <https://mediateka.suspilne.media/media/4045>.

Vidznachaiemo 166-u richnytsiu vid Dnia narodzhennia ukrainskoho natsionalnoho heniia Ivana Franka. (2022). [We celebrate the 166th anniversary of the birth of the Ukrainian national genius Ivan Franko]. URL: <https://dspu.edu.ua/news/vidznachayemo-166-u-richnytsiu-vid-dnya-narodzhennya-ukrayinskogo-nacionalnogo-geniya-ivana-franka/>. [in Ukrainian].

Vidkryttia vystavky «Ivan Franko i arkeolohiia». (2022). [The opening of the exhibition “Ivan Franko and Archaeology”]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=22o_7PCSSFM. [in Ukrainian].

Vidkryttia muzeiu-studii Ivana Franka v Drohobytському derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Ivana Franka. (2023). [Opening of the Ivan Franko Museum-Studio at the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University]. URL: <https://dspu.edu.ua/news/vidkryttia-muzeiu-studii-ivana-franka-v-drohobytському-derzhavnomu-pedagogichnomu-universyteti-imeni-ivana-franka/>. [in Ukrainian].

«Vshanuvannia Ivana Franka u falerystytsi» – pryvatna vystavka Volodymyra Halyka. (2020). [“Homage to Ivan Franko in Faleristic” – a private exhibition by Volodymyr Halyk]. URL: <https://kamenyar.info/vshanuvannya-ivana-franka-u-falerystytsi-pryvatna-vystavka-volodymyra-galyka/>. [in Ukrainian].

Halyk, V. (2017). «Franko vid A do Ya» – nastilna frankoznavcha abetka-entsyklopediia dlia ditei i navit doroslykh Bohdana ta Natali Tykholoziv [“Franko from A to Z” – a desktop Francophile alphabet-encyclopedia for children and even adults by Bohdan and Natalia Tykholoz]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 3, 179–182. [in Ukrainian].

Hryshchenko, M. (2023). Richnytsia vid dnia narodzhennia Ivana Yakovycha Franka [Anniversary of the birth of Ivan Yakovych Franko]. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/2023/08/28/...> [in Ukrainian].

Dyrektor Lvivskoho natsionalnoho literaturno-memorialnoho muzeiu Ivana Franka Bohdan Tykholoz: «Vazhlyvo rozpovidaty pro Ivana Franka, ukrainsku kulturu zahalom, shchob Ukraina asotsiiuvalasia iz tsvitom yevropeiskoi tsyvilizatsii». (2023). [Director of the Lviv National Literary and Memorial Museum of Ivan Franko Bohdan Tykholoz: “It is important to talk about Ivan Franko, Ukrainian culture in general, so that Ukraine is associated with the flower of European civilization.”] URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/direktor-lvivskogo-nacionalnogo-literaturno-22/>. [in Ukrainian].

Dim Franka. (2025). [Franko House]. URL: <https://dimfranka.lviv.ua/>. [in Ukrainian].

Mizhnarodna naukova konferentsiia, prysviachena 100-richchiiu vid dnia narodzhennia doktora filolohichnykh nauk, profesora Marka Golberga. (2023). [International scientific conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of Doctor of Philology, Professor Mark Golberg]. URL: <https://dspu.edu.ua/news/mizhnarodna-naukova-konferenciya-prysvyachena-100-richchyu-vid-dnya-narodzhennya-doktora-filologichnykh-nauk-profesora-marka-olber-a/>. [in Ukrainian].

Muzei-studiia Ivana Franka rozghortaie dialoh iz moloddiu. (2023). [The Ivan Franko Museum-Studio opens a dialogue with youth]. URL: <https://dspu.edu.ua/news/muzei-studiia-ivana-franka-rozghortaye-dialog-iz-moloddyu/>. [in Ukrainian].

Naukova muzeino-patriotychna akademiia «Petro Franko ta istorychna tiahlist heneralnoi bytvy za Ukrainu – 1917/2022». (2022). [The Scientific Museum-Patriotic Academy “Petro Franko and the Historical Continuity of the General Battle for Ukraine

– 1917/2022”]. URL: <https://dspu.edu.ua/news/naukova-muzejno-patriotychna-akademiya-petro-franko-ta-istorychna-tyaglist-generalnoyi-bytvy-za-ukrayinu-1917-2022/>. [in Ukrainian].

Pro muzey. (2016). [About the Museum]. URL: <https://frankovi.com.ua/pro-nas/>. [in Ukrainian].

Sadlovsk, K., & Silaieva, Ye. (2023). *U Domi Franka u Lvovi prezentuvaly vystavku «Vriatovani»* [The Franko House in Lviv presented the exhibition “The Saved”]. URL: <https://suspilne.media/lviv/601543-u-domi-franka-u-lvovi-prezentuvali-vistavku-vratovani/>. [in Ukrainian].

U Drohobyskomu kulturno-osvitnomu tsentri imeni Ivana Franka vidkryto mystetskyi proiekt «Ivan Franko...mova numizmatyky». (2020). [The Drohobych Ivan Franko Cultural and Educational Center opened the art project “Ivan Franko... the language of numismatics”]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/130-ti-rokovini-narodzhennya-polkovnika-an/>. [in Ukrainian].

U Lvivskomu muzei Ivana Franka vidkryly vystavku «Vriatovani». (2023). [The exhibition “Rescued” was opened in the Lviv Ivan Franko Museum]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3778133-u-lvivskomu-muzei-ivana-franka-vidkrili-vistavku-vratovani.html>. [in Ukrainian].

U stolytsi vidkryly vystavku «Ivan Franko i Kyiv». (2016). [The exhibition “Ivan Franko and Kyiv” was opened in the capital]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fYwbl6wQIYA>. [in Ukrainian].

Franko – syn Franka: u Kyievi prezentuvaly novu vystavku. (2023). [Franko – Franko’s son: a new exhibition was presented in Kyiv]. URL: <https://frankoprize.com.ua/index.php/uk/2023/03/22/8388/>. [in Ukrainian].

Franko – syn Franka: u Kyievi prezentuvaly novu vystavku. (2021). [Franko – Franko’s son: a new exhibition was presented in Kyiv]. URL: <https://kamenyar.info/yuvilej-franka-165-bez-karantynu/>. [in Ukrainian].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281 – 297. DOI: 10.29302/auash.2021.25.1.14 [in English].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139. DOI: 10.31648/ep.9671 [in English].

Halyk, V., Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2024). History and Culture of Croatia in the Life and Creative Interests of Ivan Franko. *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 16, 297–310. DOI: 10.63578/terrasedbus.2024.10 [in English].

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3 (39), 66–80. DOI: 10.33782/eminak2022.3(39).591 [in English].

Стаття надійшла до редакції 11 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 930.85(477):355.48(470:477)

DOI 10.69550/3041-1467.7.333206

Тетяна БІЛАН

кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilangaluk@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7816-4481

Researcher ID: Y-1772-2019

Оксана ПЕТРИВ

кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (petriv.sana@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-5194-6486

Researcher ID: Y-6089-2019

Tetiana BILAN

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilangaluk@gmail.com)

Oksana PETRIV

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (petriv.sana@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Білан, Т., Петрів, О. (2025). Етносимволіка захисту в українській культурі: єдність традиції і сьогодення. *Axis Europae*, 7, 157–165. doi: 10.69550/3041-1467.7.333206

Bibliographic description of the article: Bilan, T., & Petriv, O. (2025). Etnosymbolika zakhystu v ukrainiskii kulturi: yednist tradytsii i sohodennia [Ethnosymbolism of protection in Ukrainian culture: unity of tradition and modernity]. *Axis Europae*, 7, 157–165. doi: 10.69550/3041-1467.7.333206 [in Ukrainian]

**ЕТНОСИМВОЛІКА ЗАХИСТУ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ:
ЄДНІСТЬ ТРАДИЦІЇ І СЬОГОДЕННЯ**

Анотація. *Мета дослідження* – виявити й обґрунтувати зміст екзистенціалу «захист» та відображення його етносимволіки у формах суспільної

свідомості українців. **Методологічною основою** є міждисциплінарний підхід, застосовано комплексний дослідницький інструментарій у поєднанні філософських, мистецтвознавчих, історичних, культурологічних підходів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше досліджено етносимволи, які пов'язані із концептами захисту і безпеки під час російсько-української війни. **Висновки.** У статті обґрунтовано зміст екзистенціалу «захист» та відображення його етносимволіки у формах суспільної свідомості українців. Виявлено низку етносимволів, які пов'язані із концептами захисту і безпеки під час російсько-української війни (з 2014), зокрема: Державний Прапор, Гімн та Герб; військові символи й емблеми, нагороди, знаки розрізнення в ЗСУ, що вказують на зброю, яка у руках українців символізує захист, а не напад, підкреслює міць Держави, а також честь і мужність її захисників. У сукупності символів захисту важливими є образи міфічних та реальних героїв, зокрема Козацької доби, новітнього фольклору, які здійснюють подвиги та захищають свій народ. Релігійні символи, такі як церковна споруда, ікони, хрести, розп'яття, завжди втілюють ідею захисту, дають підтримку та надію, а в молитві та вірі людина знаходить захист і джерело сили. Мистецтво у родо-видовому різноманітті художньо-образних форм, шляхів і засобів відтворює дійсність, створюючи віртуальну реальність у музичних творах, живописі, кінематографії, літературі, формує колективну парадигму захисту, засновану на свободі, виборі і відповідальності кожного, матеріалізує ідею безпеки як продовження давньої і живої традиції. Розглянуто екзистенціал захисту, який втілений в етносимволіці взірців українського монументального мистецтва різних історичних епох, а саме: мозаїчному образі Богоматері Оранти у соборі Київської Софії (XI ст.), скульптурі Василя Бородає «Батьківщина-Мати» (1981), найбільшому в Україні муралі художника Валерія Кучера із зображенням Валерія Залужного (2024). В умовах війни етносимволи захисту мають особливе значення, оскільки формують і зберігають почуття національної ідентичності, патріотизму, стійкості, прагнення перемоги.

Ключові слова: етносимволіка, колективна свідомість, захист, війна, Оранта, мурал.

ETHNOSYMBOLISM OF PROTECTION IN UKRAINIAN CULTURE: UNITY OF TRADITION AND MODERNITY

Abstract. The purpose of the study is to identify and substantiate the content of the existential concept “protection” and the reflection of its ethnosymbolism in the forms of public consciousness of Ukrainians. **The methodological** basis is an interdisciplinary approach; a comprehensive research toolkit combining philosophical, art historical, cultural and cultural studies approaches is used. **The scientific novelty** is that for the first time ethnosymbols associated with the concepts of defense and security during the Russian-Ukrainian war have been studied. **Conclusions.** The article substantiates the content of the existential concept of “defense” and the reflection of its ethnosymbolism in the forms of public consciousness of Ukrainians. A number of ethnosymbols associated with the concepts of defense and security during the Russian-Ukrainian war (since 2014) have been identified, in particular: The National Flag, Anthem and Coat of Arms; military symbols and emblems, awards, insignia in the Armed Forces of Ukraine, indicating weapons that in the hands of Ukrainians symbolize defense rather than attack, emphasize the power of the State, as well as the honor and courage of its defenders. In the set of symbols of defense, the images of mythical and

real-life heroes, including those of the Cossack era and modern folklore, who perform feats and defend their people, are important. Religious symbols, such as church buildings, icons, crosses, crucifixes, always embody the idea of protection, give support and hope, and in prayer and faith a person finds protection and a source of strength. Art in the genus-species diversity of artistic and figurative forms, ways and means reproduces reality, creating virtual reality in music, painting, cinema, literature, forms a collective paradigm of protection based on freedom, choice and responsibility of everyone, materializes the idea of security as a continuation of an ancient and living tradition. The article examines the existentialism of protection, which is embodied in the ethnosymbolism of examples of Ukrainian monumental art from different historical eras, namely: the mosaic image of Our Lady of Oranta in St. Sophia Cathedral (eleventh century), Vasyl Borodai's sculpture "Motherland" (1981), and the largest mural in Ukraine by artist Valeriy Kucher depicting Valeriy Zaluzhnyi (2024). In times of war, ethnosymbols of defense are of particular importance, as they form and preserve a sense of national identity, patriotism, resilience, and the desire for victory.

Keywords: *ethnosymbolism, collective consciousness, defense, war, Oranta, mural.*

Постановка проблеми. Культурно-історичні обставини російсько-української війни (з 2014 року) актуалізують проблему захисту як екзистенціалу буття людини та спільноти, а також його відображення в етносимволіці різних форм української культури. З'ясування світоглядних особливостей етносимволіки захисту допоможе сформулювати нову парадигму колективної свідомості, зберегти почуття національної ідентичності та патріотизму.

Аналіз останніх досліджень. Проблема етносимволіки захисту в українській культурі є міждисциплінарною, а її розв'язання потребує застосування комплексного дослідницького інструментарію у поєднанні філософських, мистецтвознавчих, історичних, культурологічних підходів. У роботі опираємося на праці за редакцією Є. Головахи та С. Макеєва (Українське суспільство в умовах війни, 2023), в яких з'ясовано особливості розвитку різних сфер українського суспільства в умовах війни; монументального дослідження української міфології В. Войтовича (Войтович, 2002), заснованої на системі донедашніх знань, уявлень та вірувань; оглядові, аналітичні публікації Internet-ресурсу про найважливіші події і явища культурного, мистецького життя українського суспільства і світу.

Мета статті – виявити й обґрунтувати зміст екзистенціалу «захист» та відображення його етносимволіки у формах суспільної свідомості українців. У межах визначеної мети треба виявити у формах суспільної свідомості українців артефакти, що відображають етносимволіку захисту; здійснити детальний аналіз екзистенціалу (концепту) «захист» для виявлення культурних засобів його репрезентації. Концепт «захист» потребує подальшого теоретичного осмислення з урахуванням минулого і сучасного соціокультурного розвитку України, а також подій сучасної російсько-української війни (з 2014 р.).

Виклад основного матеріалу. Зasadничою тезою нашої статті є твердження про кореляцію понять «захист» і «безпека», які означають екзистенціали людського існування та базові потреби (за А. Маслоу) (Maslow, 1943), задоволення яких створює умови для самоствердження і самореалізації особистості та, зрештою, спільноти.

Як зазначено у Законі України «Про основи національної безпеки України», національна безпека – це захищені інтереси людини і громадянина, суспільства і

держави, за якої забезпечено сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальної та потенційної загрози національним інтересам.

Об'єктами національної безпеки є людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні й матеріальні цінності, інформаційне і природне середовища та природні ресурси; держава – її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Водночас суб'єктами гарантії захисту та національної безпеки виступають Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада національної безпеки і оборони України, Національний Банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, громадяни України, об'єднання громадян, Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України (Закон України «Про основи ...», 2024).

Екзистенціаль захисту, згідно із визначенням ключового поняття, є формою усвідомленого буття, що стосується основного аспекту людського існування – потреби людей у безпеці та захисті від різних фізичних, емоційних або соціальних загроз, прагнення до фізичної безпеки (від небезпеки, насильства, хворіб), так і психологічного захисту (від стресу, тривоги, самотності) та соціального захисту (від дискримінації, несправедливості).

Означений тотожним концептом, екзистенціаль «захисту» скеровує рефлексію творця і реципієнта сучасної української культури над проблемою війни, яка стала частиною буття кожного українця і спільноти, вказує на потребу у підтримці та перебування у спільноті. У прагненні захисту людина намагається створити умови для реалізації своєї свободи без страху перед загрозою, а також захист і безпека можуть бути умовами, які дають можливість людині бути автентичною, не боячись зовнішніх загроз. Екзистенціаль захисту як вияв існування безпосередньо пов'язаний із екзистенціалом безпеки, тривоги та страху. Тривога є невід'ємною частиною людського існування. Людина постійно стикається з невизначеністю та можливістю загроз, що, зрозуміло, викликає тривогу. Захист і безпека можуть бути засобами її зменшення, створюючи відчуття стабільності та впевненості, здійснюючи вплив на рішення, вибір та дії людини, а також на її розуміння себе і навколишнього світу. Отже, концепти «захист» і «безпека» мають глибоке екзистенціальне значення, пов'язане з людською свободою, відповідальністю, тривоگوю і автентичністю. Цей аспект проявляється у багатьох формах, таких як фізичний захист, емоційно-психологічний захист, ментальний, соціальний захист тощо. Водночас треба пам'ятати, що захист і безпека можуть бути забезпечені через міжнародні і національні соціальні інститути, які підтримують права та свободи людини.

Як засвідчують В. Бакіров та І. Рущенко, війна РФ проти України оголила слабкість і неієдздатність міжнародних безпекових інституцій, Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ, МАГАТЕ, НАТО та інших, які демонструють неспроможність знаходити шляхи врегулювання конфліктів і засоби нормалізації геополітичних напруженостей. Не роблять позитивного внеску в посилення міжнародної безпеки і світові церкви, голос яких або дуже слабкий, або дисонує зі здоровою логікою. Актуалізація питань національної безпеки зумовлена також стрімкою експансією цифрових технологій практично в усі сфери соціального життя, що відкриває нечувані раніше можливості

цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу на свідомість і підсвідомість практично кожної людини, спрощує вторгнення в чужі інформаційні простори. На думку дослідників, важко не погодитися із твердженням, що світ XXI ст. став набагато нестабільнішим і загрозливішим через перелічені тенденції, які є більш широкими, ніж колишнє протистояння двох полярних світових систем. Безумовно, подолання цих викликів потребує нового розуміння національної безпеки, яке виходить за рамки традиційних військових і дипломатичних підходів (Українське суспільство в умовах війни, 2023, с. 296). Автори монографії «Українське суспільство в умовах війни» зосередилися на розробці моделі безпеки, яка б в ідеалі включила до безпекового дискурсу усе населення України у результаті зміни колективної свідомості та ментальності українців. Ми можемо прийняти досконалішу модель безпекової свідомості, що здатна адекватно оцінювати потенційні загрози війни або не призводити до фатальних втрат. Нову парадигму національної безпеки розуміємо як сукупність фактів масової свідомості, що зумовлюють поворот у ставленні українців до власної безпеки від упевненості в спроможності держави виконувати свою безпекову функцію до колективної відповідальності за життя і майбутнє своєї країни (Українське суспільство в умовах війни, 2023, с. 315).

Колективна свідомість – сукупність переконань, цінностей, ідей та норм, що поділяються та підтримуються групою людей або суспільством і які формують їхнє спільне світобачення і відчуття спільності. Вона є основою соціального порядку, оскільки об'єднує індивідів у єдине ціле, сприяє почуттю приналежності та визначає ідентичність групи чи суспільства. Колективна свідомість допомагає формувати загальні цінності, культуру та традиції, що стають основою суспільної згуртованості. Основними рисами колективної свідомості є відчуття (су-)спільності між суб'єктами цієї свідомості, збереження традицій, загальноприйняті моральні норми, підтримка соціальної ідентичності і єдності (Колективна свідомість, 2024).

Трактуючи екзистенціали захисту і безпеки як понятійно-змістові кореляти колективної свідомості, виявляємо її елементи в українській культурі в єдності традицій минулого і сьогодення. Власне культура є беззаперечним елементом колективної свідомості як сукупність того, що створила (на відміну від того, що отримала) людина і спільнота за час свого існування – рукотворні (матеріальна культура) і нерукотворні (духовна культура) артефакти, які виступають частиною колективного досвіду суспільства.

Важливою складовою української культури є релігія та ритуали, релігійні практики, що у процесі етногенезу спільноти та онтогенезу кожного вірянина, згідно з останніми опитуваннями Центру Разумкова – це 67,9 % (Коваленко, 2025) об'єднують людей, надаючи їм спільну систему цінностей і сенс. Поруч із мораллю, етикою, освітою, які визначають суспільні норми та очікування, мова, як і вербальні та невербальні символи, відтворюють прадавні архетипи колективної свідомості українців, ретранслюють соціокультурні сенси, формують основу для багатовекторної комунікації.

Етносимволіка є сукупністю специфічних ознак духовної та матеріальної культури українців, і, як визначає словник, умовним відображенням подій, явищ, понять, ідей за допомогою національно-маркованих знаків – символів (Словник української мови, 2013, с. 683). Українські етносимволи захисту мають глибоке значення та символізм, який у культурно-історичному контексті підтримує національну ідентичність, єдність та стійкість, відображає історичні, релігійні, соціальні та культурні аспекти захисту і

безпеки як екзистенціалів буття, базових потреб людського існування (за А. Маслоу) (Maslow, 1943).

Низка етносимволів захисту, як зазначає В. Войтович, присутні у звичайній сфері мирного повсякдення людини і спільноти, а в умовах воєнної загрози вони набувають потужної енергетики і функціонують як обереги. Наприклад, в українській культурі рушник є оберегом, символом долі, життєвої дороги, захисту і благословення, який українці використовують у ритуалах та родинно-родильній, поховально-поминальній, будівельній, календарній обрядовості. Орнамент вишивки на одязі чи текстилі різного призначення несуть символіку захисту у знаково-семантичній системі кольору, геометричних елементів чи рослинних композицій у поєднанні із зображенням тотемних тварин, небесних світил тощо (Войтович, 2002).

Нами виявлено низку етносимволів, які пов'язані із концептами захисту і безпеки під час російсько-української війни (з 2014 р.). Зокрема Державний Прапор, Гімн та Герб символізують незламність духу і готовність до оборони Батьківщини, відображають історичні події та боротьбу за незалежність. Його кольори й елементи символізують Українську Державу в її історичному становленні, процесі державотворення від киеворуських часів і до сьогодні. Військові символи та емблеми, нагороди, знаки розрізнення в ЗСУ вказують на зброю, яка в руках українців завжди символізує захист, а не напад, підкреслює міць Держави, а також честь, мужність і самовідданість її захисників. У сукупності символів захисту важливими є образи героїв літописів, зокрема Козацької доби, новітнього фольклору, які здійснюють подвиги та захищають свій народ, стають джерелом натхнення та символами захисту. Релігійні символи, такі як церковні споруди, ікони, хрести, розп'яття, завжди втілюють ідею захисту, дають підтримку і надію, а в молитві та вірі людина знаходить захист і джерело сили. Мистецтво у родо-видовому різноманітті художньо-образних форм, шляхів і засобів відтворює дійсність, створюючи віртуальну, художню реальність у музичних творах, у живописі, кінематографі, літературі, формує колективну парадигму захисту і безпеки, засновану на свободі, виборі й відповідальності кожного, матеріалізує ідею захисту як продовження прадавньої, живої традиції.

Розглянемо екзистенціал захисту, який втілений в етносимволіці взірців українського монументального мистецтва різних історичних епох, а саме: мозаїчний образ Богоматері Оранти XI ст. у соборі Софії Київської; скульптура «Батьківщина-Мати» Василя Бородая, створена у 1981 р.; найбільший в Україні мурал художника Валерія Кучера із зображенням Валерія Залужного (2024).

Скульптура «Батьківщина-Мати» Василя Бородая (1917 – 2010) – один із масштабних монументів в історії України. Скульптурну композицію створено в 1981 р., загальна висота монументу – 102 м (40 м – п'єдестал, 62 м – скульптура). Конструкція фігури надмірно перебільшена і велична, водночас у задумі автора передає настрій піднесення і захисту. Скульптура «Батьківщина-мати» розташована недалеко від Києво-Печерської Лаври, на території Національного музею історії України у Другій світовій війні. На щиті у лівій руці та на голові жіночої фігури облаштовані оглядові майданчики, на які можна піднятися двома ліфтами. Скульптура втрутилась в історичний силует стародавнього Києва, адже Батьківщина-Мати з піднятим мечем проєктувалася з головною ідеологічною атеїстичною метою – створити зоровий ефект вищості у порівнянні з Києво-Печерською лаврою. Священнослужителі лаври застерігали, щоб меч у руках фігури не був вищим від головної дзвіниці лаври,

оскільки це свідчило б про переваги ідеї війни над ідеєю миру. У кінцевому варіанті меч має довжину 16 метрів і вагу 9 т. Вага усієї конструкції 450 т.

Утверджуючи ідею захисту і безпеки, скульптура Василя Бородай, на нашу думку, продовжує традицію використання образу Жінки, Матері, Богородиці, Оранти як власне українського етносимвола захисту, що утвердився в культурі як поєднання світської і релігійної світоглядної парадигми. Для цього твердження є такі підстави:

по-перше, на етапі обговорення задуму, скульптору пропонували використати образ воїна-переможця, який каскою зачерпує воду з Дніпра (зрозуміло, що тоді і назва твору була б іншою). Однак В. Бородай наполягав, щоб основним у скульптурі був образ жінки;

по-друге, Оранта (дослівний переклад: «та, що молиться») – це один із основних типів зображення Божої Матері – на чотирикутному золотому камені з піднятими вгору руками, долонями від себе – це жест молитви як прохання до Бога про захист. Голова і плечі Богородиці покриті омофором – покривалом, яке ще називають покровом Богородиці, яким вона бере під свій захист усіх людей;

по-третє, хоч її голова непокрита, але на плечах – тканина, що спадає складками, створюючи алюзію на омофор – покров Богородиці-Оранти. У фольклорних взірцях Козацької доби та Гетьманщини популярним був етносимвол захисту народу Богородицею у лиху воєнну годину – образ Покрови (наприклад, тип ікони «Покрова Богородиці», XVII ст.). Тож символом військової перемоги народу український скульптор-монументаліст Василь Бородай вибрав образ Жінки – Батьківщини-Матері, що має символіку української національної Берегині – Оранти, що у храмі Софії Київської, яку ще називають «Нерушимою Стіною». У хвалебній службі на честь Богородиці (від VII ст.) про Неї сказано: «Радуйся, Стопне непохитний Церкви Христової; радуйся, держави Нерушима Стіно». До речі, встановлення герба України на заміну герба СРСР у лівій руці скульптурної постаті відбулося 6 серпня 2023 р. на честь 32-ї річниці Незалежності України (скульптор проекту «Тризуб Батьківщини» – Олексій Пергаменщик) (Шевелева, 2024).

Російсько-українська війна (з 2014 р.) надала етносимволіці захисту особливої актуальності, вона присутня у сучасних мистецьких артефактах, зокрема муралах. Один із таких має у собі потужну етносимволіку захисту і безпеки в образі головнокомандувача ЗСУ – з 27 липня 2021 до 08 лютого 2024 р., а з 09 травня 2024 р. – посла України у Великій Британії генерала Валерія Залужного. Як зазначає Тетяна Борисенко, мурал є найбільшим в Україні стінописом із зображенням Валерія Залужного. Над муралом, розмір якого сягає 120 м², художник Валерій Кучер працював 13 годин (Борисенко, 2024). Під час командування ЗСУ В. Залужний проявив ефективність, що детально аналізують українські та закордонні експерти. Особистісні, професійні риси генерала надали йому популярності, зробили його ім'я легендарним, знаковим для перемоги України, етносимволічним у різних видах і жанрах мистецтва та фольклору.

Мистецтво, фольклор як форми суспільної свідомості відповідають на цивілізаційні виклики сьогодення, зберігають традиції героїчного епосу, відображають прагнення українців перемогти ворога-окупанта у російсько-українській війні (з 2014 р.), відбудувати міста і села у своїй країні, зберегти пам'ять про полеглих, дати надію живим, уславити героїв-захисників. Художньо-образне відображення реальних подій і явищ, зв'язки війська і цивільних надає різним видам і жанрам мистецтва і фольклору політичного звучання, спонукає реципієнта творів і творчості до рефлексій і суспільних перетворень.

Висновки. Українська етносимволіка допомагає формуванню і присутності концепту захисту у колективній свідомості українців, який вказує на етнічні корені, символи, релігійні вірування та уявлення, традиції, звичаї, мову, національних героїв тощо. Концепт «захист» розглядаємо як екзистенціаль, оскільки він є одним із фундаментальних аспектів людського існування, базовою потребою особистості (за А. Маслоу) (Maslow, 1943). Захист включає в себе безпеку та підтримку, яких людина шукає і в мирний, і в буремний, воєнний час. Етносимволи захисту (рушник, ікона, Державний Прапор, Герб, Гімн, герой-воїн тощо) присутні у звичайній сфері мирного буття людини і спільноти, а в умовах воєнної загрози набувають потужної енергетики і функціонують як обереги. В умовах російсько-української війни (з 2014 р.) етносимволи захисту мають особливе значення, оскільки формують і зберігають почуття національної ідентичності, патріотизму, стійкості, прагнення перемоги.

Перспективою подальших досліджень є виявлення та обґрунтування етносимволіки у мистецтві сучасного стінопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Борисенко, Т. (2024). У Києві з'явився рекордний мурал із зображенням Залужного. *Суспільне від 2 травня 2024*. URL: <https://suspiilne.media/kyiv/737139-u-kyievi-zavivsa-rekordnij-mural-iz-zobrazennam-zaluznogo/>

Войтович, В. (2002). *Українська міфологія*. Київ: Либідь. 664 с.

Закон України «Про основи національної безпеки України». (2024). Документ 2469-VIII, чинний. Поточна редакція від 09.08.2024, підстава 3858-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

Коваленко, А. (2025). Скільки українців вважають себе віруючими? Результати опитування. *Українська правда від 28 січня 2025 року*. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/skilki-ukrajinciv-nazivayut-sebe-viruyuchimi-rezultati-opituvannya-306135/>

Колективна свідомість. (2024). *Психологічна енциклопедія*. URL: <https://surl.li/ilmphd>

Словник української мови: у 20 тт. Т. 4 (2013): Д – Ж. Київ: НАНУ. URL: <https://archive.org/details/4sum20/page/683/mode/lup?view=theater>

Українське суспільство в умовах війни. (2023). Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 343 с.

Шевелєва, М. (2024). Василь Бородай – батько монументальних символів Києва. *Український інтерес від 18.08.2024*. URL: https://uain.press/blogs/1072417-1072417#google_vignette

Maslow, A.H. (1943). *A Theory of Human Motivation*. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

REFERENCES

Borysenko, T. (2024). U Kyievi z'avyvsia rekordnyi mural iz zobrazhenniam Zaluzhnoho [A record-breaking mural depicting Zaluzhnyi appears in Kyiv]. *Suspiilne vid 2 travnia 2024*. URL: <https://suspiilne.media/kyiv/737139-u-kyievi-zavivsa-rekordnij-mural-iz-zobrazennam-zaluznogo/> [in Ukrainian].

Voitovych, V. (2002). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy». (2024). [The Law of Ukraine “On the Fundamentals of National Security of Ukraine”]. Dokument 2469-VIII, chynnyi. Potochna redaktsiia vid 09.08.2024, pidstava 3858-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

Kovalenko, A. (2025). Skilky ukraintsiiv vvazhaiut sebe viruiuchymy? Rezultaty opytuvannia. [How many Ukrainians consider themselves believers? Survey results.]. *Ukrainska pravda vid 28 sichnia 2025 roku*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-ukrajinciv-nazivayut-sebe-viruyuchimi-rezultati-opituvannya-306135/> [in Ukrainian]

Kolektyvna svidomist. (2024). [Collective consciousness]. *Psykhologichna entsyklopediia*. URL: <https://surl.li/ilmphd> [in Ukrainian].

Slovyk ukrainskoi movy: u 20 tt. T. 4. (2013). [Dictionary of the Ukrainian language: in 20 volumes. Vol. 4]: D – Zh. Kyiv: NANU. URL: <https://archive.org/details/4sum20/page/683/mode/1up?view=theater> [in Ukrainian].

Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. (2023). [Ukrainian society in the context of war]. Rik 2023: Kolektyvna monohrafiia / S. Dembitskyi, O. Zlobina, N. Kostenko ta in.; za red. Ye. Holovakhy, S. Makeieva. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Shevelieva, M. (2024). Vasyl Borodai – batko monumentalnykh symboliv Kyieva [Vasyl Borodai is the father of Kyiv’s monumental symbols]. *Ukrainskyi interes vid 18.08.2024*. URL: https://uain.press/blogs/1072417-1072417#google_vignette [in Ukrainian].

Maslow, A. H. (1943). *A Theory of Human Motivation*. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm> [in English].

*Стаття надійшла до редакції 15 грудня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.*

УДК 355.097.2:355.48(470:477)]:004.738.5“2014/2022”
DOI 10.69550/3041-1467.7.333097

Парасковія ДВОРЯНИН

кандидатка наук з соціальних комунікацій, доцентка кафедри радіомовлення і телебачення, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (paraskadvoryanyn@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7858-3563

Ореста КАРПЕНКО

докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (okarpenko@dspu.edu.ua)

ORCID: 0000-0003-1841-882X

Paraskoviya DVORIANYN

PhD (Social Communications), Associate Professor, Department of broadcast and television, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Street, Lviv, Ukraine, postal code 79000 (paraskadvoryanyn@gmail.com)

Oresta KARPENKO

PhD hab. (Pedagogical Sciences), Professor, Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (okarpenko@dspu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Дворянин, П., Карпенко, О. (2025). «Воїни добра»: образ волонтера в українських засобах масової інформації (2014 – 2022). *Axis Europae*, 7, 166–179. doi: 10.69550/3041-1467.7.333097

Bibliographic Description of the Article: Dvorianyn, P., & Karpenko, O. (2025). «Voiny dobra»: obraz volontera v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2014 – 2022) [“Warriors of Good”: The Image of a Volunteer in Ukrainian Mass Media (2014 – 2022)]. *Axis Europae*, 7, 166–179. doi: 10.69550/3041-1467.7.333097 [in Ukrainian].

**«ВОЇНИ ДОБРА»: ОБРАЗ ВОЛОНТЕРА В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ
МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (2014 – 2022)**

Анотація. Мета статті – проаналізувати висвітлення українськими ЗМІ діяльності окремих волонтерів в умовах російсько-української війни від її початку до повномасштабного етапу (2014 – 2022). Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, авторської об'єктивності, системності, соціокультурному підході, а також загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення)

та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний, критики джерел) методах. **Наукова новизна** – уперше зроблено спробу узагальнити візії українських ЗМІ щодо особистостей волонтерів в умовах російсько-української війни. **Висновки.** Отже, українські ЗМІ в роки війни приділяли значну увагу різним аспектам функціонування волонтерського руху в Україні. Складовою частиною такого «волонтерського» дискурсу стала публікація матеріалів про діяльність окремих особистостей, відомих і не достатньо знаних волонтерів. Загалом автори статей, журналісти-інтерв'юери, редактори підкреслювалися низку соціально важливих рис українських волонтерів у роки російсько-української війни. Найчастіше вели мову про такі особистісні властивості: 1) взаємопідтримка і здатність до самоорганізації (акцентувалася увага на співпраці між волонтерами, утворенні громадських організацій і фондів, взаємодопомозі і швидкій реакції на потреби військових); 2) відповідальність та альтруїзм (підкреслювалася така риса як моральний обов'язок, відповідальність, висловлена у формулі «Якщо не я, то хто?», діяльність на користь суспільних інтересів); 3) витривалість та стійкість у важких обставинах (вказували здатності окремих волонтерів у важких обставинах проявляти рішучість, психологічну стійкість, зберігати усвідомленість своїх дій попри важкі умови діяльності); 4) відвага та сміливість (наголошувалися випадки відважних дій волонтерів в умовах боїв, фронтових буднів, порятунку поранених, що поєднувалося з ризиком для життя); 5) гнучкість та адаптивність (описувалися вміння волонтерів швидко орієнтуватися в нових, інколи критичних, умовах); 6) свобода та демократизм (підкреслювалися волелюбність волонтерів, їхні громадянські цінності і переконання, спрямовані на збереження й утвердження прав та свобод); 7) життєрадісність, емпативність, комунікаційність (наголошувалися вміння і здатності волонтерів зберігати почуття гумору в складних обставинах, виявляти чутливість і увагу до інших людей, підтримувати й знаходити спільну мову з представниками різних інституцій, установ і організацій, звичайними громадянами тощо); 8) скромність і готовність навчатися (описувалися прагнення волонтерів до активного навчання, здобуття нових компетентностей). Українські ЗМІ приділяли увагу не лише українським, але й іноземним (європейським, американським) волонтерам, намагаючись показати їхню мотивації, любов до України і повагу до українського народу та його культури.

Ключові слова: волонтери, мас-медійний дискурс, онлайн-медіа, російсько-українська війна.

“WARRIORS OF GOOD”: THE IMAGE OF A VOLUNTEER IN UKRAINIAN MASS MEDIA (2014 – 2022)

Abstract. The purpose of the article is to analyze the coverage by the Ukrainian media of the activities of individual volunteers in the conditions of the Russian-Ukrainian war from its beginning to the full-scale stage (2014 – 2022). **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, authorial objectivity, systematicity, socio-cultural approach, as well as general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-comparative, historical-systemic, source criticism) methods. **Scientific novelty:** for the first time an attempt is made to generalize the visions of the Ukrainian media regarding the personalities of volunteers in the conditions of the Russian-Ukrainian war. **Conclusions.** Thus, the Ukrainian media during the war paid considerable attention to various aspects of the functioning of the volunteer movement in

Ukraine. An integral part of such a “volunteer” discourse was the publication of materials about the activities of individual personalities, both well-known and not well-known volunteers. In general, the authors of the articles, interviewers, and editors emphasized a number of socially important features of Ukrainian volunteers during the Russian-Ukrainian war. Most often, they spoke about the following personal qualities: 1) mutual support and the ability to self-organize (the emphasis was on cooperation between volunteers, the formation of public organizations and foundations, mutual assistance, and a quick response to the needs of the military); 2) responsibility and altruism (the emphasis was on such features as moral duty, responsibility expressed in the formula “If not me, then who?”, and activity in favor of public interests); 3) endurance and resilience in difficult circumstances (they indicated the ability of individual volunteers in difficult circumstances to show determination, psychological resilience, and maintain awareness of their actions despite difficult conditions of activity); 4) courage and boldness (cases of brave actions of volunteers in conditions of battles, frontline everyday life, rescuing the wounded, which were combined with a risk to life, were emphasized); 5) flexibility and adaptability (the ability of volunteers to quickly navigate in new, sometimes critical, conditions was described); 6) freedom and democracy (the volunteers’ love of freedom, their civic values and beliefs aimed at preserving and affirming rights and freedoms were emphasized); 7) cheerfulness, empathy, communication (the skills and abilities of volunteers to maintain a sense of humor in difficult circumstances, to show sensitivity and attention to other people, to support and find a common language with representatives of various institutions, establishments and organizations, ordinary citizens, etc. were emphasized); 8) modesty and willingness to learn (the volunteers’ desire for active learning, acquiring new competencies was described). Ukrainian media paid attention not only to Ukrainian, but also to foreign (European, American) volunteers, trying to show their motivation, love for Ukraine and respect for the Ukrainian people and their culture.

Keywords: *volunteers, mass media discourse, online media, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. Український волонтерський рух від початку Революції Гідності став і залишається однією головних тем у вітчизняних мас-медіа. Особливу увагу волонтерам присвячують українські онлайн-медіа на зразок «Української правди», «Радіо Свобода», «Лівий берег» тощо. Однією з причин цього явища стала повага і довіра українського суспільства до волонтерів, яка значно переважала рівень довіри до органів державної влади й дорівнювали (відповідно до офіційних соціологічних опитувань) довірі до Церкви. Описуючи, аналізуючи й оцінюючи різні аспекти функціонування волонтерського руху в Україні, ЗМІ присвячували увагу не лише його організаційним аспектам і особливостям взаємин із державною владою, але й постатям відомих волонтерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність волонтерського руху в Україні була об’єктом наукових досліджень О. Баковецької (Баковецька, 2020), І. Тохтарової (Тохтарова, 2014), Г. Міненко (Міненко, 2017), О. Проценко (Проценко, 2019а; Проценко, 2019б). Такий напрям діяльності волонтерів як допомога Збройним Силам України, Національній Гвардії України, добровольчим структурам, іншим збройним формуванням у умовах російсько-української війни охарактеризовано у працях Л. Жужи (Жужа, 2016), Д. Веденєєва (Веденєєв, 2018). Вплив ЗМІ на формування громадської думки щодо волонтерського руху проаналізував О. Томчук (Томчук, 2021). Характер, періодизацію, інформаційний та ідеологічний дискурс російсько-української війни висвітлено у працях В. Ільницького, М. Галіва, М. Глібіщука, О. Куцької, В. Старки (Ільницький, Старка, Галів, 2022; Галів, Ільницький, 2023; Ільницький, Куцька, 2023;

Галів, Гранд, 2024; Галів, Гранд, Бойчин, 2024; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Ільницький, Тельвак, Талалай, 2024) тощо.

Мета статті – проаналізувати висвітлення українськими ЗМІ діяльності окремих волонтерів в умовах російсько-української війни від її початку до повномасштабного етапу (2014 – 2022).

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш поширених макроструктурних компонентів медійного дискурсу щодо українського волонтерського руху стали публікації матеріалів і демонстрація телесюжетів про *особистості волонтерів*.

Декілька журналістських статей було присвячено волонтерам-медикам. Так, у квітні 2015 р. Анастасія Рінгіс розповіла про «воїнів добра» – Уляну і Марка Супрун, засновників волонтерського проекту «Захист патріотів». Вони переїхали до України через тиждень після початку Революції Гідності. Обоє були нащадками українських емігрантів, зростали в традиційних українських сім'ях, відвідували українські недільні школи і церкви. Відтак стали активними членами Світового конгресу українців (СКУ). За освітою Уляна – лікар, Марко – політолог і філософ. На Майдані Уляна Супрун надавала медичну допомогу, а Марко комуні кував з іноземними журналістами. До їхньої волонтерської групи залучили військових медиків, зокрема Всеволода Стеблюка, а також запросили експертів із Каліфорнійського центру медицини катастроф, медиків-тренерів, які проводили тренінги щодо тактичної медицини. Цей досвід знадобився волонтерам-медикам під час АТО. Курси з тактичної медицини, організовані волонтерами «Захист патріотів» за рік пройшли близько 15 тис. солдатів і понад 2 тис. курсантів військових закладів освіти. За сприянням волонтерів для ЗСУ було доставлено 11 тис. аптечок, зібраних за стандартами НАТО. У минулому році волонтери «Захисту патріотів» при допомозі СКУ зібрали 1,2 млн. доларів на проведення курсів тактичної медицини і придбання аптечок. Допомгу надають і приватні особи в Україні, студенти Києво-Могилянської академії, компанія МАУ, юридична фірма «Дніпро», а також Організація оборони чотирьох свобод України (Нью-Йорк) (Рінгіс, 2015).

Журналістка Аліна Согуняко у травні 2015 р. розповіла історію волонтера-парамедика Юрія Бондара («Шаман») зі Львова. Він побував у всіх найгарячіших точках АТО: Дебальцево, Артемівськ, Донецький аеропорт, Авдіївка. Ю. Бондар неодноразово ризикував життям заради порятунку поранених – військових і цивільних, потрапляв під обстріли, виявляючи хоробрість і холонокровність. Спираючись на свідчення волонтерів журналістка вказала на вади державної системи у справі налагодження своєчасної евакуації поранених бійців, вказавши на неефективну роботу «чиновницької машини» та відсутність координації між батальйонами і «швидкими» (Согуняко, 2015).

У липні 2015 р. журналісти «Української правди» розповіли «історії нетипових волонтерів»: 78-річної Надії Коцюбинської, яка шиє одяг і білизну для дітей з кризових сімей і переселенців; 44-річного Юрія Кучу, колишнього учасника АТО, котрий займається доставкою вантажів на передову; 15-річну Поліну Коваль, котра сортує одяг в дитячому відділі Центру допомоги переселенцям; 35-річну Світлану Пулухину, режисеру та модель, яка проводить уроки арт-терапії для дітей-переселенців у фонді «Карітас», 18-річного Дмитра Шведа, який волонтерить у травматичному відділі однієї з лікарень, та ін. (Лицом к людям, 2015).

4 вересня 2015 р. редакція «Української правди» опублікувала статтю про волонтера Андрія Галущенка, який загинув двома днями раніше в зоні АТО. Разом з ним загинув і працівник СБУ – обидва підірвалися на фугасі. У статті подано коротко

біографію загиблого, наведено оцінки і характеристики його діяльності. А. Галущенко був активним учасником Революції Гідності, згодом добровольцем пішов на війну, воював у складі батальйону Кульчицького. Після демобілізації став волонтером і за словами друзів міг розв'язати будь-яку проблему щодо постачання необхідних речей для українських вояків. Займався евакуацією мешканців містечка Дебальцеве, рятував життя своїх побратимів-волонтерів. За пропозицією голови Луганської обласної адміністрації Г. Туки, він очолив мобільну групу по боротьбі з контрабандою, зумівши суттєво призупинити незаконний потік товарів через лінію зіткнення. Саме з огляду на його ефективну роботу в цьому напрямку, з'явилася версія про спланований замах на життя волонтера (Он был специалистом, 2015).

Про чемпіонку світу з кікбоксингу Ірину Лашенко, яка стала волонтеркою і допомагала дітям-сиротам, опублікував невелику статтю журналіст Роман Пляцко у лютому 2016 р. Він розповів про те, що Ірина, по суті, сама недоотримала материнської уваги та опіки, оскільки мати перебувала на заробітках за кордоном. Розповідаючи про себе, волонтерка загадувала найбільш важливі випадки у справі піклування про дітей, а також вказала на недостатню фінансову допомогу від держави для малозабезпечених родин, розповіла про проблеми переселенців з Луганщини (Пляцко, 2016).

Для прикладу, у червні 2016 р. волонтерка і журналістка Ірина Цибух розповіла про особливих волонтерів з Полтавщини, який українські бійці називали «баба Люда» і «дед Паша». Від початку війни вони приймали в себе вдома волонтерів і військових, годували і доглядали, надавали продовольство зі свого господарства (вареники, молоко, м'ясо птиці тощо) (Цибух, 2016).

Журналістка Марічка Паплаускайте у вересні 2016 р. розповіла життєву історію волонтерки Наталії Чекмарьової, матері трьох дітей, яка від початку російсько-української війни надавала допомогу українським підрозділам. Вона свідомо перейшла на українську мову, обрала українську ідентичність, переїхала з Ніколполя до Борисополя, брала участь у Помаранчевій революції. Її син став активним учасником Майдану, а потім добровольцем пішов на війну. Стаття подана у формі монологу Наталії, яка розповідає про своє життя, поїздки на фронт, допомогу пораненим. Її характеристики доволі промовисті. Вона назвала українських вояків «моєю країною», а волонтерів «містчком між фронтом і тилом». Наталя неодноразово потрапляла в ситуації, які загрожували її життю і здоров'ю, відтак відверто розповіла про свої психологічні проблеми, непорозуміння в ім'ї і пошуки шляхів виходу із складних обставин (Паплаускайте, 2016).

Наприкінці 2016 р. кореспонденти газети «День» прозповіли про незвичного волонтера Дениса Романовського, який повністю втратив зір, але продовжував надавати допомогу потребуючим. Разом із іншими волонтерами з організації «Вінсер» він збирає необхідні речі (продукти, шини, теплий одяг) і доставляє їх на фронт. Його приклад важливий для тих, хто внаслідок психологічного виснаження, важких поранень, зневірюється в своїх силах. Д. Романовський назвав журналістам три принципи, за якими діє він і його друзі: захисти беззахисного; допоможи тому, хто потребує допомоги; подаруй надію тому, хто її втратив. Волонтер заочно здобуває вищу освіту, прагнучи у майбутньому допомогати тим, хто втратив зір (Шуткевич, 2016).

У травні 2017 р. волонтер і режисер Крістіан Жерегі описав свою співпрацю з волонтером Борисом Пелехом, зокрема змалював одну зі спільних поїздок до українських вояків в Донецькій області (м. Авдіївка, Мар'їнка, Троїцьке). Під час оповіді він порушив низку важливих питань, зокрема розкращання волонтерської

допомоги, яку перепродують недобросовісні ділки, а також необґрунтовані запити на допомогу. Одним із емоційних картин розповіді є прохання українських бійців до волонтерів приїжджати частіше і не обов'язково з речовою допомогою, а «просто так». Автор робить висновок, що волонтери для українських військовослужбовців, які несуть важку службу у зоні АТО, стали своєрідним містком з іншими життям – мирним і щасливим. З іншого боку К. Жерегі вказав на юридичні аспекти волонтерства. За його словами, кожноо волонтера можна притягнути до кримінальної відповідальності за декілька порушень: в'їзд в зону бойових дій, допуск до інформації про позиції військових, ввезення приладів подвійного призначення, несплата податків з рахунків, на які надходять кошти від благодійників тощо (Жереги, 2017).

Невелику статтю на сайті «Української правди» було присвячено волонтерці Яні Зінкевич, яка наприкінці 2015 р. потрапила в автокатастрофу, яка позбавила її здатності вільно пересуватися. Повернувшись після лікування в Ізраїлі до України, вона заявила про свої плани надалі займатися справами проекту «Госпітальєри». У статті наведено розповідь Я. Зінкевич про свої проблеми зі здоров'ям, водночас підкреслено, що дівчина за останні два роки, працюючи парамедикинею, змогла врятувати життя сотень українських вояків (Яна Зінкевич, 2016).

У липні 2017 р. журналіст газети «День» Вадим Лубчак опублікував інтерв'ю з волонтеркою Анною Домбровською, яка вперше потрапила в АТО як журналіст російського видання. Намагаючись розповісти правду про російську агресію, вона зняла відео «Одна ніч в АТО», який зібрав понад 1,3 млн. переглядів в Ютубі. Анна надає велику значення адекватному інформуванню місцевих мешканців про події в Україні. Тому щотижня вона доставляє до прифронтових сіл і міст близько 9 тис. примірників газети «Вісті Донбасу» (Лубчак, 2017). Через деякий час А. Домбровська отримала медаль від УПЦ КП «За жертвність і любов до України», що теж не обійшло увагу українських ЗМІ (Волонтерка Анна Домбровська, 2018).

Деяку увагу українські журналісти присвячували іноземним волонтерам в Україні. У серпні 2015 р. редакція «Української правди» опублікувала розповідь про американську волонтерку Маріну Селендер з Нью-Йорка. Будучи співачкою і танцівницею, вона уже побувала в Україні у 2002 р. На початку 2015 р. вона в одному з нью-йоркських театрів брала участь у виставі, присвяченій подіям на Донбасі. Беручи приклад зі своєї подруги Мар'яни Садовської, М. Селендер відвідала центри переселенців у Києві, Слов'янську і Краматорську. Гроші на подорож зібрала самостійно через краудфандінговий ресурс. Родичі і друзі не схвалювали її поїздки до України. Вона також розповіла про свій волонтерський досвід, наголосила на потребі виховання у дітях соціальної відповідальності. В Україні М. Селендер працювала з дітьми-переселенцями, навчала їх танцювати, привчала до мистецтва (Американська волонтерка, 2015).

Журналістка Наталія Вуйтік у жовтні 2017 р. розповіла про 69-річну американську волонтерку Джанін Вінн, яка вступила до Корпусу Миру і переїхала до України, побувавши в Чернігові, Києві, Івано-Франківську. У містечку Космач на Прикарпатті вона намагалася передати досвід реформування територіальних громад. Американка проживала в українській родині, вивчала українську мову, влаштовувала розмовні клуби з вивчення англійської мови для дітей і дорослих, зокрема для місцевих учителів. Їй вдалося організувати збір англійських дитячих книжок для бібліотек і шкіл Космацької громади. Оскільки в своєму рідному містечку Темпл у штаті Мен Дж. Вінн дописувала до місцевого журналу, то продовжила цю справу і в Україні,

пишучи статті до газети «Гуцульський край». Волонтерка також намагалася врятувати від закриття місцеву лікарню, пропонувала план боротьби із засміченістю (Вуйтік, 2017). Журналістка підкреслила активну життєву позицію волонтерки, її добрі відгуки про Україну та українців.

У грудні 2021 р. з нагоди Міжнародного дня волонтера на сайті «Української правди» з'явилося інтерв'ю журналістки Ольги Кириленко з відомою волонтеркою Аліною Михайловою. У статті йшлося про її дитинство та юність в Дніпрі, участь в подіях Майдану, створення у 2014 р. організації офісу «Армія SOS» у рідному місті, досвід парамедика у батальйоні «Госпітальєри», створення медичної служби у першій штурмовій роті «Правого сектору», участь у політичному житті країни як депутатки Київської міської ради від партії «Голос» тощо. Йшлося і про її хлопця – командира першої штурмової роти «Правого сектору» Дмитра Коцюбайла («Да Вінчі»), який у 2021 р. перший в Україні серед добровольців отримав нагороду «Герой України». А. Михайлова розповіла про свій усвідомлений перехід на українську мову в студентські роки, згадала про свою поїзду до Дрогобича на початку 2014 р., початок допомоги військовим і першу поїзду на фронт, допомогу 93-ї бригаді ЗСУ, втрату друзів у боях під Іловайськом, поїздки до Пісків, Дебальцевого, загибель друга Володимира Тірика, командира 9-ї роти 93-ї бригади. Чимало спогадів про порятунок життів солдатів у складі «Госпітальєрів» під м. Широкине, Маріуполь, Авдіївці тощо (Кириленко, 2021).

З іншого боку, ЗМІ розкривали й проблему появи псевдо волонтерів-шахраїв. Зокрема, в газеті «День» (березень 2017 р.) з'явилося повідомлення про виявлення такої організації, яка проводила збір грошей. Йшлося про маловідомий фонд «Об'єднана волонтерська платформа». Відтак журналісти наголосили на тому, що в Україні існують біля 12 тис. благодійних фондів, з яких перевіреними є лише приблизно 40. Наголошувалося, що у 2014–2015 рр. разом з волонтерськими фондами з'явилися численні шахрайські групи, які виманювали гроші на різні потреби: лікування бійців АТО, потреби військових частин і добровольців. На пропозицію волонтерів українські законодавці навіть розробили проект закону, відповідно до якого благодійні організації повинні надати обов'язкову публічну звітність, а також посилювалася кримінальна відповідальність за шахрайства у сфері благодійництва. Однак його не було прийнято. Через повідомлення про псевдоволонтерів зменшилася кількість пожертв (Лиховид, 2017).

Наприкінці 2015 р. ЗМІ інформували про справу «волонтера» Миколу Русавського, якому інкримінували розкрадання сотень тисяч гривень пожертв. Він представлявся Миколою Золотаренком, членом групи «Патріот», яка начебто займалася об'ємом військовополонених. Він пропонував іншим волонтерам і родинам військових придбати у нього за низькими цінами військове екіпірування, обіцяв сім'ям повернути їхніх рідних з полону. За свою «волонтерську діяльність» М. Русавський отримав навіть нагороду від Херсонського обласного управління ДСНС (Антипенко, 2015). Зважаючи на численні заяви від постраждалих щодо шахрайських дій М. Русавського, його було затримано і за рішенням суду узято під варту (Русавський уже під вартою, 2015).

Державні органи зробили спробу протидіяти псевдоволонтерам. Як повідомляла газета «День», у жовтні 2015 р. депутати ВРУ зареєстрували проект закону № 3215 «Про внесення змін до деяких законів України щодо протидії зловживанням у сфері благодійництва», який передбачав заборону збору коштів на вулицях і в транспорті, вимагав опломбування банками скриньок для пожертв, а також встановлював норму

про обов'язкову звітність отримувача допомоги перед благодійниками. Згідно з документом, слід було встановлювати штрафи порушникам. Наприклад, за збір коштів у транспорті – від 20 до 155 неоподаткованих мінімумів, а за шахрайство під виглядом благодійності – від штрафів до 12-річного ув'язнення та конфіскації майна. Однак волонтери критично висловилися до проекту, оскільки їхні пропозиції не були враховані. Крім того, на їхню думку, для протидії шахраям не потрібно було придумувати нові закони, достатньо лише виконувати існуючі (Лиховид, 2015).

Висновки. Отже, українські ЗМІ в роки війни приділяли значну увагу різним аспектам функціонування волонтерського руху в Україні. Складовою частиною такого «волонтерського» дискурсу стала публікація матеріалів про діяльність окремих особистостей, відомих і недостатньо знаних волонтерів. Загалом автори статей, журналісти-інтерв'юери, редактори підкреслювалися низку соціально важливих рис українських волонтерів у роки російсько-української війни. Найчастіше вели мову про такі особистісні властивості: 1) взаємопідтримка і здатність до самоорганізації (акцентувалася увага на співпраці між волонтерами, утворенні громадських організацій і фондів, взаємодопомозі і швидкій реакції на потреби військових); 2) відповідальність та альтруїзм (підкреслювалася така риса як моральний обов'язок, відповідальність, висловлена у формулі «Якщо не я, то хто?»), діяльність на користь суспільних інтересів); 3) витривалість та стійкість у важких обставинах (вказували здатності окремих волонтерів у важких обставинах проявляти рішучість, психологічну стійкість, зберігати усвідомленість своїх дій попри важкі умови діяльності); 4) відвага та сміливість (наголошувалися випадки відважних дій волонтерів в умовах боїв, фронтових буднів, порятунку поранених, що поєднувалося з ризиком для життя); 5) гнучкість та адаптивність (описувалися вміння волонтерів швидко орієнтуватися в нових, інколи критичних, умовах); 6) свобода та демократизм (підкреслювалися волелюбність волонтерів, їхні громадянські цінності і переконання, спрямовані на збереження й утвердження прав та свобод); 7) життєрадісність, емпативність, комунікаційність (наголошувалися вміння і здатності волонтерів зберігати почуття гумору в складних обставинах, виявляти чутливість і увагу до інших людей, підтримувати й знаходити спільну мову з представниками різних інституцій, установ і організацій, звичайними громадянами тощо); 8) скромність і готовність навчатися (описувалися прагнення волонтерів до активного навчання, здобуття нових компетентностей). Українські ЗМІ приділяли увагу не лише українським, але й іноземним (європейським, американським) волонтерам, намагаючись показати їхню мотивації, любов до України і повагу до українського народу та його культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Американська волонтерка. (2015). Американська волонтерка: «Всі мої друзі вважали рішення їхати в Україну божевільним». *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2015/08/13/198559/?_gl=1*14bimir*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCnBS*czE3NDY1MzQyMDAKbzEzJGcxJHJHxNzQ2NTM1OTg1JGozMCRsMCRoMA

Антипенко, І. (2015). У Херсоні судять Миколу Русавського, якого громадськість звинувачує в розкраданні сотень тисяч гривень. *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/volonter-pid-domashnim-areshtom>

Баковецька, О. (2020). Волонтерський рух в Україні на сучасному етапі розвитку. *Літопис Волині*, 23, 36–41.

Веденєєв, Д. (2018). Волонтерський рух в Україні в ході російсько-української війни: ризики праці та форми державного і громадського визнання. *Військово-науковий вісник*, 30, 206–216.

Волонтерка Анна Домбровська. (2018). Волонтерка Анна Домбровська отримала медаль УПЦ КП «За жертвність і любов до України». *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-volonterka-anna-dombrovska-otrymala-medal-upts-kp-za-zhertovnist-i-lyubov-do-ukrayiny>

Вуйтік, Н. (2017). «Я збираю історію»: Як живе, де буває та чим допомагає на Прикарпатті 69-річна волонтерка із США. *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/travel/2017/10/6/226802/?_gl=1*13512la*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY0Nzg3MzYkbzEwJGcxJHJQxNzQ2NDgwMDE5JGo2MCRsMCRoMA

Галів, М., Бурдяк, Р. (2025). Путін і Гітлер: порівняльні конструкції в українському медійному дискурсі (2014 – 2025). *Axis Europae*, 6, 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256

Галів, М., Гранд, М. (2024). «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини (рецензія на: Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія, Спецвипуск*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16

Галів, М., Гранд, М., Бойчин, Р. (2024). Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий – березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7

Галів, М., Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014 – 2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*, 13/55, 47–73.

Галів, М., Ільницький, В., Карпенко, О. (2024). Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*, 12, 75–96.

Жереги, К. (2017). Волонтеры – мосты с жизнью, в которой бойцы кому-то нужны. *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/05/3/224000/?_gl=1*memi5n*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHJQxNzQ2NTI5OTU5JG00NiRsMCRoMA

Жужа, Л. (2016). *Волонтерський рух у контексті антитерористичної операції в Україні: політологічний вимір: автореф. дис. ... канд. політ. наук*. Харків.

Ільницький, В., Куцька, О. (2023). Періодизація російсько-української війни (2014 – 2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 13/55, 162–177.

Ільницький, В., Старка, В., Галів, М. (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55. DOI: 10.15407/uhj2022.05.043

Ільницький, В., Тельвак, В., Талалай, Ю. (2024). Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022 – 2024). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія, Спецвипуск*, 130–146.

Кириленко, О. (2021). Волонтерка Аліна Михайлова про повернення з війни, нагороду «Да Вінчі» та внутрішній флюгер. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/5/7316334/>

Лиховид, І. (2015). Держава проти волонтерів-шахраїв. Хто переможе? *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/derzhava-proty-volonteriv-shakhrayiv-khto-peremozhe>

Лиховид, І. (2017). На гачку у псевдоволонтерів. *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-hachku-u-psevdovolonteriv>

Лицом к людям. (2015). Лицом к людям. Истории нетипичных волонтеров. *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/07/20/197424/?_gl=1*w347su*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHcxNzQ2NTM2MTUwJGo1OCRsMCRoMA

Лубчак, В. (2017). Анна Домбровська: «Більше «Дня» – на схід!». *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/anna-dombrovska-bilshe-dnya-na-skhid>

Мінінко, Г. (2017). Волонтерський рух: становлення та розвиток. *Освіта України в умовах військового конфлікту на Донбасі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Лисичанськ 27 лютого 2017 р.)*. Лисичанськ: ФОП Чернов О. Г., 2017. С. 133–137.

Он был специалистом. (2015). «Он был специалистом по выполнению невыполнимых задач». *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/09/4/199792/?_gl=1*1o5chrq*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHcxNzQ2NTM1Nzk4JGo2MCRsMCRoMA

Паплаускайте, М. (2016). Зворотній бік волонтерства. Як не втратити власного життя, допомагаючи іншим. *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/09/5/217601/?_gl=1*ixj2qz*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1Mjk2NDkkbzEzJGcxJHcxNzQ2NTMwNDI4JGo2MCRsMCRoMA

Плячко, Р. (2016). Недоотримала материнської ласки і стала... волонтеркою. *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/nedootrymala-materynskoyi-lasky-i-stala-volonterkoju>

Проценко, О. (2019а). Волонтерство в сучасній Україні: фактори актуалізації. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VII (32), (192), 89–94.

Проценко, О. (2019б). Сучасне волонтерство: індивідуальні та інституціоналізовані практики. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених: зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених, 27 лютого 2019р.* Київ, 83–86.

Рінгіс, А. (2015). Воїни добра. Уляна і Марко Супрун. *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/04/24/192937/?_gl=1*12a9luv*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHcxNzQ2NTM2ODQwJGo2MCRsMCRoMA

Русавський уже під вартою. (2015). Русавський уже під вартою. *Вгору*. 2015. URL: <https://vgoru.org/novini/rusavskiy-uzhe-pid-vartoiu>

Сугоняко, А. (2015). Воїни добра. Волонтер-парамедик Юрій Бондар «Шаман». *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/05/27/194662/?_gl=1*u761wu*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHcxNzQ2NTM2NjQ4JGo0NyRsMCRoMA

Томчук, О. (2021). *Волонтерський рух допомоги Збройним Силам України під час проведення антитерористичної операції (квітень 2014 – квітень 2018 рр.). Дисертація ... доктора філософії (032 – історія та археологія).* Львів.

Тохтарова, І. (2014). Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, 2, 10–15.

Цибух, І. (2016). «Баба Люда» і «дід Паша». Дуже особливі волонтери з Полтавщини. *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2016/06/20/214103/?_gl=1*18br2et*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHJQxNzQ2NTMwNzI0JGo0MCRsMCRoMA

Шуткевич, О. (2016). Особливий волонтер. *День*. 2016. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/osoblyvyu-volonter>

Яна Зінкевич. (2016). Яна Зінкевич не знає, чи зможе ходити, але мріє створити реабілітаційний центр. *Українська правда*. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2016/01/6/206066/?_gl=1*17angyt*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHJQxNzQ2NTM0NTIwJGoyOCRsMCRoMA

REFERENCES

Amerykanska volonterka. (2015). Amerykanska volonterka: «Vsi moi druzi vvazhaly rishennia yikhaty v Ukrainu bozhevilnym» [American Volunteer: “All My Friends Thought the Decision to Go to Ukraine Was Crazy”]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2015/08/13/198559/?_gl=1*14bymir*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHJQxNzQ2NTM1OTg1JGozMCRsMCRoMA [in Ukrainian].

Antypenko, I. (2015). U Khersoni sudiat Mykolu Rusavskoho, yakoho hromadskist zvyuvachuie v rozkradanni soten tysiach hryven [Mykola Rusavsky, Whom the Public Accuses of Stealing Hundreds of Thousands of Hryvnias, Is Being Tried in Kherson]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/volonter-pid-domashnim-areshtom> [in Ukrainian].

Bakovetska, O. (2020). Volonterskyi rukh v Ukraini na suchasnomu etapi rozvytku [The volunteer movement in Ukraine at the current stage of development]. *Litopys Volyni*, 23, 36–41. [in Ukrainian].

Viedienieiev, D. (2018). Volonterskyi rukh v Ukraini v khodi rosiisko-ukrainskoi viiny: ryzyky pratsi ta formy derzhavnoho i hromadskoho vyznannia [The volunteer movement in Ukraine during the Russian-Ukrainian war: risks of work and forms of state and public recognition]. *Viiskovo-naukovy visnyk*, 30, 206–216. [in Ukrainian].

Volonterka Anna Dombrovska. (2018). Volonterka Anna Dombrovska otrymala medal UPTs KP «Za zhertovnist i liubov do Ukrainy» [Volunteer Anna Dombrovska received the UOC-KP medal “For sacrifice and love for Ukraine”]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-volonterka-anna-dombrovska-otrymala-medal-upts-kp-za-zhertovnist-i-liubov-do-ukrayiny> [in Ukrainian].

Vuitik, N. (2017). «Ia zbyraiu istoriiu»: Yak zhyve, de buvaie ta chym dopomahaie na Prykarpatti 69-richna volonterka iz SSHA [“I collect history”: How a 69-year-old volunteer from the USA lives, where she goes and what she helps with in the Carpathian region]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/>

travel/2017/10/6/226802/?_gl=1*13512la*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUw-MzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY0Nzg3MzYkbzEwJGcxJHqxNzQ2NDgwMDE-5JGo2MCRsMCRoMA [in Ukrainian].

Haliv, M., & Burdiak, R. (2025). Putin i Hitler: porivnialni konstruksii v ukrainskomu mediinomu dyskursi (2014 – 2025) [Putin and Hitler: Comparative Constructions in Ukrainian Media Discourse (2014 – 2025)]. *Axis Europae*, 6, 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256 [in Ukrainian].

Haliv, M., & Grand, M. (2024). «Russkyi mir» proty Ukrainy: kortka dekonstruktsiia novitnoi rosiiskoi heopolitychnoi doktryny [«Russian world» against Ukraine: a brief deconstruction of the newest Russian geopolitical doctrine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16 [in Ukrainian].

Haliv, M., Grand, M., & Boychyn, R. (2024). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The beginning of a full-scale war of Russia against Ukraine according to the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” (February – March 2022)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7 [in Ukrainian].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2023): vitchyzniani istoriohrafichni dyskurs [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014 – 2023): Domestic Historiographical Discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Istorii*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian].

Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of the genocide of Russia against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022 – 2024)]. *Novitnia doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].

Zherehy, K. (2017). Volontery – mosty s zhyzni, v ktoroi boitsy komu-to nuzhny [Volunteers are bridges to life, in which fighters are needed by someone]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/05/3/224000/?_gl=1*memi5n*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1Mjk2NDkkbzEyJG-cxJHqxNzQ2NTI5OTU5JGo0NiRsMCRoMA [in Russian].

Zhuzha, L. (2016). *Volonterskyi rukh u konteksti antyterorystychnoi operatsii v Ukraini: politolohichni vymir: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk* [Volunteer movement in the context of the anti-terrorist operation in Ukraine: political science dimension: author's abstract. dissertation ... candidate of political science]. Kharkiv. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2022) in Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii*, 13/55, 162–177. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 5, 43–55. DOI: 10.15407/uhj2022.05.043 [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Telvak, V., & Talalai, Yu. (2024). Suchasna rosiisko-ukrainska viina na shpaltakh «The British Army Review» (2022 – 2024) [The Modern Russian-Ukrainian War in the Columns of “The British Army Review” (2022 – 2024)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk*, 130–146. [in Ukrainian].

Kyrylenko, O. (2021). Volonterka Alina Mykhailova pro povnennia z viiny, nahorodu «Da Vinchi» ta vnutrishnii fluher [Volunteer Alina Mikhailova on returning from war, the “Da Vinci” award and the internal weather vane]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/5/7316334/> [in Ukrainian].

Lykhovyd, I. (2015). Derzhava proty volonteriv-shakhrav. Khto peremozhe? [The State against Volunteer Fraudsters. Who will win?]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/derzhava-proty-volonteriv-shakhrayiv-khto-peremozhe> [in Ukrainian].

Lykhovyd, I. (2017). Na hachku u psevdovolonteriv [On the hook of pseudo-volunteers]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-hachku-u-psevdovolonteriv> [in Ukrainian].

Lytsom k liudiam. (2015). Lytsom k liudiam. Ystoryy netypychnykh volonterov [Face to face. Stories of atypical volunteers]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/07/20/197424/?_gl=1*w347su*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHxNzQ2NTM2MTUwJGo1OCRsMCRoMA [in Russian].

Lubchak, V. (2017). Anna Dombrovska: «Bilshe «Dnia» – na skhid!» [Anna Dombrovska: “More “The Day” – to the East!”]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/anna-dombrovska-bilshe-dnya-na-skhid> [in Ukrainian].

Minienko, H. (2017). Volonterskyi rukh: stanovlennia ta rozvytok [Volunteer Movement: Formation and Development]. *Osvita Ukrainy v umovakh viiskovoho konfliktu na Donbasi: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Lysychansk 27 liutoho 2017 r.)*. Lysychansk: FOP Chernov O. H., 2017. S. 133–137. [in Ukrainian].

On byl spetsialistom. (2015). «On byl spetsialistom po vypolnenniu nevypolnnykh zadach» [“He was a specialist in completing impossible tasks”]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/09/4/199792/?_gl=1*1o5chrq*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHxNzQ2NTM1Nzk4JGo2MCRsMCRoMA [in Russian].

Paplauskaite, M. (2016). Zvorotnii bik volonterstva. Yak ne vtratyty vlasnoho zhyttia, dopomahaiuchy inshym [he flip side of volunteering. How not to lose your own life while helping others]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/09/5/217601/?_gl=1*ixj2qz*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHxNzQ2NTMwNDI4JGo2MCRsMCRoMA [in Ukrainian].

Pliatsko, R. (2016). Nedootrymala materynskoï lasky i stala... volonterkoiu [She lacked maternal affection and became... a volunteer]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/nedootrymala-materynskoyi-lasky-i-stala-volonterkoyu> [in Ukrainian].

Protsenko, O. (2019a). Volonterstvo v suchasniï Ukraini: faktory aktualizatsii [Volunteering in Modern Ukraine: Factors of Actualization]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, VII (32), (192)*, 89–94. [in Ukrainian].

Protsenko, O. (2019b). Suchasne volonterstvo: indyvidualni ta instytutsionalizovani praktyky [Modern Volunteering: Individual and Institutionalized Practices]. *Tradysii ta novatsii u rozvytku suchasnoi sotsiologichnoi nauky: doslidzhennia molodykh vchenykh: zb. materialiv I Vseukr. nauk.-prakt. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh, 27 liutoho 2019r.* Kyiv, 83–86. [in Ukrainian].

Rinhis, A. (2015). Voyny dobra. Uliana i Marko Suprun [Warriors of Good. Uliana and Marko Suprun]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/04/24/192937/?_gl=1*12a9luv*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUw

MzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkBzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2ODQw-JGo2MCRsMCRoMA [in Ukrainian].

Rusavskiy uzhe pid vartoiu. (2015). Rusavskiy uzhe pid vartoiu [Rusavskiy is already in custody.]. *Vhoru*. 2015. URL: <https://vgoru.org/novini/rusavskiy-uzhe-pid-vartoiu> [in Ukrainian].

Suhoniako, A. (2015). Voyny dobra. Volonter-paramedyk Yurii Bondar «Shaman» [Warriors of Good. Volunteer Paramedic Yuriy Bondar “Shaman”]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/05/27/194662/?_gl=1*u761wu*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkBzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2NjQ4JGo0NyRsMCRoMA [in Ukrainian].

Tomchuk, O. (2021). *Volonterskyi rukh dopomohy Zbroinym Sylam Ukrainy pid chas provedennia antyterorystychnoi operatsii (kviten 2014 – kviten 2018 rr.). Dysertatsiia ... doktora filosofii* [Volunteer movement to assist the Armed Forces of Ukraine during the anti-terrorist operation (April 2014 – April 2018). PhD Dissertation]. Lviv. [in Ukrainian].

Tokhtarova, I. (2014). Volonterskyi rukh v Ukraini: shliakh do rozvytku hromadianskoho suspilstva yak sfery sotsialnykh vidnosyn [Volunteer movement in Ukraine: the path to the development of civil society as a sphere of social relations]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, 2, 10–15. [in Ukrainian].

Tsybukh, I. (2016). «Baba Liuda» i «died Pasha». Duzhe osoblyvi volontery z Poltavshchyny [“Baba Luda” and “Ded Pasha”. Very Special Volunteers from Poltava Region]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2016/06/20/214103/?_gl=1*18br2et*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwNzI0JGo0MCRsMCRoMA [in Ukrainian].

Shutkevych, O. (2016). Osoblyvyi volonter [Special Volunteer]. *Den*. 2016. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/osoblyvyy-volonter> [in Ukrainian].

Yana Zinkevych. (2016). Yana Zinkevych ne znaie, chy zmozhe khodyty, ale mriie stvoryty reabilitatsiinyi tsentr [Yana Zinkevich doesn't know if she'll be able to walk, but she dreams of creating a rehabilitation center]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2016/01/6/206066/?_gl=1*17angyt*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkBzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0NTIwJ-GoyOCRsMCRoMA [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 6 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 323.2(477)“20”:[94(477):159.953]
DOI 10.69550/3041-1467.7.333199

Роман ТЕРЕЩЕНКО

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (roman.tereshchenko13@gmail.com)

ORCID: 0009-0005-1708-2799

Roman TERESHCHENKO

PhD Student of the Department of Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (roman.tereshchenko13@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Терещенко, Р. (2025). Державна політика пам'яті в Україні: президентський фактор, історичні виклики та еволюція до 2022 року. *Axis Europae*, 7, 180–194. doi: 10.69550/3041-1467.7.333199

Bibliographic Description of the Article: Tereshchenko, R. (2025). Sotsialna polityka polskoho uriadu shchodo pereselentsiv z Ukrainy v period povnomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnennia (2022 – 2024) [The social policy of the Polish government towards migrants from Ukraine during the period of the full-scale Russian invasion (2022 – 2024)]. *Axis Europae*, 7, 184–194. doi: 10.69550/3041-1467.7.333199 [in Ukrainian].

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ:
ПРЕЗИДЕНТСЬКИЙ ФАКТОР, ІСТОРИЧНІ ВИКЛИКИ
ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДО 2022 РОКУ**

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати етапи та динаміку формування політики національної пам'яті в незалежній Україні, визначаючи ключовий вплив на цей процес діяльності глав держави, змін політичних курсів та визначальних історичних подій. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та компаративістики. Використано історико-генетичний метод для простеження еволюції політики пам'яті; історико-порівняльний – для аналізу політик окремих президентів України; альтернативних підходів до періодизації політики пам'яті, зокрема з досвіду інших держав та ЄС; проблемно-хронологічний метод – для структурування матеріалу за етапами. **Наукова новизна.** Здійснено комплексний аналіз етапів формування національної пам'яті в Україні крізь призму ролі глави держави та релевантних державних інституцій; Особливу увагу приділено порівнянню державної політики пам'яті за різних президентських каденцій та визначено вплив російської агресії на трансформацію консенсусу історичної пам'яті; запропоновано альтернативні, політично нейтральні підходи до формування політики пам'яті. **Висновки.** Доведено, що національна пам'ять України пройшла еволюцію від колоніально пригніченої та регіонально фрагментованої до усвідомлено сконструйованої та консолідуючої. Російська агресія 2014 року стала

переломним моментом, який прискорив процеси деколонізації пам'яті та формування україноцентричного історичного наративу

Ключові слова: національна пам'ять, політика пам'яті, колективна пам'ять, історична ідентичність, Президент України, Інститут національної пам'яті, Україна.

STATE POLICY OF MEMORY IN UKRAINE: PRESIDENTIAL FACTOR, HISTORICAL CHALLENGES AND EVOLUTION UNTIL 2022

Abstract. *The purpose of the study is to analyze the stages and dynamics of the formation of national memory policy in independent Ukraine, identifying the key influence of the activities of heads of state, changes in political courses and crucial historical events on this process. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, and comparativism. The historical-genetic method was used to trace the evolution of memory policy; the historical-comparative method was used to analyze the policies of individual presidents of Ukraine; alternative approaches to periodizing memory policy, in particular from the experience of other states and the EU; the problematic-chronological method was used to structure the material by stages. Scientific novelty. A comprehensive analysis of the stages of the formation of national memory in Ukraine through the prism of the role of the head of state and relevant state institutions is carried out; special attention is paid to the comparison of state memory policy under different presidential cadences and the impact of Russian aggression on the transformation of the consensus of historical memory is determined; alternative, politically neutral approaches to the formation of memory policy are proposed. Conclusions. It is proved that the national memory of Ukraine has evolved from colonially oppressed and regionally fragmented to consciously constructed and consolidating. The Russian aggression of 2014 was a turning point that accelerated the processes of decolonization of memory and the formation of a Ukraine-centered historical narrative.*

Keywords: *national memory, memory policy, collective memory, historical identity, President of Ukraine, Institute of National Memory, Ukraine.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії 2022 року актуалізувало проблему становлення державної політики пам'яті в Україні через гострішу, ніж будь-коли потребу узгодженої наративізації державотворення та спільного бачення національної консолідації. У період від проголошення незалежності у 1991 році до сьогодні Україна потребує формування власної системи історичної пам'яті, суттєво відмінної від радянських та імперських інтерпретацій минулого. Складність цієї проблеми зумовлена кількома ключовими чинниками: Україна успадкувала від СРСР фрагментовану та політизовану систему історичної пам'яті, а регіональні відмінності в історичному досвіді різних частин України створювали додаткові виклики для формування єдиного національного наративу.

Специфікою українського становлення політики пам'яті була і залишається значна політизація цього процесу і суттєва заангажованість глави держави у визначення основного концептуального і інституційного вектору розвитку національної пам'яті. До 2022 року така особливість спричиняла часті коливання між україноцентричною та компромісною парадигмою політики пам'яті.

Особливо гостро питання державної політики пам'яті постало після 2013 – 2014 років, коли Революція Гідності та початок російської агресії змусили українське суспільство кардинально переосмислити своє ставлення до минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження національної пам'яті та політики пам'яті в Україні активно розвивається протягом останніх двох десятиліть, особливо після подій 2014 року. О. Гриценко проаналізував роль Президентів України у реалізації державної політики пам'яті (Гриценко, 2017). Ю. Литвиновська зробила успішну загальну періодизацію політики пам'яті (Литвиновська, 2024). Організаційні, нормативні та концептуальні засади політики пам'яті України щодо сучасної російсько-української війни вдалось дослідити В. Ільницькому та Р. Царику (Ільницький, Царик, 2024a; Ільницький, Царик 2024b; Ільницький, Царик, 2025a; Ільницький, Царик, 2025b). Також активно почала досліджуватись діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну (Свійонтик, Терещенко, 2024). Окремі фактичні, історіографічні та філософсько-історичні аспекти порушеного питання вже знаходили своє відображення в монографії А. Киридон (Киридон, 2016), статтях О. Шевель (Shevel, 2016), М. Галіва, Р. Михая, А. Бойчук, Р. Бурдяка, А. Огар (Галів, Михаць, Бойчук, 2021; Haliv, & Ohar, 2021; Haliv, & Sviyontyk, 2023; Галів, Бурдяк, 2025), І. Похиленко (Похиленко, 2023).

Виклад основного матеріалу. У формуванні національної пам'яті України вирішальними є різні чинники: від давніх і новітніх історичних травм і героїчних міфів до сучасних політичних турбуленцій та викликів, таких як інформаційна війна. Від їхньої дії значною мірою залежить консолідація суспільства. Спираючись на ці чинники та використовуючи розмаїті механізми політики пам'яті, українська держава і суспільство пройшли кілька етапів перебудови свого історичного наративу – від постколоніального «націоналізування» історії в 1990-ті до деколонізації пам'яті після 2014 р.

Розглянемо ці етапи детальніше. Формальний процес становлення політики пам'яті доцільно періодизувати, починаючи від 2005 року, втім, генезу національної пам'яті можна відстежити ще з часів Української Народної Республіки як першої модерної маніфестації української державності.

З початком Української революції 1917 – 1921 років, коли була проголошена незалежність Української Народної Республіки, українці вперше за багато століть отримали шанс на власну державу. («Народе України. Твоєю силою, волею, словом стала на Землі українській вільна Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх» – такими були перші рядки четвертого Універсалу, яким проголошувалась незалежність Української Народної Республіки) (Універсал, 1918). Хоча ця незалежність виявилася недовговічною і завершилася поразкою, пам'ять про ті події не зникла – вона зберігалася у родинах, у творах інтелігенції, особливо на Заході України та в діаспорі. За радянських часів цю пам'ять намагалися стерти або перекрутити: офіційно вшановували лише радянських героїв, замовчували Голодомор, діяльність УПА та інші важливі для українців теми (Інформаційні матеріали до вшанування пам'яті жертв Голодомору, 2022). Внаслідок цього на момент проголошення незалежності у 1991 році українське суспільство мало розірвану історичну пам'ять, і справжню національну історію довелося фактично відроджувати з нуля.

Вже у 1990-х роках розпочалося активне повернення до власної історії: наприклад, повертали національні символи (у 1990 році вперше в багатьох містах піднято жовто-блакитний прапор), з'явилися нові пам'ятники (14 жовтня 1990 року у селі Старий

Угринів був встановлений пам'ятник Степану Бандері, який, щоправда, був згодом знищений) (Призабутий Старий Угринів, 2023). Однак політика пам'яті залишалася полем боротьби різних поглядів: одні прагнули будувати нову ідентичність на основі українських цінностей, інші відстоювали радянські традиції (таку поляризацію можна простежити навіть у частинах стенограми засідання Верховної Ради УРСР перед проголошенням незалежності України) (Стенограма пленарного засідання, 1991). Тим не менш, навіть попри ці коливання, поступово в суспільстві укріплювалася власна національна пам'ять, що стала одним із наріжних каменів сучасної української ідентичності.

Однак, враховуючи кількість важелів впливу та повноважень, передбачених українським законодавством (зокрема, право видавати укази, розпорядження, а також ініціювати закони) (Конституція України, 1996), саме глава держави справляв найсуттєвіший вплив на формування національної пам'яті. Ідеологічна боротьба за все ще поляризований електорат ще більше штовхала кожного нового Президента суттєво міняти підхід до політики пам'яті.

Важливим етапом у формуванні національної пам'яті стали роки після Помаранчевої революції, коли під впливом трансформації запитів суспільства питання історичної політики стало одним із головних пріоритетів державної політики. Президент В. Ющенко розгорнув активну історичну політику, намагаючись сформувати загальнонаціональний канон пам'яті на основі української національно-демократичної традиції. Основні напрямки його політики пам'яті: вшанування жертв тоталітарних режимів (передусім Голодомору), героїзація визвольного руху та утвердження української ідентичності через історичні символи. 2006 року з ініціативи В. Ющенка парламент прийняв закон, що визнав Голодомор геноцидом українського народу (Закон України, 2006) і яким було запроваджено кримінальну відповідальність за публічне заперечення Голодомору, хоч реального правового механізму притягнення до такої відповідальності так і не було встановлено. В столиці відкрився Меморіал пам'яті жертв Голодомору (2008), а кожного листопада проводилися масштабні жалобні заходи. Ющенко також прагнув реабілітувати учасників ОУН-УПА: він присвоїв звання Героя України Роману Шухевичу (Указ Президента, 2006) та Степану Бандері (Указ Президента, 2010), ініціював законопроекти про визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій. Було офіційно відзначено 65-ту річницю УПА в 2007 р. на державному рівні. Для системного підходу у 2006 році був створений Український інститут національної пам'яті (УІНП). До його основних завдань Інституту входили: посилення уваги суспільства до власної історії, поширення об'єктивної інформації про неї в Україні та світі; реалізація державної політики та координація діяльності у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; забезпечення всебічного вивчення етапів боротьби за відновлення державності України у XX ст., історичного минулого Українського народу, в тому числі усіх форм репресій; здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, учасників національно-визвольної боротьби (Постанова КМУ, 2006).

Крім того вийшла серія науково-популярних видань з історії України, вперше опубліковано архівні збірники документів КГБ про репресії та визвольний рух (Указ Президента, 2009). Одночасно Ющенко намагався інтегрувати різні регіональні підходи до пам'яті: у 2005 р. він виступив з ідеєю примирення ветеранів Червоної армії і УПА (спільний парад до 60-річчя Перемоги), закликаючи «єднатися у спільній молитві за загиблими незалежно від таборів» (Ющенко закликає ветеранів до примирення, 2006).

Хоча ця ініціатива не знайшла одностайної підтримки, вона засвідчила намагання сформувати інклюзивну пам'ять, де є місце різним сторінкам минулого. Проте тогочасна політика пам'яті наštтовхнулася на опір політичних опонентів та частини суспільства. Деякі рішення Ющенка (нагородження Бандери) були скасовані судами вже після завершення його каденції (Суд скасував указ про присвоєння Степану Бандері звання Героя України, 2011). У підсумку, попри започаткування важливих змін, єдиний національний наратив до 2010 р. так і не був повністю встановлений – пам'ять залишалася полем ідеологічної боротьби.

З приходом до влади Віктора Януковича у 2010 році політика пам'яті суттєво змінилася: влада відійшла від курсу національного відродження й повернула до публічного простору вибірково радянські теми. У цей період зменшилася увага до пам'яті жертв тоталітарних режимів, зникла з офіційного дискурсу тема ОУН-УПА, а визначення Голодомору як геноциду було поставлене під сумнів самим президентом (Янукович: Голодомор несправедливо визнавати геноцидом українців, 2010). Державні установи, що займалися питаннями пам'яті, зокрема Український інститут національної пам'яті, фактично втратили свій вплив про що свідчить Постанова КМУ «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» від 12.01.2011 як науково-дослідної бюджетної установи при Кабінеті Міністрів України, яка втратила практично всі попередні повноваження і тепер повинна була займатись науковим та аналітичним забезпеченням формування державної політики з питань національної пам'яті, та вивчення трагічних подій в історії народів України та участь у заходах з увічнення пам'яті їх жертв (Постанова КМУ, 2011).

Такі кроки, разом з відмовою від євроінтеграційного курсу, викликали гостру реакцію у суспільстві, що зрештою вибухнуло у 2013–2014 роках Революцією Гідності та початком війни з Росією.

Революція Гідності та початок війни з Росією ознаменували новий етап генези політики пам'яті: активне утвердження україноцентричного історичного наративу на загальнодержавному рівні. Президент Петро Порошенко (2014 –2019) продовжив і посилив лінію Ющенка на відновлення національної пам'яті, але вже в умовах відкритої агресії, що додало цій політиці оборонного змісту. Державна стратегія пам'яті стала частиною ширшої доктрини національної безпеки, покликаної зміцнити єдність нації перед лицем ворога. Як відзначають дослідники, з 2014 р. державна політика пам'яті в Україні характеризується радикальною декомунізацією, популяризацією раніше замовчуваних сторінок історії та розвитком національної культури пам'яті – у тому числі в контексті інформаційної війни з РФ (Литвиновська, 2014, с.100). Крім того був ліквідований Український інститут національної пам'яті як науково-дослідна установа, створена Януковичем і був утворений Український інститут національної пам'яті як центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті, тобто УІНП яким ми його знаємо зараз (Постанова ВРУ, 2014). Саме в перші роки діяльності УІНП як центрального органу виконавчої влади зроблено вагомі кроки у справі увічнення пам'яті українських захисників, які загинули внаслідок російської агресії, починаючи з 2014 р. Так, для прикладу було перейменовано п'ять населених пунктів на честь їхніх уродженців-військовослужбовців, які загинули під час несення служби в зоні Антитерористичної операції на Сході України (Свйонтик, Терещенко, 2024, с. 20).

У квітні 2015 р. Верховна Рада ухвалила пакет законів про декомунізацію, які започаткували кардинальну «чистку» публічного простору від символів тоталітаризму.

За цими законами було заборонено пропаганду комуністичного та нацистського режимів, відкрито архіви радянських репресивних органів, визначено правовий статус борців за незалежність ХХ ст. (в т. ч. воїнів УПА) та перейменовано близько 50 тисяч топонімів по всій Україні (Верховна Рада України прийняла пакет законів про декомунізацію, 2015). Протягом 2015 – 2016 рр. демонтовано сотні пам'ятників Леніну та іншим радянським діячам (так званий «ленінопад»), що змінило символічний ландшафт країни, особливо в центральних та східних областях. Одночасно відбулося переосмислення Другої світової війни: Україна офіційно відмовилася від терміну «Велика Вітчизняна війна» (Закон України, 2015), натомість запровадила європейську модель вшанування 8 травня як Дня пам'яті та примирення, а 9 травня залишила Днем перемоги над нацизмом, але без радянської риторики та символіки (Указ Президента № 169, 2015). Символ червоного маку як знак пам'яті жертв війни замінив собою гвардійську стрічку. Таким чином, наратив про Другу світову був інтегрований у національну пам'ять: народ України представлений не лише жертвою (як у випадку з Голодомором), а й рівноправним учасником антинацистської коаліції, чиї прагнення свободи були придушені після 1945-го встановленням окупаційного комуністичного режиму.

Ще одним новим акцентом стали події новітньої історії – Майдан і війна. У календарі з'явилися нові пам'ятні дати: 20 лютого – День Героїв Небесної Сотні (Указ Президента, №69, 2015), 14 березня – День українського добровольця (Постанова ВРУ, 2017). По всій країні відкривалися меморіали та стели на честь загиблих воїнів АТО/ООС. Пам'ять про ці події залишалась живою, але її вже було інституціалізовано: держава бере під опіку родини загиблих, підтримує музеєфікацію Майдану (створення Музею Революції Гідності), сприяє виданню книг та зйомкам фільмів про ці події (Указ Президента №138, 2016).

Відбулося і зміцнення міжнародного виміру пам'яті. Україна активно впроваджувала у зовнішню політику питання історичної пам'яті: домагалася визнання Голодомору геноцидом іншими країнами (Президент закликав визнати Голодомор геноцидом українців, 2015), брала участь у регіональних ініціативах примирення (наприклад, українсько-польський форум істориків для обговорення складних питань, хоча це й не убезпечило від загострення навколо Волинської трагедії у 2016 – 2017 рр.) (Україна та Польща створили форум діалогу істориків, 2015). Політика пам'яті стала сферою, через яку Україна декларувала свою приналежність до європейської цивілізації (засудження нацизму і комунізму як спільного тоталітарного спадку) і одночасно відмежування від радянського спадку.

Після виборів 2019 року новий Президент Володимир Зеленський спочатку дистанціювався від «геройко-історичної» риторики свого попередника. Це дало підстави очікувати змін у політиці пам'яті – чи то повернення до більш нейтрального підходу, чи пошуку компромісу у чутливих питаннях. Перші кроки Зеленського справді відзначалися стриманістю в оцінках минулого: він уникав наголосу на контрверсійних постатях (як-от Бандера), волюючи говорити про об'єднавчі теми (Зеленський: Бандера – герой для якогось відсотка українців, 2019). Наприклад, до 75-ї річниці закінчення війни в Європі у травні 2020 року на зустрічі з Прем'єр-Міністром Ізраїлю Беньяміном Нетаньяху Президент зазначив, що «твоя національність, релігія, вік, стать, місце народження втрачають значення, коли є добре серце, що рухає тобою, і тотальне зло, якому ти протистоїш» (Володимир Зеленський розповів історію, 2020). Цей меседж був розрахований на широку аудиторію і намагався подолати традиційний розкол. Таким чином, Зеленський спробував зробити пам'ять про війну більш інклюзивною,

без радянського пафосу, але й без акценту на ОУН-УПА (який був подразливим для частини суспільства).

Щодо державної політики пам'яті, то за період 2019 перші два місяці 2022 не сталося радикальних змін курсу, окресленого після Майдану. Законодавчі напрацювання попередників (декомунізація) залишилися в силі – жодних ревізій чи повернення радянських назв не відбулося. Більше того у 2021 р. було продовжено дерусифікацію гуманітарної сфери, а саме набули чинності окремі норми закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (Закон про мову в 2021 році, 2021). УІНП під керівництвом нового голови Антона Дробовича перейшов до політики примирення пам'ятей: акцентувалося на тому, що історія має об'єднувати, а не роз'єднувати громадян. Наприклад, Інститут провів кампанії про внесок різних етносів у розбудову України, висвітлював історію не лише героїв війни, а й мирних досягнень (наука, культура), започаткував проекти усної історії, орієнтовані на діалог поколінь (Антон Дробович, 2020). Щодо відзначення чутливих дат, то у 2019 р. був запроваджений День пам'яті захисників України які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, який відзначати щорічно 29 серпня (Указ Президента № 621, 2019).

Українські реалії і особливості демократії, яка розвивалась, призвели до тісного зв'язку між образом Президента і основними наративами політики пам'яті за його каденції. Це призвело до певної стихійності та впливу політичної кон'юнктури у становленні національної пам'яті. Очевидно, інституціоналізація політики пам'яті, її політична нейтральність, незалежність від персони Президента, а закоріненість в самоусвідомленні народу сприятиме більшій сталості національної пам'яті. Проте, слід зазначити, що залежність політики пам'яті від глави держави властива не лише Україні: Франція, найближча за формою державного правління до України, теж характеризується схожими тенденціями. Наприклад, Президент Еммануель Макрон активно переосмислює національну пам'ять, виступаючи як голос колективної історичної рефлексії – «моральний арбітр» суспільної пам'яті. Еммануель Макрон «підніс колоніальну політику пам'яті як ключовий майданчик для демонстрації цінностей розриву та примирення» (Hassett, 2023, p. 32). За дорученням Макрона були створені історичні комісії для визнання злочинів Франції в Алжирі, Руанді та Камеруні. Метою цієї стратегії стала уніфікація наративів нації, «побудова загальної підстави» на основі спільної пам'яті (Chabal, Behrent, 2022, p. 2).

Водночас, має сенс шукати альтернативний підхід до періодизації. Хоча часовими рамками дослідження є період до 2022 року, до прикладу, політика Володимира Зеленського, починаючи з повномасштабного вторгнення, суттєво змінилась і прив'язка до конкретних Президентів стала складнішою. Тому запропоновані наступні етапи політики пам'яті в Україні:

1991 – 2004 р. – пошук балансу між національним становленням і радянськими реліктами. Ухвалення Конституції 1996 року закріпило принцип культурного плюралізму, що обумовило конкуренцію між різними моделями пам'яті. Відсутність чіткої стратегії призводила до суперечностей у трактуванні ключових подій, зокрема діяльності ОУН-УПА.

2005 – 2010 рр. – активізація меморіальної політики. Визнання Голодомору актом геноциду 2006 року та створення УІНП стали важливими віхами для подолання колективної амнезії. Проте регіональні розбіжності у сприйнятті минулого залишалися значними, що проявлялося у протистоянні щодо оцінки ролі Степана Бандери.

2010 – 2013 рр. – регрес у політиці пам'яті, спроби компромісів і повернення до радянських наративів.

2014 – 2022 рр. – радикальна трансформація під впливом Революції Гідності та російської агресії. Декомунізаційні закони 2015 року ініціювали масштабне переосмислення радянської спадщини, а війна на Сході актуалізувала тему опору як основи національної ідентичності. Цей період також позначився інтенсивним використанням цифрових технологій для документування воєнних злочинів.

Після цих етапів почалась інституалізація пам'яті про російсько-українську війну. Паралельно відбувається інтеграція українського меморіального дискурсу в європейський контекст.

На порозі повномасштабних випробувань 2022 р. Україна підійшла із уже сформованим базисом національної пам'яті, що став важливим ресурсом стійкості. Історична пам'ять перетворилася на чинник національної безпеки, який згуртовує суспільство перед зовнішніми загрозами (Zhurzhenko, 2022). Втім, процес її формування не можна вважати завершеним: зберігаються певні регіональні та світоглядні відмінності, тривають дискусії довкола окремих постатей і подій. Попереду – інтеграція досвіду новітньої війни та подвигів сьогодення в історичний канон, осмислення складних сторінок минулого у діалозі як всередині країни, так і з сусідами (подолання «війн пам'яті» з Польщею, діалог з кримськотатарським народом щодо їх трагедій тощо). Але вже очевидно, що національна пам'ять в Україні поступово стала цілісною, ототожнилася з наративом про віковічне прагнення волі та власної державності. Як державна категорія, вона набуває дедалі більшого значення: «національна пам'ять виступає державотворчою категорією», резюмують дослідники УІНП (Ганжуров, 2015).

Висновки. Проаналізувавши етапи формування національної пам'яті в Україні, можна зробити ряд узагальнень. По-перше, українська колективна пам'ять часів Незалежності пройшла шлях від підданої радянському впливу та фрагментованої до усвідомлено сконструйованої та об'єднавчої. По-друге, формування цього наративу відбулося значною мірою у зв'язку з цілеспрямованою державною політикою глав держави – через, зокрема, законодавчі акти, публічні дії та комеморативні практики, що закріпили нові смисли. По-третє, український досвід демонструє, що національна пам'ять формується хвилеподібно, залежно від політичної кон'юнктури та зовнішнього тиску. Кожна зміна влади могла змінювати акценти пам'яті, але в підсумку за тридцять років поступово викристалізувалося ядро консенсусних цінностей: шанування боротьби за незалежність, визнання трагедій як частини історії, відмова від глорифікації тоталітаризму. Критично вплинув на цей процес чинник російської агресії, який фактично «прискорив історію», змусивши українців чіткіше окреслити межу між «своєю» пам'яттю та нав'язаними ззовні імперськими міфами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Антон Дробович: «Культ перемоги сам по собі – це якийсь нонсенс». (2020). URL:https://lb.ua/culture/2020/05/07/457032_anton_drobovich_kult_peremogi.html

Верховна Рада України прийняла пакет законів про декомунізацію. (2015). *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukraini-priinyala-paket-zakoniv-pro-dekomunizatsiyu>

Володимир Зеленський розповів історію своєї родини під час спільного виступу з Прем'єр-міністром Ізраїлю Біньяміном Нетаньягу. (2020). *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-rozpoviv-istoriyu-svoyeyi-rodini-pid-cha-59437>

Галів, М., Бурдяк, Р. (2025). Путін і Гітлер: порівняльні конструкції в українському медійному дискурсі (2014 – 2025). *Axis Europae*, 6, 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256

Галів М., Мухачь Р., Бойчук А. (2021). Політика пам'яті щодо радянських репресій у Дрогобичі (1991 – 2020 рр.): за матеріалами періодичних видань. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 8/50, 334–363.

Ганжуров, Ю. (2015). До питання актуалізації концептів національної пам'яті. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/do-pitannya-aktualizatsii-kontseptiv-natsionalnoi-pam-yati>

Гриценко О. (2017). *Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994 – 2014): підтримка, послання, реалізація, результати*. Київ: «К.І.С.».

Конституція України. (1996). *Конституція України від 28 червня 1996 р.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

Закон про мову в 2021 році. Від 16 січня обслуговування українською та іспити для чиновників. (2021). *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/movny-zakon-sfera-obsluhovuvannia-derzhavna-mova/31044007.html>

Закон України. (2006). *Закон України «Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні» (від 28 листопада 2006 р. № 50, ст. 504)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

Закон України. (2015). *Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо посилення соціального захисту учасників антитерористичної операції, учасників Революції Гідності та членів сімей загиблих таких осіб» (від 14 травня 2015 р. № 2203-VIII)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2203-19>

Зеленський: Бандера – герой для якогось відсотка українців. (2019). *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/18/7212583/>

Киридон, А. (2016). *Гетеротопії пам'яті. Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті*. Київ: Ніка-Центр.

Литвиновська Ю. (2024). Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991–2023 рр.). *Консенсус*, 1, 91–104. DOI: 10.31110/consensus.

Ільницький В., Царик Р. (2024a). Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014 – 2024). *Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки*, 2, 105–116.

Ільницький В., Царик Р. (2024b). Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014 – 2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 81 (2), 4–13.

Ільницький, В., Царик, Р. (2025a). Формування історико-меморіального наративу сучасної російсько-української війни. *Українські історичні студії*, 17(59), 212–223.

Ільницький, В., Царик, Р. (2025b). Організаційні, нормативні та концептуальні засади політики пам'яті України щодо сучасної російсько-української війни. *Axis Europae*, 6, 197–213. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326258

Інформаційні матеріали до вшанування пам'яті жертв Голодомору – геноциду Українського народу – 2022. (2022). URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-vshanuvannya-pamyati-zhertv-golodomoru-genocydu-ukrayinskogo-narodu-2022>

Призабутий Старий Угринів. (2023) URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/prizabutii-starii-ugriniv/>

Постанова ВРУ. (2017). *Постанова ВРУ «Про встановлення Дня українського добровольця»* (від 17 січня 2017 р. № 1822-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1822-VIII>

Постанова КМУ. (2006). *Постанова КМУ «Про утворення Українського інституту національної пам'яті»* (від 31 травня 2006 р. № 764). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF>

Постанова КМУ. (2011). *Постанова КМУ «Про утворення Українського інституту національної пам'яті»* (від 12 січня 2011 р. № 8). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2011-%D0%BF>

Постанова КМУ. (2014). *Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Українського інституту національної пам'яті»* (від 9 липня 2014 р. № 292). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF>

Похиленко, І. С. (2023). Тенденції актуалізації історичної пам'яті в контексті сучасної російсько-української війни. *Розумовські зустрічі: збірник наукових праць*, 10, 77–85.

Президент закликав визнати Голодомор геноцидом українців. Український інститут національної пам'яті. (2015). URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/prezident-zaklikav-viznati-golodomor-genotsidom-ukraintsv>

Свйонтик, О., Терещенко, Р. (2024). Діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2014 – 2021 роках. *Новітня доба*, 12, 18–32. DOI: 10.33402/nd.2024-12-18-32.

Стенограма пленарного засідання. (1991). *Стенограма пленарного засідання Верховної Ради Української РСР* (від 24 серпня 1991 року). URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4595.html>

Суд скасував указ про присвоєння Степану Бандері звання Героя України. (2011). *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/01/110112_bandera_court_ob

Україна та Польща створили форум діалогу істориків. (2015). *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/5/7040357>

Указ Президента. (2006). *Указ Президента України «Про присвоєння Ю. Шухевичу звання Герой України»* (від 19 серпня 2006 р. № 703/2009). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7032006-4723>

Указ Президента. (2009). *Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні»* (від 23 січня 2009 р. № 37/2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2009#Text>

Указ Президента. (2010). *Указ Президента України «Про присвоєння С. Бандері звання Герой України»* (від 20 січня 2010 р. № 46/2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46/2010>

Указ Президента № 169. (2015). *Указ Президента України «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці*

завершення Другої світової війни» (від 24 березня 2015 р. № 169/2015). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1692015-18657>

Указ Президента № 69. (2015). Указ Президента України «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» (від 11 лютого 2015 р. № 69/2015). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692015-1846>

Указ Президента. (2016). Указ Президента України «Про надання державному закладу «Меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції гідності» статусу національного» (від 12 квітня 2016 р. № 138/2016). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1382016-19905>

Указ Президента. (2019). Указ Президента України «Про День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України» (від 23 серпня 2019 р. № 621/2019). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6212019-29269>

Універсал. (1918). Універсал Української Центральної Ради (IV). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001300-18>

Shevel, O. (2016). The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine. *Current History*, 115(783), 258–263.

Ющенко закликає ветеранів до примирення. (2006). URL: <https://www.holosameryky.com/a/a-49-2006-05-08-voa786814457/218255.htm>

Янукович: Голодомор несправедливо визнавати геноцидом українців. (2010). *Radio Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2025786.html>

Chabal, É., Behrent, M. (2022). Between neo-liberalism and the nation: France's political landscape in 2022. *Modern and Contemporary France*, 30(4), 1–17.

Haliv, M., Ohar, A. (2021). Transformations of culture/memory policy in modern Ukraine. *Skhidnoieuropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 19, 250–256. DOI: 10.24919/2519-058X.19.233819

Haliv, M., Sviontyk, O. (2023). Ukrainian historians on “historiographic front” of the Russian-Ukrainian war. *Skhidnoieuropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 28, 263–269. DOI: 10.24919/2519-058X.28.287563

Hassett, D. (2023). Rupture and reconciliation: The neoliberal logics of Emmanuel Macron's colonial memory policies. *Modern and Contemporary France*, 32(2), 31–53.

Zhurzhenko T. (2022). War and Memory in the Post-Soviet Space: Arming without Borders? *Körber-Stiftung*. URL: <https://koerber-stiftung.de/en/projects/ukraine-beyond/krieg-und-erinnerung-im-postsowjetischen-raum-bewaffnung-ohne-grenzen/>

REFERENCES

Anton Drobovych: «Kult peremohy sam po sobi – tse yakys nonsens». (2020). [Anton Drobovych: “The cult of victory in itself is some kind of nonsense”]. URL: https://lb.ua/culture/2020/05/07/457032_anton_drobovich_kult_peremogi.html [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy pryiniiala paket zakoniv pro dekomunizatsiiu. (2015). [The Verkhovna Rada of Ukraine adopted a package of laws on decommunization]. (2015). *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukraini-priinyala-paket-zakoniv-pro-dekomunizatsiyu> [in Ukrainian].

Volodymyr Zelenskyi rozpoviv istoriiu svoiei rodyny pid chas spilnoho vystupu z Premier ministrom Izrailiu Biniaminom Netanyahu. (2020) [Volodymyr Zelensky told the story of his family during a joint speech with Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu].

Ofitsiine internet predstavnytstvo Prezidenta Ukrainy. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-rozpoviv-istoriyu-svoyeyi-rodini-pid-cha-59437> [in Ukrainian].

Haliv, M., & Burdiak, R. (2025). Putin i Hitler: porivnialni konstruksii v ukrainskomu mediinomu dyskursi (2014 – 2025) [Putin and Hitler: Comparative Constructions in Ukrainian Media Discourse (2014 – 2025)]. *Axis Europae*, 6, 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256 [in Ukrainian].

Haliv, M., Mykhats, R., & Boichuk, A. (2021). Polityka pamiaty shchodo radianskykh represii u Drohobychi (1991 – 2020 rr.): za materialamy periodychnykh vydan [The Politics of Memory Regarding Soviet Repressions in Drohobych (1991 – 2020): Based on Materials from Periodicals]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriya Istoriia*, 8/50, 334 – 363. [in Ukrainian].

Hanzhurov, Y. (2015). Do pytannia aktualizatsii kontseptiv natsionalnoi pamiaty. [On the issue of updating the concepts of national memory]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/do-pytannya-aktualizatsii-kontseptiv-natsionalnoi-pam-yati> [in Ukrainian].

Hrytsenko, O. (2017). *Prezydenty i pamiat. Polityka pamiaty prezidentiv Ukrainy (1994 – 2014): pidgruntia, poslannia, realizatsiia, rezultaty* [Presidents and Memory. The Policy of Memory of the Presidents of Ukraine (1994 – 2014): Background, Message, Implementation, Results]. Kyiv: «K.I.S.». [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy. (1996). [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].

Zakon pro movu v 2021 rotsi. Vid 16 sichnia obsluhovuvannia ukrainskoiu ta ispyt dlia chynovnykiv. (2021). [Law on Language in 2021. From January 16, service in Ukrainian and exams for officials]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/movny-zakon-sfera-obsluhovuvannia-derzhavna-mova/31044007.html> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2006). *Zakon Ukrainy «Pro Holodomor 1932 – 1933 rokiv v Ukraini»* [Law of Ukraine “On the Holodomor of 1932 – 1933 in Ukraine”]. (vid 28 lystopada 2006 r. № 50, st. 504). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2015). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, hrantii yikh sotsialnoho zakhystu» shchodo posylennia sotsialnoho zakhystu uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii, uchasnykiv Revoliutsii Hidnosti ta chleniv simei zahyblykh takykh osib»* [Law of Ukraine “On Amendments to the Law of Ukraine ‘On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection’ regarding the strengthening of social protection for participants of the anti-terrorist operation, participants of the Revolution of Dignity and family members of such deceased persons”]. (vid 14 travnia 2015 r. № 2203-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2203-19> [in Ukrainian].

Zelenskyi: Bandera – heroi dlia yakoho vidcotka ukraintsiv. (2019). [Zelensky: Bandera is a hero for a certain percentage of Ukrainians]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/18/7212583/> [in Ukrainian].

Kyrydon, A. (2016). *Heterotopii pamiaty. Teoretyko-metodolohichni problemy studii pamiaty* [Heterotopias of memory. Theoretical and methodological problems of memory studies]. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].

Lytvynovska, Y. (2024). Etapy realizatsii polityky pamiaty v Ukraini (1991 – 2023 rr.) [Stages of implementation of memory policy in Ukraine (1991 – 2023)]. *Konsensus*, 1, 91–104. DOI: 10.31110/consensus. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2024a). Materialno-kulturni aspekty uvichnennia pamiaty ukrainskykh zakhysnykiv i zakhysnyts pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014

– 2024) [Material-cultural aspects of commemorating the memory of the Ukrainian defenders during the russo-ukrainian war (2014 – 2024)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya istorychni nauky*, 2, 105–116. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2024b). Piznavalno-informatsiini ta vykhovni zakhody shchodo ushanuvannia pamiati uchashnykiv i zhertv rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Cognitive, informational and educational measures to honor the memory of participants and victims of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2024)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 81 (2), 4–13. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2025a). Formuvannia istoriko-memorialnoho naratyvu suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of the historical-memorial narrative of the modern russian-ukrainian war]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17(59), 212–223. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. & Tsaryk, R. (2025b). Orhanizatsiini, normatyvni ta kontseptualni zasady polityky pamiati ukrainy shchodo suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Organizational, normative, and conceptual foundations of Ukraine’s memory policy regarding the ongoing russian-ukrainian war]. *Axis Europae*, 6, 197–213. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326258 [in Ukrainian].

Informatsiini materialy do vshanuvannia pamiati zhertv Holodomoru – henotsydu Ukrainskoho narodu – 2022. (2022). [Informational materials for commemorating the victims of the Holodomor - genocide of the Ukrainian people – 2022. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalystam/informaciyni-materialy-do-vshanuvannya-pamyati-zhertv-golodomoru-genocydu-ukrayinskogo-narodu-2022> [in Ukrainian].

Pryzabutyi Staryi Uhryniv. (2023). [The half-forgotten Staryi Uhryniv]. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/prizabutii-starii-ugryniv/> [in Ukrainian].

Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2017). *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vstanovlennia Dnia ukrainskoho dobrovoltsia»* [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine “On the establishment of the Day of the Ukrainian Volunteer”]. No. 1822-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1822-VIII> [in Ukrainian].

Postanova KМУ. (2006). *Postanova KМУ «Pro utvorennia Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiati»* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the establishment of the Ukrainian Institute of National Remembrance”] (vid 31 travnia 2006 r. № 764). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF> [in Ukrainian].

Postanova KМУ. (2011). *Postanova KМУ «Pro utvorennia Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiati»* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the establishment of the Ukrainian Institute of National Remembrance”] (vid 12 sichenia 2011 r. № 8). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2011-%D0%BF> [in Ukrainian].

Postanova KМУ. (2014). *Postanova KМУ «Pytannia Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiati»* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Issues of the Ukrainian Institute of National Remembrance”] (vid 9 lypnia 2014 r. № 292). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].

Pokhilenko, I. S. (2023). Tendentsii aktualizatsii istorychnoi pamiati v konteksti suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Trends in the actualization of historical memory in the context of the modern Russian-Ukrainian war]. *Rozumovski zustrichi: zbirnyk naukovykh prats*, 10, 77–85. [in Ukrainian]

Prezydent zaklykav vyznaty Holodomor henotsydom ukrainsiv. (2015). [The President called for the recognition of the Holodomor as a genocide of Ukrainians]. *Ukrainskyi*

instytut natsionalnoi pamiati. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/prezident-zaklikav-viznati-golodomor-genotsidom-ukraintsiv> [in Ukrainian].

Sviontyk, O., & Tereshchenko, R. (2024). Diialnist Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiati shchodo zberezhenia pamiati pro suchasnu rosiisko-ukrainsku viinu u 2014 – 2021 rokakh [The activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance on preserving the memory of the modern Russian-Ukrainian war in 2014 – 2021]. *Novitnia doba*, 12, 18–32. DOI: 10.33402/nd.2024-12-18-32.

Stenohrama plenarnoho zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 24 serpnia 1991 roku. (1991). [Transcript of the plenary session of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR of August 24, 1991]. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4595.html> [in Ukrainian].

Sud skasuvav ukaz pro prysvoiennia Stepanu Banderi zvannia Heroia Ukrainy. (2011). [The court annulled the decree awarding Stepan Bandera the title of Hero of Ukraine]. *BBC News Ukraine*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/01/110112_bandera_court_ob [in Ukrainian].

Ukraina ta Polshcha stvoryly forum dialohu istorykiv. (2015). [Ukraine and Poland created a forum for dialogue between historians]. *Yevropeiska pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/5/7040357> [in Ukrainian].

Ukaz Prezidenta. (2006). *Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro prysvoiennia Y. Shukhevychu zvannia Heroi Ukrainy»* [Decree of the President of Ukraine “On awarding Yu. Shukhevych the title of Hero of Ukraine”]. (vid 19 serpnia 2006 r. № 703/2009). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7032006-4723> [in Ukrainian].

Ukaz Prezidenta. (2009). *Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rozsekrechennia, opryliudnennia ta vyvchennia arkhivnykh dokumentiv, poviazanykh z ukrainskym vyzvolnym rukhom, politychnymi represiiamy ta holodomamy v Ukraini»* [Decree of the President of Ukraine “On the declassification, publication and study of archival documents related to the Ukrainian liberation movement, political repressions and famines in Ukraine”] (vid 23 sichnia 2009 r. № 37/2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2009#Text> [in Ukrainian].

Ukaz Prezidenta. (2010). *Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro prysvoiennia S. Banderi zvannia Heroi Ukrainy»* [Decree of the President of Ukraine “On awarding S. Bandera the title of Hero of Ukraine”]. (vid 20 sichnia 2010 r. № 46/2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46/2010> [in Ukrainian].

Ukaz Prezidenta №169. (2015). *Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro zakhody z vidznachennia u 2015 rotsi 70-i richnytsi Peremohy nad natsyzmom u Yevropi ta 70-i richnytsi zavershennia Druhoi svitovoi viiny»* [Decree of the President of Ukraine “On measures to celebrate in 2015 the 70th anniversary of the Victory over Nazism in Europe and the 70th anniversary of the end of World War II”] (vid 24 bereznia 2015 r. № 169/2015). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1692015-18657> [in Ukrainian].

Ukaz Prezidenta №69. (2015). *Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro vshanuvannia podvyhu uchasyntsi Revoliutsii hidnosti ta uvichnennia pamiati Heroiv Nebesnoi Sotni»* [Decree of the President of Ukraine “On honoring the feat of the participants of the Revolution of Dignity and perpetuating the memory of the Heroes of the Heavenly Hundred”] (vid 11 liutoho 2015 r. № 69/2015). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692015-1846> [in Ukrainian].

Ukaz Prezidenta. (2016). *Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro nadannia derzhavnomu zakladu «Memorialnyi kompleks Heroiv Nebesnoi Sotni – Muzei Revoliutsii hidnost» statusu*

natsionalnoho» [Decree of the President of Ukraine “On granting the state institution ‘Memorial Complex of the Heroes of the Heavenly Hundred - Museum of the Revolution of Dignity’ the status of national”] (vid 12 kvitnia 2016 r. № 138/2016). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1382016-19905> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta. (2019). *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Den pamiati zakhysnykiv Ukrainy, yaki zahynuly v borotbi za nezalezhnist, suverenitet i terytorialnu tsilisnist Ukrainy»* [Decree of the President of Ukraine “On the Day of Remembrance of the Defenders of Ukraine who died in the struggle for independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine”] (vid 23 serpnia 2019 r. № 621/2019). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6212019-29269> [in Ukrainian].

Universal. (1918). Universal Ukrainskoi Tsentralnoi Rady (IV) [Universal of the Ukrainian Central Rada (IV)]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001300-18> [in Ukrainian].

Shevel, O. (2016). The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine. *Current History*, 115(783), 258–263 [in English].

Yushchenko zaklykaie veteraniv do prymyrennia. (2006). [Yushchenko calls on veterans to reconcile]. URL: <https://www.holosameryky.com/a/a-49-2006-05-08-voa7-86814457/218255.htm> [in Ukrainian].

Yanukovych: Holodomor nespravedlyvo vyznavaty henotsydom ukraintsiv. (2010). [Yanukovych: It is unfair to recognize the Holodomor as a genocide of Ukrainians]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2025786.html> [in Ukrainian].

Chabal, É., & Behrent, M. (2022). Between neo liberalism and the nation: France’s political landscape in 2022. *Modern and Contemporary France*, 30(4), 1–17 [in English].

Haliv, M., & Ohar, A. (2021). Transformations of culture/memory policy in modern Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 19, 250–256. DOI: 10.24919/2519-058X.19.233819 [in English].

Haliv, M., & Sviontyk, O. (2023). Ukrainian historians on “historiographic front” of the Russian-Ukrainian war. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 28, 263–269. DOI: 10.24919/2519-058X.28.287563 [in English].

Hassett, D. (2023). Rupture and reconciliation: The neoliberal logics of Emmanuel Macron’s colonial memory policies. *Modern and Contemporary France*, 32(2), 31–53 [in English].

Zhurzhenko T. (2022). War and Memory in the Post-Soviet Space: Arming without Borders? Körber-Stiftung. URL: <https://koerber-stiftung.de/en/projects/ukraine-beyond/krieg-und-erinnerung-im-postsowjetischen-raum-bewaffnung-ohne-grenzen/> [in English].

Стаття надійшла до редакції 16 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 94(477)“2022/2024”:327.58(438=161.2)
DOI 10.69550/3041-1467.7.333204

Оксана МЕДВІДЬ

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-8777-9760

ResearcherID: F-9444-2018

Андрій КАДИКАЛО

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (am0001bc@gmail.com)

Oksana MEDVID'

PhD (History), Associate Professor of Department of Ukraine's History and Jurisprudence, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

Andriy KADYKALO

Graduate Student of the Department of Ukraine's History and Jurisprudence, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (am0001bc@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О., Кадикало, А. (2025). Соціальна політика польського уряду щодо переселенців з України в період повномасштабного російського вторгнення (2022 – 2024). *Axis Europae*, 7, 195–203. doi: 10.69550/3041-1467.7.333204

Bibliographic Description of the Article: Medwid', O., & Kadykalo, A. (2025). Sotsialna polityka polskoho uriadu shchodo pereselentsiv z Ukrainy v period povnomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnennia (2022 – 2024) [The social policy of the Polish government towards migrants from Ukraine during the period of the full-scale Russian invasion (2022 – 2024)]. *Axis Europae*, 7, 195–203. doi: 10.69550/3041-1467.7.333204 [in Ukrainian].

**СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ
ЩОДО ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО
РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ (2022 – 2024)**

Анотація. Пропонована публікація присвячена аналізу соціальної політики польського уряду щодо українських переселенців в період повномасштабного російського вторгнення у 2022 – 2024 рр. **Мета статті** – охарактеризувати соціальну політику уряду Польщі щодо біженців з України в період російської збройної агресії та широкомасштабних воєнних дій на території України впродовж 2022 – 2024 рр.

Методологія дослідження базується на загальноприйнятих принципах системності, науковості, авторської об'єктивності, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у дослідженні соціальної політики польського уряду щодо українських мігрантів у період повномасштабного російського вторгнення у 2022 – 2024 рр. **Висновки.** У 2022 р. Республіка Польща стала однією з головних країн, які приймали українських переселенців після повномасштабного російського вторгнення на територію України. Польський уряд запровадив низку соціальних програм і заходів для підтримки українців, які прибули до країни, надаючи їм широкий спектр соціальних послуг та допомоги. Згідно із «Законом про тимчасовий захист українських біженців у Польщі», прийнятим у березні 2022 р., українці отримали статус тимчасового захисту, який надає право на освіту, медичне страхування та обслуговування, доступ до ринку праці, соціальну допомогу, дозвіл на проживання на період тимчасового захисту (на один рік із можливістю продовження), забезпечення житлом (заселення у центр чи надання засобів для проживання), отримання польського ідентифікаційного номера PESEL із доступом до державних та банківських послуг, право переїхати в іншу країну ЄС ще до отримання дозволу на проживання. Але з другої половини 2024 р. Польща почала поступово скорочувати деякі програми фінансової підтримки через економічні виклики й інтеграцію українців у суспільство.

Ключові слова: українські переселенці, соціальна допомога, Польща, тимчасовий захист, фінансова підтримка, російсько-українська війна.

THE SOCIAL POLICY OF THE POLISH GOVERNMENT TOWARDS MIGRANTS FROM UKRAINE DURING THE PERIOD OF THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION (2022 – 2024)

Abstract. The proposed publication is devoted to the analysis of the Polish government's social policy towards Ukrainian refugees during the period of the full-scale Russian invasion in 2022 – 2024. **The purpose** is to characterize the social policy of the Polish government towards refugees from Ukraine during the period of Russian armed aggression and large-scale military operations on the territory of Ukraine during 2022 – 2024. **The research methodology** is based on generally accepted principles of systematicity, scientificity, authorial objectivity, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** lies in the study of the social policy of the Polish government towards Ukrainian migrants during the period of full-scale Russian invasion in 2022 – 2024. **Conclusions.** In 2022, the Republic of Poland became one of the main countries hosting Ukrainian refugees after the full-scale Russian invasion of Ukraine. The Polish government has introduced a number of social programs and measures to support Ukrainians who have arrived in the country, providing them with a wide range of social services and assistance. According to the “Act on Temporary Protection of Ukrainian Refugees in Poland”, adopted in March 2022, Ukrainians received temporary protection status, which gives the right to education, medical insurance and services, access to the labor market, social assistance, a residence permit for the period of temporary protection (for 1 year with the possibility of extension), housing provision (settlement in a center or provision of living facilities), obtaining a Polish PESEL identification number with access to public and banking services, the right to move to another EU country even before obtaining a residence permit. However, from the second half of 2024, Poland began to gradually reduce some financial support programs due to economic challenges and the integration of Ukrainians into society.

Key words: *Ukrainian immigrants, social assistance, Poland, temporary protection, financial support, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення Росії на територію України в лютому 2022 р. спричинило масову еміграцію українців до європейських країн. Польща стала однією з головних країн, які приймали українських переселенців. Для підтримки біженців уряд Республіки Польща прийняв спеціальний «Закон для українських переселенців», який передбачав легалізацію їхнього перебування в країні, доступ до ринку праці, фінансову підтримку.

З огляду на тривалість конфлікту та значну кількість мігрантів, у 2024 р. Анджей Дуда підписав зміни до «Спецзакону», які відображають прагнення польського уряду забезпечити довгострокову інтеграцію українських біженців, одночасно адаптуючи обсяги підтримки до поточних можливостей держави.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти російсько-української війни досліджуються істориками та соціологами. Серед них можна виділити розвідки М. Галіва, В. Ільницького, М. Гранда (Галів, Ільницький, 2023; Галів, Гранд, 2024; Галів, Гранд, Бойчин, 2024), М. Галіва, В. Ільницького, О. Карпенко, Р. Бурдяка (Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Галів, Бурдяк, 2025), В. Ільницького, О. Куцької (Ільницький, Куцька, 2023), В. Ільницького, В. Старки, М. Галіва (Ільницький, Старка, Галів, 2022), В. Ільницького, В. Тельвака, Ю. Талалай (Ільницький, Тельвак, Талалай, 2024; Ільницький, Тельвак, 2024; Тельвак, Ільницький, 2023), В. Ільницького, Р. Царика (Ільницький, Царик, 2024; Ільницький, Царик, 2025). Питання соціальної політики польського уряду щодо українських переселенців в умовах російсько-української війни подано на офіційних інтернет-ресурсах польського уряду (://www.gov.pl), Державної міграційної служби України (Державна міграційна..., 2022), Національного інституту стратегічних досліджень (Національний інститут, 2023).

Мета статті – охарактеризувати соціальну політику уряду Польщі щодо біженців з України в період російської збройної агресії та широкомасштабних воєнних дій на території України впродовж 2022 – 2024 рр.

Виклад основного матеріалу. З перших днів широкомасштабної російської агресії на українські землі мільйони українців намагалися знайти притулок в країнах Європейського Союзу. Республіка Польща прийняла значну кількість біженців та здійснила значні кроки для їхньої соціальної підтримки, надаючи їм широкий спектр соціальних послуг. 12 березня 2022 р. прийнято «Закон про тимчасовий захист українських біженців у Польщі» (Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy) (Закон про допомогу..., 2022). Згідно з цим «Спецзаконом», українці мають право легально перебувати на території Польщі впродовж 18 місяців з можливістю подальшого продовження цього терміну. Також біженці можуть отримати польський ідентифікаційний номер PESEL. PESEL UKR – це особливий статус для українських переселенців, який дає їм право отримувати в Польщі соціальну допомогу, медичні послуги, працевлаштуватися та навчатися (Українські біженці війни за кордоном, 2023).

Польський уряд надав біженцям також фінансову підтримку. Українці, які отримали статус PESEL UKR, могли розраховувати на одноразову допомогу 300 злотих на особу для покриття базових потреб. Ці кошти можна витратити на оплату житла або купівлю одягу чи взуття, харчів та засобів гігієни (використання не контролюється). Також надавався доступ до соціальних програм: «500+» (щомісячна допомога

на дитину), «Dobry Start» (300 злотих на підготовку до школи), сімейні виплати та підтримка малозабезпечених (Закон про допомогу..., 2022).

Згідно з вищезгаданим законом, польський уряд намагався вирішити житлову проблему. Українським переселенцям пропонували безкоштовне тимчасове житло у центрах прийому. Запроваджувалася програма компенсації для орендодавців, які надавали житло переселенцям. Польські сім'ї, які приймали переселенців, отримували компенсацію 40 злотих на день на одну особу протягом перших 120 днів. Окрім того, передбачались місцеві ініціативи щодо надання житла в гуртожитках, готелях тощо (Закон про допомогу, 2022).

З метою інтеграції українців у польський соціальний простір також передбачено безкоштовний доступ дітей до шкіл і дитячих садків. Польські університети запровадили спеціальні програми та стипендії для українських студентів.

Оскільки більшість українських біженців – це родини з дітьми та люди похилого віку, польський уряд передбачив їхнє безкоштовне медичне обслуговування на рівні польських громадян (через систему NFZ) (Закон про допомогу, 2022).

У «Спецзаконі» також визначено пільгові умови працевлаштування українських мігрантів. Вони отримали дозвіл на роботу без необхідності оформлення додаткових документів, їм також надано доступ до центрів зайнятості та допомогу в пошуку роботи. Оскільки польська економіка потребує кваліфікованих українських працівників, то запроваджувалися безкоштовні курси польської мови і перекваліфікаційні програми. За даними Воеводського управління праці, на польському ринку праці є попит на лікарів, медсестер, стоматологів, фармацевтів, фізіотерапевтів. Тому медичні працівники можуть отримати дозвіл на роботу PWZ та працевлаштування за спрощеною процедурою.

Варто зауважити, що політика польського уряду щодо працевлаштування українських переселенців спрямована на зменшення фінансового тиску на країну в умовах російсько-української війни. Матеріальна допомога біженцям виснажує польський бюджет, тому польські роботодавці все охочіше працевлаштовують працівників з України. Загалом українці в Польщі становлять найчисельнішу групу іноземців, які працюють. На кінець серпня 2023 р. їхня кількість становила 691,6 тис. осіб, або ж 59,3 % від усіх іноземних працівників (Економічна правда, 2023).

На початку 2023 р. уряд Польщі почав згортати деякі соціальні ініціативи щодо українських біженців. Зокрема, скорочено термін фінансової підтримки для тих, хто жив у безкоштовному житлі та введено нові умови для отримання допомоги (наприклад, обов'язкове працевлаштування після певного періоду).

У відповідь на тривалість конфлікту та зміну обставин уряд Польщі ініціював зміни до законодавства щодо допомоги українським біженцям. Зокрема, згідно з внесеними змінами до відповідного закону у зв'язку зі збройним конфліктом, легальне перебування українців, які знайшли прихисток у Польщі після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, продовжено до 30 вересня 2025 р. Це довше, ніж загалом по ЄС.

З другої половини 2024 р. Польща почала поступово скорочувати деякі програми фінансової підтримки через економічні виклики та інтеграцію українців у суспільство. 10 червня 2024 р. Президент Республіки Польща Анджей Дуда підписав Зміни до «Закону про тимчасовий захист українських біженців у Польщі». Серед змін, які передбачені у новому документі і вступили в силу з 1 липня, – скасування допомоги 40+. Це 40 злотих на добу, які отримували громадяни Польщі від держави за кожного

втікача від війни, що проживав у їхньому помешканні. Ця допомога скасовується, позаяк інколи українці надавали житло своїм родичам і брали за це кошти. Доцільно зауважити, що після скасування такої допомоги деякі поляки просто виселяли українців.

За словами фахівців, скасування цієї допомоги призвело до того, що багато українців, особливо вразливих категорій (пенсіонери, інваліди), змушені переїхати у місця колективного проживання, яких залишилося небагато, і умови там зазвичай гірші. Нині у таких осередках живе приблизно 40 тис. українців. Місця спільного проживання також не безкоштовні. Від оплати звільнені лише декілька пільгових категорій – пенсіонери, люди з інвалідністю, багатодітні жінки. На думку координаторки Центру Підтримки Фонду «Український дім» Оксани Пестрикової, скасування допомоги 40+ створило чимало незручностей для вразливих категорій громадян: «Часто осередки колективного проживання знаходяться у таких місцях, де, наприклад, до найближчого магазину може бути далеко і це також не сприяє інтеграції для таких осіб» (Волосацька, 2024).

Допомога 800+, яку виплачують на кожну дитину, залишається, але умовою її отримання є обов'язкове відвідування польської школи (дитина має бути зареєстрована у системі SIO (Освітня інформаційна система)). За даними міністерства освіти Польщі, зараз приблизно 70 тис. українських дітей шкільного віку, які перебувають на території Польщі, не відвідують польські заклади освіти. Олександр Пестриков, експерт Українського дому у Варшаві, додає, що «з першого вересня жодне навчання в українській школі не буде зараховуватися як шкільний обов'язок. Батьки дитини не отримуватимуть допомогу 800+, ба більше, можуть відповідати перед судом за неналежне виконання батьківських обов'язків» (Волосацька, 2024).

Українці, які мають статус UKR, можуть претендувати на нове фінансове забезпечення – «Активні у дитячому садку», яке почало діяти з 1 листопада 2024 р. Грошову допомогу у розмірі від 500 до 1900 злотих надають батькам, які працюють, і ці гроші вони можуть використати на оплату дитячого садка або щоб найняти опікуна для дитини. Для отримання цієї допомоги дитина і дорослий мають безперервно мати статус UKR протягом одного року. Ця нова пільга не прописана у спецзаконі про тимчасовий захист біженців, а згадується у новому законі про державну підтримку батьків, які працюють. Новий формат фінансової підтримки родин, яку затвердив польський уряд, більше орієнтований на активізацію батьків, тобто покликаний заохотити їх швидше, ніж після трьох років декрету, виходити на роботу.

Щодо доступу до ринку праці – для українців змін немає. Всі громадяни України – і ті, що приїхали після повномасштабного вторгнення, і ті, котрі легально перебували на території Польщі до того, мають вільний доступ до ринку праці. Адже українці не лише працюють на польських підприємствах, а й активно розвивають власний бізнес у Польщі. Так, упродовж 2022 – 2023 рр. українські підприємці, які працюють у Польщі, сплатили податків і внесків на соціальне страхування у польський бюджет на суму 2,3 млрд євро. При цьому 2 млрд. євро Польща отримала від європейського інвестиційного банку за договором надання позики польським містам та регіонам, які приймають українських біженців. Ще 0,6 млрд євро отримала Польща від Єврокомісії в рамках виплати 3,5 млрд країнам-членам ЄС для допомоги тим регіонам, які підтримують українських біженців. Як повідомляє Банк економіки Польщі, українці внесли до польського бюджету 4 млрд дол. у 2024 р., тоді ж як Польща виділила 728 млн дол. на соціальну допомогу українцям.

Важливою поправкою до Спецзакону є офіційне санкціонування електронного документа, доступного в додатку Diia.pl., який фактично є посвідченням на проживання для громадян України в Польщі. Цей документ надаватиме право громадянину України багаторазово перетинати кордон на короткий строк – наприклад, за сімейними обставинами, для отримання документів або розв’язання професійних питань – без необхідності отримання візи. Також цей електронний документ дозволяє громадянам України безперешкодно подорожувати до країн Євросоюзу та навіть за їхніми межами (Волосацька, 2024).

У вересні 2024 р. міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський закликав європейські уряди припинити надання соціальних виплат українським чоловікам призовного віку, щоб стимулювати їх повернення до України для участі в обороні країни.

Висновки. У 2022 р. Республіка Польща стала однією з головних країн, які приймали українських переселенців після повномасштабного російського вторгнення на територію України. Польський уряд запровадив низку соціальних програм і заходів для підтримки українців, які прибули до країни, надаючи їм широкий спектр соціальних послуг та допомоги. Згідно з «Законом про тимчасовий захист українських біженців у Польщі», прийнятим у березні 2022 р., українці отримали статус тимчасового захисту, який надає право на освіту, медичне страхування та обслуговування, доступ до ринку праці, соціальну допомогу, дозвіл на проживання на період тимчасового захисту (на один рік із можливістю продовження), забезпечення житлом (заселення у центр чи надання засобів для проживання), отримання польського ідентифікаційного номера PESEL із доступом до державних та банківських послуг, право переїхати в іншу країну ЄС ще до отримання дозволу на проживання. Але з другої половини 2024 р. Польща почала поступово скорочувати деякі програми фінансової підтримки через економічні виклики та інтеграцію українців у суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Вінокуров, Я.** (2023). Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною без них? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>
- Волосацька, Н.** (2024). Зміни до закону про тимчасовий захист українських біженців у Польщі. Що важливо знати? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/>
- Галів, М., Бурдяк, Р.** (2025). Путін і Гітлер: порівняльні конструкції в українському медійному дискурсі (2014 – 2025). *Axis Europae*, 6, 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256
- Галів, М., Гранд, М.** (2024). «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини (рецензія на: Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія, Спецвипуск*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16
- Галів, М., Гранд, М., Бойчин, Р.** (2024). Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий – березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7

Галів, М., Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014 – 2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*, 13/55, 47–73.

Галів, М., Ільницький, В., Карпенко, О. (2024). Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*, 12, 75–96.

Державна міграційна служба України: статистичні дані. (2022). URL: <https://dmsu.gov.ua/diynalist/statistichni-dani.html>.

Ільницький, В., Куцька, О. (2023). Періодизація російсько-української війни (2014 – 2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 13/55, 162–177.

Ільницький, В., Старка, В., Галів, М. (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55. DOI: 10.15407/uhj2022.05.043

Ільницький, В., Тельвак, В., Талалай, Ю. (2024). Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022 – 2024). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія, Спецвипуск*, 130–146.

Ільницький В., Царик Р. (2024). Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014 – 2024). *Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки*, 2, 105–116.

Ільницький В., Царик Р. (2024). Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014 – 2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 81 (2), 4–13.

Ільницький, В., Царик, Р. (2025). Формування історико-меморіального наративу сучасної російсько-української війни. *Українські історичні студії*, 17(59), 212–223.

Закон про допомогу громадянам України. (2022) <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/>

Сімахова, А., Церковний, І. (2022). Міграційні процеси в Україні в умовах війни: соціальний аспект. *Економіка, управління та адміністрування*, 4 (102), 60–64.

Українські біженці війни за кордоном. Національний інститут стратегічних досліджень: вебсайт. (2023). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-za-kordonom>.

Як отримати притулок в Європі: тимчасовий захист vs статус біженця. (2023). URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/200/yak-otrimatiprixistok-v-jevropi-timcasovii-zaxist-vs-status-bizencya>

Іlnytskyi, V., Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344

Telvak, V., Іlnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552

REFERENCES

Vinokurov Ya. (2023). Ukraini mihranty pidimaiut ekonomiku Yevropy. Shcho bude z Ukrainoiu bez nykh? [Ukrainian migrants are boosting Europe's economy. What will happen

to Ukraine without them?]. *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>

Volosatska N. (2024). *Zminy do zakonu pro tymchasovyy zakhyst ukrayins'kykh bizhentsiv u Pol'shchi. Shcho vazhlyvo znaty?* [Amendments to the law on temporary protection of Ukrainian refugees in Poland. What is important to know?] URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/> [in Ukrainian].

Haliv, M., & Burdiak, R. (2025). Putin i Hitler: porivnialni konstruktssii v ukrainskomu mediinomu dyskursi (2014 – 2025) [Putin and Hitler: Comparative Constructions in Ukrainian Media Discourse (2014 – 2025)]. *Axis Europae*, 6, 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256 [in Ukrainian].

Haliv, M., & Grand, M. (2024). «Russkyi mir» proty Ukrainy: korotka dekonstruktsiia novitnoi rosiiskoi heopolitychnoi doktryny [«Russian world» against Ukraine: a brief deconstruction of the newest Russian geopolitical doctrine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii, Spetsvypusk*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16 [in Ukrainian].

Haliv, M., Grand, M., & Boychyn, R. (2024). Pochatok povnomashtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The beginning of a full-scale war of Russia against Ukraine according to the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” (February – March 2022)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7 [in Ukrainian].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2023): vitchyzniani istoriohrafichnyi dyskurs [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014 – 2023): Domestic Historiographical Discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia: Istorii*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian].

Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of the genocide of Russia against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022 – 2024)]. *Novitnia doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].

Derzhavna mihratsiyna sluzhba Ukrainy: statystychni dani. (2022). [State Migration Service of Ukraine: statistical data]. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html> [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2022) in Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii*, 13/55, 162–177. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 5, 43–55. DOI: 10.15407/uhj2022.05.043 [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Telvak, V., & Talalai, Yu. (2024). Suchasna rosiisko-ukrainska viina na shpaltakh «The British Army Review» (2022 – 2024) [The Modern Russian-Ukrainian War in the Columns of “The British Army Review” (2022 – 2024)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii, Spetsvypusk*, 130–146. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2025). Formuvannia istoryko-memorialnoho naratyvu suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of the historical-memorial narrative of the modern russian-ukrainian war]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17(59), 212–223. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2024). Materialno-kulturni aspekty uvichnennia pamiaty ukrain skykh zakhysnykiv i zakhysnyts pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Material-cultural aspects of commemorating the memory of the Ukrainian defenders during the russo-ukrainian war (2014 – 2024)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya istorychni nauky*, 2, 105–116. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2024). Piznavalno-informatsiini ta vykhovni zakhody shchodo ushanuvannia pamiaty uchasykiv i zhertv rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Cognitive, informational and educational measures to honor the memory of participants and victims of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2024)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 81 (2), 4–13. [in Ukrainian].

Zakon pro dopomohu hromadyanam Ukrayiny. (2022) [Law on Assistance to Citizens of Ukraine]. <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/> [in Poland].

Simakhova, A., & Tserkovnyi, I. (2022). Mihratsiyni protsesy v Ukrayini v umovakh viyny: sotsial'nyy aspekt [Migration processes in Ukraine during the war: social aspect]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*, 4 (102), 60–64. [in Ukrainian].

Ukrayins'ki bizhentsi viyny za kordonom. (2023). [Ukrainian refugees of the war abroad.]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen – National Institute for Strategic Studies*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-zakordonom> [in Ukrainian].

Yak otrymaty prykhystok v Yevropi: tymchasovyı zakhyst vs status bizhentsya. (2023). [How to get asylum in Europe: temporary protection vs refugee status]. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/200/yak-otrimatiprixistok-v-jevropi-timcasovii-zaxist-vs-status-bizencya> [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344 [in English].

Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552 [in English].

Стаття надійшла до редакції 10 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 352.07(477.83-21)“2022/2025”:355.48(470:477)“20”
DOI 10.69550/3041-1467.7.333101

Руслана ПОПП

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-8777-9760

ResearcherID: F-9444-2018

Scopus-Author ID: 57222035521

Микола-Мирослав БОРОДІЙЧУК

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (kolya.bmo@gmail.com)

ORCID: 0009-0007-1972-0437

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

Mykola-Myroslav BORODIICHUK

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (kolya.bmo@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Попп, Р., Бородійчук, М.-М. (2025). Форми участі громадян у місцевому самоврядуванні в 2022 – 2025 рр. (на прикладі Дрогобицької міської територіальної громади). *Axis Europae*, 7, 204–217. doi: 10.69550/3041-1467.7.333101

Bibliographic Description of the Article: Popp. R. &, Borodiichuk M. - M. (2025). Formy uchasti hromadian u mistsevomu samovriyaduvanni v 2022 – 2025 rokakh (NA prykladi Drohobytskoi miskoi terytorialnoi hromady) [Forms of citizen participation in local self-governance in 2022 – 2025 years (a case study of the Drohobych city territorial community)]. *Axis Europae*, 7, 204–217. doi: 10.69550/3041-1467.7.333101 [in Ukrainian].

**ФОРМИ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ
В 2022 – 2025 РР. (НА ПРИКЛАДІ ДРОГОБИЦЬКОЇ
МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)**

Анотація: *Мета статті* – показати форми участі мешканців Дрогобицької міської територіальної громади у місцевому самоврядуванні в умовах широкомасштабної війни. *Методологія дослідження* базується на загальноприйнятих принципах науковості,

об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна.** Висвітлюється інструментарій участі громадян у міському самоврядуванні в межах однієї конкретної громади. **Висновки.** В умовах війни активна участь громадян у місцевому самоврядуванні стає не лише елементом демократичного управління, а й важливим фактором забезпечення національної безпеки, підтримки громадської єдності та підготовки до відновлення країни. Російська агресія активізувала громадську участь жителів Дрогобицької міської територіальної громади у волонтерських та інших ініціативах щодо допомоги армії і внутрішньо переміщеним особам. Незважаючи на воєнний стан та обмеження, пов'язані з ним, національним законодавством не заборонена повна участь громадян у місцевому самоврядуванні. Найбільш поширеними її інструментами є: громадські обговорення, петиції, консультації, місцеві ініціативи, опитування, залучення громадян до консультативно-дорадчих органів, часто засобами електронної участі. Відкритий доступ до інформації, можливість перевірки та контролю за діяльністю влади забезпечується звітністю міського голови, трансляціями засідань колегіальних органів. Партнерство між громадськістю та владою в Дрогобицькій міській територіальній громаді побудоване на принципах комунікації, інформування та цифровізації. Такі механізми участі, окрім їхньої доступності, підвищують якість рішень відповідно до потреб різних соціальних категорій населення громади. Важливим є те, щоб інструментарій участі громади, який затверджений у її Статуті і положеннях, попри виклики воєнного стану, діяв не формально.

Ключові слова: воєнний стан, місцеве самоврядування, міська територіальна громада, електронна демократія.

FORMS OF CITIZEN PARTICIPATION IN LOCAL SELF-GOVERNANCE IN 2022 – 2025 YEARS (A CASE STUDY OF THE DROHOBYCH CITY TERRITORIAL COMMUNITY)

Abstract: The purpose of this article is to explore the forms of citizen engagement in local self-governance within the Drohobych city territorial community in the context of a large-scale war. The research methodology is based on widely accepted principles of scientific rigor, objectivity, historicism, and methods of external and internal source criticism. **The research methodology** is based on widely accepted principles of scientific rigor, objectivity, historicism, and methods of external and internal source criticism. **Scientific novelty.** The study highlights the tools of citizen participation in urban self-governance within a specific community **Conclusions.** In times of war, active citizen participation in local self-governance becomes not only an element of democratic governance but also a crucial factor in ensuring national security, maintaining public unity, and preparing for the country's recovery. Russian aggression has spurred civic engagement among residents of the Drohobych City Territorial Community in volunteer and other initiatives aimed at supporting the military and internally displaced persons. Despite martial law and related restrictions, national legislation does not prohibit full citizen participation in local self-governance. The most common mechanisms for such participation include public discussions, consultations, local initiatives, surveys, and involvement in advisory bodies, often facilitated through electronic participation tools. Open access to information, as well as opportunities for oversight and accountability of authorities, is ensured through the mayor's reporting and the live streaming of meetings. The partnership between the public and the authorities in the Drohobych city territorial community is built on the principles of communication, information-sharing, and

digitalization. These participation mechanisms, in addition to their accessibility, enhance the quality of decision-making in accordance with the needs of different social groups within the community. It is essential that the tools for citizen participation in local self-governance, as outlined in the community's charter and regulations, remain functionally active rather than merely formal, despite the challenges posed by martial law.

Key words: martial law, local self-governance, city territorial community, electronic democracy.

Постановка проблеми. Участь громадян у місцевому самоврядуванні є основою демократичного управління на локальному рівні. Вона забезпечує можливість мешканців громади активно впливати на прийняття рішень, сприяти її розвитку, а також контролювати діяльність органів місцевої влади.

Участь громадян у місцевому самоврядуванні набуває особливої актуальності в умовах агресії Росії проти України. Адже в умовах воєнного стану з'являються виклики, які потребують максимальної мобілізації всіх ресурсів, включаючи активну громадську позицію.

Аналіз останніх досліджень. Російсько-українська війна є предметом ґрунтовних історичних досліджень, у яких аналізуються її причини, перебіг, наслідки та вплив на геополітичну ситуацію (Галів, Ільницький, 2023; Галів, Гранд, 2024; Галів, Гранд, Бойчин, 2024; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Галів, Бурдяк, 2025; Ільницький, Царик, 2024, 2025; Ільницький, Куцька, 2023; Ільницький, Старка, Галів, 2022; Ільницький, Тельвак, Талалай, 2024; Ilnytskyi, Telvak, 2024; Telvak, Ilnytskyi, 2023).

Особливості функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану розкривають Б. Мельниченко, М. Мідик (Мельниченко, Мідик, 2023), Т. Шаравара, А. Некряч (Sharavara, & Nekriach, 2023). У дослідженні «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні», проаналізовані результати опитування мешканців кількох громад про потреби, стан та проблемні аспекти взаємодії інститутів громадянського суспільства, жителів громад та органів місцевого самоврядування у період дії воєнного стану (Дослідження «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні», 2022).

Регіональному аспекту проблеми присвячені наукові розвідки Ю. Лукашевського. Він досліджує шляхи вдосконалення методики вибору інструментарію для залучення мешканців Львова до процесів місцевого самоврядування в умовах сучасних викликів (Лукашевський, 2022a, 2022b, 2023, 2024). Р. Попп, М.-М. Бородійчук аналізують заходи місцевого самоврядування Дрогобицької міської територіальної громади щодо підтримки, адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну (Попп, Бородійчук, 2024).

Мета статті: показати форми участі мешканців Дрогобицької міської територіальної громади у місцевому самоврядуванні в умовах широкомасштабної війни.

Виклад основного матеріалу. Реформа децентралізації в Україні, яка офіційно розпочалася у 2014 р, а у 2018 р. набула суттєвих зрушень, передбачає створення ефективної системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Передача повноважень, ресурсів і відповідальності від центральної влади до органів місцевого самоврядування, збільшила кількість інструментів участі мешканців громад у самоврядуванні. Дрогобицька міська територіальна громада включає 34 населених пункти, серед яких, два міста – Дрогобич та Стебник. Має площу 426.2 км. кв., чисельність населення громади на 1 вересня 2024 р. – 126 488 осіб. осіб (Дрогобицька громада. Концепція інтегрованого розвитку, 2025, с. 11).

Основи функціонування територіальної громади, її повноваження, права та обов'язки жителів, а також форми та механізми участі громадян у місцевому самоврядуванні регулюються нормативно-правовими актами, визначаються у Статуті територіальної громади. Оновлений Статут Дрогобицької міської територіальної громади був затверджений Рішенням Дрогобицької міської ради, від 23. 09. 2021 р. (№ 669) (Статут Дрогобицької міської територіальної громади, 2021). У ньому прописані такі інструменти участі громадян у місцевому самоврядуванні, як місцеві вибори і місцевий референдум, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, звернення громадян та електронні петиції як особливу форму колективного звернення громадян, консультації з громадськістю, участь жителів міської територіальної громади в консультативно-дорадчих органах, утворених при органах місцевого самоврядування, участь жителів міської територіальної громади в роботі контрольно-наглядових органах юридичних осіб публічного права, утворених за рішенням Ради, участь у розподілі коштів місцевого бюджету, участь в органах самоорганізації населення (Статут Дрогобицької міської територіальної громади, 2021).

Широкомасштабна агресія Росії в Україну змінила характер і рівень участі громадян у місцевому самоврядуванні. Громада і влада об'єдналася для допомоги армії, переселенцям, оперативно створювалися громадські штаби та волонтерські центри. У Дрогобицькій міській територіальній громаді запрацював Гуманітарний Центр, який організовував збір та надання гуманітарної допомоги тим, хто потребував та шукав прихистку в громаді. Сьогодні у сфері гуманітарної допомоги у Дрогобицькій міській територіальній громаді офіційно працює сім волонтерських організацій (Дрогобич – центр гуманітарної підтримки..., 2025). З початку повномасштабної війни більше 20 тисяч осіб пройшли через громаду, вони отримали підтримку житлом, харчуванням, продуктовими наборами, медикаментами, речами першої необхідності та іншими життєво необхідними речами (Дрогобич – центр гуманітарної підтримки..., 2025). Орган місцевого самоврядування регулярно інформував про залучення та критерії розподілу гуманітарної допомоги та звітував про цю роботу (Як повернути прозорість у місто: рекомендації для Дрогобича, 2023). На сайті Дрогобицької міської ради у рубриці «Переселенцям» можна ознайомитися з рейтинговими списками претендентів на соціальне житло (Рейтинговий список ВПО, які потребують отримання житла з фонду Дрогобицької міської ради, 2024). Багато робиться і для адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб до громади (Попп, Бородійчук, 2024, с. 106). Спільні зусилля громади і влади щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб стали прикладом згуртованості, ефективної співпраці, а також здатності долати виклики разом.

Воєнний стан в Україні обмежив деякі інструменти участі громадян у місцевому самоврядуванні. Це стосується проведення публічних заходів, виборів та референдумів. Зміст місцевих ініціатив теж змістився дещо з традиційних питань розвитку громади на нагальні потреби, пов'язані із забезпеченням безпеки, підтримкою військових і переселенців. Так, у червні 2024 р. було подано на розгляд до органу Дрогобицького місцевого самоврядування ініціативу: «Про внесення змін до бюджету Дрогобицької територіальної громади на 2024 рік з метою виділення конкретної суми коштів для забезпечення потреб ЗСУ та інших військових формувань», яку підтримали своїми підписами 75 жителів територіальної громади (Повідомлення про внесення жителями територіальної громади місцевої ініціативи – питань до розгляду, 2024).

В умовах воєнного стану, електронні петиції стали одним із найпоширеніших інструментів участі громадян у місцевому самоврядуванні. Його використання дає змогу

мешканцям Дрогобицької міської територіальної громади ініціювати розв'язання того чи того проблемного питання, чи проведення необхідних робіт. Петиція, яка набирає необхідні 250 голосів, є обов'язковою до розгляду сесією чи виконавчим комітетом ради (Електронні петиції – інструмент вирішення суспільно важливих питань, а не задоволення політичних амбіцій, 2023). Для забезпечення доступу громадян до політичних процесів у громаді, сьогодні рекомендується розглядати навіть ті петиції, які не набрали достатньо голосів (Як повернути прозорість у місто: рекомендації для Дрогобича, 2023). На офіційному сайті Дрогобицької міської ради працює електронний сервіс «Електронна демократія», через який всі охочі можуть оформити звернення до міської ради, електронні петиції, проводяться електронні консультації (Електронна демократія, 2024). Відповіді органу місцевого самоврядування на петиції висловлюють позицію міської влади щодо піднятого питання, шляхів його реалізації, а також пояснюють причини відмови. На офіційному сайті Дрогобицької міської ради оприлюднено дев'ять петицій громадян, вісім з яких були відхилені через невідповідність «Положенню про електронні петиції у Дрогобицькій територіальній громаді», виходили за межі повноважень та компетенції органу місцевого самоврядування, не мали чіткої та конкретної пропозиції щодо розв'язання питання. Ініціатор, якому відмовлено в оприлюдненні петиції, має право виправити недоліки та подати петицію повторно (Відповідь на петицію). У серпні 2023 р. влада міста зверталася до мешканців громади не використовувати електронні петиції «для підриву роботи органів місцевого самоврядування». (Електронні петиції – інструмент вирішення суспільно важливих питань, а не задоволення політичних амбіцій, 2023). Електронне подання скарг, звернень, отримання необхідних консультацій у Дрогобицькій громаді здійснюється через інформаційно-комунікаційну систему «Дрогобич-smart city». (Війна, виклики для міст, інтеграція ВПО., 2023). Наразі ця система містить 35 електронних сервісів, спрямованих на оптимізацію взаємодії громадян з міською інфраструктурою та активізації громадської участі в житті громади (Дрогобицька громада. Концепція інтегрованого розвитку, 2025, с. 14). У Дрогобичі, зокрема, можна не просто дистанційно подати заяву на отримання житла та соціальних послуг, але і відстежити її статус (Дослідження: Прозорість під обстрілами...2023, 2024, с. 28).

В умовах масштабної війни важливим інструментом залучення населення до розв'язання місцевих питань залишаються громадські слухання та обговорення. Дрогобицька міська рада з лютого 2022 р. на своєму офіційному вебсайті заздалегідь оголошує про проведення громадських слухань. На них піднімалися питання про затвердження планів територій та забудов Дрогобича і окремих населених пунктів громади, будівництва ліній електропередач, стану доквілля, встановлення, обліку, та демонтажу пам'ятних і меморіальних знаків, інформаційних дощок, освітніх процесів. (Громадські обговорення, 2022 – 2024). На громадське обговорення, зокрема, була винесена і «Антикорупційна програма Дрогобицької міської ради на 2024 – 2025 роки» (Громадське обговорення проекту Антикорупційної програми Дрогобицької міської ради на 2024 – 25 роки, 2024). Актуальними формами участі громадян у міському самоврядуванні, за допомогою яких з'ясовуються думки мешканців щодо потреб та проблем громади, залишаються консультації з громадськістю, опитування. Для забезпечення безпеки, зручності, доступності й оперативного зворотного зв'язку між владою та громадянами, вони часто проводяться в онлайн-форматі. Щоб врахувати думки усіх мешканців, важливо включати до консультацій офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб, а також жителів громади, які тимчасово виїхали,

однак залишаються зареєстрованими на території органу міського самоврядування. У межах проведення електронних консультацій, щодо перейменування вулиць жителям Дрогобицької міської територіальної була забезпечена можливість проголосувати на платформі E-DEM, підтримавши одну з пропозицій, або ж запропонувати свій варіант (Стартували електронні консультації щодо перейменування вулиць у Дрогобицькій громаді, 2022). Під час підготовки Концепції інтегрованого розвитку Дрогобицької міської громади, яка сприятиме забезпеченню ефективного самоврядування та підвищенню якості життя мешканців в умовах сучасних викликів, було проведено опитування різних груп населення. (Робоча група для формування Концепції інтегрованого розвитку території Дрогобицької міської територіальної громади, 2024). Засобом електронного голосування на сайті Кабінету Міністрів України жителі Дрогобицької міської територіальної громади могли висловити свою громадянську підтримку щодо збереження Дрогобицької солеварні (Триває голосування за збереження Дрогобицької солеварні: кожен голос є важливим, 2024).

Висловити власну думку члени громади можуть через участь у консультативно-дорадчих органах при Дрогобицькій міській раді та її виконавчих органах. У 2021 р. при міському голові Дрогобича було утворено Раду учасників антитерористичної операції, операції об'єднаних сил та членів сімей загиблих учасників АТО/ООС. Вона відновила свою роботу у лютому 2025 р. вже як Рада ветеранів та членів сімей загиблих (полеглих) Захисників та Захисниць України. Вона покликана налагоджувати якісну комунікацію та вирішувати «нагальні питання соціального та психологічного захисту учасників бойових дій, сімей загиблих та зниклих безвісти військовослужбовців» (Відбулась робоча зустріч Ради ветеранів: учасники обговорили питання реабілітації воїнів та оновили склад Ради, 2025).

Як дорадчий орган, при міській раді Дрогобича в грудні 2023 р. було створено Раду з питань внутрішньо переміщених осіб. До її складу увійшли 15 внутрішньо переміщених осіб, три представники громадських організацій, які працюють з ВПО, та шість представників органу місцевого самоврядування (Відбулось перше засідання Ради з питань ВПО, яка діє при Дрогобицькій міській раді, 2023). Члени ради традиційно збираються у світлиці Ратуші, а ті, хто не має можливості відвідати засідання фізично, приєднуються до нього в онлайн-форматі. Рада організовує волонтерські акції, польові кухні, налагоджує контакти з міжнародними фондами і організаціями для залучення нових проектів в громаду та для підтримки людей, які тут проживають, організовує плетіння сіток для воїнів (Рада ВПО обговорила мовне питання та посилення інформаційної кампанії організації, 2025).

Щоб забезпечити прозорість у діяльності органів місцевого самоврядування, громадяни повинні мати можливість слідкувати за прийняттям рішень, за використанням бюджетних коштів та іншими аспектами діяльності органів влади. У Дрогобичі постійно анонсують засідання всіх колегіальних органів міської ради: засідань сесій Дрогобицької міської ради, виконавчого комітету, постійних комісій, пов'язаних з оприлюдненням рішень міської ради, виконавчого комітету та розпоряджень міського голови (Дослідження Між безпекою та прозорістю. Дослідження роботи міських рад під час війни, с. 17). Відновлена трансляція засідання сесій міських ради, засідань виконавчих комітетів, постійних комісій ради. Це дуже важливо в умовах, коли значна частина громадян переміщена і ускладнений фізичний доступ до їх участі. Мешканці мають можливість виступити, поставити запитання. Звіт міського голови Дрогобича про діяльність у 2023, 2024 р. проходив у прямому ефірі. Охочі могли

залишити запитання для міського голови – в Google-формі за посиланням (У п'ятницю, 14 лютого, відбудеться звіт міського голови Дрогобича за 2024 рік: триває збір запитань від мешканців громади. 2025). Члени громади мають також право на особистий прийом депутатами, посадовими особами міської ради та її виконавчих органів, право на участь у проведенні громадської експертизи у порядку, встановленому Дрогобицькою міською радою. Для розв'язання нагальних проблем можуть скористатися гарячою лінією міста («Гаряча лінія» по місту, 2025»).

Важливим інструментом для забезпечення прозорості та підзвітності територіальних громад залишаються запити на інформацію до органів місцевого самоврядування. Водночас варто враховувати специфіку військового стану, коли органи влади можуть мати додаткові обмеження щодо розповсюдження певної інформації. Інформація, яка стосується військової безпеки або оперативних дій, може бути частково або повністю не надана із зазначенням законних підстав для відмови. Часто невмотивований обмежений доступ до інформації відбувається через нечіткі роз'яснення у законодавчих актах, і місцеві чиновники страхують себе (Дослідження Між безпекою та прозорістю. Дослідження роботи міських рад під час війни, с. 20). У 2024 р. до органу міського самоврядування Дрогобича було подано 234 запитів на інформацію, п'ять з них отримали відмову. Найбільше запити стосувалися кадрових, земельних питань, будівництва й архітектури (Звіт про стан розгляду запитів на інформацію у Дрогобицькій міській раді, 2024).

Перед початком широкомасштабної агресії у 2021 р. Дрогобич, за оцінкою програми «Transparent cities / Прозорі міста» ста українських міст щодо прозорості та підзвітності влади, разом з Маріуполем, Львовом, Дніпром і Мукачевом увійшов до п'ятірки «прозорих». У 2022 р. для дослідження роботи міських рад 70 міст під час війни, було використано нову методологію, Дрогобич отримав статус «непрозорого» (Рейтинг прозорості 100 міст повертається – презентована оновлена методологія, 2025). Відповідно до результатів досліджень, зокрема, не виконувалися такі індикатори результативності, «як публікування в проекті порядку денного засідань ради точного переліку і назви проектів рішень у сфері земельних відносин, не було у вільному доступі відомостей про житлові приміщення у власності громади, переліку земельних ділянок для здійснення забудови, які, зокрема, підлягають продажу окремими лотами на електронних аукціонах, переліку усіх об'єктів нерухомого майна комунальної форми власності. Не проводилися електронні аукціони для продажу прав на розміщення об'єктів сезонної торгівлі та тимчасових споруд для зайняття підприємницькою діяльністю» (Дрогобич більше не «прозоре» місто – дослідження Transparency International Ukraine, 2023). У 2023 р. Дрогобич виправив ситуацію і за рік здійснив «вражаючий стрибок», перейшов в категорію «прозорих». Крім нього, цей статус отримали Дніпро, Львів, Мукачево і Тернопіль (Дослідження: Прозорість під обстрілами..., с. 39).

Для забезпечення прозорості і підзвітності, активізації участі громадян у самоврядуванні громади, важливими є публікації звітів про виконання бюджету, залучення містян до формування бюджету через проведення бюджетних слухань (Дослідження: Прозорість під обстрілами..., 2023, 2024, с. 21). Одними із наступних кроків у розвитку управлінської діяльності Дрогобицької міської територіальної громади декларується організація управління планувальних районів, на базі яких можна буде створювати орган самоорганізації населення (ОСН) з перспективами впровадження партисипативного бюджетування та якісного моніторингу розвитку. Уже затверджено 26 планувальних районів: 12 – у межах міста Дрогобич, 5 – міста

Стебник та 9 – сільських населених пунктів (Дрогобицька громада. Концепція інтегрованого розвитку, 2025, С. 8).

Висновки. В умовах війни активна участь громадян у місцевому самоврядуванні стає не лише елементом демократичного управління, а й важливим фактором забезпечення національної безпеки, підтримки громадської єдності та підготовки до відновлення країни. Російська агресія посилила громадську участь жителів Дрогобицької міської територіальної громади у волонтерських та інших ініціативах щодо допомоги армії і внутрішньо переміщеним особам. Незважаючи на воєнний стан та обмеження, пов'язані з ним, національним законодавством не заборонено повна участь громадян у місцевому самоврядуванні. Найбільш поширеними її інструментами є: петиції, громадські обговорення, консультації, місцеві ініціативи, опитування, залучення громадян до консультативно-дорадчих органів, часто засобами електронної участі. Відкритий доступ до інформації, можливість перевірки та контролю за діяльністю влади забезпечується звітністю міського голови, трансляціями засідань колегіальних органів. Партнерство між громадськістю та владою в Дрогобицькій міській територіальній громаді побудоване на принципах комунікації, інформування та цифровізації. Такі механізми участі, окрім їхньої доступності, поліпшують якість рішень відповідно до потреб різних соціальних категорій населення громади. Важливим є те, щоб інструментарій участі громади, який затверджений у її статуті і положеннях, попри виклики воєнного стану, діяв не формально.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Відбулась робоча зустріч Ради ветеранів: учасники обговорили питання реабілітації воїнів та оновили склад. (2025). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/vidbulas-robocha-zustrichi-rady-veteraniv-uchasnyky-obgovoryly-pytannya-reabilitaciyi-voyiniv-ta-onovyly-sklad-rady/>.

Відповідь на петицію. (2024). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/category/vidpovid-na-peticiyu/>

Галів, М., Бурдяк, Р. (2025). Путін і Гітлер: порівняльні конструкції в українському медійному дискурсі (2014 – 2025). *Axis Europae*, 6, 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256

Галів, М., Гранд, М. (2024). «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини (рецензія на: Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія, Спецвипуск*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16

Галів, М., Гранд, М., Бойчин, Р. (2024). Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий – березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7

Галів, М., Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014 – 2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*, 13/55, 47–73.

Галів, М., Ільницький, В., Карпенко, О. (2024). Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*, 12, 75–96.

«Гаряча лінія» по місту. (2025). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/приймальня/гаряча-лінія-по-місту/>

Громадські обговорення. (2022 – 2024). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/category/громадські-обговорення/>

Громадське обговорення проекту Антикорупційної програми Дрогобицької міської ради на 2024 – 25 роки. (2024). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/gromadske-obgovorennya-proektu-antykorupciznoyi-programy-drohobyczkoyi-miskoyi-rady-na-2024-25-roky/>

Між безпекою та прозорістю. Дослідження роботи міських рад під час війни. (2023). URL: https://drive.google.com/file/d/1R_VMomTew0Ftp2kLaY1XaemoB_VFzCIz/v

Дослідження: Прозорість під обстрілами: чи досягли міста прогресу. Дослідження прозорості міських рад під час повномасштабної війни. (2023). URL: <https://transparentcities.in.ua/study-of-the-work-of-city-councils-during-the-war1>

Дрогобицька громада. Концепція інтегрованого розвитку. (2025). URL: https://drive.google.com/file/d/1IULnQlk0TTKB5JnxtAITZNlwoPazEK_c/view

Дрогобич – центр гуманітарної підтримки: залучення соціальної допомоги в час повномасштабної війни. (2025). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/torguvaly-v-pidtrymku-zsu-dytyachyj-parlament-mista-doluchyvsya-do-blagodijnogo-zahodu-stritennya-dlya-zsu/>

Дрогобич більше не «прозоре» місто – дослідження Transparency International Ukraine. (2023). URL: <https://vartonews.com.ua/2023/04/11/dro-ne-prozore/>

Електронна демократія. (2025). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/електронна-демократія/>

Електронні петиції – інструмент вирішення суспільно важливих питань, а не задоволення політичних амбіцій. (2023). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/elektronni-petitsiyi-instrument-viri/>

Звіт про стан розгляду запитів на інформацію у Дрогобицькій міській раді за 2024 р. (2025). URL: <https://opendata.drohobych-rada.gov.ua/dataset/звіти-в-тому-числі-що-до-задоволення-запитів-на-інформацію/resource/6942616f-8b5a-4e21-9b55>

Ільницький, В., Царик, Р. (2024). Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014 – 2024). *Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки*, 2, 105–116.

Ільницький, В., Царик, Р. (2024). Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014 – 2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 81 (2), 4–13.

Ільницький, В., Царик, Р. (2025). Формування історико-меморіального наративу сучасної російсько-української війни. *Українські історичні студії*, 17(59), 212–223.

Ільницький, В., Куцька, О. (2023). Періодизація російсько-української війни (2014 – 2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 162–177.

Ільницький, В., Старка, В., Галів, М. (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55. DOI: 10.15407/uhj2022.05.043

Ільницький, В., Тельвак, В., Талалай, Ю. (2024). Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022 – 2024). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія, Спецвипуск*, 130–146.

Лукашевський, Ю. (2024). Вдосконалення методики вибору інструментарію форм участі мешканців у місцевому самоврядуванні. *Актуальні питання у сучасній науці*, 2 (20), 217–224.

Лукашевський, Ю. (2022). Класифікація участі громадськості у місцевому самоврядуванні: огляд наукових поглядів. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*, 5 (23), 107–116.

Лукашевський, Ю. (2022). Основні характеристики участі громадян у місцевому самоврядуванні. *Бізнес Інформ*, 2, 112–117.

Мельниченко, Б., Мідик, М. (2023). Міське самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*, 10, 2(38), 137–145.

Повідомлення про внесення жителями територіальної громади місцевої ініціативи – питань до розгляду. (2024). URL: doc.drohobych-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/city.pdf

Попп, Р., Бородійчук, М.-М. (2024). Роль місцевого самоврядування у підтримці та інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану (досвід Дрогобицької міської територіальної громади). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія, Спецвипуск*, 102–112. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.9

Рейтинг прозорості 100 міст повертається – презентована оновлена методологія. (2024). URL: <https://ti-ukraine.org/news/rejtyng-prozorosti-100-mist-povertayetsya-prezentovana-onovlena-metodologiya/>

Рейтинговий список ВПО, які потребують отримання житла з фонду Дрогобицької міської ради. (2024). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/rejtyngovyj-spysook-vpoyaki-potrebuyut-otrymannya-zhytla-z-fondu-drohobyczkoyi-miskoyi-rady-6/>

Робоча група для формування Концепції інтегрованого розвитку території Дрогобицької міської територіальної громади. (2024). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/konceptziya-integrovanogo-rozvytku>

Статут Дрогобицької міської територіальної громади. (2021). URL: <https://doc.drohobych-rada.gov.ua/№-669-рішення-сесії-дрогобицької-міської-2/>

Стартували електронні консультації щодо перейменування вулиць у Дрогобицькій громаді. (2022). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/startuvali-elektronni-konsultatsiyi-2/>

Триває голосування за збереження Дрогобицької солеварні: кожен голос є важливим. (2024). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/tryvaye-golosuvannya-zazberezheniya-drohobyczkoyi-solevarni-kozhen-golos-ye-vazhlyvym/>

У Дрогобичі відновила роботу Рада ветеранів при міському голові. (2025). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/u-drohobychi-vidnovyla-robotu-rada-veteraniv-pry-miskomu-golovi/>

У п'ятницю, 14 лютого, відбудеться звіт міського голови Дрогобича за 2024 рік: триває збір запитань від мешканців громади. (2025). URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/u-pyatnyczyu-14-lyutogo-vidbudetsya-zvit-miskogo-golovy-drohobycha-za-2024-rik-tryvaye-zbir-zapytan-vid-meshkancziv-gromady/>

Як повернути прозорість у місто: рекомендації для Дрогобича. (2023). URL: <https://transparentcities.in.ua/news/yak-povernuty-prozorist-u-misto-reko>

Ilnytskyi, V., Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoieuropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344

Sharavara, T., Nekriach, A. (2023). Polish and Ukrainian Local Self-Government Reforms (1998 – 2020): Historical and Comparative Analysis. *Skhidnoieuropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 28, 223–238. DOI: 10.24919/2519-058X.28.287562

Telvak, V., Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoieuropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552

REFERENCES

Vidbulas robocha zustrich Rady veteraniv: uchashnyky obhovoryly pytannia reabilitatsii voyniv ta onovyly sklad. (2025). [A working meeting of the Veterans Council was held: the participants discussed the rehabilitation of soldiers and renewed its membership]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/vidbulas-robocha-zustrichi-rady-veteraniv-uchashnyky-obhovoryly-pytannya-reabilitacziyi-voyniv-ta-onovyly-sklad-rady/> [in Ukrainian]

Vidpovid na petytsiiu. (2024). [Response to the petition]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/category/відповідь-на-петицію/> [in Ukrainian].

Haliv, M., & Burdiak, R. (2025). Putin i Hitler: porivnialni konstruksii v ukrainskomu mediinomu dyskursi (2014 – 2025) [Putin and Hitler: Comparative Constructions in Ukrainian Media Discourse (2014 – 2025)]. *Axis Europae*, 6, 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256 [in Ukrainian].

Haliv, M., & Grand, M. (2024). «Russkyi mir» proty Ukrainy: korotka dekonstruktsiia novitnoi rosiiskoi heopolitychnoi doktryny [“Russian world” against Ukraine: a brief deconstruction of the newest Russian geopolitical doctrine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii, Spetsvypusk*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16 [in Ukrainian].

Haliv, M., Grand, M., & Boychyn, R. (2024). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The beginning of a full-scale war of Russia against Ukraine according to the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” (February – March 2022)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7 [in Ukrainian].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2023): vitchyzniani istoriohrafichni dyskurs [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014 – 2023): Domestic Historiographical Discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Istorii*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian].

Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of the genocide of Russia against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022 – 2024)]. *Novitnia doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].

«Hariacha liniia» po mistu. (2025). [“Hotline” in the city]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/приймальня/гаряча-лінія-по-місту/> [in Ukrainian].

Hromadski obhovorennia. (2022 – 2024). [Public discussions]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/category/громадські-обговорення/> [in Ukrainian].

Hromadske obhovorennia proektu Antykoruptsiinoi prohramy Drohobytskoi miskoi rady na 2024–25 roky. (2024). [Public discussion of the draft Anti-Corruption Program of the Drohobych City Council for 2024–25]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/gromadske-obgovorennia-proektu-antikorupcizynoyi-programy-drohobyczkoyi-miskoyi-rady-na-2024-25-roky/>

Mizh bezpekoiu ta prozoristiu. Doslidzheniaia roboty miskykh rad pid chas viiny. (2023). [Between security and transparency. Exploring the work of city councils during the war]. URL: https://drive.google.com/file/d/1R_VMomTew0Ftp2kLaY1XaemoB_VFzCIz/v [in Ukrainian].

Doslidzhennia: Prozorist pid obstrilamy: chy dosiahly mista prohresu. Doslidzhennia prozorosti miskykh rad pid chas povnomasshtabnoi viiny. (2023). [Research: Transparency under fire: have cities made progress? Research on transparency of city councils during full-scale war]. URL: <https://transparentcities.in.ua/study-of-the-work-of-city-councils-during-the-war1> [in Ukrainian].

Drohobytska hromada. Kontseptsiia intehrovanoho rozvytku. (2025). [Drohobych community. The concept of integrated development]. https://drive.google.com/file/d/1IUlnQlk0TTKB5JnxTAITZNlwoPazEK_c/view [in Ukrainian].

Drohobych – tsentr humanitarnoi pidtrymky: zaluchennia sotsialnoi dopomohy v chas povnomasshtabnoi viiny. (2025). [Drohobych is a center of humanitarian support: attracting social assistance during a full-scale war]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/torguvaly-v-pidtrymku-zsu-dytyachyj-parlament-mista-doluchyvsvya-do-blagodijnogo-zahodu-stritennya-dlya-zsu/> [in Ukrainian].

Drohobych bilsh ne «prozore» misto – doslidzhennia Transparency International Ukraine. (2023). [Drohobych is no longer a «transparent» city – research by Transparency International Ukraine]. URL: <https://vartonews.com.ua/2023/04/11/dro-ne-prozore/> [in Ukrainian].

Elektronna demokratiia. (2025). [Electronic democracy]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/електронна-демократія/> [in Ukrainian].

Elektronni petytsii – instrument vyrishennia suspilno vazhlyvykh pytan, a ne zadovolennia politychnykh ambitsii. (2023). [Electronic petitions are a tool for solving socially important issues, not for satisfying political ambitions]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/elektronni-petitsiyi-instrument-viri/> [in Ukrainian].

Zvit pro stan rozgliadu zapytiv na informatsiiu u Drohobytskii miskii radi za 2024. (2025). [Report on the Status of Processing Requests for Information in Drohobych City Council for 2024]. URL: <https://opendata.drohobych-rada.gov.ua/dataset/звіти-в-тому-числі-що-до-задоволення-запитів-на-інформацію/resource/6942616f-8b5a-4e21-9b55>

Ilnytskyi V., & Tsaryk, R. (2024). Materialno-kulturni aspekty uvichnennia pamiaty ukrainytskikh zakhysnykiv i zakhysnyts pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Material-cultural aspects of commemorating the memory of the Ukrainian defenders during the russo-ukrainian war (2014 – 2024)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia istorychni nauky*, 2, 105–116. [in Ukrainian].

Ilnytskyi V., & Tsaryk, R. (2024). Piznavalno-informatsiini ta vykhovni zakhody shchodo ushanuvannia pamiaty uchasnykiv i zherstv rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Cognitive, informational and educational measures to honor the memory of participants and

victims of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2024]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 81 (2), 4–13. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2025). Formuvannia istoriko-memorialnoho naratyvu suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Cognitive, informational and educational measures to honor the memory of participants and victims of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2024)]. *Ukrainski istorychni studii*, 17(59), 98–115. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2022) in Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii*, 13/55, 162–177. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Telvak, V., & Talalai, Yu. (2024). Suchasna rosiisko-ukrainska viina na shpaltakh «The British Army Review» (2022 – 2024) [The Modern Russian-Ukrainian War in the Columns of «The British Army Review» (2022 – 2024)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii*, *Spetsvypusk*, 130–146. [in Ukrainian].

Lukashevskiy, Yu. (2024). Vdoskonalennia metodyky vyboru instrumentariiu form uchasti meshkantsiv u mistsevomu samovriaduvanni [Improvement of the methodology for selecting the tools for the forms of participation of residents in local self-government]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*, 2 (20), 217–224. [in Ukrainian].

Lukashevskiy, Yu. (2022). Klasyfikatsiia uchasti hromadskosti u mistsevomu samovriaduvanni: ohliad naukovykh pohliadiv [Classification of Public Participation in Local Self-Government: A Review of Scientific Views]. *Naukovi perspektyvy (Naukovi perspektyvi)*, 5 (23), 107–116. [in Ukrainian].

Lukashevskiy, Yu. (2022). Osnovni kharakterystyky uchasti hromadian u mistsevomu samovriaduvanni. [The main characteristics of citizen participation in local government]. *Visnyk Natsionalnoho universytet Biznes Inform*, 2, 112–117. [in Ukrainian].

Melnichenko, B., & Midyk, M. (2023). Mistseve samovriaduvannia v Ukraini v umovakh voiennoho stanu. [Local self-government in Ukraine under martial law]. *«Lvivska politekhnika». Seriia: «Yurydychni nauky»*, 10, 2(38), 137–145. [in Ukrainian].

Povidomlennia pro vnesennia zhyteliamy terytorialnoi hromady mistsevoi initsiatyvy – pytan do rozghliadu. (2024). [Notification of submission of a local initiative by residents of a territorial community – issues for consideration]. URL: doc.drohobych-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/city.pdf [in Ukrainian].

Popp, R., & Borodiichuk, M.-M. (2024). Rol mistsevoho samovriaduvannia u pidtrymtsi ta intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh voiennoho stanu (dosvid Drohobyskoi miskoi terytorialnoi hromady). [The role of local government in the support and integration of internally displaced persons under the conditions of marital state (experience of the Drohobych urban territorial community)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii*, *Spetsvypusk*, 102–112. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.9 [in Ukrainian].

Reitynh prozorosti 100 mist povertaietsia – prezentovana onovlena metodolohiia. (2024). [Transparency Ranking of 100 Cities returns – updated methodology presented]. URL: <https://ti-ukraine.org/news/rejtyng-prozorosti-100-mist-povertayetsya-prezentovana-onovlena-metodologiya/> [in Ukrainian].

Reitynhovyi spysok VPO, yaki potrebuieut otrymannia zhytla z fondu Drohobyskoi miskoi rady. (2024). [Rating list of IDPs in need of housing from the Drohobych City Council's fund]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/reityngovyj-spysok-vpo-yaki-potrebuyut-otrymannia-zhytla-z-fondu-drohobyczkoyi-miskoyi-rady-6/> [in Ukrainian].

Robocha hrupa dlia formuvannia Kontseptsii intehrovanoho rozvytku terytorii Drohobyskoi miskoi terytorialnoi hromady. (2024). [Working group for the formation of the Concept of Integrated Development of the Territory of Drohobych City Territorial Community]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/konczepczya-integrovanogo-rozvytku> [in Ukrainian].

Statut Drohobyskoi miskoi terytorialnoi hromady. (2021). [Charter of the Drohobych City Territorial Community]. URL: <https://doc.drohobych-rada.gov.ua/№-669-рішення-сесії-дрогобицької-міської-2/> [in Ukrainian].

Startuvaly elektronni konsultatsii shchodo pereimenuvannia vulyts u Drohobyskii hromadi. (2022). [Electronic consultations on renaming streets in Drohobych community launched]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/startuvali-elektronni-konsultatsiyi-2/> [in Ukrainian].

Tryvaie holosuvannia za zberezhenntia Drohobyskoi solevarni: kozhen holos ye vazhlyvym. (2024). [Voting for the preservation of Drohobych Saltworks continues: every vote counts]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/tryvaye-golosuvannia-za-zberezhenntia-drohobyczkoyi-solevarni-kozhenn-golos-ye-vazhlyvym/> [in Ukrainian].

U Drohobychi vidnovyla robotu Rada veteraniv pry miskomu holovi. (2025). [In Drohobych, the Council of Veterans under the mayor resumed its work]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/u-drohobychi-vidnovyla-robotu-rada-veteraniv-pry-miskomu-golovi/> [in Ukrainian].

U piatnytsiu, 14 liutoho, vidbudetsia zvit miskoho holovy Drohobycha za 2024 rik: tryvaie zbir zapytan vid meshkantsiv hromady. (2025). [On Friday, February 14, the mayor of Drohobych will present his report for 2024: questions from community members are being collected.]. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/u-pyatnyczyu-14-lyutogo-vidbudetsia-zvit-miskogo-golovy-drohobycha-za-2024-rik-tryvaye-zbir-zapytan-vid-meshkancziv-gromady/> [in Ukrainian].

Yak povernuty prozorist u misto: rekomendatsii dlia Drohobycha. (2023). [How to bring transparency back to the city: Recommendations for Drohobych]. URL: <https://transparentcities.in.ua/news/yak-povernuty-prozorist-u-misto-rekomendatsii-dlia-drohobycha/> [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344 [in English].

Sharavara, T., & Nekriach, A. (2023). Polish and Ukrainian Local Self-Government Reforms (1998 – 2020): Historical and Comparative Analysis. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 28, 223–238. DOI: 10.24919/2519-058X.28.287562 [in English].

Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 15 січня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.*

УДК 930(438=161.2)(092)
DOI 10.69550/3041-1467.7.333200

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2521-4710

ResearcherID: I-3152-2018

Vasyl FUTALA

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vfutala@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2025). Українська історична наука у міжвоєнній Польщі: біоісторіографічний вимір. *Axis Europae*, 7, 218–243. doi: 10.69550/3041-1467.7.333200

Bibliographic Description of the Article: Futala, V. (2025). Ukrainska istorychna nauka u mizhvoiennoi Polshchi: bioistoriografichnyi vymir [Ukrainian historical science in interwar Poland: a biohistoriographical aspect]. *Axis Europae*, 7, 218–243. doi: 10.69550/3041-1467.7.333200 [in Ukrainian].

**УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ:
БІОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР**

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати персоніфіковані студії про життя і діяльність українських істориків у міжвоєнній Польщі, показати здобутки і перспективи дослідження проблеми. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, об'єктивності, а також на методах історіографічного аналізу і синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі широкого кола прономеніграфічних джерел простежено процес нагромадження і поширення наукових знань про діяльність українських інтелектуалів, які жили у 1920–1930-х рр. у Польщі і зробили вагомий внесок у розвиток української історичної науки, а також персоніфіковано здобутки вчених у вивченні наукової проблеми, окреслено коло недостатньо досліджених питань. **Висновки.** У міжвоєнній Польщі діяли наукові центри, в яких плідно працювали як західноукраїнські історики, так і представники історичної науки із Наддніпрянської України. Їхня наукова діяльність стала предметом висвітлення дослідників української діаспори та незалежної України. В радянську добу було накладено категоричну заборону на вивчення життєписів національно орієнтованих громадських, науково-освітніх і культурних діячів. Доведено, що відносно добре представлено історичні портрети І. Крип'якевича, М. Кордуби, І. Кривецького, С. Томашицького, В. Кучабського, І. Витановича, Р. Зубика, М. Андрусика, О. Терлецького, М. Чубатого, І. Огієнка, В. Біднова, О. Лотоцького та А. Яковліва. Водночас існує потреба продовжити пошукову роботу з допомогою прономеніграфічного методу з

метою поповнення інформаційної бази про індивідуальну діяльність Б. Барвінського і Д. Коренця. Поки що відсутнє дослідження книжкового формату про В. Герасимчука. Заслугує серйозного академічного видання інтелектуальна біографія Д. Дорошенка. Варто видати повне зібрання творів І. Крип'якевича, І. Огієнка, Д. Дорошенка, М. Андрусяка, О. Лотоцького, М. Кордуби. З методологічної точки зору актуальним є комплексний аналіз біографії історика, тобто, врахування всіх фактів особистого, професійного, ситуативного і бібліографічного характеру. Особливої уваги потребує вивчення соціокультурної ситуації, за якої відбувалася його науково-практична діяльність.

Ключові слова: просопографічне джерело, історіографічний аналіз, біоісторіографія, історичний персонаж, історичний портрет.

UKRAINIAN HISTORICAL SCIENCE IN INTERWAR POLAND: A BIOHISTORIOGRAPHICAL ASPECT

Abstract. *The purpose of the study is to analyze personological studies on the life and activities of Ukrainian historians in interwar Poland, to show the achievements and prospects of researching the problem. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, objectivity, as well as methods of historiographic analysis and synthesis. The scientific novelty lies in the fact that, based on a wide range of prosopographic sources, the process of accumulation and dissemination of scientific knowledge about the activities of Ukrainian intellectuals who lived in Poland in the 1920s and 1930s and made a significant contribution to the development of Ukrainian historical science has been traced, as well as the achievements of researchers in studying the topic have been personified, and a range of insufficiently studied issues have been outlined. Conclusions.* In interwar Poland, there were scientific centers in which both Western Ukrainian historians and representatives of historical science from Dnieper Ukraine worked fruitfully. Their scientific activities have become the subject of coverage by researchers from the Ukrainian diaspora and independent Ukraine. During the Soviet era, a categorical ban was imposed on the study of biographies of nationally oriented public, scientific, educational, and cultural figures. It has been proven that the historical portraits of I. Krypiakievych, M. Korduba, I. Krevetsky, S. Tomashivsky, V. Kuchabsky, I. Vytanovich, R. Zubyk, M. Andrusiak, O. Terletsy, M. Chubaty, I. Ohienko, V. Bidnov, O. Lototsky, and A. Yakovliv are relatively well represented. At the same time, there is a need to continue the search work using the prosopographic method in order to replenish the information base about the individual activities of B. Barvinsky and D. Korenets. There is currently no book-format study about V. Gerasymchuk. The intellectual biography of D. Doroshenko deserves a serious academic publication. It is worth publishing a complete collection of works by I. Krypiakievych, I. Ohienko, D. Doroshenko, M. Andrusyak, O. Lototsky, and M. Korduba. From a methodological point of view, a comprehensive analysis of a historian's biography is relevant, that is, taking into account all facts of a personal, professional, situational and bibliographical nature. Special attention needs to be paid to the study of the socio-cultural situation in which his scientific and practical activities took place.

Keywords: *prosopographic source, historiographic analysis, biohistoriography, historical character, historical portrait.*

Постановка проблеми. Українська історична наука завжди відводила належне місце висвітленню життєвого шляху і діяльності видатних особистостей. Особливо цей

жанр історієписання інтенсифікувався в умовах незалежності України. Цьому сприяє нова духовна атмосфера в країні, відродження національних традицій української історичної науки, вільний доступ учених до архівосховищ, наплив в Україну праць представників української діаспори тощо. Увагу дослідників привернули імена тих людей, які впливали на розвиток українського суспільно-політичного та національно-культурного життя, відіграли вагомий роль у самоствердженні української нації і чий знання та життєвий досвід заклали фундамент формування новітньої ідентичності українців. До таких належали й західноукраїнські та наддніпрянські інтелектуали, які жили у міжвоєнну добу в Польщі і творили на ниві історичної науки.

Аналіз останніх досліджень. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини і Західної Волині в 20–30-х рр. XX ст. перебувала у полі зору Івана Зуляка, Оксани Рудої, Лесі Алексієвець, Богдана Ступарика, Бориса Савчука, Миколи Кучерепи та ін. У нашому розпорядженні є навіть поодинокі публікації про стан української історичної науки у міжвоєнний період на землях, що входили до складу відновленої Польської Республіки (Зашкільняк, 2014; Саган, 2019). Проте біоісторіографія задекларованої конкретної теми перебуває на початковій стадії вивчення. Лише окремі її фрагменти висвітлено в наукових роботах Володимира Ляхощького (Ляхощький, 2001а), Ірини Федорів (Федорів, 2003), Наталії Григоруку (Григорук, 2004), Інни Заболотної (Заболотна, 2007), Олександра Завальнюка (Завальнюк, 2009) та деяких інших авторів. Отож, комплексного біоісторіографічного дослідження до недавнього часу не було.

Мета публікації – оприлюднити результати досліджень українськими вченими індивідуальної діяльності представників української історичної спільноти у міжвоєнній Польщі, передбачити шляхи подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення українсько-польської війни 1918–1919 рр. і визнання Лігою націй східних кордонів відродженої Польської держави на території колишньої Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини і Підляшшя була відновлена діяльність українських культурних, освітніх і наукових організацій. Серед них найвпливовіші позиції посіло Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). Навколо нього гуртувалися найкращі інтелектуальні сили, зокрема ціла плеяда професійних істориків, вихованих у науковій школі Михайла Грушевського. Саме він, на думку Віталія Тельвака та Василя Педича, «першим на західноукраїнських землях звернув увагу на важливу проблему підготовки наукових кадрів національних істориків» (Тельвак, Педич, 2024, с. 251).

Про найздібнішого учня М. Грушевського Івана Крип'якевича написано велику кількість різного жанру праць: показник публікацій про історика за період з 1940 до 2016 р., укладений Феодосієм Стеблієм і доповнений Інною Заболотною, нараховує 180 бібліографічних позицій (Стеблій, Заболотна, 2016). Вже традиційними стали Всеукраїнські наукові читання «Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві», які відбуваються за ініціативи та підтримки Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича. Під такими ж назвами вийшли два окремі випуски наукового збірника «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» (випуск 8 за 2001 р. та випуск 28 за 2016 р.). Перший із них включає автобіографію-спогади вченого, бібліографію його наукових та літературних творів, добірку написаних у різний час праць історика, документи і листи, статті і спогади про нього. За такою ж схемою побудований і наступний випуск тематичного збірника. Вагоме слово про метра історичної науки сказали Любомир Винар, Леонтій Войтович, Ярослав Дашкевич,

Олександр Домбровський, Ярослав Ісаєвич, Роман Крип'якевич, Олександр Рубльов, Юрій Сливка, Феодосій Стеблій, Омелян Пріцак та ін.

З-поміж написаного згаданими авторами варто виділити доробок Я. Дашкевича, опублікований як у названих, так і в інших виданнях, наприклад, у збірнику праць вченого «Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури» (Дашкевич, 2007). В одному із нарисів простежено процес зростання І. Крип'якевича як історика та основні віхи його наукової діяльності. Як зауважив дослідник, історичні семінари М. Грушевського, Історично-філософська секція Наукового Товариства ім. Шевченка, Археографічна комісія НТШ – це був основний, але не єдиний зміст діяльності Крип'якевича до Першої світової війни. Молодий історик не був кабінетним вченим, його цікавили питання, які нерідко були далекі від основного стрижня наукових занять, – студентський рух, освітня діяльність, науково-популяризаторська журналістика тощо (Дашкевич, 2007, с. 475). Найвидатнішим досягнення вже авторитетного вченого у 20–30-х рр. XX ст. Я. Дашкевич вважає його працю «Студії над державою Богдана Хмельницького». Тоді ж виникають теми з історичної географії та історичної картографії. Окрема сторінка наукової діяльності І. Крип'якевича – співробітництво з Всеукраїнською академією наук (ВУАН) у Києві та іншими науковими установами радянської України. Однак кооперація наукових зусиль, не встигнувши зміцнитись, була невдовзі грубо зруйнована партійно-радянською номенклатурою, – наближалася епоха великого терору на Великій Україні (Дашкевич, 2007, с. 477). У повоєнні роки цькування національно свідомої інтелігенції набуло цинічних форм, особливо це відчув на собі І. Крип'якевич. У період «відлиги», що наступила після 1953 р., найбільшими віхами наукової біографії вченого стали вихід у світ монографії «Богдан Хмельницький» (1954) та робота на посаді директора Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові (1953 – 1962). За спостереженням Я. Дашкевича, «політика пів-на-пів», яку застосовував у своїй діяльності вчений-інтелектуал, давала результати. Майже десять років директорування стало, незважаючи на всі перешкоди і труднощі на шляху академічної науки, таки світлою добою в історії інституту (Дашкевич, 2007, с. 480).

У кандидатській дисертації Нінель Клименко (Клименко, 2009) висвітлено культурно-просвітницьку діяльність І. Крип'якевича. Проаналізовано фактори, що вплинули на формування його світоглядних переконань та громадянської позиції. Досліджено педагогічну діяльність І. Крип'якевича як у середніх загальноосвітніх закладах, так і у вищій школі, його участь у процесі підручникотворення. Охарактеризовані основні підручники та посібники з історії. Обґрунтовано його вагомий внесок як у методику навчання історії, виховання молоді, так і у становлення українського шкільництва. Досліджена просвітницька діяльність І. Крип'якевича як члена товариства «Просвіта» (організатор та голова «Просвітнього гуртка»), метою якого було заснування бібліотек та поширення книг серед українського населення, відкриття українських шкіл, робота з освіти дорослого населення.

Предметом дослідження І. Заболотної став процес становлення І. Крип'якевича як особистості та вченого, його життєвий шлях і наукова діяльність, археографічна та джерелознавча спадщина (Заболотна, 2005). У ході дослідження доведено, що І. Крип'якевич досягнув значних успіхів у царині теоретичного і практичного джерелознавства. Вченому належить велика заслуга у вивченні та систематизації документальних і наративних джерел. Важливим внеском науковця у практичне джерелознавство стали його спеціальні дослідження, присвячені літописам, мемуарам, епістолярію та актам. Авторка з'ясувала, що І. Крип'якевич виявив свій підхід щодо

визначення історичного джерела, класифікації джерел, джерелознавчої критики, він зробив значний внесок у розвиток сфрагістики, бібліографії, дипломатики, палеографії, хронології, нумізматики, історіографії, архівознавства.

Подією в науковому житті України можна вважати вихід у світ 2005 р. збірника «Іван Крип'якевич. До 120-річчя з дня народження», автором якого став учень видатного історика Володимир Грабовецький (Грабовецький, 2005). Видання містить наукові статті В. Грабовецького про життя та історичну творчість І. Крип'якевича, а також документи з його домашнього архіву про діяльність наставника в 1950 – 1960-х рр. У ньому, крім того, надруковані матеріали про внесок В. Грабовецького у розвиток історичної науки, створення ним Прикарпатської історичної школи на зламі XX та XXI ст., відомості про лауреатів премії імені академіка І. Крип'якевича. Тим самим збірник засвідчує спадкоємність в українській національній історіографії, продовження справи І. Крип'якевича.

Не можна оминати увагою кандидатську дисертацію Ярослава Кондрача, присвячену аналізу військово-історичних досліджень І. Крип'якевича (Кондрач, 2007). У полі зору автора перебували праці вченого з військової історії Київської Русі та Галицько-Волинської держави, Запорізької Січі та козацьких війн, визвольних змагань українців у першій половині XX ст. Відзначено, що І. Крип'якевич – автор наукової концепції першої «Історії українського війська» (1936) та фундатор української військово-історичної школи. Значну увагу приділено Українським визвольним змаганням 1914 – 1923 рр., зокрема, культурно-освітній діяльності легіону Українських січових стрільців, боротьбі Української Галицької армії проти поляків та більшовиків. У процесі аналізу наукового доробку І. Крип'якевича зроблено акцент на склад, озброєння, структуру, організацію та бойові дії збройних сил України в історичній ретроспективі. Показано, що всі компоненти військової справи українців учений розглядав у порівнянні зі збройними силами основних супротивників і кращими європейськими зразками. Цілком доречною є пропозиція Я. Кондрача упорядкувати творчу спадщину вченого і видати повне зібрання його наукових праць (Кондрач, 2007, с. 17).

Представником історичної школи М. Грушевського був видатний український вчений, професор Мирон Кордуба, який зробив фундаментальний внесок у розвиток історичних, економічних, географічних, ономастичних наук. Уже на початку 2000-х рр. тернопільська дослідниця Ірина Федорів почала ґрунтовно вивчати наукову спадщину М. Кордуби, про що свідчить вихід у світ 2001 р. невеликої за обсягом монографії «Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.)». Ця праця лягла в основу її кандидатської дисертації (Федорів, 2004), у якій комплексно досліджено життя і діяльність М. Кордуби у контексті українського національного відродження, з'ясовано його історичну роль як науковця та громадсько-політичного діяча наприкінці XIX – в першій половині XX ст. У дисертації визначено вплив М. Грушевського на формування наукового світогляду М. Кордуби та проаналізовано їхні творчі взаємини. Теоретично обґрунтовано національно-державницьку концепцію історика. Авторка звернула увагу на проблему етногенезу українського народу в інтерпретації М. Кордуби та його дослідження традицій українського державотворення. Розкрито найцінніші аспекти наукової спадщини вченого, проаналізовано його історичні, етнографічні та історико-географічні праці.

Дочекалася спроба історико-біобібліографічного дослідження творчого доробку М. Кордуби (Кульницька, 2012). Ідеться про особливий вид бібліографії, що охоплює персональні покажчики, предметом яких є життя й діяльність М. Кордуби,

біобібліографічні словники та довідники, що містять матеріал про вченого, каталоги книжкових виставок, бібліографічно-методичні матеріали до ювілейних дат діяча тощо. У контексті цього жанру наукового дослідження варто розглядати працю Олега Піха та Оксани Рудой – «Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси (За матеріалами картотеки Мирона Кордуби)» (Львів, 2009). На увагу заслуговує перше перевидання праць ученого в незалежній Україні, підготовлене Наталією Ткачовою та Ольгою Ткачовою – «Кордуба МIRON. Вибрані статті» (Тернопіль, 2011). До збірника увійшли окремі історичні праці М. Кордуби, деякі концептуальні, полемічні та літературознавчі розвідки. Цінні публікації про цю постать також вийшли з-під пера Тараса Батюка, Уляни Великопольської, Ігоря Гирича, Ярослава Дашкевича, Олександра Рубльова, Ярослава Серкіза, Олексія Яся та ін.

До львівської історичної школи, сформованої у рамках наукового семінару М. Грушевського, належав й Іван Кревецький. Він, як і М. Кордуба, презентував новий державницький напрям в українській історичній науці, був визначним бібліографом, громадським діячем. Пріоритет у вивченні наукової спадщини авторитетного історика належить львівському дослідникові Ф. Стеблію. Кілька його спеціальних статей лягли в основу брошури під назвою «Іван Кревецький – історик-державник» (Львів, 2003), де останнього потрактовано як засновника та першого інтерпретатора державницького напрямку української історіографії.

Цілісне дослідження наукової та громадсько-політичної діяльності І. Кревецького створила Наталія Гірна. У її дисертації (Гірна, 2015) з'ясовано історичні умови формування світогляду вченого та висвітлено його діяльність як представника державницької школи; розкрито коло наукових зацікавлень дослідника, як-от: аграрні рухи 1848 – 1849 рр., військова історія середини XIX ст., історія культурних цінностей і преси; сформульовано історіографічну концепцію вченого. У дисертації проаналізовано участь історика в національно-культурному житті Галичини та його бібліотечарську працю. Авторка, услід за Ф. Стеблієм, ствердила, що І. Кревецький сприяв зародженню та подальшому науково-теоретичному утвердженню в українській історичній науці державницької школи.

Ще одним відомим представником державницької школи істориків був Степан Томашівський. Крім того, він зажив слави інтелектуала українського модерного консерватизму. Наукова творчість та громадсько-політична робота С. Томашівського привертала увагу Михайла Швагуляка, Олексія Сухого, Костянтина Кондратюка, Віталія Тельбака, Олексія Яся, однак найповніше відображені у дисертації Надії Халак (у дівочтві Бортняк) (Халак, 1999). Як з'ясувала дослідниця, у наукових працях С. Томашівського довоєнного періоду прослідковується еволюція: від наслідування української народницької історіографії до підпорядкування власних наукових зацікавлень розв'язанню актуальних завдань української політики в Галичині. Роботи С. Томашівського періоду Першої світової війни однозначно трактують Україну як окремий національний організм, незалежний ні від Польщі, ні від Росії. Майбутню Українську державу він бачив суверенною на всіх етнічних українських землях, але розв'язання українського питання пов'язував з Галичиною, яка у складі Австро-Угорщини мала кращі, на його думку, можливості національно-політичного і культурного розвитку, ніж підросійська Україна. В основу досліджень ставив українську національну ідею, розвиток якої прослідковував від XV ст. до початку XX ст.

Біографічний метод дослідження посів вагоме місце і у творчій лабораторії Степана Гелея. Характерно, що його публікації часто-густо мають джерельний

характер: у них оприлюднено нові дані чи маловідомі сторінки з життя українських діячів або надруковано нові документи, невідомі твори, наприклад, одного із визначних представників державницької школи істориків Василя Кучабського (Гелей, 1998; Гелей, 2015; Гелей, Кучабський, 1998).

Доволіцінною для сучасних суспільствознавців є інтерпретація С. Гелеєм історико-політичних поглядів В. Кучабського, зокрема, його оцінок української державності 1917 – 1921 рр. і в цьому зв'язку українсько-польських відносин. Дослідник з'ясував, що історичний персонаж виявляв надзвичайну наукову ерудицію та широту політичного мислення. Водночас його думки ґрунтувалися на позиціях державницького світогляду, що віддзеркалював основні принципи українського консерватизму. Назвавши політику Народно-демократичної партії Польщі безперспективною через цілковите ігнорування законного права українського народу на державність, В. Кучабський також відкинув федералістичну концепцію Ю. Пілсудського, суть якої зводилася до узаконення розчленованості України і підпорядкування її Польщі. Відносини між українським і польським народами могли нормалізуватися лише за умови визнання в Польщі права націй на самовизначення, відмови від польської військової експансії, збереження внутрішньої політичної стабільності – запоруки справедливого міжнародного ладу. На відміну від С. Томашівського, який вважав можливим утворення західноукраїнської автономії у складі Польської держави, В. Кучабський не вірив у перспективу мирного розв'язання українського питання через відверту шовіністичну політику польського уряду та психологічну невідповідність і польської, і української сторін. Як і В. Липинський, Кучабський вважав ідею національного суверенітету об'єднувальним чинником, а державність – реальнішою за автономію, оскільки проголошення державності залежало від самого українського народу, а не від його поневолювачів (Гелей, 1998, с. 245–275; Гелей, 2015, с. 27–30).

На думку С. Гелея, В. Кучабський вперше глибоко проаналізував вплив на українсько-польські відносини міжнародних, геополітичних факторів. Невдачі України на міжнародній арені він пояснював ігноруванням у країнах Антанти українського питання, антиукраїнською діяльністю російської та неузгодженістю позицій української дипломатії. Найбільшу небезпеку для українського національного відродження вчений справедливо вбачав у приєднанні усієї країни до більшовицької Росії, геніально передбачивши, що та частина України, яка перебуватиме в її складі, збереже національно-державницькі імпульси, які в разі розпаду більшовизму поширяться на всю Україну. У підсумку С. Гелей слушно зауважив, що роздуми В. Кучабського над проблемами становлення української державності не втратили актуальності і сьогодні – у час активних пошуків нових шляхів європеїзації України (Гелей, 1998, с. 275–300).

У контексті розгляду українсько-російських взаємин міжвоєнної доби історик показав, що вчений-консерватор уже 1925 р. у своїй праці «Більшовизм і сучасне завдання українського Заходу» розкрив справжню суть політики «українізації». На думку В. Кучабського, метою більшовицької національної політики і, зокрема, «українізації» було не допустити формування української нації як політичного чинника і зупинити її на рівні «культурних націй». Проте, резюмує С. Гелей, тоді В. Кучабський не міг збагнути, що вже на початку 1930-х рр. основною загрозою для єдності СРСР Йосип Сталін оголосить місцевий націоналізм. А це означало кінець політики «українізації» і перехід у наступ на національно свідоме українство (Гелей, 1998, с. 315–332; Гелей, 2015, с. 30–32).

У міжвоєнний період у львівському академічному середовищі сформувався як історик Ілля Витанович. Про його наукову кваліфікацію свідчить хоча би той факт, що від 1933 р. він очолював комісію нової історії України при НТШ (Горинь, 2005). Основні віхи інтелектуального життя І. Витановича описав активний діяч української діаспори, старший брат історика Любомира Винара Богдан Винар (Винар, 1975). Лише в умовах незалежної України завдяки старанням С. Гелея створено просопографічний портрет визначного українського вченого, педагога та громадського діяча (Гелей, 2010). Дослідник з'ясував, що його перу належить близько трьохсот наукових, науково-популярних, публіцистичних праць з історії України, соціології, історії економічної думки, історії та теорії української кооперації: монографій, брошур, заміток, статей, рецензій тощо. Найґрунтовніша з них – «Історія українського кооперативного руху» (Нью-Йорк, 1964), яка дотепер залишається неперевершеною і актуальною (Гелей, 2010, с. 509). Важливим є те, що методологічні засади цієї праці були закладені ще у львівський період життя і діяльності вченого. Тоді ж було зібрано й оприлюднено в книгах, брошурах і статтях у суспільно-економічному журналі «Кооперативна республіка»³ великий фактологічний матеріал про історію зародження та еволюцію кооперативного руху в Галичині, внесок чільних кооператорів у боротьбу за українську державність, поширення кооперативних знань тощо. С. Гелей слушно вважає, що погляди І. Витановича на козацьку проблематику не втратили значення й сьогодні. Зазначене також стосується його оцінок революційних подій в Україні у 1917 – 1921 рр. «Учений був першим, – пише С. Гелей, – хто переконливо довів, що крім соціально-класової та національно-визвольної боротьби була ще й боротьба за єднання до спільної праці заради утвердження державності» (Гелей, 2010, с. 513). Крім того, на думку біографа, І. Витанович успішно дебютував у дослідженні історіософії М. Грушевського (Гелей, 2010, с. 513).

Найновішою працею С. Гелея у царині біографістики є монографія, присвячена українському історикові, економісту та громадському діячеві, дійсному членові НТШ Роману Зубику (Гелей, 2021). Структура монографії така: формування світогляду історичного персонажа, його участь у подіях Української національної революції 1917 – 1921 рр., праця на науковій ниві, громадська діяльність та творчий доробок. Автор книги ретельно вивчив діяльність свого героя в НТШ, зокрема, довів: Р. Зубик став членом цієї поважної наукової інституції у 1932 р. й був вірний науковим традиціям і національній справі до кінця своїх днів. Подиву гідний його вчинок на Загальних зборах НТШ 14 січня 1940 р., на яких обговорювалося нав'язане радянським режимом питання про входження товариства до складу Академії наук УРСР. По суті, йшлося про ліквідацію авторитетної української академічної установи. Тоді Р. Зубик єдиний проголосував проти, чим спричинив свій арешт 23 березня 1940 р. Через два дні його звільнили з роботи у Львівському обласному історичному архіві. Під час наступу німецьких військ на Львів молодий і перспективний вчений був розстріляний в тюрмі «Бригідки».

Автором понад 600 наукових праць, написаних польською, англійською, німецькою, французькою та українською мовами, зокрема досліджень з історії Галицько-Волинського князівства, України-Гетьманщини, української церкви XVI – XVII ст., суспільно-політичних рухів у Галичині XIX – XX ст., української історіографії та геральдики, був Микола Андрусак (Ясь, 2003а). Перші публікації про цю постать в

³ Виходив щомісяця протягом 1928–1939 рр. у Львові як орган Ревізійного союзу українських кооперативів.

материковій Україні з'явилися на початку 2000-х рр. Зокрема, дрогобицька дослідниця Лідія Тиміш опублікувала його біографію (Тиміш, 2000), а київський фахівець з української історіографії та інтелектуальної історії XIX – XX ст. Олексій Ясь у контексті підготовки докторської дисертації, розглянув основні напрями наукової творчості історика та подав бібліографічну інформацію про понад 200 наукових і публіцистичних праць ученого (Ясь, 2003b; Ясь, 2006).

Проте найбільший внесок у висвітлення громадської та науково-організаційної праці М. Андрусяка здійснила львівська дослідниця Марина Чебан. У 2012 р. вона захистила кандидатську дисертацію (Чебан, 2012), а 2015 р. видала монографію на цю тему (Чебан, 2015). Авторка вперше узагальнила основні віхи життя та діяльності історичного персонажа в контексті суспільно-політичних і культурно-освітніх процесів XX ст. Проаналізувала науковий доробок вченого, зокрема його праці з історії українського козацтва і церковно-релігійних відносин XVII – першої чверті XVIII ст., громадського життя Галичини другої половини XIX – початку XX ст., історіографії та біографістики, краєзнавства, історичної географії й регіоналістики. Показала його внесок у розвиток української історичної науки, діяльність Наукового товариства ім. Шевченка, Польського історичного товариства, Інституту історії України, Українського історичного товариства. До наукового обігу вперше ввела чимало матеріалів з архівів та бібліотек Львова й Києва, зокрема особисті документи вченого, листування із видатними істориками і громадськими діячами. У додатку опублікувала бібліографію праць історика (543 позиції), розкрила криптоніми та псевдоніми, якими він підписував праці.

Також М. Чебан довела, що М. Андрусяк виявив неабиякі здібності публіциста. Так, у міжвоєнний період він друкував наукові та науково-популярні статті й огляди у вузькоспеціалізованих наукових виданнях («Записки НТШ», «Записки ЧСВВ», «Богословія»), науково-популярних часописах («Життя і знання»), популярних щоденних газетах («Діло», «Новий час»), суспільно-політичних і літературно-мистецьких журналах («Вістник», «Напередоні»), освітніх виданнях («Рідна школа», «Самоосвітник»), релігійній періодиці («Мета», «Нова зоря», «Католицька акція») та інших, тим самим спонукаючи широкий загал читачів до пізнання історії України та рідного краю. У публікаціях в іншомовних та закордонних виданнях вчений популяризував здобутки української історичної науки (Чебан, 2015, с. 89).

У 1994 р. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України видало збірку матеріалів, присвячену життю і творчості Василя Герасимчука (Герасимчука). Так, Ярослав Книш подав родовід історика, Ігор Гирич і Наталя Салісоник представили листування вченого з М. Грушевським, а Ярослав Федорук листування з І. Кревецьким, Юрій Зазуляк узагальнив дослідження В. Герасимчука з історії української козащини другої половини XVII ст. У другій частині видання вміщені «Матеріали до історії козащини XVII віку» – документи, які зібрав і впорядкував В. Герасимчук протягом 1926 – 1931 рр. (вступне слово написав Я. Федорук) (Дашкевич, Капраль, Сковчиляс, Федорук, 1994).

Про українського історика, бібліографа, архівіста Богдана Барвінського у нашому розпорядженні є лише поодинокі публікації авторства Олександра Дзьобана (Дзьобан, 1999), Ігоря Чорновола (Чорновол, 2006), Галини Сварник (Сварник, 2007), Ольги Колосовської (Колосовська, 2008) та деяких інших авторів. Ми мало знаємо про одного з кращих студентів М. Грушевського, активного діяча кооперативного руху в Галичині Дениса Коренця. Історичний нарис представника української діаспори

Андрія Качора (з наголосом на участь Д. Коренця в кооперативному русі), по суті, залишається єдиним джерелом інформації про цю постать (Качор, 1955).

Особистістю одного з кращих учасників наукового семінару М. Грушевського Омеляна Терлецького цікавилися такі дослідники, як Богдан Гудь (Гудь, 2001), Руслана Децик (Децик, 2005), Олег Полянський і Руслана Труба (Полянський, 2009; Полянський, Труба, 2016). Зрештою, найповніше цю тему розкрила Р. Труба в захищеній у 2015 р. кандидатській дисертації [Труба, 2015]. У ній авторка показала родинне, суспільне й інтелектуальне середовище, в якому формувалися національні переконання та історичні погляди вченого; сфери прояву громадської активності О. Терлецького (діяльність в музичних, освітніх, просвітніх, наукових національних інституціях) у контексті його бачення і розуміння завдань українського руху; встановила етапи формування професійної педагогічної кар'єри – від помічника вчителя гімназії до доцента й завідувача кафедри університету; висвітлила його науково-історичну спадщину, яка представлена монографіями, численними науково-популярними статтями, посібниками; історичну концепцію вченого; його місце і роль в соціокультурному, педагогічному й науковому просторі Галичини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Глибокий слід в українській історичній науці залишив Микола Чубатий. Добрий фундамент для створення його наукової біографії заклали представники української діаспори, як-от: Михайло Ждан, Ярослав Падох, Степан Горак, Василь Ленчик, Іван Музичка, Іван Хома та ін. Їхні праці публікували журнал Українського історичного товариства «Український історик», часопис «Богословія» (виходив у Римі за ред. І. Хоми), енциклопедичні видання. Доволі вдалим дослідницьким проєктом став збірник на пошану М. Чубатого, виданий у 1987 р. Науковим товариством ім. Шевченка в США (Лужницький, Падох, 1987). У незалежній Україні наукове зацікавлення до цієї постаті виявили Ігор Усенко, Олег Полянський, Ярослав Калакура та деякі інші автори. Проте найповніше життя і творчість знаного історика висвітлені у дисертаційному дослідженні Н. Григорук (Григорук, 2006). Авторка довела, що М. Чубатий сформувався як науковець і громадський діяч у Львівській історичній школі М. Грушевського. Становлення його особистості відбувалося протягом трьох періодів, які пов'язані з місцем проживання, віхами розгортання науково-педагогічної кар'єри, політичними подіями й участю у наукових товариствах. М. Чубатому, як висновувала дослідниця, належить першість у науці історії українського права, бо саме він розробив систему її викладання, став першим лектором і автором першого підручника з цієї юридичної дисципліни. Цій темі він присвятив чимало праць, де обґрунтував положення, що національне право більше, ніж інші ділянки політики й культури народу, пов'язане з формуванням засад державного життя (Григорук, 2006, с. 14–15).

У 1925 р. екзильний уряд Української Народної Республіки (УНР) домігся від польського уряду відкриття у Варшавському університеті теологічного закладу освіти Студіум православного богослов'я (пол. Studium Teologii Prawosławnej – В. Ф.), у якому працювали відомі українські громадсько-політичні діячі, письменники, публіцисти, науковці. Проте наукове життя на повну силу вирувало в Українському науковому інституті у Варшаві (УНІ), який був створений польською владою 1930 р. в контексті реалізації доктрини прометеїзму Юзефа Пілсудського⁴. Учень академіка Я. Ісаєвича Андрій Портнов здійснив вдалу спробу висвітлити розвиток наукової та освітньої діяльності української («надніпрянської») еміграції у Другій Речі Посполитій на тлі

⁴ Обидві українські установи проіснували до 1939 р.

національної політики польських урядів щодо українського населення східної частини Галичини і Західної Волині (Портнов, 2008). У полі зору автора перебували такі аспекти, як причини і перебіг створення установ, у межах яких розгорталася науково-освітня праця емігрантів; характерні риси і специфіка розвитку української науки в еміграції, особливості наукової взаємодії еміграційних і західноукраїнських вчених у контексті ідеологічних суперечок в українських інтелектуальних колах міжвоєнної Польщі. Проаналізував участь у цих процесах низки учених-емігрантів, зокрема істориків: Василя Біднова, Дмитра Дорошенка, В'ячеслава Заїкина, Олександра Лотоцького, Івана Огієнка.

В іншій монографії А. Портнов представив мереживо інтелектуальних біографій українських істориків XX ст., зокрема, В. Заїкина (Портнов, 2011, с. 107–141). Описуючи духовний світ свого героя, А. Портнов дійшов висновку, що великою цінністю, яку постійно той підкреслював, була православна релігійність. Ґрунтовне вивчення творчості цієї багатолітньої талановитої людини дало змогу А. Портнову ствердити: «наскрізною темою всіх досліджень» ученого була релігія та церковна історія, які «визначали історикову автопрезентацію в текстах» (Портнов, 2011, с. 129). Рецензент аналізованої монографії Віталій Яремчук слушно зауважив, що А. Портнов показав В. Заїкина і як одного з найбільш скрупульозних історіографів та критиків сучасної йому історіографічної традиції. Переконливо витлумачив також парадоксальне, на перший погляд, історіографічне забуття В. Заїкина: «не-належність до жодної “магістральної” історіографічно-політичної течії; світоглядна самотність, що переросла у брак учнів і послідовників, які пропагували б його доробок; урешті, відсутність фундаментальних розвідок, “причинковий” характер більшості публікацій» (Яремчук, 2012, с. 214).

Знакова постать в українській інтелектуальній історії – Іван Огієнко: мислитель, філософ, історик і письменник, мовознавець, видавець, педагог, громадський, політичний і церковний діяч. Його перу належить понад 1000 праць з різних галузей знань (Тюрменко, 1995, с. 79). Життю і творчості цієї видатної людини присвячено, окрім статей в численних енциклопедіях і довідниках, сотні наукових праць, зокрема декілька десятків кандидатських і докторських дисертацій (переважно з педагогічних наук) (Оленич, Чупрова, 2007; Сохацька, Трончук, Пархоменко, 2008). На його честь в Кам'янець-Подільському національному університеті виходить друком наукове фахове видання «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та філологічна», тут функціонує науково-дослідний центр огієнкознавства. В Україні діють «Огієнківські читання», є Товариство пам'яті митрополита Іларіона⁵.

Варто відзначити науково-дослідницьку огієнкознавчу працю окремих істориків. Наприклад, правнучка Василя Огієнка, брата Івана Огієнка Ірина Тюрменко в успішно захищеній у 2000 р. докторській дисертації (Тюрменко, 2000) проаналізувала наукову спадщину, державницьку та культурно-громадську діяльність історичного персонажа на батьківщині та в еміграції, представила його концепцію державотворчого процесу в Україні та визначила її місце в українській науці. З'ясувала світоглядні витоки та умови формування державницької свідомості, окреслила місце і роль вченого в українській історії та культурі. Висвітлила його погляди на головні етапи боротьби за Українську державу від середини XVII ст. до Української революції 1917 – 1921 рр. Велику увагу приділила діяльності І. Огієнка на посадах міністра освіти та міністра віросповідань

⁵ Більше історіографічної інформації з цього питання можна почерпнути зі статті Олександра Завальнюка «Ректор Іван Огієнко в українській історіографії».

в уряді Директорії УНР. Зокрема, показала його провідну роль у здійсненні політики українізації, проведенні ним за дорученням Ради Міністрів свята соборності України 22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві, заснуванні Кам'янець-Подільського університету, створенні передумов для утвердження системи шкільної освіти національної за характером та наукової за станом організації.

Володимир Ляхощкий у численних статтях, монографіях і докторській дисертації (Ляхощкий, 1998; Ляхощкий, 2000a; Ляхощкий, 2001b; Ляхощкий, 2000b) здійснив ґрунтовне, комплексне вивчення діяльності І. Огієнка, зокрема, виділив етапи його життя і творчості, визначив шлях розвитку наукових, богословських та політичних, згодом позапартійних поглядів, формування громадянської, патріотичної, національно орієнтованої позиції, яка стала сутністю та змістом багатогранної діяльності інтелектуала, чинниками, що визначили його непересічну роль у соціально-політичних процесах. Довів, що І. Огієнко був одним із найактивніших будівничих та провідників культуротвірного національного процесу на українських землях у роки революційних потрясінь початку ХХ ст., у середовищі української діаспори у 1920–1960-х рр., в яких значною мірою визначав політику українського книгодрукування, організацію бібліографічної діяльності, бібліотечної та частково архівної справи, формування системи освіти, боротьбу за утвердження автокефалії Української православної церкви, забезпечення умов вільного віросповідання співгромадян.

Тривалий час у полі зору О. Завальнюка⁶ перебуває проблема становлення національної системи освіти під час революційних подій 1917 – 1921 рр. (Завальнюк, Телячий, 2001; Завальнюк, 2005). У цьому контексті історик виявив науковий інтерес до постаті І. Огієнка як організатора і будівничого Кам'янець-Подільського державного українського університету. Зокрема, у його працях знайшли відображення такі аспекти, як концептуальні підходи І. Огієнка до проблем університетської освіти, заснування університетської гімназії для дорослих, значення Огієнкової мемуарної спадщини для розуміння різних заходів зі створення українських університетів, його роль у підготовці і проведенні свята відкриття університету, у формуванні в цьому закладі освіти українських богословів, національно-патріотичному вихованні студентської молоді тощо (Завальнюк, 2006; Копилов, Завальнюк, 2014).

До когорти українських істориків-ерудитів належав Василь Біднов. Пропам'ятні нарис про вченого з'явилися вже у 1935 – 1936 рр. (Дмитро Дорошенко, Євген Сакович, Ганна Чикаленко-Келлер), проте особливий інтерес до цієї багатогранної особистості виявили дослідники незалежної України. Одним із перших на цю стежину став Василь Ульяновський, який у статті, опублікованій 1992 р. в Українському історичному журналі, представив В. Біднова як вченого і педагога в українському інтелектуальному співтоваристві (Ульяновський, 1992). Невдовзі з'явилися вартісні публікації Віктора Заруби (Заруба, 1993) та Світлани Абросимової (Абросимова, 1994), а 1998 р. Ігор Саламаха захистив кандидатську дисертацію, присвячену громадсько-політичній та науковій діяльності В. Біднова (Саламаха, 1998). Заслужують на увагу статті В. Ляхощкого про діяльність В. Біднова на ниві архівознавства та джерелознавства (Ляхощкий, 2007), Сергія Копилова про його взаємини і співпрацю з І. Огієнком (Копилов, 2020) та О. Завальнюка про роботу вченого на посаді декана богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету (Завальнюк, 2006, с. 159–169).

⁶ У 2002–2012 рр. – ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

До цієї справи долучився відомий дніпровський краєзнавець, журналіст і письменник Микола Чабан своїм археографічним виданням 2021 р. (Чабан, 2021). Збірник містить спогади про В. Біднова відомих українських істориків, церковних, культурних і громадських діячів – Дмитра Дорошенка, Ганни Чикаленко, Демида Бурка, Василя Сімовича, Євгена Саковича, Наталії Полонської-Василенко, В'ячеслава Прокоповича, Софії Русової та інших. У додатках подано архівні документи 1921 – 1923 рр., які стосуються крем'янецького періоду емігрантського життя Біднова, його листи до Юрія Магалецького, а також підготовлені Інною Старовойтенко його листи 1928 – 1932 рр. до Левка Чикаленка та Ганни Чикаленко-Келлер. У цих матеріалах багато інформації не тільки про особистість Біднова, а й про життя української еміграції в Польщі і Чехословаччині. Через два роки М. Чабан реалізував ще один науковий задум – упорядкував і за сприяння Січеславської «Просвіти» опублікував книгу «Василь Біднов. Спогади» (Чабан, 2023). Ці публікації отримали високу оцінку фахових істориків, зокрема, Сергія Світленка (Світленко, 2023).

Харизматичною особистістю, дослідником з енциклопедичною ерудицією, популяризатором державницької концепції української історії був Дмитро Дорошенко. На сьогодні у нашому розпорядженні є нариси про його життя, науково-організаційну діяльність та історичні погляди Бориса Крупницького (Крупницький, 1940), Леоніда Білецького (Білецький, 1949), Олександра Оглоблина (Ohloblyn, 1957), Любомира Винара (Винар, 1982), Світлани Ульяновської та Василя Ульяновського (Ульяновська, Ульяновський, 1993), Юрія Пінчука і Людмили Гриневич (Пінчук, Гриневич, 1996) та ін. Нову версію інтелектуальної біографії Д. Дорошенка запропонував Віталій Андреев (Андреев, 2007). Зокрема, традиційно охарактеризував його молоді роки (формування особистості, зацікавлень і поглядів), стисло висвітлив політичну діяльність у 1914 – 1919 рр., показав наукову працю в еміграції та основні віхи останнього етапу біографії вченого (1945 – 1951), проте зробив новаторські висновки. Як уважає дослідник, 1920-ті – середина 1940-х рр. – це найбільш плідний період у інтелектуальній біографії Д. Дорошенка: саме тоді з'явилися його найкращі праці, уповні розкрився талант як вченого-дослідника, професора, організатора і популяризатора науки (Андреев, 2007, с. 115).

В узагальненнях В. Андреев констатував, що історичний персонаж був «істориком першого плану» у структурі персональної історіографічної ієрархії українського наукового середовища першої половини ХХ ст. Завдяки психологічним особливостям своєї вдачі, він брав активну участь в організації української історичної науки, багато працював і користувався повагою серед науковців, займав високі посади в академічних та освітніх установах, а досліджувана ним проблематика ідеально вписувалася в магістральний напрям розвитку тогочасної системи українського історієписання на еміграції, його праці видавалися і неодноразово перевидувалися, тобто були затребуваними та визнаними в інтелектуальному середовищі не тільки української діаспори, а й широких кіл українського та європейського суспільства (Андреев, 2007, с. 117).

Варто згадати ще двох інтелектуалів, які не мали спеціальної історичної освіти, але зробили вагомий внесок у збагачення української історичної думки. Ідеться про знаного історика церкви і церковного права Олександра Лотоцького (навчався у Київській духовній академії) та визначного українського історика права, автора численних праць зі звичаєвого, цивільного, кримінального та морського права Андрія Яковліва (закінчив факультет права Дерптського (Тартуського) університету). Про першого

вченого маємо добротні дослідження Василя Швидкого (Швидкий, 2001; Швидкий, 2002), Оксани Дудко (Дудко, 2005) та Галини Михайленко (Михайленко, 2009). Автори здійснили комплексний науковий аналіз життєвого шляху О. Лотоцького, визначили основні напрями його громадсько-політичної, наукової, педагогічної та видавничої діяльності наприкінці XIX – у 30-х рр. XX ст., відтворили маловідомі сторінки перебування О. Лотоцького за кордоном, зокрема його участі в житті української діаспори 1920 – 1930-х рр. Г. Михайленко, науковим керівником якої був В. Андреев, на відміну від В. Швидкого і О. Дудко, звернула більшу увагу на наукову діяльність, інтелектуальну еволюцію вченого, здійснила глибокий аналіз його історичних праць.

А. Яковліву присвячено дві кандидатські дисертації авторства Таміли Маньгори (Маньгора, 2015) і Артема Петрика (Петрик, 2016). Перша дослідниця на основі вивчення життєвого шляху А. Яковліва розглянула становлення його як юриста та історика права, проаналізувала процес трансформації політико-правових поглядів А. Яковліва. Внаслідок аналізу його праць виокремила його погляди щодо джерел українського права, українсько-московських договорів, української нації та держави. Обґрунтувала внесок ученого в українську правову науку та проаналізувала значення його політико-правових поглядів для сучасного правотворення та правозастосування. А. Петрик⁷ у дослідженні інтелектуального шляху А. Яковліва акцентував увагу на основні віхи наукової, громадської та політичної діяльності видатного українського вченого, дипломата, юриста. Як справедливо вважає дослідник, вагомим внеском А. Яковліва у скарбницю української історіографії є його праці, присвячені українсько-московським договорам часів Богдана Хмельницького, Івана Виговського та пізнішим, а також проблемам основ українського права та впливів на нього права чеського і німецького.

Висновки. Отже, у міжвоєнній Польщі діяли наукові центри, в яких плідно працювали як західноукраїнські історики, так і представники історичної науки із Наддніпрянської України. Їхній життєвий шлях і наукова діяльність стали предметом висвітлення дослідників української діаспори та незалежної України. В радянську добу було накладено категоричну заборону на вивчення життєписів національно орієнтованих громадських, науково-освітніх і культурних діячів. Можна ствердити, що відносно добре змальовано історичні портрети І. Крип'якевича, М. Кордуби, І. Кревецького, С. Томашівського, В. Кучабського, І. Витановича, Р. Зубика, М. Андрусяка, О. Терлецького, М. Чубатого, І. Огієнка, В. Біднова, О. Лотоцького та А. Яковліва. Водночас існує потреба продовжити пошукову роботу з допомогою просопографічного методу з метою поповнення інформаційної бази про індивідуальну діяльність Б. Барвінського і Д. Коренця. Поки що відсутнє дослідження книжкового формату про В. Герасимчука. Серйозного академічного видання заслуговує інтелектуальна біографія Д. Дорошенка. Погоджуюся з думкою Я. Кондрача про те, що необхідно опублікувати чималу творчу спадщину І. Крип'якевича. Водночас, на мою думку, було би добре також видати повне зібрання творів І. Огієнка, Д. Дорошенка, М. Андрусяка, О. Лотоцького, М. Кордуби. З методологічної точки зору актуальним є комплексний аналіз біографії історика, тобто, врахування всіх фактів особистого, професійного, ситуативного і бібліографічного характеру. На особливу увагу заслуговує вивчення соціокультурної ситуації, за якої відбувалася його науково-практична діяльність.

⁷ Науковим керівником його дисертації був вже згаданий В. Андреев.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Абросимова, С. В.** (1994). Людина духу та вищих небуденних вимог (Життя і творчість Василя Біднова). *Монастирський острів*, 2, 124–136.
- Андрєєв, В. М.** (2007). Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (досвід вивчення інтелектуальної біографії історика). *Український історичний журнал*, 4, 102–122.
- Білецький, Л.** (1949). *Дмитро Дорошенко*. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук. 24 с.
- Винар, Б.** (1975). Пам'яті професора Іллі Витановича. *Український історик*, 1–2 (45–46), 127–131.
- Винар, Л.** (1982). Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії. *Український історик*, 3–4 (74–75), 40–78.
- Гелей, С., Кучабський, Ю.** (1998). *Василь Кучабський. Наукова спадщина. Сторінки життя*. Монографія. Львів: Коопосвіта, 744 с.
- Гелей, С.** (2010). *Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність: монографія*. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 584 с.
- Гелей, С.** (2021). *Роман Зубик: учений і громадянин*. Львів: Видавництво ЛТЕУ; Наукове товариство ім. Шевченка, 407 с.
- Гелей, С.** (1998). *Василь Кучабський: від національної ідеї до державності: українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку*. Львів: Коопосвіта, 531 с.
- Гелей, С.** (відп. ред.). (2015). Кучабський В. *Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918 – 1923 роках*. Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 448 с.
- Гірна, Н. М.** (2015). *Наукова та громадсько-політична діяльність Івана Кривецького (1883 – 1940 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України*. Львівський національний університет імені Івана Франка, 19 с.
- Горинь, В. І.** (2005). Витанович Ілля. *Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-34211>
- Грабовецький, В.** (2005). *Академік Іван Крип'якевич: до 120-річчя з дня народження: збірник*. Вид. 2-е., доп. Івано-Франківськ: [б. в.], 200 с.
- Григорук, Н. А.** (2006). *Наукова та громадська діяльність Миколи Чубатого (1889 – 1975 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України*. Львівський національний університет імені Івана Франка, 18 с.
- Григорук, Н.** (2004). Наукова спадщина Миколи Чубатого та стан її вивчення в Україні і за кордоном. *Література та культура Полісся*, 27, 265–269.
- Гудь, Б.** (2001). Омелян Терлецький – автор першої «Історії Української Держави». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 9, 580–592.
- Дашкевич, Я.** (2007). Іван Крип'якевич. В Дашкевич Я. *Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 472–503.
- Дашкевич, Я., Капраль, М., Скочилас І., Федорук Я.** (ред. кол.). (1994). *Львівські історичні праці: Джерела, 1: Матеріали до історії козащини XVII віку. Життя і творчість Василя Герасимчука: 1880 – 1944*. Львів: [б. в.], 156 с.
- Децик, Р.** (2005). Омелян Терлецький – історик школи М. Грушевського. *Сторінки історії*, 21, 50–62.

Дзьобан, О. (1999). Богдан Барвінський – український історик, педагог, бібліотекар, архівіст, журналіст (за архівними матеріалами). *Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення п'ятої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 27–28 листоп. 1998 р.* Львів, 546–551.

Дудко, О. О. (2005). *Життєвий шлях, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького (1870 – 1939): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України.* Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 20 с.

Заболотна, І. (2007). Історіографія життя та наукової спадщини І. П. Крип'якевича. *Історіографічні дослідження в Україні, 17*, 201–217.

Заболотна, І. М. (2005). *Археографічна діяльність та джерелознавчі студії І. П. Крип'якевича: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.* Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 19 с.

Завальнюк, О. (2009). Ректор Іван Огієнко в українській історіографії. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів, 17*, 306–320.

Завальнюк, О. М., Телячий, Ю. В. (2001). *Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917 – 1920): іст. нарис.* Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 212 с.

Завальнюк, О. М. (2006). *Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1917 – 1921 рр.).* Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 632 с.

Завальнюк, О. М. (2005). *Українська еліта і творення національної університетської освіти: Фундатори й будівничі (1917 – 1920 рр.).* Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 496 с.

Заруба, В. М. (1993). Василь Біднов. В Заруба В. М. *Постаті (Студії з історії України. Книга друга).* Дніпропетровськ : Видавничо-культурний центр «Україна», 31–34.

Зашкільняк, Л. (2014). Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: організаційні та методологічні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія історична, 50*, 55–72.

Качор, А. (1955). *Денис Коренець: начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і сільськогосподарської кооперації в Західній Україні.* Вінніпег : Видання «Кооперативної Громади», 71 с.

Клименко, Н. П. (2009). *Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип'якевича (1886 – 1967 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України.* Київський славістичний університет. 20 с.

Колосовська, О. (2008). «Нагорода за кривду» чи «сповнення обов'язку»: бібліотечна діяльність Богдана Барвінського (1908 – 1947). *Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології, 3*, 191–199.

Кондрач, Я. С. (2007). *Військово-історичні дослідження Івана Крип'якевича (1886 – 1967): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 – військова історія.* Національний університет «Львівська політехніка», 20 с.

Копилов, С. (2020). Василь Біднов та Іван Огієнко (до історії стосунків і співпраці в 1920 – 1935 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Історичні науки, 30*, 68–81.

Копилов, С. А., Завальнюк, О. М. (укл.). (2014). *Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 – 1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 384 с.

Крупницький, Б. (1940). 40-ліття літературно-наукової діяльності Д. І. Дорошенка. В Дорошенко Д. *Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу*. Берлін: [б. в.], V–XIII.

Кульчицька, Т. (2012). *Мирон Кордуба (1876–1947): історико-біобібліографічне дослідження* / Львів. нац. наук. б-ка України імені В. Стефаника НАН України. Львів: [б. в.], 236 с.

Лужницький, Г., Падох, Я. (ред.). (1987). *У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889 – 1975*. Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 548 с.

Ляхоцький, В. (2007). Біднов Василь Олексійович. *Українські архівісти (XIX – XX ст.). Біобібліографічний довідник*. Київ: [б. в.], 63–66.

Ляхоцький, В. (2001а). Новітні дослідження про І. Огієнка: [Кн. І. Тюрменко «Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)»]. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: Історія*, 54, 25–28.

Ляхоцький, В. П. (1998). *Іван Огієнко (митрополит Іларіон): Показжч. архів. джерел*. Київ: [б. в.], 80 с.

Ляхоцький, В. П. (2000а). *Тільки книжка принесе волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона)*. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 662 с.

Ляхоцький, В. П. (2001б). *Видавнича, архівно-археографічна та бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): автореф. дис. ... докт. іст. наук. 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство*. Український держ. НДІ архівної справи та документознавства, 42 с.

Ляхоцький, В. (2000б). *Просвітителі: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)*. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 528 с.

Маньгора, Т. В. (2015). *Політико-правові погляди А. І. Яковліва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права*. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 21 с.

Михайленко, Г. М. (2009). *Олександр Лотоцький (1870 – 1939 рр.): інтелектуальна біографія історика: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Державний комітет архівів України; Науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 22 с.

Оленич, Л., Чупрова, В. (укл.). (2007). *Іван Огієнко: «Я все зробив, що міг зробити...»: Бібліог. показчик*. Тернопіль: Підручники і посібники, 112 с.

Петрик, А. М. (2016). *Андрій Яковлів: інтелектуальна біографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 20 с.

Пінчук, Ю., Гриневич, Л. (1996). Дмитро Дорошенко та його твір «Огляд української історіографії». В Дорошенко Д. *Огляд української історіографії. Державна школа: Політологія. Право*. Київ: Українознавство, IX–XXX.

Полянський, О. А., Труба, Р. І. (2016). *Іван Крип'якевич та Омелян Терлецький: життя і діяльність під чотирма окупаціями (спроба порівняльної характеристики). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 28, 582–595.

Полянський, О. А. (2009). Омелян Терлецький і товариство «Просвіта». *«Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування): матеріали міжнародної наук. конф.* Тернопіль, 215–220.

Портнов, А. (2011). *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття.* Київ: Критика, 237 с.

Портнов, А. (2008). *Наука у вигнанні. Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919 – 1939).* Харків: ХІФТ, 256 с.

Саган, Г. (2019). Українська наука та освіта у міжвоєнний період на землях, що входили до Польщі. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych.* Lublin, 235–244.

Саламаха, І. В. (1998). *Громадсько-політична та наукова діяльність В. О. Біднова (кін. ХІХ ст. – 1935): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України.* Запорізький держ. ун-т, 16 с.

Сварник, Г. (2007). Барвінський Богдан Олександрович. *Українські архівісти (ХІХ – ХХ ст.). Біобібліографічний довідник.* Київ: [б. в.], 49–51.

Світленко, С. (2023). Нові публікації джерел про Василя Біднова. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(6), 163–166. DOI: 10.15421/1723145

Сохацька, Є., Трончук, О., Пархоменко, В. (уклад.). (2008). *Іван Огієнко: «Тобі, Україно, віддав я всі сили...»: бібліограф. покажчик.* Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун-т, 76 с.

Стеблій, Ф., Заболотна, І. (уклад.). (2016). Бібліографічний покажчик друкованих праць І. Крип'якевича: (1990 ті рр. – 2015, з допов. за 1905 – 1962). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 28, 695–711.

Тельвак, В., Педич, В. (2024). Львівська історична школа Михайла Грушевського: становлення, функціонування, структура. *Galicja. Studia i materiały*, 11, 239–256.

Тиміш, Л. (2000). Микола Андрусяк: матеріали до біографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, IV, 462–478.

Труба, Р. І. (2015). *Громадсько-педагогічна та наукова діяльність Омеляна Терлецького (1873 – 1958): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України.* НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. Львів, 19 с.

Тюрменко, І. І. (1995). Іван Огієнко – митрополит Іларіон. *Український історичний журнал*, 2, 79–92.

Тюрменко, І. І. (2000). *Проблеми української державності в діяльності та науковій спадщині Івана Огієнка: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 – історія України.* Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 33 с.

Ульяновська, С., Ульяновський, В. (1993). Автори «Української культури». *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ: Либідь, 527–553.

Ульяновський, В. І. (1992). В. О. Біднов. *Український історичний журнал*, 10/11, 80–94.

Федорів, І. (2003). Громадсько-політична і наукова діяльність Мирона Кордуби: історіографія проблеми та джерельна база. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 1, 247–260.

Федорів, І. О. (2004). *Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876 – 1947 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України.* Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, 20 с.

Халак, Н. В. (1999). *Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томахівського: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 20 с.

Чабан, М. (упор.). (2023). *Василь Біднов. Спогади*. Дніпро: ЛІРА, 128 с.

Чабан, М. (упор.). (2021). *Праведна душа. Василь Біднов у спогадах сучасників*. Дніпро: Герда, 216 с.

Чебан, М. М. (2012). *Громадська та науково-організаційна діяльність Миколи Андрусяка (1902 – 1985): автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 – історія України*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 20 с.

Чебан, М. (2015). *Микола Андрусяк. Історія історика*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 356 с.

Чорновол, І. (2006). Син «руського станьчика»: Богдан Барвінський. *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / За ред. Л. Зашкільняка і Є. Матерніцького*. Львів; Жешув, 421–434.

Швидкий, В. П. (2001). *Громадсько-політична, культурно-освітня та наукова діяльність О. Г. Лотоцького (1890-і – 1930-і рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України*. Інститут історії України НАН України, 20 с.

Швидкий, В. П. (2002). *Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890 – 1939-ті рр.) / Монографія*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 366 с.

Яремчук, В. П. (2012). [Рец. на кн. Портнов А. *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття*. Київ : Критика, 2011. 237 с.]. *Український історичний журнал*, 2, 213–217.

Ясь, О. В. (2003а). Андрусяк Микола Григорович [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В*. Київ : Наукова думка, 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Andrusiak_M

Ясь, О. (2006). Микола Андрусяк та його наукова спадщина. (Матеріали до біобібліографії). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 13, 313–342.

Ясь, О. (2003б). Микола Андрусяк та його студії про походження і значення терміна «Україна» (до історії однієї наукової дискусії). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 10, (част. 2), 318–333.

Ohloblyn, O. (1957). Ukrainian Historiography. 1917 – 1956. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., V–VI, № 4*, New York, 307–435.

REFERENCES

Abrosymova, S. V. (1994). Liudyna dukhu ta vyshchych nebudennykh vymoh (Zhyttia i tvorchist Vasylia Bidnova) [A man of spirit and higher extraordinary demands (Life and creativity of Vasyl Bidnov)]. *Monastyrskyi ostriv – Monastery Island*, 2, 124–136. [in Ukrainian].

Andrieiev, V. M. (2007). Dmytro Doroshenko: «pershyi» chy «druhyi» v ukrainskii istoriohrafii pershoi polovyny XX st.? (dosvid vyvchennia intelektualnoi biohrafii istoryka) [Dmytro Doroshenko: “first” or “second” in Ukrainian historiography of the first half of the 20th century? (experience of studying the intellectual biography of a historian)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 102–122. [in Ukrainian].

Biletskyi, L. (1949). *Dmytro Doroshenko* [Dmytro Doroshenko]. Vinnipch: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk. [in Ukrainian].

Vynar, B. (1975). Pamiati profesora Illi Vytanovycha [In memory of Professor Ilya Vytanovich]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 1–2 (45–46), 127–131. [in Ukrainian].

Vynar, L. (1982). Dmytro Doroshenko – vydatnyi doslidnyk ukrainskoi istoriohrafii i bibliohrafii [Dmytro Doroshenko is a prominent researcher of Ukrainian historiography and bibliography.]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 3–4 (74–75), 40–78. [in Ukrainian].

Helei, S., & Kuchabskyi, Yu. (1998). *Vasyl Kuchabskyi. Naukova spadshchyna. Storinky zhyttia. Monohrafiia* [Vasyl Kuchabsky. Scientific heritage. Pages of life. Monograph]. Lviv: Kooposvita. [in Ukrainian].

Helei, S. (2010). *Illia Vytanovych: naukovo-pedahohichna ta hromadska diialnist: monohrafiia* [Ilya Vytanovych: scientific, pedagogical and public activities: monograph]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsii noi akademii. [in Ukrainian].

Helei, S. (2021). *Roman Zubyk: uchenyi i hromadianyn* [Roman Zubyk: scientist and citizen]. Lviv: Vydavnytstvo LTEU; Naukove tovarystvo im. Shevchenka. [in Ukrainian].

Helei, S. (1998). *Vasyl Kuchabskyi: vid natsionalnoi idei do derzhavnosti: ukrainska konservatyvna politychna dumka pershoi polovyny XX st. ta yii vklad v istorychnu nauku* [Vasyl Kuchabsky: from the national idea to statehood: Ukrainian conservative political thought of the first half of the 20th century and its contribution to historical science]. Lviv: Kooposvita. [in Ukrainian].

Helei, S. (Ed.). (2015). *Kuchabskyi V. Zakhidna Ukraina u borotbi z Polshcheiu ta bilshovyzmom u 1918 – 1923 rokakh* [Western Ukraine in the struggle against Poland and Bolshevism in 1918 – 1923]. Lviv: Doslidno-vydavnychiy tsentr Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. [in Ukrainian].

Hirna, N. M. (2015). *Naukova ta hromadsko-politychna diialnist Ivana Krevetskoho (1883 – 1940 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [Scientific and public and political activities of Ivan Krevetsky (1883 – 1940): Extended abstract of Candidates thesis]. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Horyn, V. I. (2005). *Vytanovych Illia* [Vytanovich Ilya]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-34211> [in Ukrainian].

Hrabovetskyi, V. (2005). *Akademik Ivan Krypiakevych: do 120-richchia z dnia narodzhennia: zbirnyk. Vyd. 2-e., dop.* [Academician Ivan Krypiakevych: to the 120th anniversary of his birth: collection. 2nd ed., add.]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Hryhoruk, N. A. (2006). *Naukova ta hromadska diialnist Mykoly Chubatoho (1889 – 1975 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [Scientific and public activities of Mykola Chubaty (1889 – 1975): Extended abstract of Candidates thesis]. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Hryhoruk, N. (2004). *Naukova spadshchyna Mykoly Chubatoho ta stan yii vyvchennia v Ukraini i za kordonom* [The scientific legacy of Mykola Chubaty and the state of its study in Ukraine and abroad]. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and culture of Polissya*, 27, 265–269. [in Ukrainian].

Hud, B. (2001). Omelian Terletskyi – avtor pershoi «Istorii Ukrainskoi Derzhavy» [Omelyan Terletsky – author of the first «History of the Ukrainian State»]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 9, 580–592. [in Ukrainian].

Dashkevych, Ya. (2007). Ivan Krypiakevych [Ivan Krypiakevych]. In: Dashkevych Ya. *Postati: narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury* [Personalities: essays on figures in history, politics, and culture]. Lviv: Literaturna ahentsiia «Piramida», 472–503. [in Ukrainian].

Dashkevych, Ya., Kapral, M., Skochylias, I., & Fedoruk, Ya. (EB). (1994). *Lvivski istorichni pratsi: Dzherela, 1: Materialy do istorii kozachchyny XVII viku. Zhyttia i tvorchist Vasylia Herasymchuka: 1880 – 1944* [Lviv Historical Works: Sources, 1: Materials on the History of the Cossacks of the 17th Century. The Life and Work of Vasyl Gerasymchuk: 1880 – 1944]. Lviv. [in Ukrainian].

Detsyk, R. (2005). Omelian Terletskyi – istoryk shkoly M. Hrushevskoho [Omelyan Terletskyi – historian of the M. Hrushevskyi school]. *Storinky istorii – History Pages*, 21, 50–62. [in Ukrainian].

Dzoban, O. (1999). Bohdan Barvinskyi – ukrainskyi istoryk, pedahoh, bibliotekar, arkhivist, zhurnalist (za arkhivnymy materialamy) [Bohdan Barvinsky – Ukrainian historian, pedagogue, librarian, archivist, journalist (based on archival materials)]. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist. Dopovidi ta povidomlennia piatoi Vseukrainskoi naukovy-teoretychnoi konferentsii 27–28 lystop. 1998 r.* [Ukrainian Periodicals: History and Modernity. Reports and Announcements of the Fifth All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference, November 27–28, 1998] Lviv, 546–551. [in Ukrainian].

Dudko, O. O. (2005). *Zhyttievi shliakh, hromadsko-politychna ta naukovy-pedahohichna diialnist Oleksandra Hnatovycha Lototskoho (1870 – 1939): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [The life path, public, political, scientific and pedagogical activities of Oleksandr Hnatovych Lototsky (1870 – 1939): Extended abstract of Candidates thesis]. Kyivskyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].

Zabolotna, I. (2007). *Istoriografii zhyttia ta naukovi spadshchyny I. P. Krypiakevycha* [Historiography of the life and scientific heritage of I. P. Krypiakevych]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical research in Ukraine*, 17, 201–217. [in Ukrainian].

Zabolotna, I. M. (2005). *Arkheohrafichna diialnist ta dzhereloznavchi studii I. P. Krypiakevycha: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 – istoriografii, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorichni dystsypliny* [Archaeological activities and source studies of I. P. Krypiakevych: Extended abstract of Candidates thesis]. Kyivskyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. (2009). Rektor Ivan Ohienko v ukrainskii istoriografii [Rector Ivan Ohienko in Ukrainian historiography]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv – Scientific notes. Collection of works of young scientists and postgraduate students*, 17, 306–320. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M., & Teliachyi, Yu. V. (2001). *Budivnytstvo ukrainskoi zahalnoosvitnoi shkoly v roky natsionalno-demokratychnoi revoliutsii (1917 – 1920): ist. narys* [Construction of a Ukrainian comprehensive school during the years of the national-democratic revolution (1917 – 1920): a historical essay]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (2006). *Istoriia Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu v imenakh (1917 – 1921 rr.)* [History of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University in names (1917 – 1921)]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (2005). *Ukrainska elita i tvorennia natsionalnoi universytetskoï osvity: Fundatory budivnychi (1917 – 1920 rr.)* [Ukrainian elite and the creation of national

university education: Founders and builders (1917 – 1920)]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA. [in Ukrainian].

Zaruba, V. M. (1993). Vasyl Bidnov [Vasyl Bidnov]. In: Zaruba V. M. *Postati (Studii z istorii Ukrainy. Knyha druha)* [Personalities. (Studies in the History of Ukraine. Book Two)]. Dnipropetrovsk: Vydavnycho-kulturnyi tsentr «Ukraina», 31–34. [in Ukrainian].

Zashkilniak, L. (2014). Ukrainska istoriohrafia u mizhvoiennii Polshchi: orhanizatsiini ta metodolohichni aspekty [Ukrainian historiography in interwar Poland: organizational and methodological aspects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna – Bulletin of the Lviv University. Historical Series*, 50, 55–72. [in Ukrainian].

Kachor, A. (1955). *Denys Korenets: nacherk yoho zhyttia ta pratsi na tli ukrainskoho fakhovoho shkilnytstva i silskohospodarskoi kooperatsii v Zakhidnii Ukraini* [Denys Korenets: a sketch of his life and work against the background of Ukrainian vocational schools and agricultural cooperation in Western Ukraine]. Vinnipeg: Vydannia «Kooperatyvnoi Hromady». [in Ukrainian].

Klymenko, N. P. (2009). *Kulturno-prosvitnytska diialnist Ivana Krypiakevycha (1886 – 1967 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [Cultural and educational activities of Ivan Krypiakevych (1886 – 1967): Extended abstract of Candidates thesis]. Kyivskiy slavistychnyi universytet. [in Ukrainian].

Kolosovska, O. (2008). «Nahoroda za kryvdu» chy «spovnennia oboviazku»: bibliotekna diialnist Bohdana Barvinskoho (1908 – 1947) [“Reward for wrongdoing” or “fulfillment of duty”: the library activities of Bohdan Barvinsky (1908 – 1947)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia: Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatsiini tekhnolohii – Visnyk of the Lviv University. Series: Book Science, Library Science and Information Technology*, 3, 191–199. [in Ukrainian].

Kondrach, Ya. S. (2007). *Viiskovo-istorychni doslidzhennia Ivana Krypiakevycha (1886 – 1967): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 20.02.22 – viiskova istoriia* [Military-historical research by Ivan Krypiakevych (1886 – 1967): Extended abstract of Candidates thesis]. Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika». [in Ukrainian].

Kopylov, S. (2020). Vasyl Bidnov ta Ivan Ohienko (do istorii stosunkiv i spivpratsi v 1920 – 1935 rr.) [Vasyl Bidnov and Ivan Ohienko (to the history of relations and cooperation in 1920 – 1935)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriiia: Istorychni nauky – Scientific works of the Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University. Series: Historical Sciences*, 30, 68–81. [in Ukrainian].

Kopylov, S. A., & Zavalniuk, O. M. (Comps.). (2014). *Ivan Ohienko – orhanizator, kerivnyk i oboronets Kamianets-Podilskoho derzhavnogo ukrainskoho universytetu (1918 – 1920 rr.): Dokumenty. Materialy. Svitlyny. Khronika diialnosti* [Ivan Ohienko – organizer, leader and defender of the Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918 – 1920): Documents. Materials. Photos. Chronicle of activities]. Kamianets-Podilskyi: PP «Medobory-2006». [in Ukrainian].

Krupnytskyi, B. (1940). 40-littia literaturno-naukovoi diialnosti D. I. Doroshenka [40th anniversary of D. I. Doroshenko’s literary and scientific activities]. In: Doroshenko D. *Pravoslavna tserkva v mynulomu i suchasnomu zhytti ukrainskoho narodu* [The Orthodox Church in the past and present life of the Ukrainian people]. Berlin, V–XIII. [in Ukrainian].

Kulchytska, T. (2012). *Myron Korduba (1876 – 1947): istoryko-biobibliohrafichne doslidzhennia* [Myron Korduba (1876 – 1947): historical and biobibliographic research] / Lviv. nats. nauk. b-ka Ukrainy imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy. Lviv. [in Ukrainian].

Luzhnytskyi, H., & Padokh, Ya. (Ed.). (1987). *U poshukakh istorychnoi pravdy: Zbirnyk na poshanu Mykoly Chubatoho, 1889 – 1975* [In Search of Historical Truth: A Collection in Honor of Mykola Chubaty, 1889 – 1975]. Niu-York–Paryzh–Sydney–Toronto. [in Ukrainian].

Liakhotskyi, V. (2007). Bidnov Vasyl Oleksiiovych [Bidnov Vasyl Oleksiiovych]. *Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.). Biobibliohrafichniy dovidnyk*. Kyiv, 63–66. [in Ukrainian].

Liakhotskyi, V. (2001a). Novitni doslidzhennia pro I. Ohienka: [Kn. I. Tiurmenko «Derzhavnytska diialnist Ivana Ohienka (mytropolyta Ilariona)»]. [The latest research on I. Ohienko: [Book by I. Tyurmenko “Statesmanship of Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion)”]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser.: Istoriia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, 54, 25–28. [in Ukrainian].

Liakhotskyi, V. P. (1998). *Ivan Ohienko (mytropolyt Ilarion): Pokazhch. arkhiv. dzherel* [Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion): Index of archival sources]. Kyiv. [in Ukrainian].

Liakhotskyi, V. P. (2000a). *Tilky knyzhka prynese voliu ukrainskomu narodovi...: Knyha, biblioteka, arkhiv u zhytti ta diialnosti Ivana Ohienka (mytropolyta Ilariona)* [Only a book will bring freedom to the Ukrainian people...: Book, library, archive in the life and activities of Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion)]. Kyiv: Vyd-vo im. O. Telihiy. [in Ukrainian].

Liakhotskyi, V. P. (2001b). *Vydavnycha, arkhivo-arkheohrafichna ta bibliotechno-bibliohrafichna diialnist Ivana Ohienka (mytropolyta Ilariona): avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk. 07.00.08 – knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo* [Publishing, archival-archaeographic, and library-bibliographic activities of Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion): Extended abstract of doctoral dissertation]. *Ukrainskyi derzh. NDI arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. [in Ukrainian].

Liakhotskyi, V. (2000b). *Prosvitytel: Vydavnycho-redaktsiina diialnist Ivana Ohienka (mytropolyta Ilariona)* [Enlightener: Publishing and editorial activities of Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion)]. Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihiy. [in Ukrainian].

Manhora, T. V. (2015). *Polityko-pravovi pohliady A. I. Yakovliwa: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava* [Political and legal views of A. I. Yakovlev: Extended abstract of Candidates thesis]. *Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova*. [in Ukrainian].

Mykhailenko, H. M. (2009). *Oleksandr Lototskyi (1870 – 1939 rr.): intelektualna biohrafiia istoryka: avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.06 – istoriohrafiia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorichni dystsypliny* [Oleksandr Lototsky (1870 – 1939): intellectual biography of a historian: Extended abstract of Candidates thesis]. *Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy; Naukovo-doslidnyi instytut arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. [in Ukrainian].

Olenych, L., & Chuprova, V. (Comp.). (2007). *Ivan Ohienko: «Ia vse zrobyv, shcho mih zrobyty...»: Biblioh. pokazhchyk* [Ivan Ohienko: “I did everything I could do...”: Bibliographic index]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [in Ukrainian].

Petryk, A. M. (2016). *Andrii Yakovliv: intelektualna biohrafiia: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 – istoriohrafiia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorichni dystsypliny* [Andriy Yakovliv: intellectual biography: Extended abstract of Candidates thesis]. Cherkas. *nats. un-t im. Bohdana Khmelnytskoho*. [in Ukrainian].

Pinchuk, Yu. & Hrynevych, L. (1996). *Dmytro Doroshenko ta yoho tvir «Ohliad ukrainskoi istoriohrafiï»* [Dmytro Doroshenko and his work “Review of Ukrainian Historiography”]. In: Doroshenko D. *Ohliad ukrainskoi istoriohrafiï. Derzhavna shkola:*

Politolohiia. Pravo [Review of Ukrainian historiography. State school: Political science. Law]. Kyiv: Ukrainoznavstvo, IX–XXX. [in Ukrainian].

Polianskyi, O. A. & Truba, R. I. (2016). Ivan Krypiakievych ta Omelian Terletskyi: zhyttia i diialnist pid chotyryma okupatsiiami (sproba porivnialnoi kharakterystyky)[Ivan Krypiakievych and Omelian Terletsky: life and activity under four occupations (an attempt at a comparative characteristic)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 28, 582–595. [in Ukrainian].

Polianskyi, O. A. (2009). Omelian Terletskyi i tovarystvo «Prosvita» [Omelian Terletsky and the Prosvita Society]. *«Prosvita» v natsionalno-kulturnomu zhytti ukrainskoho narodu (do 140-richchia z chasu zasnuvannia): materialy mizhnarodnoi nauk. konf. Ternopil* [“Prosvita” in the national and cultural life of the Ukrainian people (to the 140th anniversary of its foundation): materials of the international scientific conference], 215–220. [in Ukrainian].

Portnov, A. (2011). *Istorii istorikov. Oblychchia y obrazy ukrainskoi istoriografii XX stolittia* [Stories of historians. Faces and Images of Ukrainian Historiography of the 20th Century]. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].

Portnov, A. (2008). *Nauka u vyhnanni. Naukova i osvitnia diialnist ukrainskoi emihratsii v mizhvoienanii Polshchi (1919 – 1939)* [Scientific and Educational Activities of Ukrainian Emigration in Interwar Poland (1919 – 1939)]. Kharkiv: XIFT. [in Ukrainian].

Sahan, H. (2019). *Ukrainska nauka ta osvita u mizhvoiennyi period na zemliakh, shcho vkhodyly do Polshchi* [Ukrainian science and education in the interwar period in the lands that were part of Poland]. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. Lublin, 235–244. [in Ukrainian].

Salamakha, I. V. (1998). *Hromadsko-politychna ta naukova diialnist V. O. Bidnova (kin. XIX st. – 1935): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [Public, political and scientific activities of V. O. Bidnov (late 19th century – 1935): Extended abstract of Candidates thesis]. Zaporizkyi derzh. un-t. [in Ukrainian].

Svarnyk, H. (2007). Barvinskyi Bohdan Oleksandrovych [Barvinskyi Bohdan Oleksandrovych]. *Ukrainski arkhivisty (XIX – XX st.). Biobibliohrafichniy dovidnyk*. Kyiv, 49–51. [in Ukrainian].

Svitlenko, S. (2023). *Novi publikatsii dzherel pro Vasylia Bidnova* [New publications of sources about Vasyl Bidnov]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani – Scientific and theoretical almanac Grani*, 26(6), 163–166. DOI: 10.15421/1723145 [in Ukrainian].

Sokhatska, Ye., Tronchuk, O., & Parkhomenko, V. (Comp.). (2008). *Ivan Ohienko: «Tobi, Ukraino, viddav ya vsi syly...»: bibliohraf. pokazhchyk* [Ivan Ohienko: “To you, Ukraine, I gave all my strength...”: bibliographer. index]. Kamianets-Podilskyi: Kam.-Pod. nats. un-t. [in Ukrainian].

Steblii, F., & Zabolotna, I. (Comp.). (2016). *Bibliohrafichniy pokazhchyk drukovanykh prats I. Krypiakievycha: (1990 ti rr. – 2015, z dopov. za 1905 – 1962)* [Bibliographic index of printed works by I. Krypiakievych: (1990s – 2015, with additions for 1905 – 1962)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 28, 695–711. [in Ukrainian].

Telvak, V., & Pedych, V. (2024). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho: stanovlennia, funktsionuvannia, struktura* [Lviv Historical School of Mykhailo Hrushevsky: Formation, Functioning, Structure]. *Galicja. Studia i materialy – Galicia. Studies and materials*, 11, 239–256. [in Ukrainian].

Tymish, L. (2000). Mykola Andrusiak: materialy do biohrafii [Mykola Andrusiak: materials for the biography]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local history collection, IV*, 462–478 [in Ukrainian].

Truba, R. I. (2015). *Hromadsko-pedahohichna ta naukova diialnist Omeliana Terletskeho (1873 – 1958): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [Public, pedagogical and scientific activities of Omelyan Terletsky (1873 – 1958): Extended abstract of Candidates thesis]. NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, In-t narodoznavstva. Lviv. [in Ukrainian].

Tiurmenko, I. I. (1995). Ivan Ohienko – mytropolyt Ilarion [Ivan Ohienko – Metropolitan Hilarion]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 2*, 79–92 [in Ukrainian].

Tiurmenko, I. I. (2000). *Problemy ukrainskoi derzhavnosti v diialnosti ta naukovii spadshchyni Ivana Ohienka: avtoref. dys... d-ra ist. nauk: 07.00.01– istoriia Ukrainy* [Problems of Ukrainian statehood in the activities and scientific heritage of Ivan Ohienko: Extended abstract of doctoral dissertation]. Kyivskyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].

Ulianovska, S., & Ulianovskyi, V. (1993). Avtory «Ukrainskoi kultury» [Authors of “Ukrainian Culture”]. *Ukrainska kultura. Lektsii za redaktsiieiu Dmytra Antonovycha* [Ukrainian Culture. Lectures edited by Dmytro Antonovych]. Kyiv: Lybid, 527–553. [in Ukrainian].

Ulianovskyi, V. I. (1992). V. O. Bidnov [V. O. Bidnov]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 10/11*, 80–94. [in Ukrainian].

Fedoriv, I. (2003). Hromadsko-politychna i naukova diialnist Myrona Korduby: istoriografia problemy ta dzherelna baza [Public-political and scientific activity of Myron Corduba: historiography of the problem and source base]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriiia – Scientific notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil State Pedagogical University. Series: History, 1*, 247–260. [in Ukrainian].

Fedoriv, I. O. (2004). *Naukova i hromadsko-politychna diialnist Myrona Korduby (1876 – 1947 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [Scientific and public-political activities of Myron Corduba (1876 – 1947): Extended abstract of Candidates thesis]. Prykarp. un-t im. V. Stefanyka. [in Ukrainian].

Khalak, N. V. (1999). *Naukova spadshchyna i hromadsko-politychna diialnist Stepana Tomashivskoho: avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.06 – istoriografia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorichni dysypliny* [Scientific heritage and social and political activity of Stepan Tomashivskyi: Extended abstract of Candidates thesis]. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkhoeorafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. [in Ukrainian].

Chaban, M. (Comp.). (2023). *Vasyl Bidnov. Spohady* [Vasyl Bidnov. Memories]. Dnipro: LIRA. [in Ukrainian].

Chaban, M. (Comp.). (2021). *Pravedna dusha. Vasyl Bidnov u spohadakh suchasnykiv* [Righteous Soul. Vasyl Bidnov in the Memories of Contemporaries]. Dnipro: Herda. [in Ukrainian].

Cheban, M. M. (2012). *Hromadska ta nauково-orhanizatsiina diialnist Mykoly Andrusiaka (1902 – 1985): avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [Public and scientific and organizational activities of Mykola Andrusyak (1902 – 1985):

Extended abstract of Candidates thesis]. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Cheban, M. (2015). *Mykola Andrusiak. Istoriia istoryka* [Mykola Andrusiak. The story of a historian]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. [in Ukrainian].

Chornovol, I. (2006). Syn «ruskoho stanchyka»: Bohdan Barvynskyi [Son of the “Ruthenian Stanchik”: Bohdan Barvinsky]. *Bahatokulturne istorychne seredovyshche Lvova v XIX i XX stolittiakh / Za red. L. Zashkilniaka i Ye. Maternitskoho* [Multicultural historical environment of Lviv in the 19th and 20th centuries / Ed. L. Zashilnyaka and E. Maternitskyi]. Lviv; Zheshuv, 421–434. [in Ukrainian].

Shvydkyi, V. P. (2001). *Hromadsko-politychna, kulturno-osvitnia ta naukova diialnist O. H. Lototskoho (1890-i – 1930-i rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [Public, political, cultural, educational and scientific activities of O. G. Lototsky (1890s – 1930s): Extended abstract of Candidates thesis]. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Shvydkyi, V. P. (2002). *Oleksandr Lototskyi: uchenyi, hromadskyi diiach, polityk (1890 – 1939-ti rr.) / Monohrafiia* [Oleksandr Lototsky: scientist, social activist, politician (1890 – 1939) / Monograph]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Yaremchuk, V. P. (2012). [Rets. na kn. Portnov A. Istoriia istorykiv. Oblychchia y obrazy ukrainskoi istoriografii XX stolittia [Portnov A. Histories of Historians. Faces and Images of Ukrainian Historiography of the 20th Century]. Kyiv: Krytyka, 2011. 237 s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 213–217. [in Ukrainian].

Yas, O. V. (2003a). Andrusiak Mykola Hryhorovych [Elektronnyi resurs]. [Andrusiak Mykola Grigorovich [Electronic resource]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 1: A-V* [Encyclopedia of the History of Ukraine: Vol. 1: A-B]. Kyiv: Naukova dumka. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Andrusiak_M [in Ukrainian].

Yas, O. (2006). Mykola Andrusiak ta yoho naukova spadshchyna. (Materialy do biobibliografii) [Mykola Andrusiak and his scientific heritage. (Materials for biobibliography)]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky – Special historical disciplines: questions of theory and methods*, 13, 313–342. [in Ukrainian].

Yas, O. (2003b). Mykola Andrusiak ta yoho studii pro pokhodzhennia i znachennia termina «Ukraina» (do istorii odniiei naukovoï dyskusii) [Mykola Andrusiak and his studies on the origin and meaning of the term “Ukraine” (to the history of one scientific discussion)]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky – Special historical disciplines: questions of theory and methods*, 10, (part 2), 318–333. [in Ukrainian].

Ohloblyn, O. (1957). Ukrainian Historiography. 1917 – 1956. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, V–VI, № 4, New York, 307–435. [in English].

Стаття надійшла до редакції 16 січня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 378.035:172.15+378.035:355.01(477+410)
DOI 10.69550/3041-1467.7.333208

Тамара ШАРАВАРА

докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри політології, історії і філософії, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди 1/3, м. Полтава, Україна, індекс 36003 (tamara.sharavara@pdau.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-6370-6663

Researcher ID: Q-6621-2016

Tamara SHARAVARA

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of Political Science, History and Philosophy, Poltava State Agrarian University, 1/3 Skovorody Street, Poltava, Ukraine, postal code 36003 (tamara.sharavara@pdau.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Шаравара, Т. (2025). Особливості патріотичного і громадянського виховання молоді, початкової і базової військової підготовки у Великій Британії та Україні: порівняльний аспект. *Axis Europae*, 7, 244–256. doi: 10.69550/3041-1467.7.333208

Bibliographic description of the article: Sharavara, T. (2025). Osoblyvosti patriotychnoho i hromadianskoho vyhovania molodi, pochatkovoї i bazovoї viyskovoї pidhotovky u Velykiy Brytanii ta Ukraini [Peculiarities patriotic and civil education of youth, initial and military training in Great Britain and Ukraine: a comparative perspective]. *Axis Europae*, 7, 244–256. doi: 10.69550/3041-1467.7.333208 [in Ukraine].

ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО І ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ, ПОЧАТКОВОЇ І БАЗОВОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Мета дослідження – вивчення досвіду організації патріотичного і громадянського виховання молоді, особливостей розвитку початкової і базової військової підготовки у Великій Британії та Україні. **Методологічне підґрунтя** насамперед становлять методи порівняльного і системного аналізу, завдяки яким можна з'ясувати спільні і відмінні риси в окресленій темі для Великої Британії та України. Крім того, базовими у дослідженні є принципи об'єктивності та історизму. **Наукова новизна** статті полягає у встановленні як спільних проблем для Британії і України під час інтеграції в освітній процес обома країнами дефініцій «патріотичне виховання», «громадянське виховання», висвітлення принципово відмінних підходів у вихованні молоді і абсолютно різного змісту, який вкладають обидві країни в поняття «початкова військова підготовка» і «базова військова підготовка». **У підсумку визначено**, що вивчення досвіду патріотичного і громадянського виховання молоді Великої Британії є вкрай актуальним для нас, оскільки саме ця країна є надійним міжнародним партнером України, пройшла тривалий і складний шлях реформування середньої освіти, зуміла здолати низку кризових періодів і сумніви щодо необхідності

впровадження цих понять в освітній процес. Водночас, саме Велика Британія вибудувала широкую мережу волонтерських та громадських організацій, які понад 150 років тісно співпрацюють з громадами та різними родами військ і пропонують основи початкової та базової (в українській інтерпретації цих понять) підготовки молоді. Освітяни Британії направили «Єдиний національний навчальний план» і 1988 року провели реформу середньої освіти. На початку 1990-х років ґрунтовно переосмислили роль школи у вихованні молоді, запровадивши предмет «громадянство», що консолідувало суспільство. Державні діячі Британії, зокрема Гордон Браун, відкрито підтримали потребу в патріотичному вихованні молоді, у формуванні розуміння приналежності молодих людей до єдиного громадянства (підданства). Показовою є мережа Кадетських сил, які співпрацюють із фаховими військовими. Молодь проходить тренування на воєнних базах, у безпечних умовах. Показовою є діяльність волонтерської молодіжної організації (ACF), яка є частиною Збройних сил Великої Британії, але не є військовим формуванням у повному розумінні цього слова. Крім того початкову та базову військову підготовку молоді добре фінансують Міністерство оборони, Міністерство фінансів, Королівський флот та інші роди військ. З огляду на останні події в Україні програмами підготовки молоді в закладах різних освітніх рівнів опікується Генеральний Штаб. Однак зміни, внесені до навчальних планів і освітніх програм були зроблені або за рахунок конкретних дисциплін, або на розсуд закладів вищої освіти. Сам підхід лишився досить поверховим, особливо стосовно мізерної кількості годин відведених на національно-патріотичного виховання, а воно якраз і є основою для мотивації молоді. Що ж до програми початкової військової підготовки, то відкритим лишається питання належного фінансування та якісної підготовки широкого загалу учнів.

Ключові слова: Україна, Велика Британія, патріотичне виховання, громадянське виховання, початкова військова підготовка, базова військова підготовка

PECULIARITIES OF PATRIOTIC AND CIVIC EDUCATION OF YOUTH, INITIAL AND BASIC MILITARY TRAINING IN GREAT BRITAIN AND UKRAINE: A COMPARATIVE PERSPECTIVE

Abstract. The purpose of the study is to examine the experience of organizing patriotic and civic education of youth as well as peculiarities of the development of initial and basic military training in Great Britain and Ukraine. **The methodological basis** is primarily the methods of comparative and systemic analysis which allows for identifying both similarities and differences between the two countries in the given area. In addition, the principles of objectivity and historicism are foundational elements in the study. **The scientific novelty** of the article lies in establishing as common problems for Britain and Ukraine during the integration into the educational process by both countries of the definitions of “patriotic education”, “civic education”, highlighting fundamentally different approaches to educating youth and the completely different content that both countries put into the concepts of “initial military training” and “basic military training”. **As a result, it was concluded** that studying the experience of patriotic and civic education of youth in Great Britain is highly relevant for Ukraine, as this country is a reliable international partner, has undergone a long and complex process of secondary education reform, and has successfully overcome a number of crises and public skepticism regarding the introduction of these concepts into the educational system. At the same time, it was Great Britain that built a wide network of volunteer and

community organizations that have been working closely with communities and various branches of the military for over 150 years and offer the foundations of initial and basic (in the Ukrainian interpretation of these concepts) training for young people. British educators have developed the Unified National Curriculum and, in 1988, carried out a reform of secondary education. In the early 1990s, the role of schools in youth education was fundamentally reconsidered, leading to the introduction of the subject "Citizenship," which contributed to social cohesion. It was British statesmen, such as Gordon Brown, who openly supported the need for patriotic education of youth and the development of a sense of belonging among young people to a shared citizenship. The Cadet Forces network, which works in close cooperation with professional military personnel, serves as a compelling example. Young people undergo training on military bases, in safe conditions. The activities of the Volunteer Youth Organization (ACF), which is part of the Armed Forces of Great Britain, but is not a military formation in the full sense of the word, are exemplary. In addition, the initial and basic military training of young people is well funded by the Ministry of Defense, the Ministry of Finance, the Royal Navy and other branches of the armed forces.

In light of recent events in Ukraine, youth training programs at various levels of education are overseen by the General Staff. However, the changes introduced into curricula and educational programs have either been implemented at the expense of specific subjects or left to the discretion of higher education institutions. The overall approach remains rather superficial, particularly regarding the extremely limited number of hours allocated to national and patriotic education — which, in fact, forms the foundation for motivating young people. As for the program of initial military training, the issues of adequate funding and the quality training of a broad audience remain unresolved.

Keywords: *Ukraine, Great Britain, patriotic education, civic education, initial military training, basic military training.*

Постановка проблеми. В умовах жорсткої російської агресії досить актуальним є вивчення досвіду організації патріотичного і громадянського виховання, початкової та базової військової підготовки у найпотужніших країнах Західної Європи. Лише дослідивши сутність цих понять можна збагнути глибину такої підготовки молоді в розвинених країнах Європи і, зокрема, надійного міжнародного партнера України – Великої Британії. Насамперед необхідно усвідомити, що той сенс, який ми вкладаємо в поняття «національно-патріотичне виховання молоді», «початкова» чи «базова військова підготовка» і навіть «базова військова служба» може не відповідати змісту цих понять в інших країнах. Отже, це дослідження є важливим в контексті вивчення цих питань на основі порівняльного аналізу в обох країнах.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Певні аспекти окресленої теми привертала увагу українських вчених, праці яких суттєво збагатили українську історіографію за останнє десятиліття. Зокрема, це дослідження А. Піщимухи (Піщимуха, 2025), Г. Фініна (Фінін, 2012), О. Галус та Л. Шапошнікової (Галус, Шапошнікова, 2006), М. Гурій (Гурій, 2008), Т. Кравченко і О. Семиди (Кравченко, Семиди, 2019), В. Поліщука (Поліщук, 2020). З огляду на зміст опублікованих авторами праць, інтерес до виховання молоді у Великій Британії серед українських вчених був завжди присутнім, а їхня цікавість не пов'язана виключно з посиленням російської агресії проти України і її широкомасштабністю.

Окрему групу джерел становлять як нормативні акти України, які регламентують упровадження в закладах освіти початкової та базової військової

підготовки (Закон України, 2024; Закон України, 1992) та ін., так і офіційні видання на вебсайтах Кадетських сил Великої Британії (The Ministry of Defence, 2012; The Volunteer Cadet Corps, 2025; The Army Cadet Force, 2025), зміст яких було досліджено у червні 2025 р. Крім того важливим джерелом послужила промова прем'єр-міністра В. Британії Гордона Брауна (Full text, 2007), яка демонструє ставлення до окресленої теми представників британської влади.

Мета статті – показати спільні і відмінні риси в існуючих підходах до розв'язання питань патріотичного, громадянського виховання молоді та її початкової і базової військової підготовки в обох країнах.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні в Україні розмежовані поняття «початкової військової підготовки», «базової військової підготовки», «базової військової служби» та «професійної військової підготовки». Ці поняття врегульовані різними нормативно-правовими актами і їхнє виконання забезпечується в різних за освітніми рівнями закладах. До прикладу, у нашому розумінні за Законом України № 3724-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення системи підготовки громадян України до військової служби» (ст. 9): «Початкова загальновійськова підготовка громадян України здійснюється з метою формування у громадян первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей щодо оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Початкова загальновійськова підготовка реалізується на третьому рівні повної загальної середньої освіти та проводиться в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на відповідному рівні повної загальної середньої освіти, шляхом викладання навчального предмета «Захист України» та здійснення заходів, спрямованих на військово-патріотичне виховання. Програми з навчального предмета «Захист України» розробляються та затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, за погодженням з Міністерством оборони України» (Закон України, 2024).

Згідно українського законодавства «Базова військова підготовка» (БЗВП) – це обов'язкова для чоловіків та добровільна для жінок програма військового вишколу студентів закладів вищої освіти України. Її мета – сформувані базові військові компетентності у молоді та підвищити рівень національної безпеки. Це нововведення є частиною комплексної реформи системи військової підготовки громадян та реалізується відповідно до змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», підписаних Президентом України Володимиром Зеленським 15 січня 2025 р. (Обов'язкова, 2025; Закон України, 1992).

З вересня 2025 р. БЗВП буде інтегрована в освітній процес закладів вищої освіти. Тривалість курсу буде складати 300 академічних годин, тобто 150 занять (пар). Програма розділена на дві частини: теоретичну та практичну. Цей курс спрямований не лише на ознайомлення громадян із військовими навичками, але й на розвиток практичних умінь, які можуть знадобитися в критичних життєвих ситуаціях. Отже, в Україні поняття базової загальновійськової підготовки і базової військової служби близькі між собою тим, що їх запровадили після скасування строкової служби. Головна відмінність між ними полягає в умовах проходження та в категоріях осіб, для яких ці форми підготовки призначені. Базова загальновійськова підготовка інтегрована в навчальні плани закладів вищої освіти. Це обов'язковий курс для студентів. Метою

цього курсу є надання студентам базових військових знань та навичок ще під час їхнього навчання. Тож студенти отримують можливість поєднувати академічне навчання із засвоєнням основ військової справи.

Натомість, як вказує експерт А. Піщимуха «базова військова служба призначена для чоловіків, які не є студентами. Її проходження організовується у навчальних центрах Збройних Сил України. Пройти її чоловіки зобов'язані до 25 років, проте час її проходження можна обрати самостійно. Для жінок ця форма підготовки також доступна, але лише за бажанням. Метою базової військової служби є забезпечення учасників необхідними навичками для виконання обов'язків у Збройних Силах України. Отже, обидві форми підготовки спрямовані на посилення військової готовності громадян, але мають різні акценти залежно від статусу людини та місця проходження навчання» (Піщимуха, 2025).

«Програма базової загальновійськової підготовки охоплює широкий спектр дисциплін, які надають військові та практичні навички. Студенти вивчають основи тактики та стратегії, навчаються орієнтуватися на місцевості, будувати захисні позиції та взаємодіяти в команді. Вогнева підготовка дозволяє опанувати користування різними видами зброї. Окрім цього, курс включає навички виживання в польових умовах, надання першої медичної допомоги, а також дії у надзвичайних ситуаціях. Важливе місце займає навчання з радіаційного, хімічного та біологічного захисту. Студенти дізнаються, як користуватися засобами захисту та як поводитися під час небезпеки хімічного чи радіаційного ураження» (Піщимуха, 2025). І хоча до досягнення 25-річного віку студенти не можуть бути мобілізовані, але після проходження вишколу матимуть можливість добровільно укласти контракт із ЗСУ. Водночас, без проходження базової загальновійськової підготовки студент не зможе отримати диплом закладу вищої освіти. Такі суворі вимоги пояснюються суворими реаліями для України. На практичних заняттях студенти працюватимуть зі зброєю, вчитимуться виконувати тактичні маневри, правильно використовувати засоби захисту та взаємодіяти у складі команди. Це дозволить їм закріпити отримані знання та бути готовими до дій у реальних умовах. Ті, хто не пройшов цю підготовку або базову військову службу, не зможуть працювати в державних органах, органах місцевого самоврядування чи прокуратурі (Піщимуха, 2025).

Зауважимо, що у Великій Британії цим питанням приділяється багато уваги, але система навчання побудована принципово інакше. Наперед зазначимо, що різні роди військ Британії надзвичайно зацікавлені у підготовці молоді і роблять все можливе, щоб молоді люди обирали початкову військову підготовку саме на їхніх воєнних базах та місцях дислокації. Тож перша і суттєва відмінність між нашими країнами полягає в тому, що в Україні початкова, а потім уже базова військова підготовка – досить сильно регламентовані законодавством з чітким визначенням місць навчання, кількості відведених годин і рівнів закладів освіти. У Великій Британії все влаштовано дещо інакше.

Відмінності стосуються як сутності підготовки, так і місць перебування молоді під час такої підготовки. Надважливо розуміти який фундамент вибудували британці перед тим, як пропонувати молоді ознайомитися з особливостями військової служби у різних родах військ. Таким фундаментом стали серйозні зрушення у середній школі, в усвідомленні значимості національно-патріотичного виховання молоді.

Насамперед підкреслимо, що українська та зарубіжна історіографія цієї проблеми останнім часом помітно збагатилася глибоким аналізом.

Зокрема, Г. Фінін одним із перших вказав на зростаючу увагу британців до рівня викладання історії і патріотичного виховання у школах та зрештою формування «Єдиного національного навчального плану» із 9 обов'язкових предметів, який увійшов до Закону про реформу системи освіти 1988 р. (Фінін, 2012). Г. Фінін розмежовує поняття громадянського і воєнно-патріотичного виховання юних британців. З його погляду особливу роль відіграють предмети гуманітарного профілю, які сприяють вихованню патріотизму і громадянськості. Британці зробили вивчення історії не просто обов'язковим кроком у школі, а стали дотримуватися чіткої програми її вивчення.

Особливий акцент на доповіді Національної комісії з освіти Великої Британії здійснили О. Галус та Л. Шапошнікова, зауваживши, що 1993 року Національна комісія вже зробила акцент на тому, що саме школа має особливе значення для суспільства в частині виховання патріотизму і відповідального ставлення молоді до держави. У школі, на думку членів Комісії, має бути приділено увагу вихованню базових культурних цінностей, формуванню громадянського обов'язку, розумінню прав і свобод громадянського і демократичного суспільства та вихованню моральної особистості (Галус, Шапошнікова, 2006).

Зауважимо, що теза «за патріотичне виховання відповідають батьки» в Британії навіть не озвучувалася, оскільки всі добре розуміли, що країна є переповнена мігрантами і це люди з іншими культурними цінностями й навряд чи вони культивуватимуть «британськість». Саме з підтримкою і поширенням цього терміну у Великобританії і пов'язують патріотизм.

Отже, початок 1990-х років у Британії був ознаменований формуванням чітких підходів до виховання молоді і розуміння ролі школи в такому вихованні.

М.О. Гурій підкреслює, що саме в старшій школі юних британців активно навчають категоріям громадянського суспільства, а британські педагоги обов'язково навчають фундаментальним поняттям, зокрема правам людини, знанням свобод, розумінню демократії, відповідальності перед країною і на їхній погляд, формування громадянського суспільства шляхом виховання відповідального громадянина становить сутність патріотизму (Гурій, 2008).

Звертаємо увагу, що такий предмет у середній школі як «громадянство» став обов'язковим у Британії і відіграв значну роль для консолідації молоді. Це дало значні результати, які проаналізуємо трохи нижче.

Саме на початку 2000-х британську середню школу охопила певна ідеологічна криза. Проблема стосувалася питання доречності виховання патріотизму. Критично велика частка вчителів ставилась до питання патріотизму або ж байдуже, або ж негативно, оскільки вважали, що «британськість» призводить до поділу людей за расовою ознакою. Відомо, що наплив мігрантів до Великої Британії і, найбільше з Індії, вимагав досить делікатного підходу у вихованні молоді. Особливий акцент на цих проблемних питаннях зробили такі українські вчені як Т. Кравченко і О. Семида (Кравченко, Семида, 2019). Авторки досить детально розкрили підходи подолання такої ситуації в Британії. Вони вказують, що державні діячі серйозно виступили на захист патріотичного виховання у школах і саме громадянського виховання молоді. Зокрема, «Гордон Браун, який перебував на посаді прем'єр-міністра Великої Британії з 2007 по 2010 роки, виступав за заохочення учнів бути патріотичними, закликаючи до того, щоб «уроки британців» були частиною навчальної програми. Він висловлював стурбованість з приводу руйнування національної ідентичності. З цього приводу він неохоче визнавав, що першопричиною цього було сприяння мультикультуралізму,

який «перетворив патріотизм на брудне слово» (dirty word). Проте, була розроблена та приведена до дії нова програма для дітей віком від 11 до 14 років, яка підтвердила, що учні вивчатимуть спільні британські цінності та вивчатимуть національну ідентичність у Великій Британії. Ідея про зв'язок між патріотизмом і соціальною згуртованістю набирала обертів серед вихователів і політиків протягом 1990–2010 років» (Кравченко, 2019, с. 170).

Є сенс заглибитися в текст відомої промови Гордона Брауна 2007 року, оскільки вона висвітлює як глибокі кризові питання для британців, так і дає змогу провести паралелі з Україною. До прикладу декілька цитат із промови:

1. «...» «Британія [має проблему, пов'язану з розумінням того – уточнення автора] чи бажають Шотландія, Уельс, Англія та Північна Ірландія бути членами спільного союзу і як краще інтегрувати етнічні громади та мігрантів?

2. «...» Яка роль Британії в Європі?

3. «...» І чи потрібне британцям, стикаючись із глобальними викликами, сильніше відчуття національної мети?

4. «...» Кілька років тому менше половини – 46% – тісно ідентифікували себе з британцями. Але сьогодні національна ідентичність стала набагато важливішою: не 46%, а 65% – дві третини – вважають британську приналежність важливою, а нещодавні опитування показують, що британці відчують більший патріотичний ставлення до своєї країни, ніж до майже будь-якої іншої європейської країни.

5. «...» Дійсно, багатонаціональна держава, що складається з Англії, Шотландії, Уельсу, а тепер і Північної Ірландії, об'єднана не стільки расою чи етнічною приналежністю, скільки спільними цінностями, які сформували спільні інституції. Дійсно, коли людей запитують, що, на їхню думку, важливо в тому, щоб бути британцем, багато хто каже, що це наші інституції: від монархії та національного гімну до англіканської церкви, BBC та наших спортивних команд

6. «...» Існує золота нитка, яка проходить крізь британську історію — від того давнього дня в Раннімеді 1215 року, коли свавільній владі було повністю покладено виклик Великою хартією вольностей, до першого білля про права 1689 року, де Британія стала першою країною, де парламент заявив про владу над королем, до актив демократичних реформ — через особистість, яка твердо протистойть тиранії, а потім — ще більш щедре, широке бачення свободи — ідею про те, що будь-який уряд підзвітний народу, що розвивається в захопленні ідею надання громадянам можливості контролювати власне життя.

7. «...» Громадянство означає наявність спільних правил та прийнятих стандартів. Зараз існує згода з пропозицією, яку я висловив деякий час тому, що для нових громадян вивчення англійської мови має бути обов'язковим. Нові громадяни повинні розуміти нашу історію та нашу культуру» (Full text, 2007).

Як бачимо, між Британією й Україною багато спільного і ця промова викриває проблеми найкраще. Україна, хоч і не знала напливу мігрантів, однак була і є багатонаціональною країною, в якій мешкає близько 130 націй. Україна мала проблему формування ідентичності, автономну Республіку Крим і розхитування кримського питання російською пропагандою, питання поширення російської мови і не завжди глибоку увагу до власної історії. Однак Україна, на наш погляд, також має власну «золоту нитку», яка зшиває покоління українців від давніх русичів, до першої демократичної Конституції Пилипа Орлика і пронизує події сучасності, формуючи основу для патріотичного виховання наступних поколінь. Тож саме Гордон Браун

виступив на захист патріотичного і громадянського виховання молоді у школах і це був справді рішучий й цілком потрібний британцям крок. Зрештою британські освітяни із 2000-х років активно долають цю делікатну тему. Вищевикладені аспекти надважливі для розуміння розвитку у Британії початкової і базової військової підготовки молоді, адже підхід до виховання у школі дав значні результати.

Аналізуючи як це регламентовано у Великій Британії слід розуміти, що в ці поняття вкладено дещо інший зміст. Зокрема, певні аспекти початкової військової підготовки «Initial military training – початкова військова підготовка», які у нас реалізуються на рівні загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних училищ із викладанням предмету «Захист України», там інакше відрегульовані і здебільшого відповідають нашому поняттю базової військової підготовки. Зокрема, у Великій Британії існує кілька форм початкової військової підготовки і вона не є обов'язковою для громадян. Але важливо, що тисячі молодих людей цікавляться цими формами. Ті форми підготовки, які у нас належать до базової – у Британії відносять до початкової. Ось до прикладу кілька основних програм, які діють у Британії.

Cadet Forces (Кадетські сили) – це програми для молоді, де учасники отримують початкову військову підготовку (базову за нашими стандартами). Існують різні організації, такі як Army Cadet Force (для армії), Air Training Corps (для Військово-повітряних сил) і Sea Cadet Corps (для Військово-морського флоту). Ці програми дозволяють молодим людям здобути навички лідерства, дисципліни, командної роботи та основи військової справи.

Головна умова діяльності кадетських сил Міністерства оборони Великобританії полягає в тому, що вся підготовка проходить у безпечному середовищі. До кадетських сил належать:

1. «Морські кадети» (включно з кадетами Королівської морської піхоти) прагнуть забезпечити молодим людям найкращий можливий старт у житті через сповнену пригод морську діяльність. Від навчання новим навичкам до роботи в командах, «Морські кадети» пропонують середовище, де молоді люди знаходять впевненість та натхнення.

«Морські кадети» дотримуються звичаїв і традицій Королівського флоту, його найбільшого спонсора. По всій країні понад 14 000 молодих людей у 400 підрозділах у містах, містечках і портах кидають собі виклик і розвивають нові навички, такі як вітрильний спорт, катання на човнах і скелелазіння. Їм допомагають майже 5000 волонтерів, чия відданість підтримує існування «Морських кадетів» («Морські кадети», офіційне видання, 2025). Підкреслимо, що «Морські кадети» – це благодійна організація зареєстрована в Англії, Уельсі та Шотландії, її підтримка громадськістю є досить значною. Кожен свій крок вона висвітлює на шпальтах електронного офіційного видання і показово, що це видання має окрему вкладку для підлітків «які потребують допомоги, переживають труднощі, почуваються самотньо або безнадійно щодо свого майбутнього». Тож будь-який підліток може звернутися за допомогою (The Ministry of Defence, 2012; Support teenagers, 2025).

Крім того «Морські кадети» мають уже 160 річну підтримку серед шкіл і громад. Цей досвід є важливим для українського суспільства, адже такий підхід, коли безпосередньо навчання проводять професійні військові і на базі підрозділів – у нас не поширений. Не лише через активні воєнні дії, а й через відсутність такого підходу взагалі. Останнім часом представники багатьох військових підрозділів України приїждять до закладів освіти різних рівнів не лише з метою рекрутингу до ЗСУ, а й з

метою фахово розповісти про надання домедичної допомоги, про безпекові питання тощо. Однак молоді люди не можуть особисто зануритися у військове середовище.

2. Добровольчий кадетський корпус у Великобританії (ВКК) спочатку був створений як засіб проведення навчання та наставництва у вільний час синів унтер-офіцерів Королівського флоту та Королівської морської піхоти. ВКК був сформований у 1901 році і складається приблизно зі 460 кадетів та 150 добровольців, розташованих на восьми військово-морських базах та в установах Королівського флоту вздовж південного узбережжя Англії та східної Шотландії. Крім того передбачено і членство в Королівському коледжі військовослужбовців (VCC) відкрите для молоді віком від 9 до 18 років. До нього можуть приєднатися діти військовослужбовців, що перебувають на службі та у відставці, а також діти представників громадськості, які проживають у місцевості кожного підрозділу VCC. VCC входить до складу існуючої кадетської структури управління Королівського флоту (The Volunteer Cadet Corps, 2025).

Як бачимо, конкретних платформ для навчання виключно дітей військових в Україні немає. Можна довго дискутувати на тему чи схочуть діти українських військових зануритися у військове життя, особливо розуміючи через що довелося пройти їхнім батькам, однак для багатьох українських дітей, які саме втратили своїх батьків на війні, підтримка з боку старших, з боку батьківських друзів чи побратимів була б важливою. Саме у них діти могли б отримати моральну розраду, а за потреби, захист і пораду в складній ситуації. Такої співпраці не варто виключати, над цим потрібно працювати.

3. «Армійські кадетські сили». Маючи понад 37 000 кадетів (віком від 12 до 18 років) та понад 9 000 дорослих волонтерів по всій Великій Британії, ACF є однією з найбільших волонтерських молодіжних організацій країни. Вона також є однією з найстаріших і відсвяткувала своє 150-річчя у 2010 році. Ця організація приймає хлопців та дівчат віком від 12 років (і принаймні 8 класу школи), будь-якого рівня здібностей та походження, і завдяки широкому спектру захопливих, складних, освітніх та пригодницьких заходів допомагає їм розвиватися фізично, розумово та соціально. Деякі із заходів мають військову тематику, інші – більше спрямовані на формування громадянської позиції. Поєднання військової та громадської діяльності дає змогу запропонувати молодим людям унікальне поєднання можливостей для особистісного розвитку, всі з яких розроблені для того, щоб сприяти розвагам та дружбі, а також допомагати їм підготуватися до успіху на обраному життєвому шляху, яким би він не виявився (The Army Cadet Force, 2025).

Отже, такий підхід поєднує в собі національно-патріотичне виховання, початкову і навіть базову військову підготовку з погляду існуючої в Україні класифікації. Той факт, що підготовка стосується кадетських сил, але перебуває під опікою громадської організації дає нам змогу віднести її до початкової освіти. Проте наріжним каменем організації виступають все ж військові.

Армійські кадетські сили мають своє офіційне видання «Armycadets» в якому не просто висвітлюються новини з життєдіяльності кадетських сил, а здійснюється надихаючий промоушен можливостей для молоді таких як марафонські забіги, походи в гори, і найбільший челендж 2025 року «Добірка надихаючих курсів і можливостей для молоді», різні командні змагання тощо (The Army Cadet Force. Magazine, 2025). Чи може бути щось подібне в Україні? Звісно що так. Цей приклад варто взяти до уваги.

Водночас, для розуміння повної картини, варто згадати дослідження, присвячене військово-патріотичному вихованню молоді в Британії В. Поліщука (Поліщук, 2020), учителя дисципліни «Захист України» з Нововолинського міжшкільного ресурсного

центру. Розмежувати деякі поняття є вкрай важливим, адже у нашій сучасній програмі, зокрема базової військової підготовки, ці поняття змішані воедино і програма містить як години з національно-патріотичного виховання, аудиторну підготовку і підготовку у відповідних центрах (у полі), але це вже за бажанням студентів.

Поліщук В. зауважує, на перший погляд, очевидний факт: «не дивно, що всім організаціям, що займаються вихованням молодого покоління захисників у Великобританії вже понад 100 років» (Поліщук, 2020). На його погляд «Міністерство оборони офіційно підтримує кілька неформальних організацій: «Морські кадети»; «Кадети сухопутних військ/Army Cadet Force» (<http://armycadets.com/>) і згідно інформації на офіційному сайті (<http://bit.ly/37bsQUN>) охоплено увагою 41 000 кадетів віком від 12 до 18 років, з якими працюють 9 500 викладачів-волонтерів, 1 700 підрозділів);

«Кадети ВПС» (44 000 авіаційних курсантів і волонтерів по всій країні, 900 ескадронів) (<https://www.raf.mod.uk/aircadets/>); «Об'єднаний кадетський корпус/CCF» налічує 42 720 кадетів і 3370 дорослих добровольців, 275 підрозділів при школах. (<http://combinedcadetforce.org.uk/>). Безпосередньо до CCF входять: кілька підрозділів Британської армії, Королівського флоту, Королівських морських піхотинців і Королівських військово-повітряних сил. Спочатку, в 1850 році CCF були сформовані за принципом територіальної самооборони. І тільки в 1950 році стали самостійною молодіжною організацією що займається підготовкою лідерів. Міністерство фінансів виділяє приблизно 50 мільйонів фунтів стерлінгів на рік на фінансування CCF (Поліщук, 2020).

Зауважимо, що CCF не входить до складу збройних сил Великобританії. Волонтери та курсанти носять форму, але вони не зобов'язані підписувати контракт з армією. Без погодження з Міністерством оборони Великобританії школи не можуть організовувати у себе самостійний молодіжний підрозділ. Саме Міністерство оборони призначає командувача кадетами в школі і визначає співробітників, готових стати дорослими добровольцями. Однак дорослі добровольці можуть також приходити не зі школи. Це ж міністерство забезпечує уніформу, зброю і боеприпаси, навчання дорослих волонтерів, допомогу в навчанні, доступ до воєнних об'єктів, доступ до військового транспорту, кредити на придбання навчальних матеріалів, винагороду для викладачів. Школа забезпечує: зацікавлену молодь, класи для навчання, розміщення і зберігання обладнання, викладачів-волонтерів, постійну готовність і ентузіазм (Поліщук, 2020).

Крім того у Великій Британії досить ґрунтовною є і базова військова підготовка. Зокрема, у Британії фінансується програма Reserve Forces (Резервні сили) – це програма для дорослих громадян, які можуть проходити військову підготовку і виконувати роль резервістів. Вони тренуються в умовах, наближених до реальних бойових дій, і можуть бути залучені в разі необхідності. Окремо здійснюється військова підготовка в університетах. Деякі університети Великої Британії пропонують програми військової підготовки для студентів, що хочуть приєднатися до резерву. Такі програми можуть включати фізичну підготовку, навчання з тактики та техніки (The Armed Forces Act, 2006).

У Великій Британії немає обов'язкової військової служби, але ці програми надають можливість тим, хто хоче здобути військову підготовку на добровільних засадах.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене підкреслимо, що питанню патріотичного і громадянського виховання у Великобританії приділено значну увагу. Насамперед для середньої школи було напрацьовано «Єдиний національний навчальний план» і 1988 року відбулася реформа середньої освіти. На початку 1990-х років сталося переосмислення

ролі школи у вихованні молоді, а запровадження предмету «громадянство» значно вплинуло на консолідацію суспільства. Між Україною і Британією багато спільного в частині наявної мультикультурності, наявності різних регіонів з різним рівнем економічного розвитку і мовними чи культурними особливостями тощо. Однак державні діячі Британії, на кшталт Гордона Брауна, відкрито підтримали потребу в патріотичному вихованні молоді, у формуванні розуміння приналежності молодих людей до єдиного громадянства (підданства) і з початку 2000-х років освітяни Британії делікатно долають цю проблему, рахуючись з інтересами мігрантів і представників різних націй та релігій в країні. Саме останні 20 років у Великій Британії невинно зростає частка тих людей, які вважають себе британцями, попри проживання у різних регіонах, наявні відмінності у традиційних культурах і походженні.

На відміну від України у Великобританії існує розгалужена мережа благодійних та громадських організацій, основних програм для молоді, які фінансуються кількома міністерствами, фізичними особами та різними родами військ.

Показовою є мережа Кадетських сил, які понад 150 (окремі із них і понад 160 років) підтримують активні зв'язки з громадами різних регіонів Великої Британії та з фаховими військовими. Молодь проходить тренування на військових базах, у безпечних умовах, але в наближеному до реалій середовищі. Окремою увагою охоплені діти військовослужбовців і молодь, що потребує допомоги. Важливо розуміти, що широкий розвиток мають волонтерські молодіжні організації, такі як АСФ, яка є частиною Збройних сил Великої Британії, але не є військовим формуванням у повному розумінні цього слова, адже їхня мета – навчити молодь дисципліни, командній роботі, відповідальності та розвинути навички, корисні у повсякденному житті, а також у потенційній військовій кар'єрі. Участь молоді в кадетських рухах є цілком добровільною, в Україні – початкова і базова підготовка зарегламентована нормативними актами, відбувається на базі закладів освіти із залученням інструкторів та фахівців. Зануритися у військове середовище в умовах війни практично повноцінно неможливо.

Отже, як бачимо, для ґрунтовної підготовки молоді в Британії залучені вже два профільні міністерства – Міністерство оборони та Міністерство фінансів активно фінансують волонтерські, громадські молодіжні організації та активно співпрацюють з ними. Крім того фінансування надає і Королівський флот та інші роди військ. З огляду на останні події в Україні цим поки що опікується Генеральний Штаб, який затвердив програму підготовки молоді у вишах (програму базової підготовки). Однак зміни, внесені до навчальних планів і освітніх програм були зроблені або за рахунок конкретних дисциплін, або на розсуд закладів вищої освіти. Сам підхід лишився досить поверховим, особливо стосовно мізерної кількості годин відведених на національно-патріотичного виховання у закладах вищої освіти, яке якраз і є основою для мотивації молоді. Що ж до програми початкової військової підготовки, то відкритим лишається питання належного фінансування та охоплення дійсно глибокою фаховою увагою широкого загалу учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Галус, О., Шапошнікова, Л. (2006). *Порівняльна педагогіка: навч. посібник*. Київ: Вища школа, 215 с.

Гурій, М. (2008). *Громадянське виховання старшокласників у Великій Британії*. Автореферат дис. ... канд. пед. наук. Дрогобич.

Закон України. (1992). Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу. *Відомості Верховної Ради України*, 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Закон України. (2024). Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення системи підготовки громадян України до військової служби». *Відомості Верховної Ради*, 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3724-20#Text>

Кравченко, Т., Семида, О. (2019). Особливості виховання патріотизму в сучасній системі освіти Великої Британії. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (88), 164–176.

Обов'язкова. (2025). Обов'язкова базова загальновійськова підготовка у ВНЗ: що потрібно знати. *KadrEx. Новини*. – URL: <https://profpressa.com/news/oboviazkova-bazova-zagalnoviiskova-pidgotovka-u-vnz-shcho-potribno-znati>

Піщимуха, А. (2025). Захист держави почнеться з університету. Що таке базова військова підготовка? *Фарватер Схід*. URL. <https://farvatermedia.com/articles/zakhyst-derzhavy-pochnetsia-z-universytetu-shcho-take-bazova-viiskova-pidhotovka/>.

Поліщук, В. (2022). Військово-патріотичне виховання молоді у Великобританії. *Захистимо Україну*. URL: https://viktorpholi.blogspot.com/2020/02/blog-post_10.html

Фінін, Г. (2012). Громадянське та воєнно-патріотичне виховання в системі освіти Великої Британії у контексті глобалізації. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 1, 64–71.

Full text. (2007). Full text of Gordon Brown's speech, 27 Feb 2007. *Guardian*. URL. <https://www.theguardian.com/politics/2007/feb/27/immigrationpolicy.race>.

Support teenagers. (2025). Support teenagers. *Sea Cadets*. URL. <https://www.sea-cadets.org/support-teenagers>

The Armed Forces Act. (2006). *The Armed Forces Act*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/contents>.

The Army Cadet Force. (2025). *The Army Cadet Force*. URL. <https://armycadets.com>.

The Army Cadet Force. Magazine. (2025). *The Army Cadet Force. Magazine*. URL. https://issuu.com/salt-media/docs/army_cadet_magazine_-_spring_2025?fr=xKAE9_zU1NQ_

The Ministry of Defence. (2012). *The Ministry of Defence cadet forces*. URL. <https://www.gov.uk/guidance/the-cadet-forces-and-mods-youth-work#sea-cadets>

The Volunteer Cadet Corps. (2025). *The Volunteer Cadet Corps*. URL. <https://www.gov.uk/guidance/the-cadet-forces-and-mods-youth-work#sea-cadets>.

REFERENCES

Halus, O., & Shaposhnikova, L. (2006). *Porivnialna pedahohika: navch. posibnyk* [Comparative pedagogy: a textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].

Hurii, M. (2008). *Hromadianske vykhovannia starshoklasnykiv u Velykii Brytanii. Avtoreferat dys. ... kand. ped. nauk* [Civic education of high school students in Great Britain. Abstract of dissertation ... candidate of pedagogical sciences]. Drohobych. [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (1992). Zakon Ukrainy «Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu» [Law of Ukraine “On military duty and military service”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2024). Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia systemy pidhotovky hromadian Ukrainy do viiskovoi sluzhby» [Law of Ukraine “On amendments to some laws of Ukraine regarding the improvement of the system of training citizens of Ukraine for military service”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 2024, No. 31, Art. 229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3724-20#Text> [in Ukrainian].

Kravchenko, T., & Semyda, O. (2019). Osoblyvosti vykhovannia patriotyzmu v suchasni systemi osvity Velykoi Brytanii [Peculiarities of education of patriotism in the modern education system of Great Britain]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 4 (88), 164–176. [in Ukrainian].

Oboviazkova. (2025). Oboviazkova bazova zahalnoviiskova pidhotovka u VNZ: shcho potribno znaty [Mandatory basic military training in universities: what you need to know]. *KadrEx. Novyny*. URL: <https://profpressa.com/news/oboviazkova-bazova-zahalnoviiskova-pidgotovka-u-vnz-shcho-potribno-znati> [in Ukrainian].

Pishchymukha, A. (2025). Zakhyst derzhavy pochnetsia z universytetu. Shcho take bazova viiskova pidhotovka? [The defense of the state will begin with the university. What is basic military training?]. *Farvater Skhid*. URL: <https://farvatermedia.com/articles/zakhyst-derzhavy-pochnetsia-z-universytetu-shcho-take-bazova-viiskova-pidhotovka/> in Ukrainian].

Polishchuk, V. Viiskovo-patriotychne vykhovannia molodi u Velykobrytanii [Military-patriotic education of youth in Great Britain]. *Zakhystymo Ukrainu*. URL: https://viktorpoli.blogspot.com/2020/02/blog-post_10.html [in Ukrainian].

Finin, H. (2012). Hromadianske ta voienno-patriotychne vykhovannia v systemi osvity Velykoi Brytanii u konteksti hlobalizatsii [Civic and military-patriotic education in the education system of Great Britain in the context of globalization]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 1, 64–71. [in Ukrainian].

Full text. (2007). Full text of Gordon Brown’s speech, 27 Feb 2007. *Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2007/feb/27/immigrationpolicy.race>. [in English].

Support teenagers. (2025). Support teenagers. *Sea Cadets*. URL: <https://www.sea-cadets.org/support-teenagers> [in English].

The Armed Forces Act. (2006). *The Armed Forces Act*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/contents>. [in English].

The Army Cadet Force. (2025). *The Army Cadet Force*. URL: <https://armycadets.com>. [in English].

The Army Cadet Force. Magazine. (2025). *The Army Cadet Force. Magazine*. URL: https://issuu.com/salt-media/docs/army_cadet_magazine_-_spring_2025?fr=xKAE9_zUINQ [in English].

The Ministry of Defence. (2012). *The Ministry of Defence cadet forces*. URL: <https://www.gov.uk/guidance/the-cadet-forces-and-mods-youth-work#sea-cadets> [in English].

The Volunteer Cadet Corps. (2025). *The Volunteer Cadet Corps*. URL: <https://www.gov.uk/guidance/the-cadet-forces-and-mods-youth-work#sea-cadets> [in English].

Стаття надійшла до редакції 16 січня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.

УДК 32-027.21:94(477.8)“1920/1950”

DOI 10.69550/3041-1467.7.333098

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-4969-052X

ResearcherID: H-4431-2017

ScopusID: 57203399830

Микола ФРОЛОВ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Запорізький національний університет, вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, Україна, індекс 69600 (frolov.m.zp@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-2165-1553

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vilnickiy@gmail.com)

Mykola FROLOV

PhD hab. (History), Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Zaporizhzhia National University, 66 Universytetska Street, Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69600 (frolov.m.zp@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., Фролов, М. (2025). Зовнішньополітичні аспекти концепції національної революції ОУН (Рецензія на монографію: Стародуб Т., Демчишак Р. Зовнішньополітичні орієнтири українського націоналізму (20 – 50-і роки XX ст.). *Axis Europae*, 7, 257–264. doi: 10.69550/3041-1467.7.333098

Bibliographic Description of the Article: Ilnytskyi, V., & Frolov, M. (2025). Zovnishnopolitychni aspekty kontseptsii natsionalnoi revoliutsii OUN (Retsenziia na monohrafiu: Starodub T., Demchyshak R. Zovnishnopolitychni oriientyry ukrain-skoho natsionalizmu (20 – 50-i roky XX st.) [Foreign policy aspects of the OUN's national revolution concept (Review of the Monograph: Starodub T., Demchyshak R. Foreign Policy Orientations of Ukrainian Nationalism (1920s – 1950s)]. *Axis Europae*, 7, 257–264. doi: 10.69550/3041-1467.7.333098

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ОУН**

**(Рецензія на монографію: Стародуб Т., Демчишак Р. Зовнішньополітичні
орієнтири українського націоналізму (20 – 50-і роки XX ст.)¹)**

Анотація. У публікації прорецензовано монографію Тараса Стародуба та Руслана Демчишака, присвячену аналізу поглядів представників українського

¹ Стародуб Т., Демчишак Р. Зовнішньополітичні орієнтири українського націоналізму (20 – 50-і роки XX ст.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. 226 с.

націоналізму на зовнішньополітичну проблематику впродовж 1920 – 1950-х рр. Автори простежили еволюцію зовнішньополітичних орієнтирів державотворення українського націоналізму відповідно до трансформації системи міжнародних відносин у відповідний період. Розкрито напрями зовнішньополітичних орієнтацій в українській політичній думці націоналістичного спрямування та визначено залученість на кожному із них як регіональних, так і великих держав. Акцентовано на науковій новизні монографії, пов'язаній із залученням до аналізу широкої джерельної бази і виробленням авторського розкриття зовнішньополітичних орієнтирів українського націоналізму 1920 – 1950-х рр.

Ключові слова: ідеологія, ОУН, концепція національної революції ОУН, Західна Україна, Д. МIRON, С. Бандера, Я. Богдан, О. Дяків, Є. Коновалець, Ю. Липа, А. Мельник, М. Палідович, М. Прокop, Я. Стецько, П. Федун, державотворення, рецепція творчості, публіцистика, Західна Україна.

FOREIGN POLICY ASPECTS OF THE OUN'S NATIONAL REVOLUTION CONCEPT (Review of the Monograph: Starodub T., Demchyshak R. Foreign Policy Orientations of Ukrainian Nationalism (1920s – 1950s)²)

Abstract. This publication reviews the monograph by Taras Starodub and Ruslan Demchyshak, dedicated to analyzing the views of representatives of Ukrainian nationalism on foreign policy issues during the 1920s – 1950s. The authors trace the evolution of the foreign policy orientations of Ukrainian nationalism's state-building process in accordance with the transformation of the international relations system during the specified period. The study explores the directions of foreign policy orientations in Ukrainian nationalist political thought and identifies the involvement of both regional and major powers in each of them. Special attention is given to the scientific novelty of the monograph, which is associated with the use of an extensive source base and the authors' original interpretation of the foreign policy orientations of Ukrainian nationalism from the 1920s to the 1950s.

Keywords: ideology, OUN, concept of the OUN national revolution, Western Ukraine, D. Myron, S. Bandera, Ya. Bohdan, O. Diakiv, Y. Konovalets, Yu. Lypa, A. Melnyk, M. Palidovych, M. Prokop, Ya. Stetsko, P. Fedun, state-building, reception of works, journalism, Western Ukraine.

Постійна агресивна зовнішня політика Російської Федерації та й взагалі відкрита збройна агресія значно активізували потребу геополітичного вибору України. В умовах розбудови сучасної Української держави звернення до досвіду попередників при формуванні зовнішньополітичних орієнтирів має особливе значення. Оскільки українські націоналісти у процесі боротьби впродовж 1920 – 1950-х рр. витворили цілісну концепцію національної революції, складовою якої стали зовнішньополітичні орієнтири. Саме цим питання у середовищі ідеологів та теоретиків приділялася значна увага. До речі, навіть після активної фази збройної боротьби представники української політичної думки націоналістичного спрямування не припиняли аналізу геополітичних реалій та місця у них України. Саме питання місії України у протистоянні «Схід-Захід» та стримування російської агресії, формування міцного співробітництва між країнами Центрально-Східної Європи та Балто-Чорноморського регіону

² Starodub T., Demchyshak R. Foreign policy guidelines of Ukrainian nationalism (20s – 50s of the 20th century). Odesa: Publishing house «Helvetica», 2024. 226 p.

задля унеможливлення втілення імперських амбіцій керівництва РФ у сучасних умовах стають визначальними.

Водночас, визнаючи здобутки сучасної історіографії, необхідно визнати, що далеко не всі фрагменти історичного дискурсу заповнені рівнозначно. Звісно, що цілком природне явище для будь-якої галузі фундаментального знання, коли наповнення чергової ніші формує горизонти для наступних фаз наукового пошуку. Саме тому актуалізується необхідність комплексного аналізу зовнішньополітичних орієнтирів державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування у 1920 – 1950-х рр. Звісно, події цих років стали одним із найскладніших випробувань для народу України, але й та доба наповнена не лише трагічним змістом, а й повчальними уроками, врахування яких у наш час, коли Україна протистоїть відкритій агресії Російської Федерації, видається надзвичайно важливим і продуктивним. Ідеться не тільки про сферу військового будівництва чи воєнну доктрину та воєнне мистецтво, а й про геополітичний вибір України та спроможність суспільства і держави послідовно впроваджувати його в життя. Монографія Т. Стародуба та Р. Демчишака виконана саме в такій системі наукових і суспільно-політичних координат, чим і посилюється її актуальність.

Відзначимо, що ХХ – початку ХХІ століть вийшло друком чимало наукових досліджень та джерельних матеріалів у яких розкриваються зовнішньополітичні аспекти у діяльності українського визвольного руху. Передовсім назовемо праці самих провідників та ідеологів ОУН – С. Бандери (Бандера, 1998), О. Дяківа (Дяків-Горновий, 1968; Мороз, 2011), С. Коновальця (Мороз, Муравський, Хома, 2021), С. Ленкавського (Ленкавський, С. (2009; Ленкавський, 2003; Ленкавський, 2009), Я. Стецька (Стецько, 1987; Стецько, 1991), П. Федун (Федун Петро-«Полтава», 2008; Федун Петро-«Полтава», 2013; Ільницький, Глібішук, Компанієць, 2021) та ін.

Однак аналіз цих джерел дав підстави Т. Стародубові та Р. Демчишаку стверджувати, що попри значну кількість наукових праць з окремих аспектів досліджуваної проблеми, вони не дають змоги сформувати узагальнювальний погляд на проблему.

Структура монографічної роботи Т. Стародуба та Р. Демчишака не викликає принципових заперечень, виглядає достатньо продуманою, чіткою та логічною. Вона складається зі трьох розділів. Перший має чотири підрозділи, другий і третій – по два кожен, які, і собі, діляться на 5–6 підпунктів. Поданий список використаних джерел та літератури (335 позицій), а також додатки наприкінці роботи. Водночас автори написали передмову та післямову до своєї монографії.

У «Передмові» обґрунтовується затребуваність пропонованого дослідження, формулюються його цілі і завдання, підкреслюється специфіка, здійснюється короткий аналіз критеріїв класифікації джерел та літератури.

Перший розділ «Концептуально-теоретичні основи дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування» складається із чотирьох підрозділів. У першому параграфі «Націоналізм як феномен нашого часу» описуються форми затребуваності ідеології націоналізму на сучасному етапі цивілізаційного процесу. У другому підрозділі «Наукові дослідження націоналізму у світовій політичній думці» досліджено еволюцію ідеології націоналізму крізь призму поглядів класиків цього напрямку політичної думки – М. Барреса, Ш. Морраса, С. Гейза, Г. Кона (с. 14–17). У третьому параграфі «Ідеологія українського націоналізму» охарактеризовано концепції теоретиків українського націоналізму Д. Донцова, М. Сціборського, Ю. Вассияна та ін. з акцентом на аналізі зовнішньополітичної складової їхніх поглядів (с. 17–31).

У четвертому підрозділі «Специфіка українського націоналізму на тлі світового та його співвідношення з іншими напрямками української політичної думки» результати аналізу у сконцентрованому вигляді представлені у винесених у додатки таблицях 1.1 «Порівняльна характеристика напрямів української політичної думки 20–50-х рр. XX ст.» та 1.2 «Зовнішньополітичні орієнтири напрямів української політичної думки міжвоєнного періоду XX ст.». Водночас автори монографії констатують, що відмінності між українським та європейським націоналізмом цього періоду стосуються передусім зовнішньополітичної сфери. Метою українського націоналізму стало здобуття незалежності України та, відповідно, пошук оптимальних зовнішньополітичних орієнтирів державотворення, а не побудова «світової імперії».

У другому розділі книги «Геополітичні візії представників української політичної думки націоналістичного спрямування в міжвоєнний період XX ст.», який складається з двох підрозділів, Т. Стародуб та Р. Демчишак розглядають концептуальні погляди теоретиків націоналізму на вектори зовнішньої політики (с. 38–99).

Перший підрозділ цього розділу «Погляд теоретиків українського націоналізму на зовнішньополітичні пріоритети в контексті «СРСР – Польща» (складається з шести підпунктів), в якому автори проаналізували узагальнене бачення Д. Донцова, М. Колодзінського, Д. Мирона, Д. Андрієвського, Ю. Липи, С. Бандери щодо Радянського Союзу та Польщі (с. 38–65). У вигляді таблиці, винесеної у додатки, автори оформили наочність про «ставлення мислителів-націоналістів до Росії та Польщі як союзників чи супротивників» (табл. 2.1.). Доведено, що, по-перше, усі теоретики вважали московський імперіалізм головною перешкодою як для європейського напрямку розвитку України, так і для державотворення загалом; по-друге, представники української політичної думки націоналістичного спрямування однозначно зараховуючи Україну «до західної цивілізації і визначали головний вектор розвитку Української держави як цілковитий інтеграційний курс у напрямку Європейського співтовариства» (Д. Донцов, М. Колодзінський, Д. Мирон та Д. Андрієвський виступали за зовнішньополітичний вектор руху України «Схід-Захід», а Ю. Липа – «Північ-Південь»); по-третє, теоретики націоналізму мали стійке переконання, що тільки об'єднана Європа здатна протистояти російській агресії та її потенційним геополітичним наслідкам; по-четверте, вони особливе місце відводили українсько-польським стосункам (Д. Донцов уважав Україну та Польщу союзниками у спільній безпековій місії на сході Європи, а Д. Андрієвський, М. Колодзінський – конкурентами, навіть супротивниками). Водночас Т. Стародуб та Р. Демчишак наголосили і на поглядах (світогляд та практична діяльність) С. Бандери у цих питаннях. Зокрема, він чітко проявляв антипольську й антирадянську позицію, відстоюючи концепцію орієнтації на власні сили, при цьому не відкидаючи використання третьої сторони. Виокремлення потребує і актуальна сьогодні думка теоретиків українського націоналізму щодо зацікавленості України у розподілі Росії та виникненні на етнічно неросійських територіях низки незалежних держав відповідно до їхнього національного й історичного змісту (с. 57).

У підрозділі 2.2. «Напрями зовнішньополітичних орієнтацій в українській політичній думці націоналістичного спрямування в розрізі широкого діапазону міжнародної політики» (складається із семи підпунктів) проаналізовано бачення теоретиків націоналізму щодо зовнішньополітичних векторів державотворення (с. 65–99). Автори розкривають позиції основних теоретиків (З. Пеленський, Д. Андрієвський, М. Колодзінський, Д. Мирон, Ю. Липа, Д. Донцов) та для унаочнення оформлюють їх у винесеній у додатки таблиці (табл. 2.2) «належність мислителів-націоналістів до напрямів

зовнішньополітичних орієнтирів державотворення» (с. 225). Виокремлюючи головні геополітичні орієнтири міжнародної політики за регіональним (регіон Середньо-Східної Європи та Балтійсько-Чорноморський регіон (Балкани різні мислителі розглядали як складник то першого, то другого регіону) та глобальним (великі держави – головні суб'єкти Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин) вимірами. У цих регіонах, за класифікацією З. Пеленського, теоретики українського націоналізму виокремлювали геополітичні орієнтири України: кавказький або каспійсько-кавказький (З. Пеленський, М. Колодзінський, Д. МIRON, Ю. Липа); балтійський або балтійсько-білоруський (З. Пеленський, Д. МIRON, частково Ю. Липа та Д. Андрієвський); балканський (З. Пеленський, Д. Андрієвський, Д. МIRON, Ю. Липа) (с. 65–84). До речі, моделі потенційних союзів передбачали також залучення великих держав (Німеччина, Італія, Велика Британія, Японія, США). Виокремили автори наукової монографії і основні критерії потенційної можливості залучення союзників: реваншистські настрої як результат програшу в Першій світовій війні, взаємну геополітичну вигоду від союзу, наявність спільних кордонів чи територіальних претензій до України, симпатію до національно-визвольної боротьби, схожі культуру і менталітет і наявність традицій співпраці (с. 75, 79).

Водночас у підрозділі подана позиція українського організованого націоналізму, поглядів Є. Коновальця, а також контекст Карпатської України.

Третій розділ «Зовнішньополітичні орієнтири державотворення українського націоналізму у роки II світової війни та повоєнного періоду», присвячений висвітленню поглядів керівників та ідеологів українського націоналістичного руху на зовнішньополітичні орієнтири організації в означені хронологічні межі (с. 100–182).

У підрозділі 3.1. «Зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування в реаліях воєнного протистояння СРСР та Німеччини» (складається із п'яти підпунктів) автори здійснюють огляд основних векторів зовнішньої політики ОУН (б) і ОУН (м) (с. 100–149). Зокрема, Т. Стародуб та Р. Демчишак проаналізували меморандум ОУН (м) (14 квітня 1941 р.) та меморандум ОУН (б) (23 червня 1941 р.) до керівництва Німеччини, зокрема, коротко зупинилися на рішеннях Другої конференції (квітень 1942 р.), Третьої конференції (лютий 1943 р.), Третього надзвичайного збору ОУН (серпень 1943 р.), Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії (листопад 1943 р.), при цьому провели паралелі із працями теоретиків М. Колодзінського, Д. Донцова, О. Ольжича, Д. Мирона, Я. Богдана, Д. Андрієвського, П. Федуна, О. Дяківа, М. Прокопа, М. Палідовича. Автори наукової монографії виділяють два періоди: перший – переддень і початок Другої світової війни, другий – радянсько-німецький період війни. В окремі підпункти виділена міжнародна аналітика М. Прокопа та М. Палідовича, а також позиція українського націоналізму щодо співпраці з окупованими Москвою народами та державами сусідами – Польщею, Румунією, Угорщиною.

Другий підрозділ третього розділу «Погляд націоналістів на геополітичний потенціал України в контексті становлення політичних реалій біполярного світу» (складається із п'яти підпунктів) автори, закономірно, присвятив висвітленню бачення ідеологів і теоретиків місця України в умовах повоєнного облаштування світу (с. 149–182). Т. Стародуб та Р. Демчишак показують, що ОУН (б) спрямовує свій зовнішньополітичний вектор на боротьбу з СРСР, і задля цього активно розбудовує АБН (залучаючи до нього представників народів СРСР та країн Центрально-Східної Європи, сателітів Москви). Простежується акцентування ідеологів особливого геополітичного значення

незалежної Української держави як гаранта безпеки в Центральній і Східній Європі. У цей хронологічний період теоретики визвольного руху вибудовують зовнішню політику в контексті загострення суперечностей між Західними країнами та СРСР і потенційну можливість розв'язання Третьої світової війни між ними.

Автори показують зміну геополітичних розстановок на міжнародній арені та їхній вплив на зовнішньополітичну стратегію українських націоналістів. При цьому наводиться твердження із «Деклярації Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі» (1945), матеріалів Третього (серпень 1947 р.) та Четвертого (1955) Великих Зборів Українських Націоналістів, документи АБН (16 квітня 1946 р.), Другого Конгресу АБН (1948), Третього Конгресу АБН (березень 1954 р.) тощо. Водночас розглядаються праці С. Бандери, Я. Богдана, Я. Стецька, О. Дяківа, П. Федуні і проводяться паралелі із думками ідеологів ОУН 1920–1930-х рр. (Д. Мирон, Ю. Липа, З. Пеленський та М. Колодзінський, Д. Андрієвський).

Список використаних джерел та літератури (335 позицій) є доволі насиченим, включаючи: 1) архівні матеріали; 2) опубліковані архівні матеріали; 3) опубліковані документи ОУН; 4) матеріали суспільно-політичного життя; 5) періодичну пресу міжвоєнного, воєнного та повоєнного періоду; 6) документи особистого походження (мемуари, спогади державних та політичних діячів); 7) праці ідеологів і теоретиків українського націоналізму; 8) публіцистика і політичні твори; 9) аналітичні праці вітчизняних та зарубіжних науковців; 10) довідкові матеріали в енциклопедіях, енциклопедичних словниках, довідниках.

Відзначимо цінність джерел архівного зберігання, які залучили автори монографії. З-поміж них – документи з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Центрального державного архіву зарубіжної українки (ЦДАЗУ), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), Архіву Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР), Архіву ОУН.

У «Післямові» з-поміж іншого, викладено основні результати дослідження (с. 183–189), які видаються достатньо аргументованими і переконливими. Позитивним є й те, що автори, проаналізувавши зовнішньополітичні концепції української політичної думки націоналістичного спрямування 1920–1950-х рр., виробили власні рекомендації щодо реалізації зовнішньополітичного курсу України на сучасному етапі.

Результати монографічного дослідження мають досить широке практичне значення. По-перше, матеріали можна використати при розробленні стратегії та тактики формування і реалізації зовнішньої політики сучасної України. По-друге, практичність роботи також полягає у виробленні рекомендацій щодо реалізації зовнішньополітичного курсу України в регіонах Центрально-Східної Європи, Чорного моря та Південного Кавказу, участі в різноманітних формах міжнародної співпраці, пов'язаних з концепцією Балто-Чорноморського союзу, здійснення курсу європейської та атлантичної інтеграції, співпраці з великими державами, позиціонування у системі міжнародних відносин загалом, а також пошуку ефективних геополітичних схем протидії російській агресії. По-третє, висновки та положення монографії можна застосовувати для навчальних посібників, спецкурсів та під час викладання у ЗВО.

Запропоновану авторами роботи структуру із виділенням значної кількості підпунктів, що диференціюють підскладові проблеми або ж виводять персоналії теоретиків українського націоналізму, теж варто, на нашу думку, віднести до позитивів монографічного дослідження.

Авторам вдалося обґрунтувати кореляцію зміни зовнішньополітичних орієнтирів державотворення української політичної думки націоналістичного спрямування з трансформацією системи міжнародних відносин, зокрема динамікою її розвитку з формату міжвоєнного періоду «СРСР – Польща – країни ЦСЄ» до реалій функціонування міжнародної системи доби протистояння СРСР – Німеччина та становлення епохи біполярності з формуванням геополітичних координат Антибільшовицького блоку народів (АБН – поневолені народи СРСР та Східної Європи). Намагання показати тяглість української політичної думки націоналістичного спрямування зумовило прагнення авторів монографії продемонструвати вплив ідеологічних напрацювань попередніх історичних періодів на наступні, що стало специфікою їхнього авторського підходу.

Даючи загальну характеристику монографічного дослідження Тараса Стародуба та Руслана Демчишака, варто підкреслити і такий його позитивний бік, як виваженість, продуманість оцінок та зроблених висновків, намагання авторів уникати публіцистично загострених оцінок. Достовірність та опрацювання концепцій і висновків автори монографії будують на результатах цілеспрямованого систематичного й всебічного вивчення джерел та фахової літератури з теми.

Водночас наголосимо, що монографія суттєво виграла б, якби автори подали іменний та географічний показчик. Доцільно також було долучити короткі біографічні відомості основних ідеологів.

Попри те, вважаємо, що рецензоване дослідження Тараса Стародуба та Руслана Демчишака є значним доповненням до наявної інформації про зовнішньополітичні орієнтири українських націоналістів (1920 – 1950-х років).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Бандера, С. (1998). *Перспективи Української Революції*. Репринтне вид. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 656 с.

Дяків-Горновий, Осип. (1968). *Ідея і чин. Повна збірка творів*. Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен : Товариство колишніх вояків У.П.А. 408 с.

Ільницький, В., Глібішук, М., Компанієць, О. (2021). Селянська проблематика у працях ідеолога і теоретика ОУН Петра Федуна-«Полтави». *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 6/48, С. 293–318.

Ленкавський, С. (2002). *Український націоналізм. Т. 1: Твори* / [за ред. Олександра Сича]. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 600 с.

Ленкавський, С. (2003). *Український націоналізм. Т. 2: Твори* / [за ред. Олександра Сича]. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 524 с.

Ленкавський, С. (2009). *Український націоналізм. Т. 3: Твори* / [за ред. Олександра Сича]. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 310 с.

Мороз, В., Муравський, В., Хома, І., та ін. (2021). *Євген Коновалець та його доба*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1184 с.

Мороз, В. (упоряд). (2011). *Літопис Української Повстанської Армії*. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали. К. ; Торонто : [б.в.], 1016 с.

Стецько, Я. (1991). *Українська визвольна концепція. Т. 2: Твори* / [упоряд. Володимир Косик]. Львів: Видання Організації українських націоналістів, 467 с.

Стецько, Я. (1987). *Українська визвольна концепція. Т. 1: Твори* / [упоряд. Володимир Косик]. Львів: Львівська обласна книжкова друкарня. Т. 1 : Твори. 528 с.

Федун Петро-«Полтава». (2008). *Концепція Самостійної України. Т. 1: Твори* / [упоряд. і відп. ред. Михайло Романюк] ; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Галузовий державний архів Служби безпеки України. Львів, 720 с.

Федун Петро-«Полтава». (2013). *Концепція Самостійної України. Т. 2: Документи і матеріали* / [упоряд. і відп. ред. Михайло Романюк] ; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Центр незалежних історичних студій. Львів, 896 с.

REFERENCES

Bandera, S. (1998). *Perspektyvy Ukrainskoi Revoliutsii [Prospects of the Ukrainian Revolution]* : Reprintne vyd. Drohobych : Vydavnycha firma «Vidrozdzhennia». [in Ukrainian].

Diakiv-Hornovyi, Osyp (1968). *Ideia i chyn. Povna zbirka tvoriv [Idea and action. Complete collection of works]*. Niu-York-Toronto-Miunkhen : Tovarystvo kolyshnykh voiakiv U.P.A. [in Ukrainian].

Inytskyi, V., Hlibishchuk, M., & Kompaniiets, O. (2021). Selianska problematyka u pratsiakh ideoloha i teoretyka OUN Petra Feduna-«Poltavy» [Peasant issues in the works of the ideologist and theoretician of the OUN Petro Fedun-«Poltava»]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii*, 6/48, 293–318. [in Ukrainian].

Lenkavskiy, S. (2002). *Ukrainskyi natsionalizm. T. 1: Tvory* [Ukrainian Nationalism. Vol. 1. Works] / [za red. Oleksandra Sycha]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. [in Ukrainian].

Lenkavskiy, S. (2003). *Ukrainskyi natsionalizm. T. 2: Tvory* [Ukrainian Nationalism. Vol. 2. Works] / [za red. Oleksandra Sycha]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. [in Ukrainian].

Lenkavskiy, S. (2009). *Ukrainskyi natsionalizm. T. 3: Tvory* [Ukrainian Nationalism. Vol. 3. Works] / [za red. Oleksandra Sycha]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. [in Ukrainian].

Moroz, V. (Comp.). (2011). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia. T. 17 : Osyp Diakiv-«Hornovyi». Dokumenty i materialy* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. New series. Vol. 17: Osyp Dyakiv-«Gornovy». Documents and materials]. Kyiv ; Toronto. [in Ukrainian].

Moroz, V., Muravskiy, V., & Khoma, I., etc. (2021). *Yevhen Konovalets ta yoho doba* [Yevhen Konvalets and his era]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. [in Ukrainian].

Stetsko, Ya. (1987). *Ukrainska vyzvolna kontseptsiiia. T. 1: Tvory* [Ukrainian liberation concept. Vol. 1. Works] / [uporiad. Volodymyr Kosyk]. T. 1: Tvory Lviv : Lvivska oblasna knyzhkova drukarnia. [in Ukrainian].

Stetsko, Ya. (1991). *Ukrainska vyzvolna kontseptsiiia. T. 2: Tvory* [Ukrainian liberation concept. Vol. 2. Works] / [uporiad. Volodymyr Kosyk]. Lviv : Vydannia Orhanizatsii ukrainskykh natsionali-stiv. [in Ukrainian].

Fedun Petro-«Poltava». (2008). *Kontseptsiiia Samostiinoi Ukrainy. T. 1: Tvory* [Concept of Independent Ukraine. Vol. 1. Works] / [uporiad. i vidp. red. Mykhailo Romaniuk]. Lviv, 2008. T. 1 : Tvory. 720 s. [in Ukrainian].

Fedun Petro-«Poltava». (2013). *Kontseptsiiia Samostiinoi Ukrainy. T. 2: Dokumenty i materialy* [Concept of Independent Ukraine. Vol. 2: Documents and materials] / [uporiad. i vidp. red. Mykhailo Romaniuk]. Lviv. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 8 лютого 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 21.03.2025.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Axis Europae Вісь Європи

ВИПУСК 7
ISSUE 7

Головний редактор
Лідія Лазурко

Співредактори
Микола Галів
Василь Ільницький

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англomовних текстів
Віра Сліпецька, Юлія Талалай

Технічний редактор
Микола Костирко
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Наталія Кузнєцова

Дизайн обкладинки
Наталія Кузнєцова

Здано до набору 20.06.2025 р. Підписано до друку 26.06.2025 р.

Гарнітура Times. Формат 70х100 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 18,5. Зам. № 1450

Наклад 300 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.